Utrecht University Library
Partner in Science
Universiteit Utrecht

Onderzoekingen over Luikse en Maastrichtse oorkonden en over de Vita Baldrici episcopi Leodiensis : een bijdrage tot de geschiedenis van burgerij en geestelijkheid in het Maasgebied tot het begin van de dertiende eeuw

https://hdl.handle.net/1874/321351

ONDERZOEKINGEN OVER LUIKSE EN MAASTRICHTSE OORKONDEN EN OVER DE VITA BALDRICI EPISCOPI LEODIENSIS

EEN BIJDRAGE TOT DE GESCHIEDENIS VAN BURGERIJ EN GEESTELIJKHEID IN HET MAASGEBIED TOT HET BEGIN VAN DE DERTIENDE EEUW

DOOR

J. F. NIERMEYER Jr.

BIBLIOTHEEK DER
RIJKSUNIVERSITEIT
UTRECHT.

A-gen-192-1935

ONDERZOEKINGEN OVER LUIKSE EN MAASTRICHTSE OORKONDEN EN OVER DE VITA BALDRICI EPISCOPI LEODIENSIS

ONDERZOEKINGEN OVER LUIKSE EN MAASTRICHTSE OORKONDEN EN OVER DE VITA BALDRICI EPISCOPI LEODIENSIS

EEN BIJDRAGE TOT DE GESCHIEDENIS VAN BURGERIJ EN GEESTELIJKHEID IN HET MAASGEBIED TOT HET BEGIN VAN DE DERTIENDE EEUW

Proefschrift ter verkrijging van de graad van Doctor in de Letteren en Wijsbegeerte aan de Rijks-Universiteit te Utrecht, op gezag van de Rector-Magnificus Prof. Dr. H. Bolkestein, Hoogleraar in de Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte, volgens besluit van de Senaat der Universiteit tegen de bedenkingen van de Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte te verdedigen op Dinsdag 9 Juli 1935, des namiddags te 2 uur

door

JAN FREDERIK NIERMEYER Jr.
geboren te Rotterdam

BIJ J. B. WOLTERS' UITGEVERS-MAATSCHAPPIJ N.V.
GRONINGEN, BATAVIA, 1935

BIBLIOTHEEK DER
RIJKSUNIVERSITEIT
UTRECHT.

Deze studie verschijnt tevens als deel XX der Bijdragen van het Instituut voor Middeleeuwsche Geschiedenis der Rijksuniversiteit te Utrecht, uitgegeven door Prof. Dr. O. Oppermann.
J. B. Wolters' Uitgevers-Maatschappij N.V., Groningen, Batavia.
Zij is alleen in die vorm in de handel.

AAN DE NAGEDACHTENIS VAN MIJN VADER

De voltooiïng van dit proefschrift biedt mij een welkome gelegenheid dank te brengen aan hen, die tot mijn academische vorming hebben bijgedragen. Die dank geldt in de allereerste plaats U, Hooggeleerde Oppermann, zeer geachte Promotor. Enkele woorden kunnen slechts onvolkomen mijn gevoelens van erkentelijkheid jegens U tot uiting brengen. Ik dank U voor de onwaardeerbare wetenschappelijke scholing, die Uw colleges en Uw seminarium mij hebben gegeven, en evenzeer voor de mogelijkheid, die U mij geboden heeft, als assistent in dagelijkse aanraking met Uw werk te komen. Steeds zal het mij een vreugdevolle herinnering blijven, nu en dan aan dat werk iets te hebben mogen bijdragen, zoals bij de voorbereiding van Uw uitgave der Fontes Egmundenses. Ik dank U ook voor het vertrouwen, dat U mij heeft willen betonen door mij een onderwerp ter bewerking te geven, waarop sinds lang Uw aandacht gericht was. Had ik kunnen vermoeden wat het zeggen wilde, toen U mij indertijd voorstelde enkele Maastrichtse en Luikse oorkonden te onderzoeken, dan zou ik misschien gesproken hebben als bisschop Wolbodo tot keizer Hendrik II: Gravem, o imperator, mihi iniungis provinciam; ultra vires meas est negocium (vita Baldrici c. 33). Uw hartelijke belangstelling heeft mij de kracht gegeven op de ingeslagen weg voort te gaan, hoe een verre omweg het aanvankelijk ook scheen te wezen; Uw raadgevingen zijn in het bizonder aan de uiteindelijke redactie van mijn boek op vele punten ten goede gekomen. Zonder de hulpmiddelen van het Instituut voor middeleeuwsche geschiedenis, U w instituut, ware het mij onmogelijk geweest het onderzoek te volbrengen.

Ook U, Hooggeleerde Bolkestein, Kernkamp, C. A. Verrijn Stuart, De Vooys en Van Vuuren, dank ik hartelijk voor het onderwijs, dat ik van U mocht ontvangen. Hooggeleerde Gerretson, Verzijl en Vogelsang en Zeergeleerde Van Hoorn, ik ben U dankbaar voor Uw lessen, die ik als belangstellend toehoorder mocht volgen.

Voor hulp en voorlichting bij mijn onderzoek ben ik dank verschuldigd aan de beheerders en ambtenaren van de Rijksarchieven te Luik, Maastricht en Utrecht, het Bisschoppelijk Seminarie te Luik, de universiteitsbibliotheken te Luik en Utrecht en de Bibliothèque nationale te Parijs, wier welwillendheid ik persoonlijk mocht ondervinden; voorts aan die van het Rijksarchief te Namen, de Staatsarchive te Dresden, Düsseldorf en München, het Stadtarchiv te Duisburg-Hamborn, de universiteitsbibliotheek te Leipzig, het Historische Seminar te Marburg en de Société des amis de la Bibliothèque nationale te Parijs, die mij inlichtingen en foto's verschaften. Met name noem ik de Heren E. Fairon, conservator, G. Hennen en J. Yernaux, adjunct-conservatoren van het Rijksarchief te Luik, Dr. G. W. A. Panhuysen, waarnemend Rijksarchivaris en J. M. van de Venne, hoofdcommies te Maastricht, Zeereerw. Govaerts, archivaris van het bisdom Luik, Dr. H. Sproemberg te Berlijn, Freiherr von Solemacher-Antweiler te Klein-Büllesheim, M. Rey, professeur agrégé d'histoire te Parijs, M. d'Herbécourt, archivaris te Bar-le-Duc en M. H. Malo, adjunct-conservator van het Musée Condé te Chantilly, die mij op verschillende wijzen behulpzaam waren.

INHOUD.

Blz.

Titels van verkort aangehaalde werken 1
I. Inleiding 3
II. De vita Baldrici episcopi Leodiensis 6
III. Het archief van het Jacobsklooster tot het midden van de 12e eeuw. Stand van het diplomatisch onderzoek . 29
IV. Echte en onechte oorkonden uit de tijd tot 1150 . . 38
V. Twee onechte diploma's van Lotharius III en een abtsoorkonde: DLoth. III 57, DLoth. III 80 en Jc 8 . . 51
VI. Falsa van hand B : DK II 285 en Jc 5 64
VII. Falsa van hand Cb : Jc 1a, Jc 10 en Jc 11 70
VIII. Falsa van de handen C en Cc : St. 2953, Jc 12, Jc 13 en Jc 16 77
IX. Nog twee onechte keizeroorkonden : St. 3208 en St. 3209 87
X. Bisschop Balderiks oorkonde van 1015 Jc 1 93
XI. De vita Baldrici en de oorkonden 102
XII. Falsa voor het sticht Andenne 115
XIII. Het tolprivilege van aartsbisschop Frederik van Keulen voor de kooplieden van Luik en Hoei 131
XIV. Het diploma van Hendrik V voor de Luikse kerk van 23 December 1107 145
XV. Het diploma van Hendrik V voor St. Servaas te Maastricht van 1109 en andere Maastrichtse oorkonden 172

Aanhangsels:

I. Over de uitvaardiging van Luikse bisschopsoorkonden in de eerste helft van de 12e eeuw 187
II. De oorkonde van koning Lotharius III voor St. Jan, DLoth. III 34 192
III. Over betrekkingen tussen oorkonden van het Jacobs- en het Laurensklooster te Luik 195
IV. Voorlopige mededeling over de Hamburgse falsa uit de 12e eeuw in verband met Maastrichtse oorkonden . . 199

Blz.
Bijlagen 202
Toevoegsels 208
Chronologische lijst van behandelde oorkonden 211
Register 216
Bij de facsimiles 222

TITELS VAN VERKORT AANGEHAALDE WERKEN.

AHEB = Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique.
ASAN = Annales de la Société archéologique de Namur.
U. Berlière, Monasticon belge. I. Provinces de Namur et de Hainaut. 1890. II. Province de Liège. 2 afleveringen. 1928. 1929.
BF = J. F. Böhmer, Regesta imperii V. Die Regesten des Kaiserreichs 1198—1272 von J. Ficker und E. Winkelmann. 3 dln. 1881—1901.
BIAL = Bulletin de l'Institut archéologique liégeois.
BM = J. F. Böhmer, Regesta imperii I. Die Regesten des Kaiserreichs 751—918 von E. Mühlbacher und J. Lechner. 2. Aufl. 1908.
Böhmer, Acta = J. F. Böhmer, Acta imperii selecta (uitgeg. d. J. Ficker). 1870.
H. Bresslau, Handbuch der Urkundenlehre für Deutschland und Italien. 2. Aufl. 2 dln. 1912. 1931.
BS = S. Bormans et E. Schoolmeesters, Cartulaire de l'église Saint-Lambert de Liège. 6 dln. 1893—1933.
BSAHL = Bulletin de la Société d'Art et d'Histoire du Diocèse de Liège.
J. Chapeaville, Qui gesta pontificum Tungrensium, Traiectensium et Leodiensium scripserunt auctores praecipui. 3 dln. 1612—'16.
CRCRH = Académie Royale de Belgique. Compte rendu des séances de la Commission Royale d'Histoire ou recueil de ses bulletins. 1834—1901. Voortzetting: BCRH = Bulletin de la Commission Royale d'Histoire. Sedert 1902.
DH II enz. = Monumenta Germaniae historica. Die Urkunden der deutschen Könige und Kaiser. III. Die Urkunden Heinrichs II. 1900—'03 enz.
J. Ficker, Beiträge zur Urkundenlehre. 2 dln. 1877. 1878.
S. Hirsch, Jahrbücher des deutschen Reichs unter Heinrich II. 3 dln. 1862—'75.
Jaffé = Ph. Jaffé, Regesta pontificum Romanorum ad annum 1098. Ed. secund. ausp. G. Wattenbach cur. S. Loewenfeld, F. Kaltenbrunner, P. Ewald. 2 dln. 1885. 1888.
Kn. II = R. Knipping, Die Regesten der Erzbischöfe von Köln im Mittelalter. II. 1100—1205. 1901.
R. Koebner, Die Anfänge des Gemeinwesens der Stadt Köln. 1922.
KUiA = H. von Sybel und Th. von Sickel, Kaiserurkunden in Abbildungen. 11 Lieferungen. 1880—'91. Text. 1891.
G. Kurth, La Cité de Liège au moyen âge. 3 dln. 1909. 1910.
G. Kurth, Notger de Liège et la civilisation au Xme siècle. 2 dln. 1905.
E. Martene et U. Durand, Veterum scriptorum et monumentorum . . . amplissima collectio. 9 dln. 1724.
G. Meyer von Knonau, Jahrbücher des deutschen Reiches unter Heinrich IV. und Heinrich V. 7 dln. 1890—1909.
MG = Monumenta Germaniae historica. SS = Scriptores (folio-serie).
MIOeG = Mitteilungen des Instituts für Oesterreichische Geschichtsforschung. 1880—1920. Voortzetting: MOeIG = Mitt. d. Oesterreichischen Instituts für Geschichtsforschung. Sedert 1923.

Miraeus = A. Miraei opera diplomatica et historica (ed.) J. F. Foppens. 4 dln. 1703—'48.
NA = Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde.
O. Oppermann, Die älteren Urkunden des Klosters Blandinium und die Anfänge der Stadt Gent. Erster Teil. Text. 1928.
O. Oppermann, Rheinische Urkundenstudien. Erster Teil. Die Kölnisch-Niederrheinischen Urkunden. 1922.
RBPH = Revue belge de philologie et d'histoire.
Redlich-Erben, Urkundenlehre = W. Erben, L. Schmitz-Kallenberg und O. Redlich, Urkundenlehre. I. Teil von O. Redlich und W. Erben. 1907. III. Teil von O. Redlich. 1911.
B. Schmeidler, Kaiser Heinrich IV. und seine Helfer im Investiturstreit. Stilkritische und sachkritische Untersuchungen. 1927.
H. Schubert, Eine Lütticher Schriftprovinz. 1908.
H. Sproemberg, Die Bischöfe von Lüttich im 11. Jahrhundert. Teildruck: Die Quellen. Dissertation Berlin 1914.
St. = K. F. Stumpf-Brentano, Die Reichskanzler vornehmlich des X., XI. und XII. Jahrhunderts. II. Band. Die Kaiserurkunden des X., XI. und XII. Jahrhunderts chronologisch verzeichnet. 1865—'83.
Stumpf, Acta = hetz. werk, III. Band. Acta imperii adhuc inedita. 1865—'81.
L. Vanderkindere, La formation territoriale des principautés belges au moyen âge. 2 dln. 1902.

Andere veel gebruikte afkortingen:

Dp, zie blz. 172.
Jc, zie blz. 29.
LM, zie blz. 189.
OB = Oorkondenboek.
UB = Urkundenbuch.
VB = Vita Baldrici episcopi Leodiensis.

Oorkondenboeken en regestenlijsten zijn zoveel mogelijk met de nummers, niet met de bladzijden aangehaald. — Het echte voorbeeld, dat aan een onechte oorkonde ten grondslag ligt, wordt door een A toegevoegd aan de signatuur van die oorkonde aangeduid, b.v. Kn. II 28 A = de oorspronkelijke oorkonde, die in de vervalste gedaante Kn. II 28 is overgeleverd. — Jongere bestanddelen van teksten zijn soms ter onderscheiding van de oudere tussen 〈 〉 geplaatst.

I. INLEIDING.

Het onderzoek naar de vroege geschiedenis van de stad Luik vindt slechts weinige gegevens, waarop het kan steunen. Het vrijwel volkomen verlies van de stedelijke archieven verleent aan de elders overgeleverde bronnen, die over de vroegste ontwikkeling van de Neder-Lotharingse bisschopsstad licht verspreiden, een bizondere betekenis. Daaronder komt een allereerste plaats toe aan het diploma van koning Hendrik V van 23 December 1107 St. 3021, overgeleverd in een afschrift in het liber chartarum van de Luikse Dom, waarin het recht van een groep personen: de kapittelgeestelijkheid en haar ondergeschikten, en van een bepaald gebied: de claustrale hoven en andere eigendommen van de kanunniken, tegen het ingrijpen van de ‚forensis potestas' gevrijwaard wordt. Nadat Chapeaville (II 54) deze oorkonde reeds in 1613 in het licht gegeven had, heeft zij meer bekendheid verkregen door de uitgave van G. Waitz [1]). Deze heeft in twee kolommen naast elkaar geplaatst het diploma voor Luik St. 3021 en een diploma van dezelfde koning uit 1109 St. 3034 voor het kapittel van St. Servaas te Maastricht, dat er voor een groot deel gelijkluidend mee is. Dit laatste, waarvan het (vermeende) origineel in het Rijksarchief te Maastricht berust, was tevoren reeds door Böhmer-Ficker in meer volledige vorm gepubliceerd. [2]) Hoewel Waitz zich niet daarover uitsprak, is het duidelijk dat hij volgens de beginselen van de oudere diplomatiek reeds op grond van het parallelisme tussen de beide oorkonden elke twijfel aan hun echtheid buitengesloten achtte.

De buitengewone betekenis van St. 3021 voor de Luikse geschiedenis is dan door G. Kurth [3]) voor het eerst in het volle licht

1) Urkunden zur deutschen Verfassungsgeschichte (1871) nr. 7 en 8; 2. Aufl. (1886) nr. 15 en 16.

2) Acta imperii (1870) nr. 75. Een aan het slot van St. 3034 toegevoegde ruilovereenkomst heeft Waitz weggelaten.

3) BIAL 35 (1905) 262 vlgg.; La Cité I (1909) 65 vlgg. Enige opmerkingen maakte daarbij A. Hansay, RBPH 1 (1922) 511 vlgg.

licht gesteld; het ontstaan van het privilege bracht hij in verband met zekere gebeurtenissen, die uit een kroniek bekend zijn. Daarna heeft J. Lyna [1]) het stuk nog eens uitvoerig geparaphraseerd tot steun van zijn streven, de hofrecht-theorie over het ontstaan van de stad te doen herleven. De vraag naar de echtheid is tot nu toe zelfs niet gesteld.

St. 3034 is blijkens een aantekening in Stumpfs regestenwerk (blz. 538) indertijd door W. Arndt en blijkens een notitie op het couvert, waarin het stuk berust, door H. Bresslau tijdens een bezoek aan Maastricht in 1915 onecht verklaard. Onlangs werd op dit diploma de aandacht gevestigd door het proefschrift van G. W. A. Panhuysen [2]). Deze heeft zich bezig gehouden met een oorkonde van hertog Hendrik van Brabant van 12 Maart 1204, waarin enkele van de in St. 3034 neergelegde rechten bekrachtigd en uitgebreid zijn. Hij wees daarbij (blz. 18 vlgg.) op zekere overeenstemmingen in de bewoordingen met St. 3034 en nam aan, dat dit diploma als vooroorkonde voor het hertogelijke stuk gediend heeft, blijkbaar veronderstellend, dat met de ‚leges et instituciones' van keizer Hendrik V, die hier worden aangehaald, gedoeld wordt op het diploma van koning Hendrik V. De juistheid hiervan zal in hoofdstuk XV getoetst worden. Over de echtheid evenwel van het te recht of ten onrechte als vooroorkonde beschouwde diploma heeft Panhuysen zich niet uitgelaten. [3])

Een onderzoek naar het ontstaan van deze twee diploma's is dringend gewenst, want niet alleen bevatten beide zakelijk vele opvallende dingen; ook de bewoordingen vooral van St. 3021 wijken in menig opzicht van het gebruik in koningsoorkonden af — met Kurths onbewezen verzekering, dat het stuk van a tot z door de belanghebbenden opgesteld en het eschatocol door de kanselarij toegevoegd werd [4]), is de zaak niet afgedaan — en het uiterlijk van

---

1) Bijdragen tot de gesch. uitg. door Goetschalckx en Prims 15 (1923—'24) 649 vlgg.

2) Studiën over Maastricht in de dertiende eeuw (1933).

3) Op blz. 18 bericht hij slechts, dat Waitz (anno 1886) de oorkonde niet als een vervalsing beschouwde, ondanks het feit dat zij niet geheel voltooid is. Op blz. 135 heet het zonder voorbehoud: het privilege, dat in 1109 door keizer(!) Hendrik V werd verleend.

4) BIAL 35, 267.

St. 3034 is hoogst bedenkelijk. Een nauwgezet onderzoek leert, dat St. 3021 ongetwijfeld voor verreweg het grootste deel Luiks dictaat is. Het komt echter aan op de vraag, of dit dictaat uit het jaar 1107 of wellicht gedeeltelijk uit later tijd stamt. Een volledig antwoord hierop te geven bleek slechts mogelijk door het onderzoek uit te strekken over een groot aantal andere Luikse oorkonden, niet, zoals men allicht zou menen, van de ‚belanghebbende', het Domkapittel, maar merendeels van het Benedictijnerklooster van St. Jacob te Luik. Met een reeks konings- en andere oorkonden van dit klooster staat St. 3021 in verband op een wijze, die ik in hoofdstuk XIV nader wil behandelen. Vooraf wijs ik op een bizonder treffende overeenkomst tussen de corroboratio van St. 3021 en die van St. 3208, een diploma van keizer Hendrik V voor het Jacobsklooster van 31 Maart 1125.

St. 3021: Huius igitur rei testamentum ut ratum maneat et inconvulsum, sancitum est et astipulatum tot tantorum auctoritate virorum.

St. 3208: supradicte traditionis testamentum ut ratum maneat et inconvulsum signi sigillique mei astipulatione confirmavi ac tot tantorumque virorum testimonio comprobatum est.

Nu is reeds meermalen gebleken, dat de oorkondenoverlevering van het Jacobsklooster niet in alle opzichten betrouwbaar is.[1]) Wat met name St. 3208 betreft, dit diploma is tot nu toe niet onderzocht, maar wel heeft H. Bresslau, nadat hij het vermeende origineel in Luik gezien had, het als ‚der Fälschung dringend verdächtig' gekenmerkt.[2]) In deze omstandigheden is het vóór alles noodzakelijk, omtrent de overlevering van de oudste oorkonden uit het Jacobsklooster tot klaarheid te komen. Enige van deze oorkonden houden ten nauwste verband met een letterkundig werk, de levensbeschrijving van de stichter van het klooster, bisschop Balderik II (1008—'18). Een bespreking van de vita Baldrici vormt dientengevolge een geschikt uitgangspunt.

De onderzoeker, die zich met oorkonden van de Salische keizers bezig houdt, mist node de steun van de Diplomata-uitgave in de

---

1) Vgl. hoofdstuk III.
2) NA 34 (1909) 413.

Monumenta Germaniae, die voor Hendrik IV en Hendrik V nog steeds ontbreekt. Zonder dit gemis zouden sommige gedeelten van het hier geboden werk beter gestaafd kunnen zijn, andere hadden stellig achterwege kunnen blijven. Niettemin hoop ik iets bij te dragen tot de samenstelling van de Diplomata-uitgave, wier bewerkers niet steeds in de gelegenheid zijn zich zodanig in plaatselijke dingen te verdiepen en in zulk een omvang niet-koninklijke oorkonden in het onderzoek te betrekken, als hier geschied is.

II. DE VITA BALDRICI EPISCOPI LEODIENSIS.

De vita Baldrici [1]) is in een enkel handschrift overgeleverd, op perkament van klein octavo formaat geschreven en ingebonden achter het handschrift van de annalen van Lambertus Parvus; samen vormen de twee geschriften het ms. 162 van de Universiteitsbibliotheek te Luik. De eerste en enige uitgave is die van G. H. Pertz [2]). Deze stelde vast, dat het werk door een monnik van het Jacobsklooster vervaardigd moet zijn. De tijd van ontstaan achtte hij daardoor gegeven, dat Anselm in 1056 voor zijn gesta episcoporum Leodiensium ervan gebruik gemaakt zou hebben; hij stelde de voltooiïng op omstreeks 1053. Over de codex ‚quem autographon habere licebit' deelde hij mede, dat deze lang in het klooster van St. Jacob bewaard, aan Chapeaville bekend geweest en door hemzelf in 1826 teruggevonden is. De mening van Pertz over de tijd van ontstaan zowel van het handschrift als van de tekst is tot nu toe door de wetenschap aanvaard [3]). In een nog nauwer verband met

---

1) De tekst spelt zijn naam zo, niet zoals het opschrift van Pertz heeft ‚Balderici'.

2) MG. SS. IV (1841) 724 vlgg. De uitgaven in dit scriptores-deel munten niet door zorgvuldige bewerking uit; vgl. H. Bresslau, NA 42 (1921) 236.

3) Vgl. b.v. R. Koepke in de uitgave van Anselm, MG. SS. VII (1846) 155. 206 vlg. 211; S. Balau, Étude critique des sources de l'hist. du pays de Liège (1902—'03) 185 vlgg.; W. Wattenbach, Deutschlands Geschichtsquellen I[7] (1904) 439; M. Manitius, Gesch. der lateinischen Literatur des MA. II (1923) 379 vlgg.

Anselms gesta is de VB [1]) gebracht door H. Sproemberg. Ook hij nam als vaststaand aan, dat Anselm de VB geëxcerpeerd heeft [2]); voorts heeft hij de stelling geopperd, dat met de uitgave van de gesta na Anselms dood de opsteller van de VB belast is, en dat deze Anselms werk van een tweede voorrede [3]) voorzien heeft [4]).

Zo eenstemmig men is aangaande de tijd van ontstaan, zo wisselend zijn de meningen omtrent de waarde van de VB als historische bron. Nadat Pertz zich daarover gunstig geuit had, heeft S. Hirsch [5]) haar berichten op verscheidene punten onjuist of tendentieus bevonden. Een buitengewoon prijzend oordeel heeft dan weer S. Balau uitgesproken. Sinds het grondige onderzoek van Sproemberg kan de historische waarde niet zeer hoog aangeslagen worden.

Het handschrift (zie facsimile I) is geschreven in een kleine, weinig verzorgde minuskel. Voor de vraag naar de tijd van ontstaan vormen de afkortingen een belangrijk gegeven, die in buitengewoon groten getale aanwezig zijn. Zeer groot is vooral het aantal suspensies. Uitgangen van werkwoorden als -it, -at, van naamwoorden als -is worden heel vaak gesuspendeerd; naast -r(un)t staat -r(unt). Daarnaast worden sterke contracties toegepast, zo door het weglaten van klinkers in g(e)n(e)ris, sing(u)lare(m), van medeklinkers in ho(m)i(n)em, ho(min)is, p(re)su(m)ptio, o(mn)ium of o(mn)iu(m). Het contractiestelsel strekt zich ook reeds tot de uitgang -ionis enz. uit; men vindt -io(n)is, -io(n)em naast -ione(m). Een zeer laat stadium vertonen vooral de afkortingen voor com- en con-; door elkaar worden c(om) en co(m), c(on) en co(n) geschreven; de oude scheiding tussen co(m) en c(on) is dus weggevallen. Het gebruik van de afkorting co(n)- in boekschrift heeft zich in de twee laatste decennia van de 12e eeuw verbreid. Voorbeelden daarvan van omstreeks 1100 (?) uit Reichenau [6]) en van 1154 uit Antiochië [7])

---

1) Met VB bedoel ik in het vervolg de vita Baldrici.
2) Die Bischöfe von Lüttich im 11. Jhdt. (1914) 12. 26. 43.
3) MG. SS. VII 191 vlg.
4) a. w. 42 vlg. Streng bewezen is de stelling niet. Ik herken in die voorrede niet de stijl van de VB; er is daar zelfs geen prozarijm.
5) Heinrich II. II (1864) 190. 197. 341.
6) Chroust, Monumenta Palaeographica, Serie II, Lief. XI, Tafel 2b r. 22.
7) Steffens, Lat. Paläographie^2 Tafel 83c kol. 1 r. 5.

zijn zeer hoge uitzonderingen. Men vindt de afkorting omstreeks 1175 in Zwiefalten [1]), 1160—'83 in Werden [2]), 1182—'85 in Keulen [3]), 1180—'95 in Hildesheim [4]), 1174—'97 in Regensburg [5]), na 1197 in Vorau [6]). Ook in Luik verschijnt ze in deze tijd, in of na 1182 in het Laurensklooster [7]). — Voorts is in de VB een sterk gebruik gemaakt van het bovenschrijven van letters; daarmee is het weglaten van de u aangeduid in qui, quo, quam, quasi, quando. Het weglaten van de u in quod wordt dubbel aangeduid: de o is boven de q geplaatst en tevens een streep door de schacht van de d getrokken. Deze dubbel aangegeven afkorting voor quod is niet zo heel gewoon; wij zullen haar en een dergelijke voor quid in onechte oorkonden van het Jacobsklooster meermalen terugvinden. Verder is er vaak een a boven de voorafgaande letter gezet, zonder dat iets weggevallen is; zo alacrit^{a}te, cur^{a}re, m^{a}g(is). Voor de copula et staat doorgaans het tironische teken, zelden de ligatuur; wel wordt & vaak gebruikt als onderdeel van een woord als deb&, &tia(m).

Het is duidelijk, dat men zulk schrift niet op 1053 kan stellen; ouder dan het laatste kwart van de 12e eeuw kan het bezwaarlijk zijn. Maar nergens blijkt, dat het handschrift autograaf moet wezen. Onderzoeken wij daarom de inhoud en wel allereerst de verhouding tot het werk van Anselm, waarop Pertz zijn tijdsbepaling grondde.

Anselm geeft in zijn gesta episcoporum Leodiensium [8]), voordat hij uitvoerig over zijn tijdgenoot, de grote Wazo komt te spreken, korte berichten over elk van de vroegere bisschoppen, waardoor hij zijn werk bij dat van Heriger laat aansluiten. Zo behandelt hij ook in een kort hoofdstukje (c. 31) bisschop Balderik II, waarin hij enige voorname feiten van zijn regering, hoofdzakelijk op de bouw, wijding en dotatie van kerken betrekking hebbend, vermeldt. Deze zou hij geput hebben uit de VB. Nu heeft Sproemberg wel aangetoond, dat Anselm eerst in 1041 naar Luik is gekomen (blz. 29)

---

1) Chroust, Reihe III, Lief. II, Taf. 6 r. 48.
2) Chroust, Serie II, Lief. XXIII, Taf. 9b r. 17.
3) Chroust, Serie II, Lief. IX, Taf. 2 r. 30.
4) Chroust, Serie II, Lief. XXI, Taf. 4b r. 62, Taf. 5b r. 3.
5) Arndt-Tangl, Schrifttafeln I^{4} Taf. 23b r. 15.
6) Chroust, Serie II, Lief. XIII, Taf. 1b r. 73.
7) Van den Gheyn, Album belge de paléographie, pl. 12 r. 10.
8) MG. SS. VII 206 vlg.

en erop gewezen, dat hij over de laatste voorgangers van Wazo verbazend weinig weet te berichten (blz. 26). Maar hij geeft toch ook over Balderiks opvolgers Wolbodo en Reginar vrij uitvoerige berichten, waarvan een geschreven bron niet bekend is; van sommige staat vast, dat ze op mondelinge overlevering berusten. Anselm nu zou uit de VB niet de gehele voorraad feiten hebben opgenomen, maar uitsluitend die uit c. 1—6; verder zou hij in zijn vita Wazonis, waar hij de aan Wazo's episcopaat voorafgaande tijd opnieuw behandelt, nog enkele berichten uit de VB (c. 19, 20, 27 en 29) gekozen hebben, die de stichting van het Jacobsklooster en Balderiks dood betreffen.

De capita 1—6 van de VB bevatten een grote omhaal van woorden, maar aan feiten nagenoeg niets meer dan wat ook Anselm bericht. Daarentegen heeft Anselm wel gegevens, die in de VB niet voorkomen. Zo vooral de mededelingen over de wijze, waarop Balderik over zijn eigendommen beschikt. Anselm vertelt, dat de bisschop een groot aantal broeders en verwanten had en dus moest vrezen, wanneer hij uit zijn goederen kerken begiftigde, dat bij verdeling van het overige ieders aandeel slechts gering zou worden. Desondanks heeft hij voor een groot deel de kerk en de armen Christi tot zijn erfgenamen gemaakt. Volgens de VB heeft hij met zijn erfenis niet het bezit van zijn broeders vermeerderd, maar de kerken ondersteund. Het is niet aannemelijk, dat Anselm, wanneer hij deze opgave in de VB vond, in zijn eigen bericht de bisschop minder mild jegens de kerk zou voorgesteld hebben. ‚Unde contigit, zo gaat Anselm verder, ut Pannardum optimum [1]) alodium suum maiori aecclesiae ad usus fratrum et aecclesiam ad sustentandos victu XXIV egenos condonaverit'. Men begrijpt uit deze woorden gemakkelijk, dat Balderik aan de Domkerk het allodium Pannerden voor de broeders, de kerk van Pannerden voor de armen schonk. De VB deelt in c. 3 eerst de schenking van het allodium Pannerden ten gebruike van de Domkanunniken mede, geeft dan een stichtelijke uitweiding over Balderiks liefdadig karakter en bericht eerst daarna, dat hij uit de menigte armen met bekwaam onderscheidingsvermogen er 24 uitkoos en tot hun onderhoud unius ecclesie bonum

1) Zo te lezen met het hs. uit Averboden, vgl. MG. SS. XIV 109.

bestemde. Welke kerk dit was, blijft hier onbekend. Het eenvoudigst kan men dit verklaren, wanneer de biograaf Anselms woorden niet helemaal getrouw weergaf. Trouwens in Anselms vita Wazonis is een aanwijzing (c. 47), dat hij het bericht over Balderiks stichting voor de armen niet aan een geschreven bron behoefde te ontlenen; hij deelt daar mede, dat Wazo 12 behoeftigen toevoegde aan het aantal van 24, die uit de inkomsten van de door Balderik geschonken kerk gevoed werden. Allicht zal het aan Wazo en dus aan Anselm bekend geweest zijn, wie hier het voorbeeld van liefdadigheid gegeven had.

Hoe kwam Anselm er toe, wanneer hij uit de VB putte, aan Balderik de volgende nuchtere overweging, leidende tot de stichting van het Jacobsklooster toe te schrijven? Ziende dat de acht door zijn voorgangers gestichte kapittelkerken pro mediocritate loci voldoende waren, besloot hij ook een klooster te stichten onder de regel van Benedictus. Hiervan is in de VB niets te vinden. Het bescheidene plaatsje Luik verschijnt daar als een tweede Rome met consuls en senaat; de stichting van het klooster is er in een even romantisch als stichtelijk verhaal verweven, waarvan wij het waarheidsgehalte nog zullen dienen te onderzoeken.

De enige niet bij Anselm voorkomende zakelijke gegevens in de eerste zes capita van de VB zijn de volgende. Ten eerste het als een ‚on-dit' weergegeven bericht over Balderiks leven vóór hij bisschop werd, zijn verblijf aan het koninklijk hof [1]). De inkleding doet duidelijk zien, dat dit bericht een andere herkomst heeft dan het overige. Waarom neemt Anselm dit niet op? Dat hij de verhouding tussen keizer en bisschoppen nog geheel vanuit het standpunt van de Rijkskerk beschouwde, is toch buiten twijfel [2]). Verder vermeldt de vita de dag, waarop de nieuwe Dom gewijd werd, 28 October, maar zonder jaartal; deze datum heeft men in Luik natuurlijk altijd wel geweten. Aan de vermelding van de wijding der Bartholomaeuskerk [3]) voegt de vita toe, dat de stichter,

1) Hierover nader in hoofdstuk X.

2) Sproemberg, a. w. blz. 51.

3) De door Koepke uitgegeven tekst van Anselms gesta moet op de betreffende plaats verbeterd worden naar het hs. uit Averboden; dit bevat de opgaven, dat het de kerk van St. Bartholomaeus was en dat de wijding (niet de dotatie) drie dagen na die van de Dom plaats vond; zie MG. SS. XIV 110.

Domproost Godschalk, die ook bij Anselm genoemd wordt, daar ook begraven ligt, zoals men tot op de huidige dag kan zien. Alweer: waarom neemt Anselm juist dit niet over, het enige feit dat onze biograaf nog veel later heeft kunnen vaststellen? Straks zullen wij meer plaatsen aantreffen, waar de auteur van de VB de gegevens van zijn bronnen heeft aangevuld door mee te delen, wat hij aan monumenten met eigen ogen gezien heeft.

Bizonder goed is de verhouding tussen beide werken kenbaar aan de plaats in Anselms levensbeschrijving van Wazo, waar hij een detail aan de vita Baldrici ontleend zou hebben.

Anselm c. 40: Cum scolaris officii labore (Wazo) sub Baldrico episcopo decanatus non sponte sublimatur honore, in quo ita modestum se exhibere studebat, ut in subiectos pius, contra superbos et potentes in virtutis culmine cum iusticiae armis staret erectus. Unde contigit, ut Iohannem prepositum . . . non sit veritus arguere . . .

VB c. 6: Nec illud arbitror supprimendum silentio, quod amore virtutis et religionis idem episcopus domnum Guazonem, decus et insignem huius civitatis columnam, sua etate scolasticum decani honestavit officio. Multociens etiam superbie potentium ivit obviam et bona defensando ecclesie episcopali auctoritate eorum repressit audaciam.

Waarom moet Anselm, die zoveel uit de eerste hand van Wazo af wist, juist dit feit uit de VB gehaald hebben? Beter is het verband te verklaren, wanneer de verhouding omgekeerd is; de opsteller van de VB heeft dan eenvoudig uit Anselm alles bijeengezocht, wat hij over Balderik kon vinden. Hij geeft zelfs met ‚Nec illud arbitror supprimendum' niet onduidelijk te kennen, dat hij het feit aan een andere plaats van zijn bron ontleend heeft. Precies op dezelfde wijze begint hij ook c. 20 met de woorden ‚Huic etiam operi annectendum illud arbitror, quod affirmatur' waar hij gegevens elders vandaan haalt dan in het voorafgaande.

Een onderzoek van de bewoordingen, die bij vrijwel volledige zakelijke overeenstemming tussen de twee teksten zeer weinig gemeen hebben, levert een gelijk resultaat. Het is wel waar, dat Anselm ook van de in het voorafgaande gebruikte bronnen (vitae Lamberti, Folcwin e. a.) een uittreksel geeft, waarin slechts weinig van de bewoordingen bewaard is; maar dit weinige is geenszins te verwaarlozen. De vita is van begin tot eind geschreven in een buitengewoon woordenrijke, kunstige stijl, waarover in hoofdstuk XI

meer. Een aantal kenmerkende uitdrukkingen worden telkens en telkens weer gebruikt, ook in het hier behandelde gedeelte. Hoe komt het dat van al die rhetorische wendingen in het sobere bericht van Anselm geen spoor wordt teruggevonden? Het is niet zo, dat deze ten enenmale van rhetorische sierselen afkerig is; men zie b.v. de aaneenschakeling van echt hagiographische epitheta, waarmee het voorafgaande c. 30 bisschop Notger prijst. Maar wat meer zegt, er zijn in de VB uitdrukkingen aan te wijzen, die aan Anselm ontleend zijn. Een bizonder overtuigend staaltje daarvan levert de zo even aangehaalde plaats over Wazo. Anselm vertelt daar, hoe Wazo zich als deken gedroeg, en dat hij reeds toen ‚contra superbos et potentes' zich te weer stelde, dit als volkomen logische inleiding op hetgeen volgt: Wazo's beschuldigingsbrief tegen proost Johannes. De auteur van de VB echter breekt de mededeling over Wazo af, om dan zonder enig verband met het voorafgaande over zijn held, bisschop Balderik, te berichten: Multociens etiam superbie potentium ivit obviam. Dit is een sterke aanwijzing, dat hij uit Anselm put. — De verbastering van de plaatsnaam Vlaardingen, bij Anselm ‚Flardenges', tot ‚Flandebergen' in de VB c. 27 wil ik niet als argument aanvoeren, daar men niet weet of het handschrift autograaf is.

Uit deze waarnemingen volgt, dat de VB jonger is dan 1056. Er zijn daarvoor echter nog sterkere bewijzen, die tevens een nieuwe tijdsbepaling mogelijk maken. In de eerste plaats heeft de opsteller gebruik gemaakt van het chronicon s. Laurentii, door Rupert, de monnik van het Luikse Laurensklooster en latere abt van Deutz, in het eerste kwart van de 12e eeuw vervaardigd. [1]) Rupert bericht (c. 12. 13) over graaf Hezelo, na een fabuleuze geschiedenis dienend om diens bizondere toewijding aan het Laurensklooster te verklaren, hoe hij bisschop Balderik ertoe brengt zijn aandacht eveneens aan het Laurensklooster te schenken, hoe de bisschop dan echter op aanraden van zekere bisschop Johannes van het plan, genoemd klooster te voltooien, afziet en een geheel nieuw klooster sticht, het Jacobsklooster. Vergelijken we Ruperts woorden met die van de VB.

1) MG. SS. VIII 262 vlgg. De tijd waarin hij de kroniek schreef is onzeker; zij is òf voor 1106 òf na 1113 te stellen (Balau a. w. blz. 343). Rupert stierf in 1129 of 1130 (Berlière, Monasticon II 37).

Ruperti chronicon c. 13: *Primum* enim domnum Baldricum (comes Hezelo) ... persuadebat, uti ad hanc solitudinem (monasterium s. Laurentii) manum sue liberalitatis extenderet. Tandem obtinuit, et episcopus ... *ad altare accessit, vota vovit, predia cum ecclesiis obtulit et ad ordinandam* in integrum *ecclesiam animum intendit.* Ecce *autem* Iohannes quidam gente Longobardus, ordine episcopus et *arte pictor egregius, a Deo* ut credimus missus, ... episcopum familiari devotione *adiit* et ab hac sententia sic eius animam revocavit. Dixit enim non satis illum agere prudenter, quia memoriam sibi non propriam strueret, non suum quippe sed *alienum* esse fundamentum, cui superedificare ipse disponeret. Et quia predecessor eius Nothgerus s. Iohannis dilecti Domini memoriam prefixerat, nunc ipse Iacobi fratris Domini ecclesiam adiungeret.

VB c. 20: annectendum illud arbitror, quod affirmatur a quibusdam monitu et precibus cuiusdam *comitis Hezelonis primo ad altare* s. Laurentii *accessisse, vota vovisse, predia* sua *cum ecclesiis obtulisse et ad ordinandam* novam *ecclesiam* vetere destructa *animum intendisse.* Postea *autem* predictum Iohannem episcopum ... *ad* eum venisse et ne hoc faceret suo consilio ... desuasisse suggerendo eius karitati congruentius esse aliam in alio loco ecclesiam ordiri, que eius dedicaretur nomini, quam in aliorum labores introire et *aliene* laudis titulum obscurare. Sed hoc a nobis ignoratur, nihilque per tot etates super hac re a maioribus nostris accepimus ...

c. 13: Hac nimirum tempestate vir erat venerabilis, Iohannes nomine, natione et lingua Italus, episcopus officio ... Peribetur etiam satis *egregie* in *arte picture* illis temporibus claruisse ...

c. 15: Amplexus est episcopus virum *egregium* quasi *a Deo* oblatum.

De uitgever van Ruperts kroniek, Wattenbach, heeft bij deze plaats aangetekend, dat ter zake de VB te vergelijken is, blijkbaar dus een zelfstandige waarde aan de twee berichten toekennend. Hoe is de woordelijke overeenstemming te verklaren? Men zal willen overwegen, dat de VB nog veel meer over bisschop Johannes weet te vertellen, dan Rupert. Maar straks zal blijken, dat we juist van die andere mededelingen over Johannes, en van die alleen, kunnen aantonen, waar onze biograaf ze vandaan heeft. Trachten we echter een ogenblik te veronderstellen, dat inderdaad Rupert uit de VB geput heeft. Waarom kiest hij dan daaruit precies datgene, wat als iets onzekers en ongeloofwaardigs wordt opgegeven? Waarom maakt hij met geen woord melding van de beslissende invloed, die Johannes op bisschop Balderik zou hebben uitgeoefend in verband met de strijd tegen Lambert van Leuven? Waarom ontleent hij het bericht, dat hij in c. 11 over Balderik geeft, uitsluitend aan Anselm? Hij zou toch de hele VB gelezen moeten hebben, om

daaraan tegen het einde die ene plaats te kunnen ontlenen, die op het Laurensklooster betrekking heeft. De bewering van de VB, dat Balderik voornemens was de reeds bestaande, onvoltooide bouw van het Laurensklooster af te breken en opnieuw te beginnen, is niet te geloven; bij Rupert staat dan ook alleen, dat hij die kerk wilde voltooien. Neemt men de omgekeerde verhouding aan, dan vallen deze moeilijkheden weg en wordt tevens de verklaring van onze biograaf begrijpelijk, dat hij hier berichten weergeeft, waarvan hij bij navraag geen bevestiging heeft kunnen verkrijgen. Het was natuurlijk niet zo prettig te lezen, dat de goederen van St. Jacob aanvankelijk aan St. Laurens beloofd waren [1]).

Nog op een andere plaats staat de VB in enig zakelijk verband met Ruperts kroniek, nl. waar gesproken wordt van bisschop Wolbodo's betrekkingen met keizer Hendrik II. Hier moet nu echter een derde verhalende bron, ook uit het Laurensklooster doch weer uit veel jonger tijd, vergeleken worden, de na 1153, mogelijk eerst 2 of 3 decennia daarna opgestelde vita Wolbodonis van Reinier van St. Laurens [2]). Vergelijkt men de drie teksten, dan blijkt, dat de VB zekere woorden gemeen heeft met Reinier, Reinier sommige woorden met Rupert, maar Rupert geen enkel met de VB. Ik cursiveer de hier bedoelde woorden.

Rupert c. 15: (Wolbodonem) imperator Heinricus miro diligens affectu, cum adhuc esset prepositus *secum* assumpsit sibique arctius astringens *in* suo eum *palatio retinuit.*

Reinier c. 7: Imperator Heinricus ... Wolbodonem magni *habebat precipuo*que censebat loco *inter* amicos et interdum *detenti secum in palatio* fruebatur familiaritate, consiliis ac religiositate.

VB c. 31: Hic (Wlbodo) *pro sue* sanctitatis merito valde carus erat *augusto* et *inter* regie domus *precipuos* eminentior *habebatur* et clarior.

Men zou hier moeten veronderstellen dat Reinier zijn bewoordingen deels aan de VB, deels aan Rupert ontleende, waarbij hij zich wat de zaak betreft echter nauw aan Rupert hield; want dat

---

1) Ook elders heeft hij een bericht, dat niet in zijn voorstelling van zaken past, toch weergegeven, maar als iets onzekers, ongeloofwaardigs. Vgl. hoofdstuk X.

2) MG. SS. XX 565 vlgg.

de keizer nu juist pro sue sanctitatis merito zo op Wolbodo gesteld was, zeggen noch Rupert noch Reinier. Maar juist die woorden van de VB doen nu weer denken aan een andere plaats bij Reinier, waar deze spreekt niet over Wolbodo maar over Balderik. Reinier c. 14: (Baldricus) eidem *augusto pro sua* nobilitate et industria gratissimus. Let wel, dat ook hier geen sprake is van heiligheid, maar van adeldom en energie. De enige goede verklaring hiervan is, dat de opsteller van de VB ook Reiniers geschrift gebruikt heeft. Daar hem alles omtrent Balderik bizonder belang inboezemde, waren hem Reiniers woorden in c. 14 in het hoofd blijven hangen, hij past ze nu op Wolbodo toe en geeft er een stichtelijk tintje aan.

De overeenstemming met de vita Wolbodonis strekt zich echter veel verder uit.

Reinier c. 14: (Heinricus imperator) dominicum *pascha* dum *Leodii* postmodum *celebraret*, interpellatus est a fratribus Baldrici episcopi, de quo prelibatum est ... quatinus *pietate* prospiceret imperiali cenobio s. Iacobi, quod idem frater eorum fundaverat quidem, *sed preventus morte* reliquerat imperfectum ac sine providentia tutoris alicuius desolatum. Itaque magna nobilium *plebisque frequentia* imperator *venit ad locum*, criptam intravit ad nomen s. Andree *apostoli* exstructam et *reliquiis* consecratam, *quas* ipse scilicet augustus venerabili Baldrico tanquam mutue affectionis *preciosum pignus dono dederat*. Cuius et tumulum illic corpore quiescentis adveneratus ‚*Tibi*, o episcope, inquit, Wolbodo, nam aderat presens, tibi, o dilecte nobis, hunc *pauperem locum*, hanc *vice* nostra *committo* ecclesiam, tu pupillae pater *ac* sedulus sis tutor et *de* bonis, quibus eam *tuus* subarravit *antecessor*, *opus perficias imperfectum*'. Dehinc munificam fecit *super altare* oblationem. Episcopus ergo quanquam multis alias curis detentus loco tamen illi *paterne* superintendebat, cui et prefecit Olbertum ...

VB c. 31: Quodam namque tempore imperator Henricus *pascha Leodii celebravit* magnifice ... Predicti ergo fratres episcopi ... imperatorem adeunt eiusque affusi genibus regie magestatis implorant suffragium ... ‚Pro salute anime sue et affinium in insula monasterium inchoavit, ... *sed morte preventus* consummare non potuit ... Non est qui ... *opus perficiat imperfectum*. ... Ad te ... *veni*mus, ut des ... si tue placet *pietati* huic loco beneficium'.

c. 32: Ad hec imperator: ... ‚Eamus ergo *ad locum* ...'

Ut dixerat, imperator *ad locum* cum maxima *plebis* et comitum *frequentia* vadit, *criptam intrat* et ante altare b. Andree genua flectit ... *super* idem *altare* non parvi *pre*cii ponit pallium. Deinde conversus ad Vulbodonem episcopum, *Tibi*, ait, huius *pauperis loci committo* negotium, ut eundem *paterni*tate et clementia foveas *ac vice* Iosedech magni sacerdotis manum adhibeas, *de* reditibus quos *tuus antecessor* reliquid *opus imperfectum perficias*.' ‚Gravem, ait episcopus, o imperator, ...' ‚Non, ait imperator, tibi *committo* desertum, sed *preciosa* Andree *apostoli pignora*, que huic

qui hic iacet *dedi* in *dono* pro sue fidelitatis obsequio.'

VB c. 19: criptam ... dedicavit ibique *preciosas* eiusdem *apostoli reliquias, quas* ei imperator Heinricus thesauris prelatas regiis in beneficio *dederat*, modeste et reverenter collocavit.

Bizonder duidelijk kenbaar is hier de verhouding tussen de twee teksten, doordat de keizer bij Reinier aan Wolbodo de kerk vice nostra toevertrouwt, maar in de VB vice Iosedech magni sacerdotis met een herinnering aan 1 Esdras 3,2 vlgg., Aggaeus 1,14. Telkens vertoont de VB de neiging, de relaties van de bisschoppen met de keizer niet al te zeer op de voorgrond te stellen. Ook de relieken heeft de keizer aan Balderik volgens Reinier als mutue affectionis pignus, in de VB echter pro sue fidelitatis obsequio gegeven. Voor een omgekeerde opvatting zou men kunnen aanvoeren, dat de VB de keizer een pallium laat schenken, terwijl Reinier slechts in het algemeen van een oblatio spreekt. Men lette er echter op, dat in de betreffende zin van de VB een beginrijm voorkomt: implorat patrocinium et in regie presentie testimonium super idem altare non parvi precii ponit pallium. Het is denkbaar, dat de keuze van het woord ‚pallium' daardoor beïnvloed is. Mogelijk is het ook, dat ten tijde van de opsteller van de VB het geschonken voorwerp nog aanwezig was.

Op een heel andere plaats staat de VB nog eens met de zelfde passage van Reinier in verband, zoals boven getoond is. Men kan moeilijk aannemen, dat Reinier de bewoordingen van c. 19 en c. 32 uit de VB gecombineerd zou hebben. Alles pleit dus zeer stellig voor de omgekeerde verhouding. Ook ditmaal blijft de vermelding van een mutua affectio tussen keizer en bisschop in de VB achterwege. Men zou nog kunnen menen, dat de gedachte, keizer Hendrik een redevoering te laten houden, bij Reinier aan de VB ontleend moest zijn, daar deze laatste een voorliefde toont voor de directe rede naar klassiek model. Maar ook Reinier voert elders zijn personen vaak sprekend in, zo in de vita Wolbodonis c. 1. 11. 16. 20, vita Evracli c. 6, vita Reginardi c. 7. 8. 9. Het is volkomen in overeenstemming met de wijdlopige uitbreidingen, die de opsteller van

de VB overal aan de stof van zijn bronnen geeft, dat voor de korte woorden van de keizer bij Reinier in de VB twee lange redevoeringen en een gesprek met Wolbodo in de plaats zijn getreden. Een derde bron van de vita is hiermee gevonden [1]).

Van hetgeen overblijft in de VB, dat niet bij Anselm, Rupert of Reinier van St. Laurens gevonden wordt, valt in de eerste plaats te noemen het verhaal van de Brabants-Luikse oorlog, de nederlaag bij Hougarde aan de bisschop toegebracht, die in de vita met grote uitvoerigheid maar zonder veel feitelijke gegevens wordt verhaald. Weet men van elders iets omtrent de slag bij Hougarde? De wereldkroniek van Sigebert van Gembloux bericht omtrent Balderik het volgende [2]): 1013. Baldricus episcopus cum in villa Huguardis dicta castellum muniret, Lantbertus comes Lovaniensis eum aggreditur et episcopus Lantberto vincente, multis suorum captis et occisis gravi atteritur infortunio. — 1014. Baldricus episcopus in insula Leodicensi cenobium s. Iacobi apostoli fundavit, ubi Olbertus abbas primus prefuit.

Deze zelfde feiten: de bouw van een bisschoppelijk kasteel in Hougarde, de aanval van graaf Lambert van Leuven, de zware nederlaag van de bisschop, waarbij velen sneuvelden of gevangen genomen werden, worden in de VB c. 7—10 met een ontzaglijke omhaal van woorden verteld. Wat daar zakelijk meer in staat dan bij Sigebert, is het volgende. Ten eerste dat een door de bisschop gegraven gracht, waarmee de kasteelbouw begonnen was, ten tijde van de opsteller nog bestond, naar de inwoners van het dorp Hougarde zeiden. Dus juist datgene, wat niet van elders bekend is, berust op een locale overlevering, die zich aan een overblijfsel uit het verleden gehecht heeft. Verder enige gegevens aangaande de veldslag: dat aanvankelijk de krijgskans voor de bisschop gunstig was, en eerst daarna door het ingrijpen van de graaf van Namen hem de nederlaag werd toegebracht; en dat het aantal doden driehonderd bedroeg. Maar weer doet onze auteur juist bij deze gegevens

---

1) De uitgever van Reiniers werken in de Monumenta, W. Arndt, noemt in de inleiding blz. 561 de VB onder diens bronnen; bij de betreffende passus echter tekent hij slechts aan (blz. 568) dat men hier de VB moet vergelijken, waaruit Reinier misschien geput heeft.

2) MG. SS. VI, 355.

duidelijk uitkomen, dat ze hem uit een andere bron bekend zijn dan het voorafgaande. Nadat hij eerst reeds de ongunstige uitslag van de oorlog vermeld heeft, voegt hij eraan toe: Sed ut vera relatione didicimus et qui adhuc supersunt antiquiores viva voce protestantur, congressione prima nostre cessit parti victoria. Deinde comes Namucensis ... Peribetur etiam ... trecentos homines vita caruisse. Nos tamen quid horum verius censeatur ambigimus totumque Dei iudicio quicquid ibi gestum est reservamus. Dat er verhalen in omloop zijn gebleven over een slag, waaraan de herinnering nog lang levendig werd gehouden door de ieder jaar gelezen zielmissen, kan men best geloven. Het is zelfs bekend uit latere Namense kronieken, dat zich inderdaad om de rol van graaf Robert bij de slag van Hougarde legenden gevormd hebben. [1]) Het is dus niet nodig aan te nemen, dat onze biograaf ook Sigeberts bron, de gesta pontificum Cameracensium, gekend heeft. Deze vermelden [2]) eveneens de deelname van Robert van Namen aan graaf Lamberts veldtocht, doch zonder het bericht, dat hij eerst op het laatste moment ingreep en daardoor de doorslag gaf. De gesta geven wel andere belangwekkende details, die in de VB, ware zij afhankelijk van de gesta, zeker verwerkt zouden zijn. Men merke op, dat de VB niet eens de naam van de graaf van Namen, Robert, weet te noemen.

Een andere vraag is, of onze auteur door het ‚qui adhuc supersunt' rechtmatig te verstaan geeft, dat het tijdgenoten of zelfs ooggetuigen van de slag waren, die hem dit verhaal deden. Men begrijpt niet, welke reden er dan was aan de waarheid van hun berichten te twijfelen. Met Sproemberg [3]) kan ik die scrupules niet zo hoog waarderen als Balau [4]) gedaan heeft; men voelt er veeleer iets van een slecht geweten in.

Chronologische opgaven zijn er in de VB slechts weinig. Opgaven van jaar en dag, waarop de slag bij Hougarde plaats vond, bevat zij aansluitend bij de vermelding van deswegen jaarlijks gelezen zielmissen; dat zij onbetrouwbaar zijn (26 Sept. 1010 in plaats van

1) S. Hirsch, Heinrich II. II (1864) 342.
2) MG. SS. VII 467 vlg.
3) a. w. blz. 11.
4) a. w. blz. 187.

1012), hebben reeds een 15e-eeuwse corrector en dan S. Hirsch [1]) opgemerkt. De verdere mededeling, dat de oorlog drie jaar geduurd heeft, kan wellicht berekend zijn om de tijd, verstreken tussen die slag en de stichting van het Jacobsklooster te vullen.

Wij moeten ons nu wenden tot nog een ander werk, dat naar men tot nu toe aanneemt ook al een ontlening aan de VB zou bevatten: de annalen van Lambertus Parvus [2]). Deze monnik van het Jacobsklooster is omstreeks 1178 begonnen een kroniek te schrijven, waartoe hij voor de vroegere tijd hoofdzakelijk uit de annales s. Iacobi minores [3]) putte; hij voegde daaraan andere gegevens toe, die hij aan Anselm en Sigebert, misschien ook nog aan de annales Fossenses et Leodienses ontleende [4]). Wat de stichting van zijn klooster aangaat, heeft hij volstaan met de data te vermelden, waarop de bouw aanving en waarop de crypt door Balderik gewijd werd, die hij uit de annales minores nam; het stichtingsverhaal van de VB liet hij daarbij ongebruikt. Naderhand zou hij echter toch nog een gegeven uit de VB opgenomen hebben; bij het jaar 996 leest men een aan de rand toegevoegde glosse: Iohannes Italicus optimus pictor ab Ottone adductus est ad depingendum Aquense palatium. Hic postmodum episcopus factus, per comitem ab episcopio pulsus venit Leodium et exceptus a Baldrico episcopo consilium dedit construende ecclesie in honore b. Iacobi fratris Domini in insula Leodii. Hierbij heeft Pertz aangetekend: ex vita Balderici. Is dit juist?

De bisschop Johannes speelt in de VB een belangrijke rol; haar berichten (c. 13) over deze Italiaan, die de paltskapel in Aken beschilderd

---

1) a. w. blz. 341.

2) MG. SS. XVI 645 vlgg.

3) MG. SS. XVI 635 vlgg. Men zou het ook als een argument voor het latere ontstaan van de VB kunnen beschouwen, dat de annalen, die als annales s. Iacobi gedrukt zijn en waarvan de eerste hand tot 1055 aan één stuk schreef en dan toevoegingen tot 1077 maakte, in het geheel niet met de VB in verband staan. De bewijskracht hiervan wordt echter verzwakt door het feit, dat in deze annalen alle berichten over het Jacobsklooster en zijn abten op rasuur zijn geschreven door een tweede hand, die verder berichten over 1077—'91 doorlopend schreef. Daarentegen is het bericht op 1026 over de stichting van het Laurensklooster van de eerste hand; vermoedelijk waren het dus oorspronkelijk annales s. Laurentii.

4) Pertz in de inleiding blz. 633.

heeft, hebben wegens hun kunsthistorische betekenis de aandacht getrokken [1]). Wij zijn over deze man echter nog van een derde zijde ingelicht, door het opschrift, dat op zijn graf in het Jacobsklooster voorkwam en door de 13e-eeuwse kronist Egidius van Orval is overgeleverd [2]). Het luidt:

Sta, lege quod spectas, in me pia viscera flectas.
Quod sum, fert tumulus, quid fuerim titulus.
Ytalie natu pollens et pontificatu
Iohannes fugio pulsus episcopio.
Destinor his oris exul nullius honoris;
urbs pia Leodium commodat hospitium.
Qua probat [3]) arte manum, dat Aquis cernere planum
picta domus Karoli rara sub axe poli.
Iacobe, iuste tui memor esto fidelis alumpni.
Hec sit ut aula tibi condita consului. [4])

G. Kurth [5]) heeft gewezen op het verband tussen het grafschrift en de VB. Naar zijn oordeel is het grafschrift een onvolledige en onjuiste herhaling van de berichten uit de VB [6]). Hij heeft echter verzuimd ook de glosse van Lambertus Parvus te vergelijken. Naar men ziet, stemmen de in het grafschrift gemelde feiten heel goed met de glosse overeen, in het bizonder wat betreft de wijze, waarop Johannes van Italië naar Luik kwam: hij is uit zijn bisdom verdreven en gevlucht. Dat een rechtstreekse ontlening aan de inscriptie moet hebben plaats gevonden, blijkt uit het terugkeren van de woorden ‚pulsus episcopio' in de glosse. In de VB daaren-

---

1) P. Clemen, Die romanische Monumentalmalerei in den Rheinlanden (1916) 15 vlg.
2) Gesta episc. Leod. II 61, MG. SS. XXV 65.
3) Te lezen: probam?
4) Er volgen nog 2 regels, die zoals Kurth terecht opmerkt, een later toevoegsel zijn.
5) BIAL 33 (1904) 220 vlgg.
6) Zijn voornaamste bewijsgrond, nl. dat het grafschrift spreekt van de domus Karoli, terwijl de auteur van de VB de schilderingen in de kapel te Aken gezien heeft, weegt niet zwaar, hetzij men onder ‚domus Karoli' de aula regia verstaat en met Clemen aanneemt dat Johannes beide, kerk en palts, beschilderd had, hetzij men veronderstelt dat ook het grafschrift de beroemde Karolingische kapel (rara sub axe poli) bedoelt.

tegen komen niet alleen deze woorden niet voor, maar wordt een heel andere voorstelling van de zaak gegeven. De keizer heeft aan Johannes tot beloning voor zijn schilderingen in Aken een Italiaans bisdom verschaft; doch deze gaf zijn voornemen om zich daar te vestigen op, toen de hertog van die streek (niet graaf, zoals Lambertus Parvus opgeeft) hem de eis stelde, dat hij zijn dochter zou trouwen, dreigend hem, indien hij weigerde, van zijn bisdom te beroven. Johannes evenwel, wie niets boven kuisheid ging, wilde zijn ambt niet door een huwelijk bevlekken; hij weigerde, verkoos uit eigen beweging de ballingschap en begaf zich naar keizer Otto, die hem zeer toegenegen was, hem tot de eersten van het hof rekende en zijn raadgevingen in regeringszaken gaarne aanvaardde, waardoor vaak des keizers ‚effrenata licentia' ingetoomd werd. Opdat Johannes wegens zijn vele bezigheden aan het hof geen armoede zou lijden, vertrouwde Otto († 1002) hem aan bisschop Balderik (1008—1018) toe.

Welke lezing van het geval moet men geloven? [1]) Is Johannes verdreven of is hij vrijwillig gegaan? Kwam hij als een eerloze balling naar Luik, of als een der eersten van het keizerlijk hof? Het verhaal van de VB vormt klaarblijkelijk een legendarische interpretatie van datgene, wat ieder op de inscriptie in de kloosterkerk kon lezen. Men kan het zich indenken, dat onze biograaf de lotgevallen, in regel 4 en 5 van het grafschrift beschreven, wel wat smadelijk vond voor een man, aan wie hij op grond van regel 10 in zijn stichtingsgeschiedenis een zo voorname rol ging geven. Het geweigerde huwelijk is een bekend motief uit de hagiographie, zij het dan dat meestal de deugd van vrouwelijke heiligen daardoor wordt geïllustreerd. Overigens geeft onze auteur juist weer bij deze gelegenheid met de meeste nadruk te kennen, dat hij een mondelinge overlevering meedeelt, waarvoor hij geen verantwoordelijkheid wenst te dragen. ‚Si frivolum quibusdam esse videbitur et falsitatis arguimur, illis magis imputandum, quorum auctoritate et testimonio sumus usi et ad scribendum compulsi'. Wij willen het noch hem noch zijn zegslieden kwalijk nemen, dat

1) G. Kurth t. a. p. en U. Berlière, Les évêques auxiliaires de Liège (1919) 4 gaan met hun scepsis m. i. te ver. De laatste gelooft niet, dat Johannes bisschop was. Ik zie niet in, waarom het grafschrift ongeloofwaardig zou zijn.

zij een verhaaltje vertelden over de man die in hun kerk begraven lag en wiens nagedachtenis zij als van een tweede stichter eerden[1]). Het komt ons alleen daar op aan, dat de glosse bij Lambertus Parvus deze legende niet bevat. Zeer waarschijnlijk is dus de vita jonger dan de glosse.

Een blik op de verkregen resultaten in hun geheel versterkt opnieuw onze overtuiging, dat niet Anselm, Sigebert, Rupert, Reinier, de grafschriftdichter en Lambertus uit de VB hebben geput, maar de opsteller van de VB uit die allen, althans de eerste vijf. Verreweg het grootste deel van de feiten, die in de VB vermeld staan, vonden we in hun werken terug; maar zo, dat een bepaalde groep gegevens òf bij Anselm òf bij Sigebert enz. terugkeert, doch nooit bij twee van hen, dus zowel bij Anselm als bij Sigebert enz. Hoe ware het mogelijk, dat de een precies datgene aan de vita ontleende, wat de anderen niet overnamen? Neen, de VB is een compilatie. Uit alle voor hem bereikbare bronnen heeft de opsteller bijeengehaald, wat hij over bisschop Balderik en de stichting van het klooster kon vinden; zelfs wat hij in zijn biografie minder passend vond, heeft hij er een plaats in gegeven, het dan als iets onzekers voorstellend. Verder heeft hij dit alles aangevuld met eigen waarnemingen van overblijfselen uit het verleden en met mondelinge overleveringen, die zich daaraan vastgeknoopt hadden.

Wat blijft er nu over, dat zijn geestelijk eigendom is? In de eerste plaats natuurlijk de omhaal van woorden, de rhetoriek, het even pathetische en stichtelijke tintje, dat hij telkens aan de dingen weet te geven. Maar nog iets is bij hem origineel, en dit is de eigenlijke kern van zijn stichtingsgeschiedenis. Bij Sigebert heeft hij gelezen van de zware nederlaag, die bij Hougarde aan zijn held werd toegebracht. Door het grafschrift van Johannes vernam hij van de aansporing tot de kloosterstichting, die de schilder den bisschop gegeven had. Hiertussen heeft hij een verband gelegd. Welke argumenten gebruikte de vrome Italiaan om de stichting te bepleiten? Die Rupert hem in de mond legde, bevielen onze auteur niet erg. Neen, de stichting van het klooster had gediend, om naar oud-testamentische trant God te verzoenen, die Zijn toorn getoond

---

1) P. Volk, Der Liber ordinarius des Jakobs-Klosters (1923) 12. 28. 54. 82.

had door de tegenslag in de oorlog! Dit is het, wat Johannes de bisschop onder het oog bracht. Caput 16, Johannes' pathetische preek over dit thema, is de kern van de gehele VB. Maar van dit beslissende punt, van een verband tussen de slag bij Hougarde en de stichting van het klooster is nergens een spoor terug te vinden in de geschriften, die op de VB zouden steunen.

Voor de bepaling van het tijdstip, waarop de VB opgesteld werd, leveren onze waarnemingen de volgende gegevens op. Wanneer de vita Wolbodonis door Reinier van St. Laurens vervaardigd is, staat niet vast; de bovenste grens is het jaar 1153, de onderste zijn overlijden, dat niet lang na 1182 te stellen is. Twee dateerbare werken van hem vallen nog na 1182 [1]). — De VB bleek hoogstwaarschijnlijk ook jonger dan de glosse op 996 bij Lambertus Parvus. De annalentekst, waaraan deze glosse werd toegevoegd, is omstreeks 1178 geschreven [2]). Wij komen dus tot omstreeks 1180 als vroegst mogelijke terminus a quo voor de VB.

Een ontleding van c. 27 moge nog dienen om de werkwijze van onze biograaf te kenmerken. Hij beschrijft daar het overlijden van de bisschop in verband met de slag bij Vlaardingen van 1018. Het bericht over deze slag onderscheidt zich in de eerste plaats door de naam, die aan de hertog van Neder-Lotharingen gegeven wordt: Gozelo (even verderop Gothelo), in plaats van Godefridus. Hij is bij Anselm niet genoemd, bij Sigebert heet hij Godefridus, zo ook in de annales s. Iacobi minores; alleen in de annalen van Lambertus Parvus, waar dit bericht evenals het overige aan de annales minores ontleend is, vindt men de afwijkende naamsvorm terug. Ann. s. Iacobi minores 1018: Bellum in Fresonia inter Godefridum ducem et Teodericum comitem. Ann. Lamberti Parvi 1018: Bellum in Fresonia inter Gozelonem ducem et Teodericum comitem. Mogelijk is dus uit Lambertus Parvus de naamsvorm Gozelo in de VB gekomen.

Wat weet onze auteur nu van de Friese oorlog te vertellen? Dat graaf Dirk ‚bellis et seditionibus regnum exagitabat Gallie' heeft men van elders nooit gehoord, wel dat hij aan de Merwede een onrechtmatige tol heeft geheven, maar daar weet de VB niets van.

1) W. Arndt, MG. SS. XX 561.
2) Pertz, MG. SS. XVI 633.

Hertog Gozelo krijgt van keizer Hendrik opdracht de weerspannige te bedwingen, daar hem wel een krijgslustige jongelingschap ten dienste stond, die in staat was barbaarse volken te onderwerpen of zelfs door de grootheid van de Romeinse naam uit te roeien. Tot zover niets dan frazen in klassieke trant, waaruit hoogstens blijkt dat de opsteller het militaire gezag van de hertog in de noordelijke Nederlanden niet meer kent en een speciale verklaring van zijn optreden nodig vindt. Nu deelt de VB verder mede, dat de hertog de bisschoppen van Gallië oproept en onder andere ook die van Luik. Balderik echter verontschuldigt zich, wijzend op zijn zwakke gezondheid, op het verre en gevaarlijke gebied en het barbaarse volk, waar men heen trok; hij vindt dat hij met het oog op de vroeger door hem betoonde trouw nu wel eens gespaard kan worden en dat hij zijn ridders voor een vergeefse moeite moet bewaren. De hertog neemt hem dit zeer kwalijk, verwijt hem ontrouw en minachting van het keizerlijk bevel en beschuldigt hem van heulen met de vijand ‚ob societatem cognati sanguinis'. Om zijn onverbrekelijke trouw te tonen bereidt de bisschop zich dan ondanks zijn verergerende ziekte voor, ten strijde te trekken, waarop hij sterft.

Uit goede bron is het bekend, dat niet slechts hertog Godfried en Adelbold van Utrecht tegen de Friezen trokken, maar dat ook de aartsbisschop van Keulen en de bisschop van Kamerijk hun mannen zonden; en wat Balderik betreft, dat hij zich op weg begaf, onderweg ziek werd en te Herwerden of te Tiel stierf op dezelfde dag en ‚ut multi coniectant' op hetzelfde uur, waarop de slag plaats vond [1]). Maar men heeft van elders niet de geringste aanwijzing, die de berichten over Balderiks aanvankelijke weigering en de tegen hem geuite beschuldiging zou bevestigen, hoewel men toch over de gebeurtenissen van 1018 goed is ingelicht. Ook is van een verwantschap tussen Balderik en de Westfriese graven niets bekend; onze biograaf wil nu eenmaal, dat de bisschop met de gehele Lotharingse adel geparenteerd is.

Maar wij behoeven niet met wantrouwen te volstaan; het is bewijsbaar, dat dit verhaal een voortbrengsel is van fantasie. Want men behoeft niet ver te zoeken waar onze auteur zijn inspiratie

1) Gesta pont. Cam. 3, 19; MG. SS. VII 471. Het bericht over het stervensuur ook bij Anselm c. 31. Hirsch, a. w. III blz. 99.

ontving: uit c. 66 van Anselms gesta, waar sprake is, niet van bisschop Balderik, maar van Wazo. In 1046 wordt een krijgstocht tegen de Friezen door de keizer bevolen; bisschop Wazo, bezorgd voor zijn ridders wegens hun onervarenheid in de strijd te water en wegens de gevaren van de verre reis, besluit zich niet op weg te begeven, om zijn getrouwen niet tevergeefs lastig te vallen. Ook hij wordt beschuldigd, echter door de keizer zelf, van inbreuk op het keizerlijk bevel en andere gevallen van onachtzaamheid en ontrouw. Alleen met Wazo loopt het heel anders af; hij ziet zich genoodzaakt schuld te bekennen en voor 300 mark pand te geven. Die heeft de keizer hem later wel kwijt gescholden, maar toch had de prelaat zijn leven lang spijt, dat hij de tegen hem geuite verdenking niet constantissime usque ad sanguinem had afgewezen.

Dat dit bericht van Anselm inderdaad het model voor de VB geweest is, bewijzen enkele woorden, die met de zaak mede zijn overgenomen. Zoals niet anders te verwachten is, heeft onze opsteller ook in dit geval in hoofdzaak slechts de gedachte weergegeven en de bewoordingen vrij gestyleerd; enkele uitdrukkingen van Anselm zijn hem niettemin in het hoofd blijven hangen: de woorden (VB c. 27) magnifice, difficultas, diutius, mandat, paratus, insania, vehementer, antistes, gravissimus, vehementer accendi, infidelem, obicere, causa, morbus, removeret suspicionem.

De tragische samenhang, waarin de VB Balderiks dood geplaatst heeft, dient uit de geschiedenis geschrapt te worden.

Ik tracht nu nog nader te bepalen, wanneer de VB opgesteld is. Heeft de auteur de schijn willen wekken, dat hij slechts enkele decennia na de gebeurtenissen schrijft? Men kan dit eigenlijk niet zeggen. Het enige wat daarop wijst, is de overigens niet al te duidelijke aanhaling van getuigen van de slag bij Hougarde, die nog in leven waren. Maar wanneer hij van de Akense kerkschilderingen zegt, dat deze nog te zien zijn, hoewel ze vetustate temporis evenals andere dingen hun schoonheid grotendeels verloren hebben (c. 13); van proost Godschalk, dat hij in de Bartholomaeuskerk begraven ligt sicut usque in presentem diem cernitur (c. 6); wanneer hij spreekt van abten ‚qui huic prefuerunt ecclesie' (c. 29) [1]), dan

1) De tweede abt, Albert, is in 1066 overleden.

geeft hij toch duidelijk te kennen, dat het alles heel lang geleden is.

Uit een paar innerlijke gegevens laat de tijd van ontstaan zich goed bepalen. Het treffendste geval is wel dit. In c. 6 leest men, voordat verteld wordt hoe Balderik de nieuw gebouwde Dom inwijdde, de ontboezeming: Si quis rerum mortalium fructus ullum beatitudinis pondus habet, poteritne ille dies gloriosus quantalibet ingruentium malorum mole deleri? Waarom geeft onze man, die telkens en telkens weer de nog aanwezige monumenten te pas brengt, met geen woord te kennen dat men het voornaamste gebouw van alle, de door zijn held gewijde Dom, nog kan aanschouwen? Wat praat hij toch van aanstormende rampen, die de eeuwigheidswaarde van die wijding niet kunnen vernietigen? De grote brand van 28 April 1185 had de Dom verwoest. [1])

In c. 7 heet het: machtige heren zoals de Leuvense graven plegen, wanneer zij geëxcommuniceerd zijn, des te meer zich aan hun roofzucht over te geven, oorlogen te voeren en zich om niets te bekommeren, zodat deze straf slechts in bepaalde gevallen nuttig, doch overigens voor het heil der zielen zeer schadelijk is. Een nadrukkelijke klacht dus over de geringe uitwerking van kerkelijke straffen, verzwakt door het misbruik dat daarvan gemaakt werd. Zo kan men wellicht aan het einde van de 12e, maar zeker niet in het midden van de 11e eeuw gesproken hebben.

De bisschop overweegt in c. 9 tegen de graaf van Leuven te velde te trekken. Hij raadpleegt hiertoe de graven uit de omtrek: ne ... aliquid moliretur sine consilio comitum, penes quos erat ob factam fidelitatem nostram civitatem et totum tueri episcopatum, advocata eorum contione ac nobili suorum fratrum senatu causas exponit ... Moeilijk zou men beter de overmacht van de grote leenmannen over het bisdom kunnen karakteriseren, die zich in de loop van de 12e eeuw gevormd heeft. Ook de klacht over de ontaarding van het leenwezen in c. 21 doet ons zien, in welke tijd we zijn; men leest van een samenzwering van ridders, wier trouw met de krijgskans wisselt en die hun leenseden veronachtzamen en nieuwe aanvoerders volgen om soldij te verdienen. In c. 22 horen we van sediciones inter oppidanos et certamina, iuris et pacis

1) Over het juiste jaartal een anonymus in Analecta Bollandiana 13 (1894) 207.

mutacio, predonum rapine, bonorum oppressio, hostium metus et totius oppidi eversio, die in Valenciennes plaats vonden na graaf Arnulfs dood (1011/'15), zoals ze vaak plegen te ontstaan na het overlijden van een vorst. Is het niet een weerklank van toestanden in de stad Luik, die aan het einde van de 12e eeuw een veelbewogen tijdperk doormaakte?

In c. 20 deelt de auteur berichten mee, die hem niet geloofwaardig schijnen, wat hij als volgt motiveert: nihil per tot etates super hac re a maioribus nostris accepimus maximeque a domno Hugone huius loci priore ... qui ex his que partim s. Lamberti canonicus oculis viderat, partim audierat referente avunculo suo Godescalco maioris ecclesie preposito quosdam de senioribus nostris, qui adhuc supersunt, edificare solebat. Dit zou een belangrijk gegeven voor de tijdsbepaling kunnen vormen. Godschalk is als Domproost tijdens bisschop Balderik ook van elders bekend [1]). Helaas kan men zijn neef Hugo, Domkanunnik en daarna prior van St. Jacob, niet vaststellen [2]). In elk geval is men met hem in een volgende generatie gekomen. Nu beweert onze auteur geenszins, dat hij Hugo nog gekend heeft; de prior placht verhalen te doen aan broeders, die in zijn tijd nog op hoge leeftijd in leven waren. Men kan er dus slechts uit opmaken, dat deze overlevering over een lange tijdsduur loopt, wat nog door de woorden ‚per tot etates' onderstreept is.

Een belangrijk gegeven is verder een van de verwijten, die c. 25 tegen het gravengeslacht van Leuven richt: quod valde est monstruosum, in suorum estuat nepotum sanguinem, bellis alitur civilibus nec debitam imperatori servat fidelitatem. Wanneer heeft men een graaf van Leuven van ontrouw jegens de keizer kunnen beschuldigen? Gelijk bekend is, hebben zij met de Staufen over het algemeen goede betrekkingen onderhouden en danken zij aan dat keizergeslacht hun hertogelijke waardigheid. Eerst met het optreden van een hertog, die onafhankelijk van het rijk een territoriale staat gaat vormen, Hendrik I, is het tot een verwijdering gekomen; Barbarossa heeft hem in 1190 herhaalde malen opgeroepen om zijn leensplicht te vervullen en aan de veldtocht

1) De Marneffe, AHEB 25 (1895) 437; Sproemberg, a. w. blz. 9.
2) Een mededeling hieromtrent dank ik aan de Rijksarchivaris te Luik, de Heer E. Fairon.

naar Italië deel te nemen, wat Hendrik hardnekkig weigerde [1]).

Waarop kunnen de woorden betrekking hebben, volgens welke het Leuvense gravengeslacht ‚in suorum estuat nepotum sanguinem, bellis alitur civilibus'? Misschien wordt men hier herinnerd aan het feit, dat hertog Godfried III van Brabant († 1190) getrouwd was achtereenvolgens met Margareta († 1171) zuster van hertog Hendrik III van Limburg (1167—1221) en met Imagina († 1213) zuster van graaf Gerard van Looz (1171—'94). Met zijn oom Hendrik van Limburg en met Gerard van Looz heeft de jonge Hendrik I van Brabant oorlog gevoerd (een ‚gravis dissensio et toti terre importabilis') wegens een geschil over de voogdij van St. Truiden, dat door verdragen van 1190 met Looz [2]) en van 1191 met Limburg [3]) werd bijgelegd. Verder leest men, dat een lid van het Leuvense gravengeslacht ‚olim' na een opstand tegen de keizer veroordeeld werd tot de schandelijke straf, een hond te moeten dragen; naar G. Waitz [4]) opmerkt, heeft eerst Frederik I deze straf op Duitse graven en vorsten toegepast.

Bisschop Balderiks levensbeschrijving is dus na 1185 en waarschijnlijk omstreeks 1190, ruim 170 jaar na zijn dood opgesteld. Zij is een compilatie van gegevens uit bronnen, die ons alle bekend zijn; wat zij meer bevat, is deels mondelinge, meest sterk legendaire overlevering, deels romantische, stichtelijke en rhetorische opsiering. Als geschiedbron voor haar onderwerp waardeloos geworden, zal zij in de hoofdstukken X en XI een nieuwe betekenis verkrijgen in verband met oorkonden, die in het Jacobsklooster in het laatst van de 12e eeuw ontstaan zijn.

---

1) Vita Alberti ep. c. 4, MG. SS. XXV 142; Th. Toeche, Kaiser Heinrich VI. (1867) 164. Pertz heeft in zijn uitgave bij deze plaats van de VB verwezen naar berichten van de annales Lobienses en Leodienses op 1049—'54, die evenwel graaf Boudewijn V van Vlaanderen en zijn gelijknamige zoon betreffen en met de graaf van Leuven niets hebben uit te staan, waarop reeds S. Hirsch, Heinrich II. II (1864) 193 gewezen heeft. De tijdsbepaling omstreeks 1053 voor de vervaardiging van de VB, die Pertz op deze vergissing bouwde, is daarmee vervallen. Sproemberg a. w. 2 vlg. neemt aan, dat toch op de opstand van Boudewijn V gedoeld wordt, wegens zekere familiebetrekkingen van de Boudewijns met Lambert van Leuven. Zeer overtuigend is dit echter niet.

2) Piot, Cartulaire de Saind-Trond I nr. 110.

3) Butkens, Trophées de Brabant I preuves blz. 45. Zie Piot, a. w. II blz. XIV vlg.; Chronique de Gislebert p. p. Vanderkindere c. 154 blz. 239 vlg.

4) Deutsche Verfassungsgeschichte VI² (1896) 605.

III. HET ARCHIEF VAN HET JACOBSKLOOSTER TOT HET MIDDEN VAN DE 12E EEUW. STAND VAN HET DIPLOMATISCH ONDERZOEK.

In de volgende lijst van oorkonden neem ik de nummering van de originelen bij Schubert blz. 10 vlg. over. Daar niet genoemde oorkonden zijn hier met een a of b tussengevoegd. Met deze nummers voorafgegaan door Jc (= Jacob) worden zij aangehaald, keizeroorkonden echter naar de Diplomata-uitgave der Monumenta Germananiae en overigens naar Stumpf. Voorzover niet anders vermeld is, berusten de stukken in het Rijksarchief te Luik, fonds Abbaye de Saint-Jacques. Drie bisschopsoorkonden voor St. Maria Magdalena te Castert, Jc 17, 18 en 19, die na de verwerving van die kerk (1151) en wellicht niet voor de 13e eeuw in het bezit van van het Jacobsklooster geraakt zijn, kunnen buiten beschouwing blijven.

1. 1015. Bisschop Balderik II van Luik. Schijnbaar origineel. Druk: Roland, ASAN 27 (1908) 223. Facsimile: P. Harsin, BIAL 22 (1930) pl. I.
1a. 1016. Bisschop Balderik. Schijnb. orig. in bezit van de Heer R. Janne te Luik. Druk: P. Harsin, BIAL 22, 69. Facs.: aldaar pl. II.
2. 1034 (April 14). Keizer Koenraad II voor ‚hertog Dirk van de Elzas'. Onbezegelde oorkonde. Druk: DK II 285. Facs.: Roland, BCRH 76 (1907) bij blz. 548 (fragment); Schubert Tafel 1 nr. 1 (fragm.).
3. 1067. Abt Steven van St. Jacob. Schijnb. orig. Druk: bijlage 1.
4. 1084. Bisschop Hendrik. Schijnb. orig. Druk: J. de Chestret de Haneffe, BIAL 38 (1908) 114. Facs.: Schubert, Tafel I nr. 6 (fragm.).
5. 1084 en 1086. Bisschop Hendrik. Schijnb. orig. Druk: H. Bresslau, NA 34 (1909) 424.
5a. 1088 April 23. Keizer Hendrik IV. Afschrift naar het origineel: Cartulaire Van den Berch, Luik, Universiteitsbibliotheek, ms. 188, deel I blz. 33 (omstreeks 1634—'36). Druk: Stumpf, Acta nr. 322. Regest: St. 2889a.
6. 1101. Abt Steven II. Schijnb. orig. Regest: E. Gachet, CRCRH 9 (1845) 24. Facs.: Schubert, Tafel I nr. 4 (fragm.). Druk: bijlage 2.
7. 1101 Juni 1. Keizer Hendrik IV. Schijnb. orig. Druk: Stumpf, Acta nr. 81. Regest: St. 2953. Facs.: Schubert, Tafel I nr. 2 (fragm.).
8. 1103. Abt Steven II. Schijnb. orig. Regest: Gachet, t. a. p. blz. 25. Druk: bijlage 3.
9. 1107. Domkanunnik Steven. Origineel. Regest: Gachet blz. 25.
9a. 1107. Provisor Steven van St. Jacob. Origineel. Regest: Gachet blz. 25.
9b. (Omstreeks 1107). Provisor Steven. Origineel in het bezit van Frhr. von Solemacher-Antweiler te Klein-Büllesheim. Druk: L. von Winterfeld, BCRH 83 (1920) 229.
10. 1111. Abt Steven II. Schijnb. orig. Regest: Gachet blz. 25. Druk: bijlage 4.

11. 1112. Adelardus. Schijnb. orig. Regest: Gachet blz. 26.
12. 1112. Klooster Lobbes. Schijnb. orig. Druk: Roland, ASAN 27 (1908) 226 nr. 14.
13. 1112. Bisschop Otbert. Schijnb. orig. Regest: Gachet blz. 26. Druk: bijlage 5. Facsimile V in dit boek.
14. 1125 Maart 31. Keizer Hendrik V. Schijnb. orig. Druk: S. P. Ernst, Histoire du Limbourg VI (1847) 124 nr. 37. Regest: St. 3208. Facs.: Schubert, Tafel I nr. 5 (fragm.).

14a. 1125 Maart 31. Keizer Hendrik V. Geen overlevering in handschrift bekend. Druk: Ernst, Histoire du Limbourg VI 126 nr. 38 naar afschrift van het oorspronkelijk. Regest: St. 3209.

15. (1112—1135). Abt Olbert II. Origineel. Druk: Roland, ASAN 27, 227 nr. 15.
16. 1126. De monnik Richerus. Schijnb. orig. Facs.: Schubert, Tafel I nr. 3 (fragm.). Druk: bijlage 6.
20. 1134 (Januari 6). Keizer Lotharius III. Schijnb. orig. Druk: DLoth. III 57. Facsimile II in dit boek.

20a. 1136 (Maart 22). Keizer Lotharius III. Afschr.: Cartulaire Van den Berch blz. 61. Druk: DLoth. III 80.

20b. (1134—1138). Paus Innocentius II. Afschrift op perkament (13e eeuw). Druk: J. Ramackers, Papsturkunden in den Niederlanden II (1934) nr. 31. Niet bij Jaffé.

21. 1140. Abt Elbert. Orig.
22. 1141 April 6. Koning Koenraad III. Orig. Berlijn, Preussisches Staatsarchiv. Druk: Ph. Jaffé, Gesch. des deutschen Reiches unter Conrad dem Dritten (1845) 214 = De Reiffenberg, Monuments pour servir à l'histoire des provinces de Namur enz. IV (1846) 419 nr. 3; Ph. Jaffé, Diplomata quadraginta (1863) nr. 34. Regest: St. 3424. Facs.: KUiA X 3.
23. 1146. Abt Elbert. Orig. Regest: Gachet blz. 29.

Van de archieven van Luikse geestelijke stichtingen is dat van het klooster St. Jacob een van de rijkste aan originelen. Niettemin is de verzameling oorkonden uit vroege tijd stellig geenszins volledig, zoals wel uit het nu en dan elders opduiken van verloren gewaande stukken blijkt. Cartularia zijn niet bewaard. Sommige stukken zijn slechts overgeleverd in het Cartulaire Van den Berch, een verzameling afschriften uit verschillende Luikse archieven van omstreeks 1634—'36. Deze afschriften zijn doorgaans zeer nauwkeurig en meestal vergezeld van tekeningen en beschrijvingen van zegels en monogrammen. Het kloosterarchief, dat deel uitmaakt van het Rijksarchief te Luik, is tot op heden niet geïnventariseerd. De uitgave van een inventaris is echter in voorbereiding. Slechts een gedeelte van de oudere oorkonden is, over tal van werken verspreid, gedrukt. Van de te behandelen teksten, die tot nu toe onuitgegeven zijn, geef ik de belangrijkste als bijlagen.

Van de keizeroorkonden uit het klooster heeft die van Koenraad III St. 3424, waarvan het origineel in Berlijn berust, het eerst de aandacht van de diplomatische wetenschap getrokken. W. Bernhardi [1]) en W. Schum [2]) onderzochten de samenstelling van het dictaat, laatstgenoemde en E. Graber [3]) stelden door schriftvergelijking de echtheid buiten twijfel. Schum wees onder meer op de met St. 3424 overeenstemmende bewoordingen in de oorkonden van Salische keizers voor St. Jacob St. 2889a. 2953. 3208. 3209, zonder echter de vraag naar de echtheid van al deze diploma's te stellen.

Een stelselmatig onderzoek naar het schrift van alle hem bekende oorkonden van het kloosterarchief uit de 11e en 12e eeuw leverde H. Schubert [4]); de schrijfschool van St. Jacob neemt in zijn Luikse schriftprovincie een voorname plaats in. Ook voor de diplomatische beoordeling van enige oorkonden leidde zijn onderzoek tot belangrijke resultaten; op grond van het uiterlijk bleek de originaliteit van Jc 1, DK II 285 en Jc 4 uitgesloten, van Jc 6 en 8 twijfelachtig. Op DK II 285 en Jc 4 ging hij in het diplomatisch gedeelte van zijn werk (blz. 85 vlgg.) nader in, waarbij ter vergelijking St. 2889a, St. 3208 en Jc 1a aangehaald werden. Over de echtheid van deze drie stukken liet hij zich, van het laatste het schijnbare origineel niet kennend, gunstig uit, evenals over Jc 5.

Ongeveer gelijktijdig met Schubert had ook Roland [5]) op de onechtheid van het DK II 285 gewezen en vooral zijn inhoud aan een onderzoek onderworpen. Vervolgens heeft dan nog H. Bresslau [6]) zich uitvoerig met het DK II 285 bezig gehouden in verband met de uitgave onder de diplomata spuria van Koenraad II. Daarmee is aan het stuk rijkelijk zoveel aandacht besteed als het waard is. Wanneer ik dit perkament, dat noch een bezegeling noch een recognitie of monogram heeft, terwijl de inhoud vrijwel geheel op fantasie berust, in mijn onderzoek weer betrek, is dit uitsluitend

---

1) Konrad III., I (1883) 207.
2) KUiA, Text (1891) 367 vlgg.
3) Die Urkunden König Konrads III. (1908) 20 vlg.
4) Eine Lütticher Schriftprovinz (1908) 10 vlgg. Daarbij H. Nélis, BCRH 81 (1912) 377 vlgg.
5) BCRH 76 (1907) 548 vlgg.
6) NA 34 (1909) 409 vlgg.

om zijn betekenis voor de beoordeling van belangrijker oorkonden.

Bresslau toonde in het aangehaalde opstel de echtheid van het met het DK II 285 zakelijk samenhangende diploma St. 2889a aan en trachtte die van Jc 5 tegen mogelijke twijfel te vrijwaren. Voorts maakte hij terloops [1]) enige opmerkingen over de latere keizeroorkonden van St. Jacob, van welke hij St. 2953 gewaarborgd achtte, doordat hij de hand daarvan meende terug te vinden in een diploma voor een andere geadresseerde. St. 3208 daarentegen bleek hem dringend verdacht van vervalsing naar een echt voorbeeld, terwijl hij ook een nader onderzoek naar de echtheid van het DLoth. III 57 noodzakelijk achtte.

Dit werd ingesteld door E. von Ottenthal en H. Hirsch. Zij deelden in hun uitgave van Diplomata Lotharii (1927) mede, dat in het D 57 de beide onderschriften door een schrijver uit de Rijkskanselarij zijn toegevoegd, merkten voorts op, dat in het jaar 1134 in ieder geval de diploma's St. 2889a. 2953. 3208 en 3209, die de opsteller alle vier gebruikt moest hebben, reeds aanwezig waren, doch lieten de vraag naar de echtheid van deze vier stukken overigens in het midden. Ook het DLoth. III 80 aanvaardden zij als een echt, evenals DLoth. III 57 in het klooster opgesteld stuk.

Voorts dient hier vermeld te worden B. Schmeidler [2]), in wiens grote dictaatonderzoek over de oorkonden en brieven van Hendrik IV twee stukken van St. Jacob, St. 2889a en St. 2953, een tamelijk belangrijke rol spelen. Hij beschouwt beide als opgesteld door een lid van 's keizers omgeving, de ‚Mainzer', terwijl toch van het eerste de opsteller volgens Bresslaus waarnemingen aan het Luikse bisschopshof verbonden was, en het tweede behoort tot een groep diploma's, wier opsteller(s) de tevoren genoemde onderzoekers in het klooster zochten. Op dit punt heerst dus verschil van mening.

Wat betreft de beide oorkonden van bisschop Balderik uit 1015 en 1016 [3]), met de inhoud van Jc 1 heeft Roland [4]) zich bezig

---

1) t. a. p. blz. 413.
2) Heinrich IV. (1927), vooral blz. 158. 160 vlg. 365.
3) Over een onuitgegeven onderzoek van H. Sproemberg uit 1914 over deze stukken vgl. hoofdstuk XI.
4) ASAN 27 (1908) 214 vlgg.

gehouden zonder naar de echtheid te vragen; deze werd, zoals gemeld, door Schubert in twijfel getrokken wegens het veel jongere karakter van het schrift. Tegen dit oordeel heeft onlangs P. Harsin [1]) het stuk in bescherming genomen. De paleografische argumenten, die hij daartoe aanvoert, zijn niet overtuigend. Dankbaar moet men hem echter wezen voor het terugvinden en in druk en afbeelding publiceren van het schijnbare origineel Jc 1a, dat hij eveneens als een echt stuk beschouwt. — Een andere uit het archief verdwaalde oorkonde, Jc 9b, is uitgegeven en van een belangrijke toelichting voorzien door L. von Winterfeld [2]). — Een van de oorkonden voor voor St. Maria Magdalena te Castert, die zich in het archief van St. Jacob bevinden, Jc 17, werd in het Album belge de diplomatique (1909) pl. X A afgebeeld, waarbij H. Nelis door vergelijking met het schrift van een oorkonde uit het klooster Meerssen de vervaardiging door een bisschoppelijke schrijver kon vaststellen.

Een schets van de geschiedenis van het Jacobsklooster tot 1283 op grond van de verhalende bronnen gaf P. Volk [3]). Voor bibliografische en chronologische oriëntering is het overzicht uit 1928 in Berlière's Monasticon (II 5 vlgg.) waardevol, waarin ook uit de oorkondenoverlevering talrijke gegevens opgenomen zijn.

De mededelingen van Schubert en Bresslau over gelijkheid en verwantschap van schrift in de oorkonden van St. Jacob dienen op de volgende punten aangevuld en verbeterd te worden. Het aan Schubert onbekend gebleven schijnbare origineel Jc 1a (1016) is door dezelfde hand geschreven als Jc 10 (1111) en Jc 11 (1112), bij Schubert hand Cb. Om dit vast te stellen is een vergelijking met de helaas sterk verkleinde afbeelding van eerstgenoemd stuk bij Harsin voldoende. Ik behoef slechts te wijzen op de zeer kenmerkende vorm van de ligatuur &, van de afkorting voor -us, van de verbindingen ct en st, van de letter g. De veronderstelling van Harsin, dat de Domscholaster Adelman het stuk in 1016 vervaardigd heeft, vervalt daarmee.

---

1) BIAL 22 (1930) 57 vlgg.
2) BCRH 83 (1920) 223 vlgg.
3) Der Liber ordinarius des Lütticher St. Jakobs-Klosters (1923) blz. XXI vlgg.

De opgave van Bresslau [1]), dat het diploma van Hendrik IV van 1 Juni 1101 St. 2953 van dezelfde hand zou zijn als het ruim twee jaar later uit Luik gedateerde St. 2965 voor het bisdom Bamberg, is onjuist. De meest in het oog vallende eigenaardigheden van het schrift in St. 2965 zijn de volgende [2]). De staart van de r, die overal lang onder de regel uitgetrokken is, eindigt onderaan meermalen met een kleine naar links gewende lus. Een dergelijk lusje siert de verbindingen ct en st, waar het zich boven in de schacht van de t bevindt. De a als beginletter en in een in majuskels geschreven woord (r. 5 avi, Covnradi) is boven aan de schacht eveneens van een lusje voorzien, waarvan het uiteinde schuin naar rechts boven wijst. De ligatuur et is versierd door een in het midden naar boven uitstekende haal, die een vlag bezit als bij de bovenschachten van lange letters, terwijl er bovendien lager een haaltje rechts, weer met een lusje erin, aan vast zit. Deze kenmerken heeft de schrijver [3]) van St. 2953 getracht na te bootsen. De r staat daar aanvankelijk dikwijls op de regel, eerst verderop wordt hij vaker onder de regel getrokken en van een lusje voorzien. Tegen het einde van de oorkonde gaat onze schrijver deze verfraaiïng enigszins variëren, doordat hij de staart van de r, al of niet met lus, tot een zigzaglijn maakt; een voorbeeld dus van de golf- en zigzaglijnen, waardoor zoveel latere oorkonden van St. Jacob zich kenmerken, doch die in St. 2965 niet voorkomen. Ook wordt de vorm van het lusje hier en daar gewijzigd, doordat het uiteinde zich niet naar onderen maar naar rechts wendt. Dit telkens wisselen van lettervormen zullen wij in vele falsa uit het klooster aantreffen. Ten slotte wordt ook een majuskel-R door een ver onder de regel uitstekende staart met lus opgesierd, r. 21 Berte. In St. 2965 steekt de majuskel-R in r. 5 Covnradi, zoals van ouds gewoon is, niet onder de regel uit. Een dergelijk beeld leveren in St. 2953 de ligaturen ct en st. Doorgaans hebben zij de vorm, die dezelfde schrijver ook in Jc 13 toepast en die voor nog enige schrijvers uit het klooster

1) NA 34 (1909) 413.

2) Een foto verschaft door het Hauptstaatsarchiv te München maakte mij de vergelijking mogelijk.

3) Met ‚schrijver' bedoel ik steeds degeen, van wie het schrift, met ‚opsteller' degeen, van wie de bewoordingen afkomstig zijn.

kenmerkend is [1]), waarbij de verbindingsstreep met twee treden opstijgt. Maar in r. 14 auctoritatem is een poging gedaan de vorm van St. 2965 na te bootsen, waarbij echter het lusje aan de verkeerde kant terecht is gekomen. In r. 17 is het krulletje duidelijk los ingezet in een ligatuur st, die dit aanvankelijk miste. Ook het lusje boven aan de a is nagebootst en soms tot een dubbele lus verder ontwikkeld. De ligatuur & is eveneens nagebootst naar die van St. 2965; de rechts uitstekende krul draait echter rechts- in plaats van linksom. Het geoblongeerde schrift van St. 2965 heeft, zoals in het begin van de 12e eeuw nog vrij algemeen gebruikelijk is, in hoofdzaak minuskelvormen; alleen A, R en S komen als majuskels voor, daarnaast lange s en in de tweeklank ae open a. Ronde lijnen van d, o, open a zijn op de bekende wijze doorgebogen. De e is van een opzetstuk met vlag voorzien. St. 2953 daarentegen heeft als geoblongeerd schrift bijna uitsluitend majuskels; ook oorspronkelijk rechte schachten als van de M zijn gegolfd, hetgeen een jongere ontwikkeling betekent [2]). Ook hier een opzetstuk met versiering, doch niet op een e maar op een V. Overeenstemming vindt men weer in het chrismon, maar met dit verschil dat de uitsteeksels onder en boven in St. 2953 belangrijk korter zijn. Er zijn nog tal van verschillen: de g die in St. 2965 er heel eenvoudig uitziet, maar in St. 2953 een ook bij andere schrijvers in het klooster voorkomende ingewikkelde vorm bezit; het afkortingsteken, in St. 2965 zeer regelmatig, in St. 2953 in tal van barokke vormen voorkomend enz. Van al die kenmerken, die volgens Schuberts onderzoek de schrijfschool van St. Jacob karakteriseren, vertoont de eenvoudige, uiterst regelmatige diplomatische minuskel van St. 2965 geen enkele. Dit wil echter niet zeggen, dat de schrijver niet in St. Jacob of tenminste in Luik thuisbehoort. Want inderdaad van dezelfde hand als het Bambergse diploma van 1103 is een oorkonde uit 1067 Jc 3, op naam van abt Steven van St. Jacob († 1075/6) onder toestemming van bisschop Dietwin († 1075) uitgevaardigd. Gezien de volkomen gelijkheid van schrift tussen deze twee stukken is het tijdsverschil van 36 jaar of, zou men een beoorkonding enige

---

1) Schubert blz. 16.
2) Schubert blz. 15.

jaren na een handeling van 1067 willen aannemen, van minstens 28 jaar te groot om tot de echtheid van Jc 3 te kunnen besluiten.

St. 2953 is dus blijkens deze waarnemingen nagetekend naar een origineel diploma van Hendrik IV, dat door een Luikenaar was geschreven. In het volgende hoofdstuk zullen wij kunnen vaststellen, dat hij tot het bisschopshof behoorde, doch tevens met het Jacobsklooster in betrekking stond.

Aan de paleografische mededelingen van Schubert is het volgende toe te voegen. Hij wijst toe aan hand C het zo even besproken diploma St. 2953 en Jc 13, aan een van hem afhankelijke hand Cc de oorkonden Jc 12 en Jc 16. De verwantschap tussen C en Cc is buitengewoon nauw, zodat men met evenveel recht Jc 12 aan C zelf kan toewijzen als aan de hand van Jc 16. Verder behoren tot deze schriftgroep nog twee oorkonden voor andere geadresseerden; hand C heeft ook nog een oorkonde van bisschop Otbert voor het sticht Andenne van 1107 geschreven, en hand Cc een oorkonde van bisschop Albero voor zekere Wilendis van 1125, berustend in het archief van het sticht Neufmoustier uit Hoei. De betekenis van deze waarnemingen voor de diplomatische beoordeling van de door C en Cc geschreven stukken zal in hoofdstuk XII en XIII blijken.

De door Schubert aangegeven verhoudingen van ‚Haupthand' en ‚verwandte Hand' zijn ten dele vrij willekeurig. Zo kan ik niet vinden dat Ca, die Jc 9 schreef, als afhankelijk van C op te vatten is; zijn schrift is zeer veel soberder en ongetwijfeld vroeger te stellen. Ook aangaande D, Da en Db kan men slechts zeggen, dat deze drie handen een aantal kenmerken gemeen hebben; afhankelijkheid in de ene of andere richting is moeilijk te bewijzen. De door Schubert aangenomen verwantschap van E (St. 3208) met E' (Jc 15) heeft reeds Bresslau [1]) ontkend. Hier maakt Jc 15 weer de indruk van ouder te zijn, het heeft slechts sobere versieringen, terwijl St. 3208 onder de oorkonden van St. Jacob uitblinkt door buitengewoon barokke ornamentatie.

Niet juist vind ik verder de mededeling van Schubert, dat het schrift van Jc 1 nauw verwant zou zijn met dat van Jc 23; terecht

1) NA 34, 413.

heeft Harsin dit bestreden. Ik acht evenwel Jc 1 niet, zoals Harsin, 130 jaar ouder maar 40 of 50 jaar jonger dan Jc 23. Van alle hier besproken oorkonden is Jc 1 naar het schrift te oordelen het jongste; verwantschap toont het vooral met St. 3208, waarom ik de schrijver Ea noem. — De beide aan Schubert onbekend gebleven originelen Jc 9a en 9b zijn van eenzelfde hand en maken door het sobere en regelmatige karakter van hun schrift een gunstige indruk.

In het volgende overzicht van oorkonden, naar de schrijvers gerangschikt, plaats ik ze in de volgorde van hun ontstaan, daarbij vooruitlopend op de resultaten die eerst door het onderzoek van de innerlijke kenmerken verkregen kunnen worden. Om verwarring te voorkomen behoud ik de letters, waarmee Schubert de schrijvers heeft aangeduid, hoewel ik hun onderlinge samenhang hier en daar anders opvat.

A (aan het bisschopshof verbonden): <1067>. Jc 3. — [1101. St. 2953A]. Bekend uit de nabootsing St. 2953. — 1103. St. 2965 voor Bamberg.

Aa (in betrekking met het Domkapittel?): 1107. Jc 9a. — (± 1107). Jc 9b.

Ca: 1107. Jc 9.

E': (1112—1135). Jc 15.

Da: <1084>. Jc 4. — 1140. Jc 21.

Db: <1101>. Jc 6. — 1146. Jc 23.

In de tweede helft van de 12e eeuw zijn werkzaam:

D: <1103>. Jc 8. — <1134>. DLoth. III 57.

B: <1034>. DK II 285. — <1084/'86>. Jc 5.

Cb: <1016>. Jc 1a. — <1111>. Jc 10. — <1112>. Jc 11.

C: <1101>. St. 2953 (nabootsend). — <1107>. Bisschop Otbert voor Andenne (nabootsend). — <1112>. Jc 13.

Cc: <1112>. Jc 12. — <1125>. Bisschop Albero voor Wilendis. — <1126>. Jc 16.

E: <1125>. St. 3208.

Ea: <1015>. Jc 1.

IV. ECHTE EN ONECHTE OORKONDEN UIT DE TIJD TOT 1150.
Jc 3, 4, 6, 21, 23 en St. 3424.

Uit het schrift van de oorkonde van abt Steven van 1067 Jc 3 bleek reeds boven, dat zij niet zo lang voor 1103 ontstaan kan zijn. Van het aan de achterzijde ingehangen zegel, dat niet aangekondigd is, is een onherkenbaar fragment in lichtbruine was over. Men weet dus niet of het wellicht dat van bisschop Dietwin was, wiens toestemming in de datering gemeld wordt. Het inhangen aan de achterzijde komt meermalen in Luikse bisschopsoorkonden voor. De sanctio is, eveneens volgens het gebruik van bisschopsoorkonden, geheel aan het slot gezet en bevat een wending die aan pauselijke privileges herinnert: vinculo perpetui anathematis obstringatur nisi resipuerit; vgl. b.v. paus Victor II (1055—'57) [1]: perpetui anathematis vinculo innodatus ... nisi resipuerit. Het kan uitgesloten geacht worden, dat een abtsoorkonde van 1067 zulk dictaat bevat zou hebben. Het is echter ook niet in te zien, hoe een falsaris in het Jacobsklooster reeds omstreeks 1103 curiaal dictaat gekend zou hebben, want nergens blijkt, dat het klooster vóór 1134 (Jc 20b) een pauselijk privilege ontvangen heeft.

Voor de kennis van de persoonlijkheid (A), die Jc 3 en in 1103 St. 2965 voor het bisdom Bamberg geschreven heeft, zijn nog de volgende feiten van betekenis. Een diploma van St. Jacob, St. 2953 (1101), is nagetekend naar hand A zoals in het vorige hoofdstuk bleek. Het echte diploma St. 2953A, dat voor het onechte St. 2953 ten voorbeeld strekte, was, zoals eerst in hoofdstuk VIII kan worden aangetoond, waarschijnlijk door dezelfde man opgesteld als een vroeger diploma voor ons klooster, St. 2889a (1088). Dit St. 2889a is, hoewel slechts in afschrift overgeleverd, ongetwijfeld echt; zoals Bresslau opmerkte, heeft de opsteller vrijwel het gehele dictaat ontleend aan twee oudere, eveneens in afschrift overgeleverde keizeroorkonden voor het bisdom Luik, DH II 115 (1006) en DH III 35 (1040), en hij was dus zeker aan het bisschopshof verbonden.

---

1) Migne, Patrologia latina 143, 816.

Verder is een paleografisch feit van belang. Het schrift van hand A (Jc 3 en St. 2965) is niets anders dan een zorgvuldige nabootsing van het schrift van Theodericus A [1]), die in de jaren 1039—1041 in de rijkskanselarij werkzaam was. Van TA heeft A het door Bresslau-Kehr [2]) voor die schrijver kenmerkend genoemde krulletje in de ligaturen ct en st, verder de vorm van de g, van het afkortingsteken alsook de vormen van het geoblongeerde schrift en het chrismon overgenomen. [3])

Deze bevindingen zijn goed te verklaren, wanneer men aanneemt dat het originele DH III 35 niet door Udalricus B, die het opgesteld heeft, maar door TA geschreven was. A is dan zowel door de bewoordingen als door het schrift van dat diploma beïnvloed. Met vrij grote zekerheid kan men op grond van dit alles zeggen: in de jaren 1088—1103 zijn drie diploma's, twee voor St. Jacob en een voor Bamberg, opgesteld en geschreven door een man, die tot het Luikse bisschopshof behoorde. Hij stond tevens in betrekking met het Jacobsklooster, aangezien hij daarvoor ook nog Jc 3 vervaardigde. Zo laat zich ook gemakkelijker het pauselijke dictaat in Jc 3 verklaren, want het is best mogelijk dat het Domarchief, waarvan A gebruik maakte, reeds een pauselijke oorkonde bevatte. Het vroegst bekende pauselijke privilege voor het bisdom Luik is weliswaar eerst van 1155 BS 45, voor het Domkapittel van 1143 Jaffé 8366, maar de overlevering van de Luikse bisschoppelijke kerk is uitermate onvolledig. [4])

De inhoud van Jc 3 is een ruilovereenkomst met graaf Albert (III) van Namen en de kanunniken van St. Albanus te Namen, waardoor het Jacobsklooster de villa Builes ontvangt tegen afstand van de kerk van Dhuy en het allodium Noville-sur-Mehaigne. Over

1) Facsimiles: DH III 4 =KUiA II 5; DH III 32 = Bendel, Die älteren Urkunden ... für Werden (1908) Tafel 4.

2) Die Urkunden Heinrichs III. blz. XLIX.

3) Van hand A heeft dan weer de falsarishand C deze motieven overgenomen en ze verder ontwikkeld. Hier blijkt, zoals al meer is opgemerkt (Oppermann, Göttinger gelehrte Anzeigen 177 (1915) 71), dat niet de oorsprong, doch alleen de ontwikkeling en verbreiding van zulke versieringsmotieven de Luikse schriftprovincie kenmerkt.

4) B.v. bij E. E. Stengel, Diplomatik der deutschen Immunitäts-Privilegien (1910) 683 zijn een tiental verloren keizeroorkonden opgesomd, waarvan twee uit de 11e eeuw.

deze ruil is men ook van de andere zijde ingelicht. De fundatio ecclesiae s. Albani Namucensis [1]), een geloofwaardig, kort na 1064 (zoals nu blijkt, nauwkeuriger: na 1067) opgesteld geschrift, deelt mede, dat graaf Albert II van Namen voor het zieleheil van zijn moeder Ermengardis Glaan aan de Jeker aan die kerk schonk; en dat de heren van St. Albanus voor dit Glaan door een ruil met de monniken van St. Jacob de kerk van St. Remigius te Dhuy en het prediolum Noville verworven hebben. Dit stemt goed met de inhoud van Jc 3 overeen; alleen is het daar niet Glaan, maar de villa Builes, die St. Jacob in ruil ontvangt. De identiteit van deze laatste plaats is onzeker; wellicht is de veronderstelling van Grandgagnage [2]) juist, dat het Boirs is, even beneden Glaan aan dezelfde rivier gelegen. De mededeling over de vroegere schenking van Glaan aan St. Albanus in de fundatio klopt met die over Builes in Jc 3, waar Albert III zegt, dat zijn ouders het goed aan St. Albanus geschonken hadden. Hij was in 1063/4 zijn vader opgevolgd [3]).

De ruilovereenkomst is dus te aanvaarden. Anders staat het met de uitvoerige bepalingen aangaande de voogdij te Bviles. Genoemd dorpje, zo zegt abt Steven, heeft hij ontvangen vrij van alle gezag van welke voogd ook; het is gelegen in het graafschap van de kloostervoogd Emmo van Looz en onderworpen aan zijn placitum evenals de omliggende dorpen, uitgezonderd de curtis indominicata, die geheel vrij blijft zoals zij ook tevoren was. De voogdij heeft de abt aan de graaf van Looz toevertrouwd, maar aangezien het dorpje door zijn geringheid geen grote lasten kon dragen, aan de voogd met diens toestemming slechts dit recht toegekend, dat hij in de drie algemene placita de derde penning heeft. Voorts zal hij ook van wat in de tussengelegen tijdperken (de noctibus ipsorum placitorum) binnenkomt de derde penning ontvangen, echter dan niet volgens zijn eigen beschikking maar volgens die van de ambtenaar van de abt en de schepenen. In het ding zal niet de voogd of zijn bode bevelen, maar de schout of bode van de abt. De voogdij zal hij nooit in leen of ‚in providentiam' geven, maar steeds in zijn eigen hand houden. Nooit zal hij bede,

1) MG. SS. XV 963.
2) Vocabulaire des anciens noms de lieux de la Belgique orientale (1859) 92.
3) Bresslau, NA 8 (1883) 596.

nachtverblijf, hand- of wagendiensten eisen, de boeren geen geweld aandoen, maar ze tegen alle onrecht beschermen. Wanneer hij wegens een boerenoproer wordt uitgenodigd om recht te doen en dan bestraft wat de abt zelf niet kan bestraffen, zal hij niettemin ook daarvan de (derde) penning ontvangen. Dit voogdijrecht beperkt dus vooral de eigen rechtspraak van de voogd buiten de drie echte dingen tot gevallen van nood; echter komt hem steeds de derde penning toe, ook wanneer de ambtenaar van de abt recht gedaan heeft. In de drie echte dingen blijft het bij een poging, hem de leiding te ontnemen.

Een aanleiding tot de vervaardiging van Jc 3 was vermoedelijk daarin gelegen, dat de graaf van Namen nog voogdijrechten in Builes wenste te doen gelden, en het klooster deze aan zijn eigen kloostervoogd, de graaf van Looz, en dan nog slechts in beperkte omvang, wilde voorbehouden.

Met het oog op het volgende is het vóór alles noodzakelijk het ontstaan van het diploma van koning Koenraad III van 1141 St. 3424 na te gaan. Over de schrijver van dit origineel zijn wij na de mededelingen van Schum en Graber [1]), welke laatste hem Arnold C genoemd heeft, vooral door H. Hirsch [2]) ingelicht. Volgens zijn waarnemingen treft men dezelfde hand aan in vijf oorkonden van bisschop Embricho van Würzburg uit de jaren 1135—1137; voorts in nog drie keizeroorkonden: Lotharius III 1136 voor de kerk te Bamberg DLoth. III 91; Koenraad III 1138 voor het klooster Komburg St. 3381; en Frederik I 1157 voor het bisdom Passau St. 3773 [3]). Minstens een van deze diploma's, het DLoth. III 91, heeft die schrijver volgens Hirsch ook vrijwel geheel opgesteld.

Hoe staat het met dictaat van St. 3424? W. Bernhardi [4]) achtte met het oog op verschillende ongewone dingen — de intitulatio ‚Ego C. tercius ... rex invictus', de vermenging van enkel- en meervoud, het ‚sigilli nominisque nostri impressione' in de corro-

1) Vgl. hoofdstuk III.
2) MIOeG 35 (1914) 62. 64.
3) De gelijkheid van hand met het DLoth. III 91, St. 3773 en een van Embricho's oorkonden kon ik door foto's controleren.
4) Konrad III. I (1883) 207.

boratio — de gehele oorkonde behalve getuigenlijst en eschatocol naar een door de geadresseerde ingeleverd ontwerp overgeschreven. Schum wees op overeenstemmingen in het dictaat met vier diploma's van Hendrik IV en Hendrik V voor het Jacobsklooster. Tevens merkte hij echter op, dat de sanctio, bedreigend met de toorn Gods en een aan de koninklijke schatkamer toekomende boete van 100 pond goud, niet in die ‚vooroorkonden' voorkomt en wat haar inhoud betreft uit de Rijkskanselarij afkomstig moet zijn. Voorts haalde hij ter vergelijking met de arenga ‚Honor regis est iudicium diligere rege David attestante' een plaats uit de 150ste brief van Wibald van Stablo aan: Quia honor regis diligit iudicium, en vond, dat dit eerder vóór dan tegen een herkomst uit de kanselarij pleitte. Nu bewijst het natuurlijk niet heel veel, wanneer eenzelfde bijbelcitaat (Ps. 98, 4: honor regis iudicium diligit) tweemaal gebruikt wordt. Maar juist deze arenga is voor ons onderzoek van belang met het oog op het DK II 285, waar de beginwoorden van de arenga luiden: Honor regis est iudicium diligere. Bresslau [1]), die het ontstaan van dit spurium Conradi II. op omstreeks 1086 stelde, heeft op het terugkeren van die woorden in St. 3424 de aandacht gevestigd en geoordeeld, dat de opsteller van dit laatste het psalmcitaat herkend had, blijkens de toevoeging ‚rege David attestante'. Toeval is hier uitgesloten, aangezien men over en weer leest ‚est iudicium diligere' in plaats van het bijbelse ‚iudicium diligit'.

Het vermoeden nu, dat Wibalds woorden bij Schum deden postvatten, was gegrond; de wending maakt inderdaad deel uit van het spraakgebruik in de kanselarij van Koenraad III. St. 3392 (orig. van de schrijver Arnold B): honorem regis qui iudicium diligit ... implorabat. — St. 3467 (in afschr.) en St. 3479 (orig. van Arnold A): regie liberalitatis est, cuius honor iudicium diligit. De gevolgen hiervan voor de beoordeling van het DK II 285 zullen wij in hoofdstuk VI onder ogen moeten zien. Gaan wij nu na, of in Koenraads diploma nog meer kanselarijdictaat aan te wijzen is.

St. 3424: tam honori meo quam saluti consulere cupiens	St. 3580: non tantum illis sed et nostre saluti feliciter consulimus

1) NA 34 (1909) 416.

adiit presentiam nostram	St. 3405: nostram presentiam lacrimabiliter adiit
testes sunt ... viri qui presentes affuerunt, quorum nomina hec sunt	St. 3432 en elders vaak: testes qui praesentes aderant subternotari fecimus, quorum nomina haec sunt; St. 3483: testes qui affuerunt subternotari fecimus, quorum nomina hec sunt
propter quorundam advocatorum iniustitiam et rapacitatem	St. 3405: quoniam advocatorum violentia, rapacitas ... vix coherceri potest; St. 3426: (advocatorum) rapina et iniusta exactio in tantum creverat; St. 3510: ad ... rapaces manus reprimendas
Que omnia ut firma et inconcussa permaneant, cartam istam sigilli nominisque nostri impressione communimus	St. 3483: Et ut hec omnia firma illibataque permaneant, presentem cartam ... sigilli nostri impressione communivimus; St. 3460: Et ut hec ... rata et inconcussa [1]) permaneant; St. 3479: Ut autem hec pagina firma et inconcussa omni permaneat evo
Si quis autem, quod absit, hoc decretum nostrum infringere vel violare temptaverit, omnipotentis Dei iudicio subiaceat et camere nostre auri purissimi C libras persolvat	St. 3442: Si quis autem, quod absit, hanc nostram confirmationem sive corroborationem infringere temptaverit, L libras auri purissimi componat, quarum partem dimidiam camerae nostrae ...

De datering heeft de voor Koenraads oorkonden kenmerkende vorm: aan het begin ontbreekt een inleidend woord, achter de jaartallen worden onder ‚Data' plaats en dag vermeld en het gebed ‚In Christo feliciter amen' besluit de oorkonde. Alleen de invoeging van een tweede dagtekening is afwijkend. Men mene dus niet, dat St. 3424 door de dateringsvorm met de vroegere diploma's van het klooster in verband staat. Ook hun dateringen missen een inleidend woord, doch melden eerst nà de onder ‚Data' opgegeven dag de plaats onder ‚Actum', terwijl het slotgebed anders luidt.

1) Gewoonlijk echter luidt het ‚inconvulsa'. Het ligt voor de hand de oorsprong van het woord ‚inconcussa' bij de Würzburgse schrijver van St. 3424 te zoeken. Immers een veel sterkere pauselijke invloed dan de koningsoorkonde (daarover K. Helleiner, MOeIG 44 (1930) 21 vlgg.) vertoont in deze tijd de Würzburgse bisschopsoorkonde. Een stuk van bisschop Adalbero van 1157 heeft rota en loden bul; Bendel, Hist. Jahrbuch der Görres-Ges. 34 (1913) 70. ‚Decernimus ut ratum permaneat et inconcussum' leest men ook bij bisschop Siegfried 1149, Lünig, Reichsarchiv, Spicil. eccl. II 941.

Het minimum aan dictaat uit de kanselarij van koning Koenraad III omvat dus een groot deel van de arenga, voorts de sanctio met uitzondering van de bedreiging met het oordeel Gods, de corroboratio met uitzondering van de wending ‚sigilli nominisque nostri impressione' [1]) en de datering; sporen van invloed treft men bovendien aan in de narratio, de aankondiging van de eerste getuigenreeks en de inleidende woorden van de voogdijbepaling. Gaan wij thans na, of ook de Würzburger, die het stuk in het net schreef, in het dictaat is te herkennen. Ik vergelijk de drie andere van hem afkomstige diploma's en enkele Würzburgse bisschopsoorkonden, waarvan hij tenminste die van 1136 geschreven heeft.

St. 3424: Honor regis est iudicium diligere ... honori meo ... consulere cupiens, induxi animo iudicium et iustitiam facere in beneplacito eius, cui servire est regnare.

Bs. Siegfried 1149 [2]): Decet nos honorem ... exercere, colere et amare iustitiam; Bs. Gebhard 1151 [3]): iudicium et iustitiam ... fecimus; iudicii et iustitie sacrum factum; Bs. Embricho 1136 [4]): secundum beneplacitum

adiit presentiam nostram ... humiliter et obnixe postulans, quatinus ... et auctoritate regia confirmarem et sigilli nostri astipulatione communirem

St. 3773: adiit excellentiam nostram postulans, ut; Bs. Gebhard 1151: tribunal nostrum ... humiliter adiens

Bs. Embricho 1136: testium ... astipulatione eandem cartam confirmari ratum duximus

cuius pie ac iuste petitioni dignum et iustum iudicavi satisfacere

St. 3381: religiosis et iustis peitionibus; DLoth. III 91: dignum enim iudicavimus ... edere

G. fratre suo astante videnteet favorabiliter assentiente

adnitente et concedente ... fideli nostro A.; St. 3381: consentiente per omnia et astipulante nobis dilecto nostro E.

in presentia abbatis et multorum qui aderant illustrium virorum

St. 3773: in presentia ducis W. ... ex sententia principum qui aderant

---

1) W. Erben, Urkundenlehre I 367 wees op een gelijkluidende aankondiging van het monogram in een Franse koningsoorkonde van 1119. Luiks gebruik is het niet, trouwens de bisschopsoorkonde heeft natuurlijk geen monogram. De stichtingsoorkonde van St. Bartholomaeus te Luik van 1031 Miraeus II 809, waar bisschop Reginar zegt ‚hanc feci scripturam ... impressione nominis mei signari' kan men moeilijk als echt aanvaarden. Blijkbaar wordt daar een zegel bedoeld, maar het is zeer de vraag of de bisschop dit reeds voerde.

2) Lünig, Reichsarchiv, spicilegium ecclesiasticum II 941.

3) Bendel, UB. (von) St. Stephan in Würzburg I nr. 131.

4) a. w. I nr. 113.

Huius traditionis testes sunt nobiles et illustres viri ... et alii multi

contra omnem controversiam et violentiam

Bs. Siegfried 1149: Huius rei testes sunt ... et alii multi libere conditionis viri. Ministeriales hi sunt ... et alii multi.

St. 3773: totius controversie lite ... amputato

Bisschop Embricho's oorkonde van 1136 heeft voorts dit met St. 3424 gemeen, dat zij de oorkonder afwisselend in enkel- en meervoud laat spreken.

St. 3424 is dus voor een aanzienlijk deel door de schrijver van het origineel opgesteld. In de meer formele gedeelten sloot hij zich aan bij het gebruik van de Rijkskanselarij, maar veroorloofde zich tevens merkwaardige afwijkingen. Of deze Würzburger inderdaad, zoals Schum moest aannemen, bovendien vier of zelfs zes oudere diploma's van St. Jacob als voorbeelden gebruikt heeft, zullen wij in het volgende onderzoeken. Slechts op een zeker correcte overeenstemming wijs ik hier. De woorden van de promulgatio ‚Quapropter perspicuum esse volumus' zijn afkomstig uit het onverdachte diploma van Hendrik IV St. 2889a, waar ze met andere wendingen aan het DH III 35 voor het bisdom Luik ontleend zijn. Er is voorlopig geen reden de bemiddeling van tussenliggende keizeroorkonden, St. 2953, 3209 of DLoth. III 57 aan te nemen, die deze woorden eveneens bevatten. Nog enkele andere wendingen in St. 3424 zijn door St. 2889a beïnvloed.

St. 2889a: Cuius iuste et rationabili petitioni
sub presentia et testimonio illustrium virorum
in presentia ... episcopi

St. 3424: Cuius pie ac iuste petitioni
testes sunt nobiles et illustres viri
in presentia abbatis et multorum qui aderant illustrium virorum

Het boven in St. 3424 aangewezen oorkonderdictaat bevindt zich gedeeltelijk in de passage van de contekst, waar de overdracht door Arnulf van Nuthes wordt meegedeeld. Overigens staat het dictaat daar in verband met twee ongeveer gelijktijdige oorkonden van abt Elbert van St. Jacob, Jc 21 (1140) en Jc 23 (1146).

St. 3424: perspicuum esse volumus omnium notitie fidelium tam futurorum quam presentium, quod

Jc 21: dignum et utile duxi committere noticie fidelium tam futurorum quam presentium, quod

Sciendum igitur, quod A. ... peregre Iherosolimam profecturus obtulit Deo et b. Iacobo medietatem ville pro anima sua et parentum suorum tradiditque ... ea lege, ea libertate possidendam	Ad quod sciendum, quod Jc 23: Ad hoc sciendum est, quod M. ... signo crucis annotatus Iherosolimam profecturus fiodum ... disposuit pro anima sua et parentum suorum annuente matre sua H. liberum dimittere Deo et b. Iacobo Jc 21: eo pacto, ea compositione ... factum est ... Porro
sine ulla contradictione G. fratre suo ... assentiente Porro W. ... hanc traditionem loco advocati manu sua suscipiens de altari L. advocato ecclesie reportavit et in manu reposuit astante A., qui et ipsum allodium coram comite effestucavit	Jc 23: absque ulla contradictione Qui ad altare accedens idoneis testibus circumstantibus per manum W. Leod. advocati in manu nostra reposuit indictoque parium suorum ibidem exfestucavit
Huius traditionis testes sunt ... Item de familia s. Iacobi ... et alii multi. Fideiussores fuerunt predicti ...	Huius rei testes sunt ... et alii multi. Ex quibus fideiussores sunt ... Jc 21: Huius constitutionis testes idonei sunt hi ... Item de familia ecclesie nostre ...
Huius igitur constitutionis tam iuste et sanctionis tot tantique testes fuerunt Si quis autem ... infringere vel violare temptaverit	Hanc constitutionem tam devotam, tam proficuam ... si quis infringere temptaverit

Deze overeenstemmingen kan men zich grotendeels verklaren, door voor het contekstdeel van St. 3424, waar de overdracht bericht wordt, een opsteller uit St. Jacob aan te nemen, van wie allicht een aantekening daarover aanwezig was. Tengevolge van al deze bevindingen zullen wij bij de beoordeling van andere diploma's van St. Jacob ermee rekening moeten houden, dat St. 3424 slechts voor een klein deel op hen kan teruggaan. De invloed van St. 2889a zal straks een eenvoudige verklaring vinden.

Beschouwen wij nog de in St. 3424 vastgestelde voogdijrechten. De voogd mag geen bede, geen nachtverblijf verlangen en de voogdij niet aan een ondervoogd in leen geven; hij mag niet vrij in- en uitgaan, maar wanneer hij door de abt uitgenodigd wordt voor een rechtsdag, waar de abt met hem gerecht wil houden, zal hij van hetgeen daar bij vonnis van ‚minister' en schepenen binnenkomt de derde penning ontvangen. Over de drie echte dingen wordt niet gesproken; blijkbaar onderging het recht van de voogd daar geen beperking.

Van de abtsoorkonden uit 1140 en 1146 Jc 21 en 23 heeft de laatste een niet in alle opzichten gunstig uiterlijk. De i is soms onder de regel uit getrokken, zo r. 5 patris. In Jc 6, van dezelfde hand als Jc 23, zijn in r. 1 abbas de b's sterk geligeerd, de m is van grote haken ook aan de eerste en tweede poot voorzien, de r staat meermalen op de regel en bezit dan ook zo een haak. Een afkorting als r. 8 q$^{or\,(um)}$ valt op. Jc 21 bezit een opgeplakt zegel van abt Elbert. Het is niet aangekondigd. Ook Jc 23 heeft een opgeplakt zegel bezeten, dat door een stervormige figuur van sneden was gedrukt [1]). Aangekondigd is hier het sigillum b. Iacobi, niet het abtszegel.

De inhoud van Jc 21 staat in nauw verband met St. 3424. Twee lagere geestelijken van de Dom schenken 30 mark bestemd voor aankoop van de helft van het allodium Bassenge; een kwart van dit goed zullen zij voor hun leven in gemeenschappelijk bezit krijgen, na hun dood zullen uit de opbrengst bepaalde bedragen voor het zieleheil van hen en hun verwanten uitgedeeld worden. In St. 3424 draagt Arnulfus vir ingenuus de Nuthes wegens zijn vertrek naar Jeruzalem voor zijn zieleheil en dat van zijn verwanten de helft van het dorp Bassenge over. Hoewel van een koop geen sprake is, zal die toch plaats gehad hebben en deze zelfde helft van Bassenge bedoeld zijn in Jc 21. De andere helft bezat het klooster al langer blijkens het DLoth. III 57 — dit diploma bevat over deze verwerving een echte overlevering — en blijkens het privilege van paus Innocentius II Jc 20b (1134—'38). Ook Jc 23 voegt zich in zakelijk opzicht bij deze groep, doordat het hier weer een vertrekkende kruisvaarder betreft. Maurits van Glaan draagt daar een mansus, die hij uit de hand van de abt in leen had, vrij aan St. Jacob op; van de helft zal zijn moeder gedurende haar leven het vruchtgebruik hebben, doch voor een bedrag van 40 solidi kan het klooster deze helft aankopen. De abt zal aan de gekruiste pro karitate een reisgeld geven; mocht hij voordien sterven, dan zullen zijn moeder en kinderen dit geld krijgen. Tegen de inhoud

---

1) De bevestigingswijze is wellicht aan de invloed van een koningsoorkonde toe te schrijven; in het bizonder de diploma's van Lotharius III hebben sedert 1132 de stersnede. In de Luikse oorkonde, met name de bisschopsoorkonde, is het opplakken van het zegel volkomen ongebruikelijk; in de loop van de 2e helft der 12e eeuw gaat het inhangen in aanhangen over.

van beide oorkonden is dus geen bezwaar. Zowel de schrijver van Jc 21 (Da) als die van Jc 23 (Db) heeft nu een onecht stuk geschreven: de eerste Jc 4 (1084), de laatste Jc 6 (1101).

De abtsoorkonde Jc 6 van 1101 houdt de schenking van de villa Roloux aan St. Jacob in. Schubert (blz. 14) nam wegens de gelijkheid van hand met Jc 23 terecht aan, dat de uitvaardiging belangrijk later dan 1101 geschied is en het opgegeven jaartal slechts op de handeling betrekking heeft. Een verdenking tegen de echtheid achtte hij niet aanwezig, onder verwijzing naar een oorkonde van 1107 van provisor Steven Jc 9a, die in onverdacht origineel bestaat. Inderdaad blijkt daaruit, dat het klooster in 1107 in het bezit was van het prediolum Roloux, dat de provisor zegt zelf verworven te hebben.

Niettemin biedt Jc 6 enige opvallende dingen. Bisschop Otbert († 1119) is tweemaal verkeerdelijk Olbertus genoemd. Dat Steven II zich hier abbas betitelt, terwijl hij nog in de originelen Jc 9a (1107) en 9b provisor [1]) heet, is onaanvaardbaar. De bizonder nadrukkelijke corroboratio, die melding maakt van een bezegeling met het sigillum b. Iacobi, opdat door diens gezag en beschutting de schenking tegen alle aantasting en geweld van tegenstanders verdedigd en het bezit van de kerk eeuwig bewaard blijve, maakt duidelijk de indruk, dat er later geschillen ontstaan zijn. Wellicht geeft de pertinentieformule een aanwijzing, dat deze geschillen een naburig bos betroffen. Of het sigillum b. Iacobi destijds reeds bestaan heeft, is zeer de vraag. Het wordt vermeld in de onechte oorkonden Jc 6 (1101), 8 (1103) en 11 (1112); in echte oorkonden eerst bij abt Olbert II († 1135) in een ongedateerde oorkonde Jc 15, dan in Jc 23 (1146). [2]) De gegevens van de overdracht in Jc 6, vooral

---

1) Met de betekenis van deze titel hield naar aanleiding van Jc 9b, dat weer door ‚Stephanus ... huius provisor ecclesie' is uitgevaardigd, L. von Winterfeld, BCRH 83 (1914) 225 zich bezig. Zij nam terecht aan, dat Steven nog niet abt, maar voor dit ambt bestemd was. Reeds abt Albert spreekt in 1056 van een overbrenging van relieken ‚provisionis mee tempore', Chapeaville II 25. Ook in Werden droeg een gekozen, doch nog ongewijde abt de titel provisor; Oppermann, Rhein. Urkundenstudien 126 vlg. Overigens heeft zich aan Jc 9a een zegel bevonden, dat blijkens de afbeelding in het Cartulaire Van den Berch blz. 69 het randschrift + STEPHANVS ABBAS droeg en als ‚nostrum sigillum' aangekondigd is.

2) Zegels van mediate kloosters zijn in het eerste kwart van de 12e eeuw zeer zeldzaam. Oppermann, Bijdragen v. vaderl. gesch. 7e reeks 5 (1935) 43.

de talrijke getuigen stammen stellig uit een echte overlevering; of deze in de gedaante van een formele oorkonde bestond is twijfelachtig, want Jc 6 is niet alleen geschreven maar ook opgesteld in de veertiger jaren, zoals uit de volgende parallelen blijkt.

Jc 6: Ego S. Dei gratia abbas quintus ecclesie s. Iacobi dignum duxi et utile noticie tam futurorum quam presentium presenti scripto committere, quod R. vir ingenuus de D. ... donavit Deo et b. Iacobo ... pro anima sua videlicet et omnium parentum suorum. Tradidit autem legitime ad altare per manum R. advocati eodem iure, eadem libertate qua ipse tenebat ex integro in curtibus, in agris, in cultis et in incultis, in pascuis et in silva adiacente et in cunctis reditibus suis

Huius rei testes sunt idonei, quorum nomina subscripta sunt ... Item nobiles viri ... De familia s. Iacobi ... et alii multi. Fideiussores fuerunt ...

Preterea sciendum, quod non multo post H. ... habitum religionis suscepit, monachum professus est

Hec igitur omnia ego S. commodum duxi ... sigillo b. Iacobi communiri, quatinus ... contra omnem adversantium calumpniam et violentiam defendatur

Actum anno ab inc. D. ... indictione ... feliciter.

Jc 21: Ego E. gratia Dei ecclesie s. Iacobi ... abbas octavus dignum et utile duxi committere noticie fidelium tam futurorum quam presentium, quod

St. 3424 : A. vir ingenuus de N. ... obtulit Deo et b. Iacobo ... pro anima sua et parentum suorum tradiditque super altare ea lege, ea libertate possidendam qua ipse possederat in decima ... in agris, in pascuis, in cultis et in incultis ... et in omnibus appenditiis et reditibus suis

Huius traditionis testes sunt nobiles et illustres viri, ... quorum nomina hec sunt ... Item de familia s. Iacobi ... et alii multi. Fideiussores fuerunt ...; Huius ... testes fuerunt quorum nomina subscripta sunt

Sciendum igitur, quod

Jc 23: Ad hoc sciendum est, quod

sive in habitu familie sive in habitu monachi serviturum

Hanc autem constitutionem contra omnem in posterum calumpniam sigillo b. Iacobi ego E. communire decrevi

Jc 21: Anno ab inc. D. ... indictione ... actum feliciter.

De oorkonde van bisschop Hendrik van Luik uit 1084 Jc 4 is al heel gemakkelijk te beoordelen. Want dezelfde hand heeft de abtsoorkonde van 1140 Jc 21 geschreven; en er is een tweede oorkonde van bisschop Hendrik Jc 5 in vermeend origineel bewaard, die, grotendeels gelijkluidend, aan de in Jc 4 vermelde overdracht nog een andere vastknoopt, maar de passus van Jc 4 mist, waarin de voogdijrechten worden vastgelegd (Porro abbas ... duodecimam).

Schubert [1]) en Bresslau [2]) besloten daaruit te recht, dat Jc 4 omstreeks 1140 ter wille van die voogdijbepaling vervaardigd is. Dat Jc 4 behoudens deze inlassing een echt stuk van bisschop Hendrik vormt, blijkt naar genoemde onderzoekers opmerkten uit de onverdachte, hoewel slechts in afschrift overgeleverde bevestiging door Hendrik IV St. 2889a, die veelszins de bewoordingen van de bisschoppelijke vooroorkonde overneemt. Gewaarborgd is daardoor niet de voogdijbepaling van Jc 4, maar evenmin de tweede traditio van Jc 5; aangezien laatstgenoemd stuk m. i. tot een veel latere groep van falsa behoort, moeten wij de behandeling ervan uitstellen.

Gaan wij op grond van Jc 4 nog de beperking van voogdijrechten te Donceel na, die men omstreeks 1140 nastreefde. De voogdij zou door de abt zijn toegestaan aan de voogd van St. Marie en St. Lambert (de Luikse Dom) onder deze voorwaarde, dat hij nooit zal binnentreden tenzij door de abt geroepen; wanneer hij komt, zal hij van hetgeen aan boeten gebeurd wordt volgens vonnis van minister en schepenen de derde penning ontvangen en in vrede heengaan. Overigens zal hij zich in geen aangelegenheid mengen zolang de abt in persoon of door zijn ‚minister' kan bestraffen wat te bestraffen valt. Of de voogd geroepen worde of niet, of hij kome of niet, ieder jaar zal hij van de boeren de vastgestelde tins van twaalf schepels per bunder land ontvangen. Bepalingen dus die in hoofdzaak met die van St. 3424 overeenkomen; echter wordt hier aan de voogd naast zijn aandeel in de boeten nog een vaste jaarlijkse tins toegekend. Dat men met het verbod aan de voogd om te Donceel binnen te treden tenzij door de abt geroepen, slechts een bestaande toestand bedoelde te handhaven, zou uit het privilege van paus Innocentius II Jc 20b blijken, waar onder de kloostergoederen voorkomen: Hanretin cum ecclesia, Donum Cirici (Donceel) cum ecclesia, in qua utraque villa secundum quod consuetum est advocatus non veniat nisi vocatus. Weliswaar ontbreekt een waarborg, dat dit inderdaad in het oorspronkelijke privilege gestaan heeft.

In de ingelaste passus in Jc 4 keert de wending ‚sub testimonio

---

1) blz. 89 vlgg.
2) NA 34, 414.

nostro et prescriptorum illustrium virorum' terug, die wij reeds in St. 3424 als een uit St. 2889a (sub presentia et testimonio illustrium virorum) afkomstig bestanddeel leerden kennen. Hieruit blijkt duidelijk, dat het dezelfde opsteller geweest is, die de inlassing in Jc 4 en een ontwerp voor St. 3424 vervaardigde; aangezien hij wegens zijn bemoeiïngen met Donceel met St. 2889a in aanraking moest komen, verwondert het ons niet dat hij zich door dit diploma liet beïnvloeden.

V. TWEE ONECHTE DIPLOMA'S VAN LOTHARIUS III EN EEN ABTSOORKONDE: DLoth. III 57, DLoth. III 80 en Jc 8.

Van de beide oorkonden van Lotharius III voor St. Jacob is D 57 in vermeend origineel, D 80 in afschrift overgeleverd. Bij hun uitgave van D 57 (1134 Jan. 6) delen Ottenthal-Hirsch mede, dat de beide onderschriften door de notaris Ekkehard B van de Rijkskanselarij toegevoegd zijn. Het schrift van EB is verder slechts uit twee originelen bekend, die beide geheel van zijn hand zijn: het ongedateerde DLoth. III 53 voor Fulda en het DLoth. III 68 voor Hersfeld, te Fulda 1134 Oct. 26 gedateerd. Zoals Ottenthal-Hirsch zelf opmerken [1]) geeft EB eenvoudig een nabootsing van het schrift van Ekkehard A [2]), verreweg de meest werkzame kracht in Lotharius' kanselarij sinds 1132.

Ik acht hun mededeling bij vergelijking met een foto [3]) van het eschatocol van D 68 niet juist. Integendeel meen ik, dat deze regels van dezelfde schrijver afkomstig zijn als het voorafgaande, dat hij zich hier bizonder erop toelegde een origineel voorbeeld na te bootsen, en dat dus de gelijkenis met EB verklaard moet worden, doordat beiden EA natekenen. De bedoelde onderschriftregels [4]) verschillen op de volgende punten van het schrift van EB.

---

1) Lotharii tertii diplomata blz. XXI.
2) Het door EA geschreven DLoth. III 75 is afgebeeld KUiA VI 9.
3) Ik dank deze aan het Mittelalterliche Seminar van de universiteit te Marburg.
4) Zie facsimile II in dit boek.

1. De D en B zijn onderaan ook aan de linkerzijde rond, zodat hun vorm zich daar niet onderscheidt van die van de O; een naar links uitstekende punt bezitten ze in ieder geval niet. Hierin komen ze overeen met EA, maar niet met EB: in D 68 hebben D en B steeds een naar links voorbij de schacht uitstekende voet. Ook in de beginregel van D 57 en eveneens in de invocatio van het door dezelfde hand geschreven Jc 8 zijn D en B van onderen rond, missen althans het uitsteeksel.

2. De m en n hebben in de onderschriftregels van D 57 telkens de neiging, aan het begin van de tweede en derde poot met hun ronding boven de overige letters uit te steken. Dit is een kenmerk van de Luikse schrijver; hij vertoont hetzelfde verschijnsel in de beginregel van D 57 en in de invocatio van Jc 8. Bij EB is van deze neiging niets te bespeuren, evenmin bij EA.

3. De haakjes, die zich aan de voet van de meeste schachten bevinden, zijn scherp naar boven gericht onder een hoek van $\pm$ 45°. Ook waar een horizontaal voetje gevormd wordt, zoals aan de L van Lotharius, begint en eindigt dit met een schuin haaltje in die zelfde richting; dit laatste ziet men ook bij EA, maar niet bij EB. De scherpe hoek, die de haakjes maken, komt overeen met de hand van de rest van D 57 en van Jc 8, die ook daar in het geoblongeerde schrift de steile haakjes maakt; in zijn gehele ductus is deze richting van $\pm$ 45° sterk vertegenwoordigd. Daarentegen hebben de geoblongeerde letters van D 68 òf een haakje onder een hoek van ongeveer 20° met de horizontaal, òf vaak een volkomen horizontaal voetje; in het algemeen beweegt de hand van deze schrijver zich zich overwegend, b.v. in de vlagversieringen van zijn letters, in die richting van $\pm$ 20°.

Het monogram van D 57 vertoont enkele kleine bizonderheden, die het onderscheiden van de bij EA gebruikelijke tekening, vooral de vorm van de G. Dezelfde bizonderheden keren terug in het monogram van het andere Lotharius-diploma voor St. Jacob D 80 blijkens de door Van den Berch bij zijn afschrift gegeven afbeelding. Ottenthal-Hirsch besluiten hieruit terecht, dat beide monogrammen van een schrijver uit het klooster afkomstig zijn, dus allicht van degeen die het grootste deel van D 57 schreef. Men krijgt echter door de plaatsing van deze delen in het vermeende origineel

geenszins de indruk, dat de onderschriftregels van een ander afkomstig zijn dan het monogram. Beide onderschriften zijn door het monogram onderbroken en staan nauwkeurig op één lijn met de bovenkant ervan. Protocol en contekst met datering, monogram en onderschriftregels zijn alle met dezelfde inkt geschreven [1]). En het door EB in D 68 getekende monogram vertoont belangrijke afwijkingen van dat van EA; een O is hier in het midden geplaatst, rondom het kruispunt van lijnen getrokken; rechts ontbreekt ter halver hoogte het uitsteeksel, dat de middelste balk van de E behoort te vormen. Geen van deze afwijkingen keert in D 57. 80 terug. Wat de plaatsing van de datering in D 57 betreft, die aan één stuk met de contekst is geschreven, terwijl eerst daarna signumregel, recognitie en monogram volgen, men zou op zich zelf geneigd zijn deze volgorde te beschouwen als ontstaan door een latere toevoeging van de onderschriften. Doch men overwege, dat deze gedaante van het eschatocol in verscheidene onechte, in St. Jacob vervaardigde diploma's terugkeert: behalve in D 80 ook in St. 3208 en in St. 2954 voor het sticht Andenne (vgl. hoofdstuk XII).

Het schrift van D 57 tot en met de datering en van de oorkonde van abt Steven II Jc 8, die door dezelfde hand geschreven is, toont de volgende kenmerken [2]). Naast de minuskel-a is vaak en zonder regel daarmee afwisselend open a gebruikt. Deze open a is onhandig geschreven; in het begin staan de beide uiteinden behoorlijk scheef naar rechts, tegen het einde echter is de letter hier en daar nauwelijks van een u te onderscheiden. De koninklijke kanselarijschrijvers gebruiken sinds het begin van 12e eeuw nog slechts zelden open a [3]), maar in St. Jacob is deze nog zeer laat gehandhaafd of opnieuw in gebruik genomen, in het bizonder in onechte oorkonden, die men daardoor blijkbaar een ouderwets tintje trachtte te geven. Zonder reden is hier en daar een majuskel geschreven, zo bevat Jc 8 r. 1 ‚fidelium', r. 8 ‚multi' een unciale m. De r staat nu eens

1) Aldus ook Ottenthal-Hirsch t. a. p.

2) Bresslau, NA 34, 413 meende, dat het schrift van D 57 beïnvloed kan zijn door dat van St. 2958 KUiA IV 21, maar ik vind de overeenkomst niet heel groot; alleen het chrismon vertoont enige gelijkenis.

3) Bij uitzondering gebruikt tijdens Koenraad III de schrijver Arnold D weer enkele malen open a, afwisselend met de gesloten, b.v. in St. 3386, facs. Steffens, Lat. Paläographie[2] pl. 82.

op de regel, dan weer is hij er onderuit getrokken; in het eerste en soms ook in het laatste geval is hij van een scherpe haak naar rechts voorzien.

Er bevindt zich in D 57 aansluitend bij de corroboratio een zin, die zowel door vorm als inhoud een hoogst zonderlinge indruk maakt: indicentes omnibus auctoritate Romani imperii, ut nulla potestas ecclesiastica vel secularis alicui de his aliquid infringere vel immutare volenti diem prefigat aut eum audiat, quia et hoc iudicatum est ante nos, ut quod in presentia Romani imperatoris legitime factum et eius fuerit sigillo confirmatum, ab omnibus aliis potestatibus semper maneat inconvulsum. Wat een ongehoord verbod zou de keizer hier uitgevaardigd hebben; behoudt de tegenpartij niet steeds het recht, tenminste gedaagd en verhoord te worden? En wat de nazin betreft, die er vrij onlogisch aan verbonden wordt, iets dergelijks behoefde toch niet eerst bij gerechtsoordeel vastgesteld te worden. De woorden ‚nulla potestas ecclesiastica vel secularis' herinneren aan een overbekende wending van pauselijke privileges. Nu is deze pauselijke wending in de oorkonden van Lotharius III ook elders wel te vinden: D 56 (‚verfasst und geschrieben von EA'): ut ... nulla ecclesiastica secularisve persona ... molestare presumat; D 75 (‚verfasst und geschrieben von EA'): ut nulla spiritalis secularisve persona ... obviare presumat [1]); maar nooit met ‚potestas' in plaats van ‚persona' en altijd in een eenvoudige sanctio. Men heeft hier dus te doen met een spoor van echt oorkonderdictaat in D 57, dat in een sanctio thuisbehoort. Ook de arenga kan een spoor van zulk dictaat bevatten.

D 57: Sicut imperiali magnificentia ... dominamur, ita nos condecet

D 86 (‚verf. u. geschr. von EA'): Sicut ... ita ... intentam esse imperialem decet magnificentiam.

Maar voor het grootste gedeelte is deze arenga afkomstig uit een diploma niet van Lotharius III maar van een van zijn opvolgers, zoals blijkt door confrontatie met de oorkonde van koning Frederik I voor de fratres Leodienses (het Luikse Domkapittel) van 1152 St. 3619 = BS 43.

---

1) Reeds Mühlbacher heeft op deze wendingen gewezen, MIOeG, Ergbd. 4 (1893) 511.

DLoth. III 57: Sicut imperiali magnificentia nobis a Deo concessa ceteris eminentius excellimus et dominamur, ita nos condecet ... facultates ecclesie sue iura et possessiones imperiali iure contra cuiuslibet male potentis violentiam et pervasionem tueri et defensare ... Quapropter

St. 3619: Sicut divina preordinante misericordia ceteris mortalibus regali dignitate supereminemus, sic etiam ecclesias et ecclesiasticas personas ab incursu et infestatione quorumlibet defensare et tueri debemus. Eapropter

Laat ons, om de hier aangetoonde overeenstemming te kunnen beoordelen, even de samenstelling van St. 3619 nagaan. Het bevat dictaat uit de kanselarij van Frederik I.

St. 3619: Eapropter omnium tam futurorum quam presentium noverit industria, qualiter

Ut autem huius nostre renovationis seu confirmationis preceptum ratum permaneat, hanc inde cartam scribi et sigilli nostri impressione insigniri iussimus et testes idoneos subter notari fecimus, quorum nomina hec sunt

St. 3736: Eapropter omnium tam futurorum quam presentium noverit industria, qualiter

Ut autem huius precepti nostri statutum ... inconvulsum permaneat, hanc inde scribi cartam et sigilli nostri impressione iussimus insigniri; St. 3663: sigilli nostri impressione communimus, testes etiam subter notari fecimus, quorum nomina hec sunt

Daarnaast echter staan wendingen, die bewijsbaar afkomstig zijn uit een oorkonde van Koenraad III, ongetwijfeld dus uit het deperditum van die koning, dat St. 3619 als vooroorkonde aanhaalt. Dit blijkt door vergelijking met enkele van Koenraads diploma's voor andere geadresseerden. Vooral de arenga behoort tot de hier bedoelde dictaatbestanddelen.

St. 3619: Sicut divina preordinante misericordia ceteris mortalibus regali dignitate supereminemus, sic etiam ... debemus

St. 3422: Sicut Dei providentia ceteris in regali dignitate preesse constituimus, ita ... prodesse ammonemur; St. 3570: Quoniam divina preordinante misericordia ceteris mortalibus quodammodo supereminemus, oportet ut ...

Ook de promulgatio stamt reeds uit de kanselarij van Koenraad III. St. 3467. 3597: Eapropter omnium tam futurorum quam presentium noverit industria, qualiter. En verder nog de vorm van de datering met ‚Anno ... (jaaropgaven). Actum ... (plaats) in Christo feliciter. Amen.', die bij Koenraad standvastig zo in gebruik

is, maar bij Frederik overigens nog slechts bij uitzondering voorkomt [1]).

Heeft nu de opsteller van het DLoth. III 57 St. 3619 gebruikt? Het is mogelijk; waarschijnlijker echter is het, dat zijn voorbeeld niet St. 3619 zelf, maar het daarin vermelde verloren Koenraaddiploma was. Want het kan zijn dat DLoth. III 57 van de arenga daaruit nog iets meer heeft overgeleverd dan St. 3619, zoals blijkt, wanneer wij nu het DLoth. III 57 op zijn beurt met een paar oorkonden van Koenraad III confronteren.

DLoth. III 57: Sicut imperiali magnificentia nobis a Deo concessa ... excellimus et dominamur, ita nos condecet ei qui rex regum est devotius inclinari et obtemperare

St. 3570: oportet ut, cuius precellimus munere, illi ... pareamus; St. 3486: Principalem excellentiam decet ... aurem inclinando ... prospicere; St. 3381: Quotiens ... aures inclinamus, ... a rege regum clementer exaudiri non dubitamus; St. 3448: ut ... valeant intercedere apud regem regum; St. 3523: ecclesiarum et regi regum in eis servientium.

Men zou op grond van bovenstaande vergelijkingen ook wel kunnen aannemen, dat niet de vooroorkonde van St. 3619 aan DLoth. III 57 ten grondslag ligt, maar een ander deperditum van Koenraad III, dat bestemd was voor het klooster St. Jacob. Uit zakelijke overwegingen moet echter aan de eerstgenoemde mogelijkheid, hoezeer zij op zich zelf onwaarschijnlijk moge lijken, de voorkeur gegeven worden. Immers St. 3619 bevestigt, behalve de voogdijrechten van de Domkerk, ook ‚privilegia civitatis vestre et claustri vestri', die door vroegere koningen en keizers toegestaan, door Koenraad III hernieuwd zouden zijn. Daarmee wordt blijkbaar gedoeld op de rechten, neergelegd in het beroemde privilege van koning Hendrik V St. 3021 [2]); en dit privilege is, naar ik in hoofdstuk XIV betoog, ten behoeve van zekere burgerlijke kringen door de monniken van St. Jacob geïnterpoleerd. Brengt men het ontbreken van Koenraads diploma in de cartularia van de Dom in verband

1) Ficker, Beiträge II 316.

2) Deze mening van vroegere schrijvers is door G. Kurth, BIAL 35, 254 vlg. niet overtuigend bestreden; zijn vertaling van civitas en claustrum door: het bisdom en de diocees, is onaanvaardbaar.

met het feit, dat juist dit diploma voor een vervalsing van het Jacobsklooster gebruikt is, dan ligt het voor de hand aan te nemen, dat het originele deperditum Conradi op de een of andere wijze uit het Domarchief in dat van St. Jacob geraakt is. Reeds in deze samenhang moge er aan herinnerd worden, dat zich in het Jacobsklooster de bewaarplaats van het Luikse stadsarchief bevonden heeft (vgl. hoofdstuk XIV).

Uit bovenstaande bevindingen blijkt de onechtheid van het DLoth. III 57 reeds afdoende. Wij kunnen de werkwijze van de opsteller echter vollediger nagaan. Ook aan Koenraads diploma voor het Jacobsklooster, St. 3424, heeft hij enige wendingen ontleend, die ik boven als oorspronkelijk dictaat uit het jaar 1141 kon aanwijzen.

St. 3424: Que omnia ut firma et inconcussa permaneant, cartam istam sigilli nominisque nostri impressione communimus et ... confirmamus

Huius traditionis testes sunt ... qui presentes affuerunt, quorum nomina haec sunt

Huius igitur constitutionis ... tot tantique testes fuerunt, quorum nomina subscripta sunt

DLoth. III 57: Que omnia ut inconcussa permaneant, cartam istam sigilli et nominis nostri impressione firmamus

Huius legitime traditionis tot tantique testes affuerunt, quorum nomina subscripta sunt

De uitdrukking ‚tot tantique testes', die wij nog in verscheidene falsa zullen ontmoeten, is in St. 3424 volkomen op haar plaats. Inderdaad zijn het buitengewoon talrijke en aanzienlijke getuigen, die daar optreden: de koningin, een apostolische legaat, een aartsbisschop, vijf bisschoppen, vier hertogen, een palts- en een markgraaf, negen graven en veertien anderen. In het DLoth. III 57 is het ‚tot tantique testes' minder begrijpelijk; de zo aangekondigde getuigen zijn slechts: de bisschop van Luik met drie proosten, een hertog, een paltsgraaf en een vicedominus, twee edelvrijen uit het land van Luik en drie ministerialen van de bisschop.

In dit licht bezien, zou men ook de overeenstemmingen met St. 3424 in de contekst ongunstig kunnen beoordelen.

DLoth. III 57: tradidit Deo et beato Iacobo ... medietatem ville, ecclesie et allodii in familiis in agris in pratis in pascuis in cultis et in incultis in aquis in molendinis et

St. 3424: obtulit Deo et b. Iacobo medietatem ville ... Tradiditque ea lege ea libertate possidendam qua ipse possederat in ecclesia in decima in familiis in agris in pratis in pascuis

omnibus appenditiis eodem iure et eadem penitus integritate, qua ipse possederat

Advocatus autem eiusdem allodii non precariam non pernoctationes in eo faciat, nulli eam advocationem beneficare audeat loco advocati, neque intret neque exeat, sed si invitatus fuerit ab abbate illuc pro aliquo placito, de quo tunc coram eo abbas placitare voluerit, tertium denarium solummodo habeat.

in cultis et in incultis in aquis in molendinis et in omnibus appenditiis et reditibus suis.

Itaque (advocatus) non precariam, non pernoctationem ibi faciat; nulli advocationem beneficet loco advocati, neque intret neque exeat, sed si invitatus fuerit ab abbate pro aliquo placito, de quo tunc cum eo abbas placitare voluerit, de his que ibi iudicio ministri et scabinorum pervenerint, tertium denarium accipiat.

Weliswaar staat hier de verhouding tussen beide stukken niet zo heel vast. Dat St. 3424 in de contekst op een echte overdrachtsoorkonde teruggaat, die aan D 57 ten grondslag ligt, is niet uitgesloten en zou ook in 't geheel niet verwonderlijk zijn; immers in D 57 verwerft het klooster de ene helft van de villa Bassenge, in St. 3424 de andere helft. Dat echte stuk was dan waarschijnlijk geen keizerlijke, maar een bisschoppelijke oorkonde, zoals straks zal blijken. Trouwens de vervaardiging van D 57 had een andere aanleiding dan voogdijkwesties; ook daarover straks nader.

Ottenthal-Hirsch hebben als vooroorkonden van D 57 twee diploma's van Hendrik IV St. 2889a. 2953 en twee van Hendrik V St. 3208. 3209 aangewezen, die er geen van alle mee in zakelijk verband staan; uit ieder vindt men enkele wendingen terug. Dat de overeenstemmingen met St. 2953, 3208 en 3209 bedenkelijk voor de echtheid zijn, zal in het volgende blijken. Het verband met het onverdachte St. 2889a is zodanig, dat eerst de falsaris deze oorkonde gebruikt moet hebben. Want de overeenkomende bewoordingen bevinden zich in de door hem opgestelde arenga:

St. 2889a: ecclesiarum facultates et a cuiuslibet potestatis iniusta pervasione liberare

DLoth. III 57: facultates ecclesie ... contra cuiuslibet male potentis violentiam et pervasionem tueri

terwijl voorts de vorm van de datering: ‚Anno ... (jaartallen). Actum Aquisgrani feliciter in nomine Domini' zich nauw bij St. 2889a aansluit.

Vragen wij nu, in hoeverre D 57 vervaardigd is op grond van een echt diploma van Lotharius. Het schrift van signum- en recognitieregel en het monogram wezen op natekening naar een echt stuk,

waarin minstens deze delen door EA geschreven, en minstens de sanctio door EA opgesteld was. Voorts is daar de echte recognitie ‚Ego Bethaldus [1]) vice Adelberti archicancellarii recognovi'; zij keert woordelijk gelijkluidend terug in het tweede Lothariusdiploma voor St. Jacob, D 80 (1136), vergezeld van dezelfde monogramtekening. Berthaldus treedt overigens nog éénmaal als recognoscent op, in D 79 (1136) voor het klooster Nijvel. [2]). Allicht zal dus de recognitie in 1136 en niet in 1134 thuisbehoren, dus in D 80 oorspronkelijker zijn. In deze mening versterken ons de getuigen. Die van D 80 waren in een echt diploma van 1136 op hun plaats; ze keren grotendeels terug in het zo even genoemde D 79. Met de getuigen van D 57 staat het heel anders. Onder hen verschijnen hertog Walram van Neder-Lotharingen en paltsgraaf Otto van Beieren, die ook in D 80 voorkomen; verder de bisschop van Luik met de proosten van Aken, van St. Jan en St. Dionysius te Luik en vier heren uit de omtrek, van wie er minstens twee, Gozewijn van Valkenburg en Gerard van Beckevoort, dikwijls in bisschopsoorkonden voorkomen. Verder worden als ‚de familia ecclesie' drie mannen genoemd, die als bisschoppelijk ministerialen bekend staan [3]). Daaruit blijkt ten duidelijkste, dat men uit een bisschopsoorkonde geput heeft, waar het gewoonte is de ministerialen zo aan te kondigen. In het diploma, waar de bisschoppelijke kerk in het geheel niet genoemd is, zou men onder ‚ecclesia' zonder verdere aanduiding natuurlijk het Jacobsklooster moeten verstaan. Alleen van Bernardus vicedominus (van Hildesheim) moet men aannemen, dat zijn naam aan D 80A ontleend, doch in D 80 weggelaten is. Hij heeft tot in 1154 geleefd en treedt b.v. op 16 Augustus 1136 in D 91 als getuige op. Opmerkelijk genoeg is het ook, dat van de talrijke en aanzienlijke getuigen, die in het vijf dagen

---

1) aldus, in plaats van Berthaldus.

2) Deze recognities hebben een grote betekenis gekregen door de stelling van Ottenthal-Hirsch: Ekkehard A = Bertolf, t. a. p. blz. XXIII vlg. Wanneer, zoals ik meen waarschijnlijk te maken, D 80A of tenminste de recognitie daarvan door EA geschreven was, wint hun stelling aan waarschijnlijkheid.

3) Everardus komt voor: 1124 bs. Albero I, Lahaye, Inventaire . . . de St. Jean l'Évangéliste nr. 10; 1142 bs. Albero II, Piot, Cartulaire de Saint-Trond I nr. 47. In eerstgenoemde oorkonde ook Hillinus en verder Libertus de Fehe, denkelijk een verwant van Franco de Feh uit het diploma.

tevoren uitgevaardigde D 56 optreden, geen enkele in ons D 57 terugkeert, behalve dan de bisschop van Luik.

Nu blijft er nog één element in D 57 over, dat men uit een echt diploma afkomstig zou kunnen achten: de datering. Deze bevat als tijdsopgaven slechts het incarnatie-, indictie- en keizerjaar; men zou de getallen daarvoor gevonden kunnen hebben door willekeurig die van D 80 A ieder met twee eenheden te verminderen De handeling echter heet in de contekst gebeurd te zijn te Aken op Driekoningen; en het verblijf van de keizer te Aken op Driekoningen 1134 is ook van elders bekend [1]). Mogelijk maakte de bisschopsoorkonde, die tot D 57 ten voorbeeld strekte, melding van een handeling op de daar gehouden rijksdag. Van die rijksdag wordt bericht [2]), dat bijna alle Duitse bisschoppen en vorsten van omringende landen er bijeen kwamen. Des te meer is het verwonderlijk, dat men bij de handeling van D 57 met een zo bescheiden stel getuigen genoegen nam.

Ottenthal-Hirsch nemen aan, dat er een beoorkonding dadelijk na de handeling van Driekoningen 1134 heeft plaats gevonden, aangezien de keizer daarop naar Saksen trok, en de kleur van de inkt doet besluiten, dat de voltooiïng door de kanselarij aansluitend bij het schrijven van de rest van het diploma is geschied. Maar hoe is het dan mogelijk, dat in de passus over de tiend wordt gezegd: toen deze overdracht gedaan is, bezat de priester, die destijds in die kerk (van Bassenge) diende, twee (derde) gedeelten van de tiend, die de moeder van Widichin (de vroegere eigenaar) hem slechts voor zijn leven had toegestaan; maar de toekomstige priesters van die kerk moeten weten, dat zij na (het overlijden van) die priester slechts één derde deel als prebende zullen hebben, terwijl tweederden weer zullen toekomen aan de kerk van St. Jacob en haar deelgenoten. Al te duidelijk laat hier de falsaris bemerken, dat hij in een latere tijd schrijft.

D 57 is dus onecht en sluit zich in de vorm bij een echt Lotharius-diploma aan, dat tevens aan D 80 ten grondslag ligt; de zakelijke gegevens zijn gedeeltelijk genomen uit een oorkonde van bisschop

---

1) Bernhardi, Lothar von Supplinburg (1879) 524.
2) Annales Rodenses, MG. SS. XVI 710.

Alexander van Luik, terwijl de opsteller verschillende bewoordingen ontleende aan de oorkonden voor St. Jacob van Hendrik IV St. 2889a en van Koenraad III St. 3424, benevens aan een verloren diploma van laatstgenoemde, dat hetzij voor het Domkapittel hetzij voor de Luikse burgerij bestemd was. Het doel van de vervalsing was, de aanspraak van het klooster te staven op tweederden van de tiend te Bassenge, die door de priester aldaar betwist werden; daarnaast stelde men er zeker prijs op, de tegen de voogd gerichte verbodsbepalingen in een keizeroorkonde neergelegd te hebben. Het verband met D 80 is van betekenis voor de tijd van ontstaan, aangezien dit diploma weer met andere falsa samenhangt, die wij in het laatst van de 12e eeuw zullen moeten stellen.

Ook in het andere Lotharius-diploma voor St. Jacob, D 80 van 1136, heeft de opsteller St. 3424 tot voorbeeld genomen. Dat de verhouding aldus is en niet andersom, zoals Ottenthal-Hirsch aannemen, blijkt uit de ontlening aan de arenga van St. 3424, die zoals wij zagen kanselarijdictaat is, en verder uit het gebruiken in de arenga van D 80 van een wending, die in St. 3424 in het bericht over de handeling staat, waar ze klaarblijkelijk thuis behoort. Ook is de wending ‚obnixe postulans' meer oorspronkelijk dan ‚honorifice postulatus'. Bijwoorden als ‚honorifice' zullen wij in onechte dictaten uit het klooster nog meermalen tegenkomen.

St. 3424: Honor regis est iudicium diligere ... induxi animo iudicium et iustitiam facere

Tradidit autem legitime sine ulla contradictione

in familiis in agris in pratis in pascuis

non precariam, non pernoctationem ibi faciat, ... neque intret neque exeat, sed si ... cum eo abbas placitare voluerit

Huius traditionis testes sunt ... qui praesentes affuerunt ... et alii multi.

testes fuerunt quorum nomina subscripta sunt

cum pascha apud Argentinam celebrarem, adiit presentiam nostram ... obnixe postulans

DLoth. III 80: Quia iustitiam et pacem diligimus

ea que sibi legitime sunt tradita pacifice possideant et ... nichil contradictionis sustineant

in familiis in vinetis in agris in fundis in pratis in pascuis

sciat ... non pernoctationes, non precarias ibi habere neque intrare neque exire ei licere, nisi eum abbas aut eius nuntius voluerit advocare

Harum traditionum ... testes affuerunt, quorum nomina infra subscripta sunt ... et alii multi

cum pascha Aquisgrani celebrarem honorifice postulatus

Tegen de inhoud van D 80 is bezwaar te maken. Zekere Heinricus heeft de landgoederen Hadigrin [1]) en Urchtich [2]) geschonken na de dood van zijn oom Walter Teutonicus, en een poos later de villa Engramrode [3]) na het overlijden van zijn broeder Udo. Nu worden uitdrukkelijk als getuigen, die bij beide schenkingen aanwezig waren, vijf edelen en vier dienstlieden genoemd. Men kan moeilijk aannemen dat juist dezelfde getuigen, waaronder de hertog van Neder-Lotharingen, de graven van (Montaigu-)Clermont en Gulik, de heren van Valkenburg en Asch bij beide schenkingen aanwezig zijn geweest. Bovendien worden ook hier weer met de woorden ‚De familia ecclesie' vier ministerialen aangekondigd, die tot de familia van de bisschop, niet van het klooster behoren [4]). Daaruit volgt, dat ook hier de handeling aan een bisschopsoorkonde ontleend is. Door het privilege van paus Innocentius II Jc 20b weet men, dat beide schenkingen vóór 1138 inderdaad hebben plaats gevonden. Uit een echt diploma van Lotharius zijn de namen van de beoorkondingsgetuigen genomen, gelijk boven bleek. De oorspronkelijke inhoud van dit diploma blijft onbekend.

De sterke overeenstemming in de bewoordingen met het diploma van Hendrik V St. 3209, die in de uitgave van D 80 door kleine druk is aangegeven, is voor de echtheid alles behalve gunstig. Immers St. 3209 is, zoals in hoofdstuk IX zal worden aangetoond, voor het grootste gedeelte onecht. Aanleiding tot de vervalsing waren wellicht geschillen omtrent wijngaarden en bossen, die nadrukkelijk in de pertinentieformule genoemd worden; daarnaast de voogdijkwestie. Ten aanzien van de voornaamste van beide schenkingen wordt beweerd, dat deze geschied is ‚liberum ab omni iure alieno sive advocato' in bewoordingen die met St. 3208

---

1) Onbekend.
2) Uerzig (Reg.bezirk Trier, Kreis Wittlich).
3) Mogelijk Greimerath in dezelfde Kreis.
4) De bisschoppelijke drost Wedericus de Prato staat als getuige in de meeste bisschopsoorkonden tussen 1112 en 1149; Anelinus, blijkens Jc 12 (1112) (met echte getuigenlijst) de broeder van Wedericus, komt verder voor in stukken van bisschop Otbert 1118 BS 34 en bisschop Albero 1124 BIAL 12 (1874) 21. Over de drosten uit het geslacht De Prez zie Poncelet, BSAHL 11 (1897) 315 vlgg. Over Everardus zie boven.

overeenkomen, wat alweer het tegendeel van een waarborg voor de echtheid is. Te Engramrode zal de abt een voogd benoemen, die nauwkeurig omschreven rechten zal genieten; wie er benoemd werd, verneemt men niet.

Gelijk gemeld, schreef dezelfde hand als het DLoth. III 57 ook de oorkonde van abt Steven II van 1103 Jc 8. Haar ingehangen zegel is verloren. Aangekondigd is het sigillum b. Iacobi; zoals in hoofdstuk IV bleek, is er geen reden te veronderstellen dat dit in 1103 reeds bestond. De opsteller gebruikte de twee jaar vroeger gedateerde oorkonde van abt Steven Jc 6, die boven eerst omstreeks 1140 opgesteld bleek te zijn.

Jc 6: Ego S. Dei gratia abbas quintus ecclesie sancti Iacobi dignum duxi ... noticie tam futurorum quam presentium ... committere, quod R. ... donavit Deo et b. Iacobo ... Tradidit autem legitime ad altare ... Preterea

Huius rei testes sunt idonei ... Item nobiles viri ... De familia sancti Iacobi ... et alii multi.

ego S. commodum duxi ... sigillo beati Iacobi communiri, quatinus ... in perpetuum inconvulsa et illibata conservetur

Jc 8: Ego S. Dei gratia ecclesie sancti Iacobi abbas quintus noticie commendo fidelium tam futurorum quam presentium, quod R. ... tradiderunt se Deo et b. Iacobo legitime ad ipsius altare ... Donavit etiam ... Preterea

Huius rei testes sunt ... Item viri nobiles ... Item ... Item ... servientes nostri et alii multi.

ut rata imperpetuum et inconvulsa permaneat, nos quoque sigillo beati Iacobi munire commodum duximus

Ook hier geldt het bezwaar, dat Steven tot de titel abbas nog in 1107 niet gerechtigd was. De vorm van de datering ‚Anno ab incarnatione Domini ... indictione ... Actum feliciter' heeft Jc 8 met Jc 21 en 23 gemeen. De sanctio, die zich bij de aankondiging van het sigillum b. Iacobi aansluit: ‚si quis aliquando infringere temptaverit, sciat se incurrere iram et vindictam Dei et sui sanctissimi apostoli', komt overeen met die van Jc 1 ‚si quis ... temptaverit infringere, sciat se iram Dei et b. Iacobi ... incurrere', eveneens direct volgend op de zegelaankondiging; in meer oorspronkelijke vorm is dezelfde gedachte in Jc 11 weergegeven: quicumque hoc presumpserit infringere, iram Dei et sanctorum apostolorum se sciat incurrere. Want deze laatste bewoordingen staan het dichtst bij de pauselijke formule, waaruit dit alles geput moet zijn. Zoals

beneden blijkt, zijn Jc 1 en Jc 11 in de negentiger jaren van de 12e eeuw ontstaan. Er is dus geen reden een andere herkomst van de sanctio aan te nemen dan het stuk van paus Lucius III voor St. Jacob van 1184—'86 Jaffé 15263, waar men leest: Nulli . . . liceat . . . infringere . . . Si quis autem attentare presumpserit, indignationem omnipotentis Dei et beatorum Petri et Pauli apostolorum eius se noverit incursurum.

Het doel van de vervaardiging van Jc 8, waarbij zekere Rodulphus en zijn dochter zich aan St. Jacob schenken, is blijkbaar gelegen in de bepaling, dat indien zij veronachtzamen zes penningen hoofdtins te betalen, de kerk hun zes bunders grond in beslag mag nemen. De schenking als zodanig met de daarbij vermelde getuigen kan men als echt aanvaarden; wellicht was zij in een vormloze notitia overgeleverd, terwijl men later een gezegelde oorkonde als bewijsmiddel nodig had. In meer gevallen zal dit de drijfveer tot de vervaardiging van de besproken falsa geweest zijn.

VI. FALSA VAN HAND B: DK II 285 en Jc 5.

Omtrent de tot nu toe verschenen onderzoekingen over het DK II 285 werd in hoofdstuk III bericht. Het stuk staat daarnaar bekend als een falsum zonder echt voorbeeld, ontstaan in de jaren 1084—1088. Over het schrift, van een hand B die ook de oorkonde van bisschop Hendrik van 1084/86 Jc 5 geschreven heeft, valt nog het volgende te zeggen. Het geoblongeerde schrift bestaat overwegend uit majuskels, hetgeen in de 11e eeuw nog zeer ongewoon is. Schubert heeft er blz. 15 op gewezen, dat hier voor het eerst in het oorkondenschrift van St. Jacob de paragraafvorm van de g voorkomt, die voor de Luikse schriftprovincie bizonder kenmerkend is. Het paragraafteken-motief strekt zich in het geoblongeerde schrift ook al tot de S uit, wat zeker een jonge ontwikkeling is. Echter wordt de karakteristieke g niet standvastig toegepast; hij heeft in regel 1 een paar maal twee buiken (vlechtvorm), verder aldoor een enkele (paragraafvorm); in r. 8 ‚ingeyes' staat een g

met eenvoudige lus. In Jc 5 wordt tot halverwege de oorkonde de paragraafvorm geschreven, van daar af echter een g met open lus, die onderaan links in een krulletje eindigt, precies op dezelfde wijze als de schrijver A van St. 2965 en Jc 3 het gewoon was; naar diens schrift schijnt ook het afkortingsteken nagebootst. Zonder reden worden in Jc 5 r. 28 ‚nostri' een majuskel-R, r. 32 ‚et' een unciale E geschreven. In het DK II 285 zowel als Jc 5 worden overal voor quid en quod afkortingen met dubbele aanduiding gebruikt: quid met bovengeschreven i en streep door de q (Jc 5 r. 16), quod met bovengeschreven o en streep door de d. De ligaturen ct en st vertonen zich in Jc 5 in wisselende vormen. De n en m zijn niet alleen aan hun laatste poot, maar ook aan de voorafgaande van grote haken naar rechts voorzien. Schubert heeft blz. 18 vlg. over deze haken gesproken. Hij merkte op, dat zulks elders pas in de 13e eeuw vaker gevonden wordt, doch zocht het vroege voorkomen in St. Jacob te verklaren door de invloed van abt Olbert († 1048), die tevens abt van Gembloux was, aangezien het handschrift van Sigebert van Gembloux († 1112) hetzelfde kenmerk reeds zou vertonen. Inderdaad heeft Sigebert zulke haakjes, maar bij n en m uitsluitend aan de laatste poot [1]). De lange schachten van de letters zijn bij hand B zowel onder als boven zeer ongelijk van lengte. Blijkbaar schrijft deze hand slechts met moeite een diplomatische minuskel.

Zoals in hoofdstuk IV werd vastgesteld, zijn de beginwoorden van de arenga in het DK II 285 aan St. 3424 (1141) ontleend; ook het woord ‚cupiens' is blijkbaar nog daaruit geput. Uit de datering en uit de wijze, waarop het eschatocol gerangschikt is: 1. datering, 2. getuigen, 3. sanctio, blijkt duidelijk dat de opsteller een Luikse bisschopsoorkonde gebruikt heeft; daar staat de sanctio vaak achteraan. Men zou kunnen menen, dat dit voorbeeld van 1034 dateerde; maar misschien was het veeleer uit het einde van de 11e of het begin van de 12e eeuw. Dit blijkt bij vergelijking met enkele oorkonden van bisschop Otbert (1091—1119).

---

1) Gesta abbatum Gembl. (1071) facs. Arndt-Tangl, Schrifttafeln II[4] pl. 56a; kroniek (1101—'06), facs. Van den Gheyn, Album belge de paléographie pl. 10; Steffens, Lat. Paläographie[2] pl. 77.

DK II 285: Acta sunt ... presidente sancte Leodicensi ecclesie venerabilis memorie R. episcopo, ordinationis eius anno X. Testes affuerunt:

Bs. Otbert 1096. BS 29: Actum est publice ... presidente Leodiensi cathedre domno et venerabili O., anno ordinationis sue in episcopatu V. Huius rei testes affuerunt:... — Algerus 1113. LM 8: Actum est hoc ... presidente Leodiensi ecclesie episcopo O., qui ... cartam hanc suo munivit sigillo. Testes sunt:

De inhoud van het DK II 285 hebben Roland en Bresslau uitvoerig behandeld. Ik wil hier slechts nog op één ding wijzen. Keizer Koenraad bericht, dat het allodium Donceel hem aanvankelijk in 't geheel niet toekwam, doch wegens ongehoorzaamheid en majesteitsschennis van een van zijn ridders bij vonnis van de landgenoten en rijksgroten in zijn bezit is geraakt. Gelijk bekend, stamt het begrip majesteitsschennis uit het Romeinse recht en is het onder Hendrik III in het Rijksrecht binnengedrongen [1]). Doch het beginsel, dat verbeurdverklaring van goederen de straf daarop is, werd toch eerst onder Frederik I algemeen aanvaard [2]).

Aan Bresslau was het bekend [3]), dat het DK II 285 verscheidene bewoordingen gemeen heeft met een aantal latere diploma's van het Jacobsklooster. Hij heeft zich daarom de vraag gesteld, of de opsteller van het falsum deze diploma's gekend moest hebben en zijn werkzaamheid dus na 1141 (St. 3424) te stellen ware. Hoewel op het eerste gezicht veel voor deze veronderstelling scheen te pleiten, heeft hij haar afgewezen op de volgende gronden. Het scheen hem ongelofelijk, dat de maker van het onhandige, vormloze falsum ooit een echte koningsoorkonde gekend had, en hij stelde daarom het ontstaan voor 23 April 1088, toen men het eerste diploma, St. 2889a, ontving. Inderdaad is het zonderling, dat de falsaris zich in de vorm niet nauwer aansloot bij de voorhanden diploma's, waarvan hij op zijn minst het jongste, St. 3424 gebruikt heeft, en zijn stuk meer de vorm van een bisschopsoorkonde gaf. Maar per slot kan men nauwelijks aannemen, dat hij in ernst een stuk

---

1) MG. Constitutiones I nr. 54.
2) Roncalische besluiten van 1158, t. a. p. nr. 175. Regalia sunt hec: ... bona committentium crimen maiestatis.
3) NA 34, 416.

als origineel wilde doen gelden, dat niet eens bezegeld werd. Het komt mij voor, dat Bresslau (blz. 423) zich terecht afvraagt, of het niet slechts aan een gril of aan fantasie zijn ontstaan dankt. — Het schrift maakte op Bresslau een oudere indruk dan de ter vergelijking aangehaalde diploma's. Men heeft evenwel ongetwijfeld met een kunstmatig, aangeleerd schrift te doen; over kenmerken, die het late ontstaan verraden, werd boven gesproken. — Bresslau achtte het onwaarschijnlijk, dat de door dezelfde hand geschreven oorkonde Jc 5 (bij hem B) meer dan een halve eeuw later geschreven zou zijn dan de daarin neergelegde tradities, en onverklaarbaar, dat in St. Jacob ongeveer gelijktijdig Jc 5 en Jc 4, een afschrift van de echte oorkonde van bisschop Hendrik en de geïnterpoleerde gedaante van deze oorkonde vervaardigd zou zijn. Doch niets staat de opvatting in de weg, dat Jc 5 jonger is dan Jc 4. — Daar alle 12e-eeuwse diploma's scherpe bepalingen tegen het ingrijpen van de voogden bevatten, achtte B. het opvallend, dat men in DK II 285, als het stuk eerst omstreeks 1140—'50 ontstaan was, met een dubbelzinnige wending tevreden ware geweest. Maar er is daar in het geheel geen sprake van een klooster en er kon dus onmogelijk over de rechten van een kloostervoogd gehandeld worden. Zoals Bresslau zelf terecht opmerkt (blz. 423), is klaarblijkelijk de bepaling ‚Si quid vero delicti aut in furto vel aliquo tumultu in potestate illa fuerit commissum, nostra auctoritate in eadem curia est sancitum secundum legem et consuetudinem priorum temporum ibidem discutiendum esse et corrigendum' tegen niemand anders gericht dan de voogd, hoewel die natuurlijk niet met name genoemd kon worden. Juist om deze clausule, zo moet men met Bresslau aannemen, is het falsum vervaardigd, wanneer het enig doel gehad heeft. Door deze strekking sluit het stuk zich aan bij de overige, in de eerste plaats om hun voogdijbepalingen gemaakte falsa van St. Jacob. Het oude recht, dat voor onder het hoge gerecht vallende misdrijven dient te blijven gelden, is wellicht het stelsel van boete en zoengeld; de lijfs- en doodstraffen, waardoor de landsheren o. m. door middel van de voogdij sedert de 2e helft van de 12e eeuw het oudere stelsel gaan vervangen [1]), heeft men willen weren. —

1) H. Hirsch, Die hohe Gerichtsbarkeit (1922) 111 vlgg.

Wanneer het stuk eerst na 1141 gemaakt was, achtte Bresslau het onbegrijpelijk, dat de falsaris wel verschillende keizeroorkonden van het klooster gebruikt had, maar juist niet de oudste daarvan, St. 2889a. Want de bewoordingen vertonen met dit laatste stuk geen overeenkomst, met uitzondering van de term ‚illustres viri'. Echter zijn de bedoelde overeenstemmingen grotendeels niet door ontlening te verklaren, maar door de werkzaamheid van dezelfde opsteller; daar juist St. 2889a een echt stuk uit 1088 is, heeft deze stand van zaken niets bevreemdends.

Aangaande bisschop Hendriks oorkonde Jc 5 werd reeds in hoofdstuk IV bericht, dat zij twee verschillende overdrachten van 1084 en 1086 inhoudt, waarvan zij de eerste met Jc 4 gemeen heeft. In het tweede gedeelte deelt de bisschop mede, dat de proosdij van St. Pieter een stuk grond bezat grenzend aan haar bezitting te Chokier (arrond. Luik, canton Hollogne-aux-Pierres), dat vol kreupelhout stond doch geschikt leek voor een wijngaard. Hij verkreeg van proost Jan van St. Pieter een ruil, waarbij van de zijde van St. Jacob aan de broeders van St. Pieter zeker bos werd gegeven, dat grensde aan hun bos behorend tot de villa Flémalle (aldaar) en veel beter was dan het door St. Pieter afgestane stuk grond; de getrouwen van St. Pieter, door de bisschop op hun leenseed beëdigd, getuigden dat het zelfs een pond meer waard was. Hij had dit daarom zo gedaan, opdat wanneer men soms spijt zou krijgen van die ruil, er geen aanleiding zou bestaan daarop inbreuk te maken. Daar voorts dit stuk grond viel binnen het gebied van de kerk te Awirs, heeft Lanzo, aan wie die kerk toen behoorde, aanspraak gemaakt op de tiend, wanneer de wijngaard zou opgroeien, hoewel de bisschop de tiend samen met de grond aan St. Jacob had overgedragen; totdat al 's bisschops groten gevonnisd hebben, dat die tiend rechtens aan de bisschop toekwam en noch Lanzo noch zijn kerk daarmee ooit geïnvesteerd waren.

In het privilege van paus Innocentius II (1134—'38) Jc 20b worden noch de bezittingen te Chokier noch die te Flémalle onder de goederen van het Jacobsklooster vermeld. Wel is uit een van 1112 gedateerde oorkonde Jc 11 bekend, dat grond te Flémalle verworven werd. Niettemin wil ik in het midden laten, in hoeverre

het ruilverdrag zelf op een echte overlevering teruggaat. De mededelingen over geschillen om de tiend echter, die bij vonnis van de priores episcopi ten gunste van St. Jacob beslecht zouden zijn, behoren daar niet bij, daar ze in een heel andere stijl gesteld zijn dan het overige. Tot en met de woorden ‚valentior esset' vertoont de oorkonde geen rijmproza; van daar af wordt regelmatig rijmproza aangewend: Auguria — coniaceret — ecclesia — accresceret, contuleram — decimam — vestituram, Christi — solvendi, gerimus — anathematizamus, infregerint — subtraxerint. Dat de opsteller van deze passus enige kennis van ritmische voorschriften schijnt te hebben, is ook verraderlijk; voor rustpunten in de zin heeft hij meest cursus tardus of planus, aan het einde van de zin eenmaal een tardus ‚daretur occasio', dan tweemaal de velox ‚aliquando vestituram [1]), famulantibus cenobitis'. Op grond hiervan zijn de mededelingen over de tiend en de daarbij aansluitende sanctio als inlassing te beschouwen. Daarmee komt ook het beroep op de sleutelmacht van de h. Petrus in de sanctio te vervallen, dat al te duidelijk tegen de broeders van St. Pieter gericht is.

De falsaris schijnt zich te hebben doen inspireren door een oorkonde van bisschop Albero (1121—1128), zoals door vergelijking met enige oorkonden van die bisschop blijkt.

Jc 5: Unde ex auctoritate Domini nostri Iesu Christi et b. Petri ... nostra quoque ... excommunicamus et anathematizamus omnes, quicumque hoc concambium infregerint et sive terram ipsam sive decimam eius ... subtraxerint

Bs. Albero voor St. Laurens 1125 BSAHL 8 (1894) 346: Quam traditionem ... nos authoritate patris et filii et spiritus sancti ... confirmamus et eos qui hanc infringere vel ipsam terram tollere voluerint ecclesie anathematizamus et excommunicamus. — Bs. Albero voor Incourt 1125. BSAHL 8, 348: In nomine domini nostri Iesu Christi ... Dei auctoritate confirmantes pariter et nostra. — Bs. Albero voor St. Jan 1125. BSAHL 8, 344: Hoc autem si quis vel mutare vel infringere voluerit, auctoritate Domini nostri Iesu Christi et mea anathema sit.

---

1) Dat men zo de klemtoon legde, merkt B. Griesser, NA 45 (1924) 84 op.

Uit bovenstaande bevindingen volgt, dat DK II 285 en Jc 5 na 1141 ontstaan zijn. Een nadere tijdsbepaling zal door stijlonderzoek in hoofdstuk XI verkregen kunnen worden.

VII. FALSA VAN HAND Cb: Jc 1a, Jc 10 en Jc 11.

De oorkonde van bisschop Balderik II van 1016 Jc 1a is, zoals in hoofdstuk III bericht werd, geschreven door dezelfde hand (Cb) als twee oorkonden uit 1111 en 1112, Jc 10 van abt Steven II en Jc 11 van Adelardus. Het schrift van Cb heeft de volgende kenmerken. De geoblongeerde letters zijn vrijwel alle majuskels; de a echter is open. Ook het niet-geoblongeerde schrift van Jc 1a heeft steeds open a, maar dat van Jc 10 en 11 niet. In Jc 11 steekt de minuskel-a vrijwel aldoor met de schacht hoog boven de kleine letters uit, ook waar hij midden in het woord staat. De g komt in een drietal verschillende vormen voor. Het schrift heeft dus in alle drie de oorkonden een gekunsteld karakter. De i volgend op een i of u is onder de regel uit getrokken. De derde poot van de m heeft een haaltje onder de regel uit, ook waar deze letter midden in het woord staat. In Jc 1a vangen nieuwe zinnen telkens met een grote initiaal aan. Voor ‚quod' staat de jongere afkorting, qd met bovengeschreven o. Zulk schrift kan bezwaarlijk reeds op 1111/12 gesteld worden.

Volgens mededeling van Harsin [1]) was het nu afgevallen zegel van Jc 1a opgeplakt door een kruisvormige insnijding, hetgeen wijst op bekendheid met de wijze van bezegeling van koningsoorkonden [2]). Het zegel is niet aangekondigd; volgens het diploma van Hendrik IV St. 2953 echter zou de schenking van Celles (Silva) met vaststelling van de voogdijrechten aldaar door bisschop Balderik geschied zijn cum testimonio carte sigilli sui impressione signate. Dat Balderik († 1018) reeds een zegel bezeten zou hebben, kan men

---

1) BIAL 22 (1930) 54.

2) Zoals in hoofdstuk IV gemeld, is het opplakken van het zegel in Luikse bisschopsoorkonden ongebruikelijk.

moeilijk geloven. Bresslau [1]) achtte dan ook reeds op grond hiervan een onderzoek naar de echtheid van Jc 1a noodzakelijk. Behalve de beide voor St. Jacob is mij nog slechts één andere oorkonde van bisschop Balderik bekend, die in afschrift overgeleverd is, van 1011 voor de H. Kruiskerk [2]). Daarin wordt van een zegel niet gesproken. De corroboratio, eindigend met de woorden ‚cum stipulatione subnixa', wordt gevolgd door de met ‚signum' beginnende onderschriften van de bisschop en elf anderen; dan komt de datering en tot slot een recognitie ‚Ego Wazo recognovi et subscripsi'. Duidelijk valt de nadruk op de onderschriften als waarborgsmiddel [3]). — Met zekerheid weet men van een bisschoppelijk zegel eerst onder Dietwin (1048—'75) [4]).

In de goederenlijst van het privilege van paus Innocentius II Jc 20b (1134—'38) wordt een oorkonde van bisschop Balderik genoemd met de woorden: terram circa idem monasterium adiacentem, scilicet bonnarium et novem pedes, quam Blandricus Leodiensis episcopus in dotem monasterio donavit et eam ab omni exactione seculari liberam scripto suo firmavit, villam que dicitur Selva cum ecclesia et omnibus adiacentiis suis et consuetudinibus et iustitiis, in quibus locis omnibus advocato non liceat metas sui iuris excedere in privilegiis ecclesie vestre conscriptas, villam quoque Ernaum cum suis circumadiacentiis et iustis consuetudinibus, que in antiquis eiusdem monasterii privilegiis continentur. De goederenlijst bevat in al zijn delen en ook in deze passus zoveel typisch pauselijke wendingen, dat men hem bezwaarlijk in verdenking kan brengen. Bij ‚iustis consuetudinibus . . . antiquis privilegiis' vgl. in een ander privilege van Innocentius II Migne Patr. lat.

---

1) Urkundenlehre I² 703.

2) A. Wauters, La Belgique ancienne et moderne, Canton de Tirlemont, communes rurales, Ire partie blz. 166.

3) Vgl. Redlich-Erben, Urkundenlehre III 95 vlg.; Oppermann, Blandinium 329. 332; Schmeidler, Archiv f. Urkundenf. 6 (1918) 212 vlgg. 231 vlg.

4) Fragment aan een oorkonde voor het kl. Waulsort van 1050 Oct. 28, AHEB 16 (1879) 6. Het is niet aangekondigd; wel is dit het geval in verscheidene andere, in afschrift overgeleverde oorkonden van Dietwin. — Over aankondigingen van vermeende zegels van bisschop Reginar (1025—37) zie aanhangsel III. Een onderzoek naar de echtheid van het zegel van bisschop Notger († 1008) aan een codex van de vita s. Landoaldi, beschreven en afgebeeld door Kurth, Notger I 329 vlg., is gewenst.

179, 282: secundum antiquas et rationabiles vestras consuetudines; bij ‚terram ... adiacentem ... quam in dotem donavit' vgl. t. a. p. kol. 381: dotem ubicunque adiacentem ... ecclesie; bij ‚ab omni exactione seculari liberam' vgl. t. a. p. kol. 410 vlg.: liberum ab omni iure et potestate seculari. Dat bisschoppelijke schenkingsoorkonden in de goederenlijst worden aangehaald, is niet zonder voorbeeld; vgl. bij Innocentius II a. w. kol. 137, 307, 384, 391, 412. Ook het ritme pleit voor de echtheid; tweemaal is er voor rustpunten een cursus planus ‚suo firmavit' en ‚vestre conscriptas', dan een velox ‚privilegiis continentur'.

Maar komen nu de opgaven van het privilege met Jc 1a overeen? Waarom beschrijft Jc 1a de aan het klooster grenzende grond globaal als ‚plus quam bonuarium terre', terwijl het privilege weet te zeggen dat het precies een bunder en negen voeten waren? Waarom vermeldt Jc 1a niet, zoals het privilege, dat Celles geschonken werd met de kerk en alle toebehoren, gewoonten en gerechten? De nauwkeurige opgaven van het privilege over Yernawe ‚villam quoque Ernaum ..., ecclesiam de Ernau, quam canonici ecclesie sancti Pauli pro bono pacis vobis concesserunt, ita ut per duos menses in refectorio eisdem canonicis providere debeatis, de qua nimirum villa nonam tam in mensis quam in ceteris fructibus ad elemosinam b. Marie persolvatis annuatim' zijn in Jc 1a klaarblijkelijk geresumeerd: tertium quoque (predium) quod dicitur Ernau, quod de bonis s. Lamberti pro Pasnaldes commutavi, eodem die tradidi cum omnibus appendiciis suis excepta ecclesia et nona. Pasnaldes is een verbastering van Pannardes, Pannerden. Volgens Anselm [1]) heeft Balderik zijn allodium Pannerden aan de Dom ten behoeve van de broeders geschonken (condonaverit); van een ruil blijkt niets. Men heeft hier ongetwijfeld te doen met een combinatie van de opsteller van Jc 1a, die, zoals in hoofdstuk X en XI blijken zal, Anselms werk gekend heeft. Waarom wordt voorts in het pauselijke privilege het predium Mattena (Matignée?) niet genoemd, dat Balderik volgens Jc 1a samen met Hanret geschonken zou hebben? Volgens het privilege werden blijkbaar uitsluitend de bunder en acht voet grond en de villa Celles door hem geschonken, en dit

1) Gesta ep. Leod. c. 31. MG. SS. VII 207.

komt overeen met Anselms mededeling, dat die bisschop slechts ‚pauca ad opus Deo inibi famulantium praedia constituit'. Dat ook Yernawe, Hanret en Matignée reeds onder bisschop Balderik verworven zouden zijn, vinden wij dus niet bevestigd; deze bewering is jonger dan het privilege van 1134—'38. Ook het verband van de bewoordingen wijst op dezelfde afhankelijkheid.

Jc 20b: terram quoque circa idem monasterium adiacentem scilicet bonnarium et novem pedes, quam Blandricus ... in dotem monasterio donavit et eam ab omni exactione seculari liberam scripto suo firmavit, villam que dicitur Selva ... villam quoque Ernaum cum suis circumadiacentiis

Jc 1a: in dotem adscripsi plus quam bonuarium terre undique adiacentis eamque liberam fore ab omni exactione decrevi et allodium, quod Silva nominatum hereditario iure mihi competebat ... contradidi ... tertium quoque quod dicitur Ernau ... eodem die tradidi cum omnibus appenditiis suis

Woorden als ‚adiacens, in dotem' bleken ons tot het curiale gebruik te behoren. Maar ook elders heeft de opsteller van Jc 1a zich door het privilege laten beïnvloeden.

Jc 20b: nisi quem fratres communi consensu vel pars consilii sanioris ... providerint eligendum

(in Hanret en Donceel) advocatus non veniat nisi vocatus

hec propriis nominibus annotanda subiunximus

animo nos decet libenti concedere; vestris ... postulationibus clementer annuimus

Jc 1a (arenga): qui sani consilii sunt nisi abbatis et fratrum voluntate et consensu id fiat

(in Celles) (advocatus) non veniat nisi iuxta proprietatem nominis sui advocetur

libenter annui petitioni eorum

Met andere oorkonden van het klooster staat Jc 1a zo in verband, dat enkele wendingen hier, andere daar worden teruggevonden. Te controleren is een wending als ‚apostolorum Christi, qui omnia pro eius amore relinquentes ipsum secuti sunt nudi', vgl. Jc 4 (1084, in de echte arenga): pauperes Christi, qui relictis omnibus nudi secuti sunt ipsum nudum. De woorden zijn geïnspireerd door Luc. 5, 11: relictis omnibus secuti sunt eum. Dus Jc 4 staat dichter bij de bijbeltekst dan Jc 1a; aangezien ‚nudi' daar niet voorkomt, is zelfstandige ontlening uitgesloten. Jc 1a ‚sub iudicio et testimonio illustrium virorum' is uit St. 2889a (1088) ‚sub presentia et testimonio illustrium virorum'. De aanhef van de voogdij-

bepaling ‚Noverit ergo ipse (advocatus) cum sua successione, noverint omnes filii ecclesie in predicto fundo' herinnert aan een dergelijke wending in het DLoth. III 57 ‚noverint alii qui futuri sunt illius ecclesie presbiteri'. Maar ook aan St. 3424 (echt, 1141) is hier wat ontleend; Jc 1a ‚visum est mihi ... illi constituere quid iuris haberet, quid premii speraret pro ipsa advocatione ... Noverit ergo ipse ... id iuris illi tantum constitutum esse ut' vgl. St. 3424: quid iuris, quid licentiae ac potestatis ibi advocatus habere debeat ... constituere et sancire curavimus. De oorkonde Jc 4, waarvan boven de arenga werd aangehaald, is niet in haar echte maar in haar geïnterpoleerde vorm (omstr. 1140) gebruikt, want juist met de daar ingelaste voogdijbepaling staat Jc 1a in het nauwste verband.

Jc 4: de his que placitaverit iudicio ministri et scabinorum tertium denarium accipiens abeat in pace, sperans se pro bona advocatione ... misericordiam Dei obtenturum ... De cetero nullomodo se ... intromittat ... quamdiu abbas per se vel per ministrum suum ea que corrigenda fuerint poterit corrigere

Jc 1a: quid premii speraret pro ipsa advocatione de omnibus, que ... placitanda ... fuerint, ministri et scabinorum consilio tertium denarium sibi tollens abeat in pace. De omnibus vero aliis, que ... abbas vel minister eius per se corrigere toto tempore poterit, nihil exigat nec de ullo negotio molestus sit ei

Het oogmerk, waarmee Jc 1a vervaardigd werd, ligt voor de hand. Men wenste de rechtsmacht van de voogd in Celles buiten te sluiten. Zijn derde penning zal hij alleen van hetgeen in de drie echte dingen berecht wordt ontvangen, en dan nog slechts bij beschikking van de minister van de abt en van schepenen. De rechtspraak buiten het echte ding wordt hem geheel en al ontzegd. Opmerkelijk is voorts de beperking van het recht van de voogd op verzorging tijdens zijn bezoek. Hoogstens ten behoeve van tien mannen en elf paarden zal hij het hem toegewezen servitium krijgen. [1])

Als inleiding op deze voorschriften wordt ons uitvoerig het ontstaan van de voogdij op geheel ongeloofwaardige wijze bericht. De bisschop heeft de goederen geschonken aan de apostelen Jacob

1) Dit herinnert aan het voogdijrecht van enkele in het klooster Reichenau omstreeks 1125 vervaardigde falsa, BM 135 voor het klooster Ottobeuren en BM 162 voor het klooster Kempten: cum XII equis et totidem viris advocatus adveniat. Vgl. J. Lechner, MIOeG 21 (1900) 41 vlg. 53.

en Andreas, maar tevens aan de broeders. Vervolgens heeft hij de broeders gevraagd, wie zij tot voogd over hun kerk wensten. Zij verkozen graaf Giselbert van Looz en de bisschop willigde hun verlangen in. In hoofdstuk X zal blijken, dat dezelfde falsaris ook elders door verhalen over het ontstaan van de voogdij de ware oorsprong daarvan getracht heeft te verduisteren. Er volgt dan een soort tweede arenga, waarin de bisschop zijn bezorgdheid uitspreekt over toekomstige aanmatigingen van Giselberts erfgenamen; zij blijft eveneens voor rekening van de falsaris.

Wat Yernawe betreft ging het om het voorschrift, dat in het daaraan grenzende gebied in de toekomst niemand aanspraak mag maken op het woudrecht of op enig ander gezag.

Het verband tussen Jc 1a en enige oorkonden van het Laurensklooster te Luik wordt in aanhangsel III besproken.

In de schenkingsoorkonde van Oila uit 1111 Jc 10, geschreven door dezelfde hand Cb, treedt in de corroboratio de abt van het klooster met ‚Ego autem Stephanus . . .' in de eerste persoon sprekend op. Het stuk sluit zich daarin aan bij twee onechte keizeroorkonden, St. 3208 en 3209, waar de corroboratio op gelijke wijze begint, evenals in Jc 1: Ego igitur B. Leodiensis presul indignus. Dat deze bizonderheid uit een echte keizeroorkonde van 1125 stamt, zal in hoofdstuk IX blijken. Abt Steven kondigt daarmee zijn ingehangen zegel aan, waarvan een klein fragment met een deel van het randschrift (Step)HANVS over is. Aan de oorkonde van Adelardus van 1112 Jc 11 is ons een belangrijk fragment van het ingehangen sigillum b. Iacobi bewaard. Zichtbaar is de kop van een heilige met aureool en zijn rechterhand met een boek. De ovale vorm plaatst dit zegel niet lang voor het midden van de 12e eeuw. De woorden van de corroboratio, waar het aangekondigd wordt ‚et auctoritate s. Iacobi' zijn op rasuur geschreven door dezelfde hand als het overige. Overigens herinnert die corroboratio ‚tam sigillo quam nomine et auctoritate s. Iacobi fecimus sanciri' aan St. 3424 (1141) ‚sigilli nominisque nostri impressione communimus'; terwijl hier met ‚nomen' duidelijk op het monogram wordt gedoeld, heeft dit woord daar geen bepaalde zin. De getuigenlijst en datering zijn in Jc 11 met een andere pen door dezelfde hand bijgeschreven.

Daar juist deze regels verkort zijn om in de hoek plaats voor het zegel te laten, is de oorzaak misschien eenvoudig deze, dat men eerst het zegel heeft aangebracht, om daarna de overgebleven ruimte met het eschatocol te vullen.

Over de aan een pauselijke oorkonde van 1184/88 ontleende sanctio van Jc 11 werd in hoofdstuk V gesproken. Voor de bijbelse arenga van Jc 10 zie aanhangsel III. Door deze bestanddelen staan Jc 10 en 11 met het door dezelfde hand geschreven Jc 1a in verband. Van de sanctio in Jc 11 ‚quicumque hoc presumpserit infringere, iram Dei et ss. apostolorum se sciat incurrere' is dan weer die in Jc 10 ‚quicumque hoc attemptaverit infringere, periculum anime sue se sciat incurrere' afhankelijk. De opsteller van Jc 10 heeft voorts de oudere oorkonden Jc 3 en 4 en de schijnbaar jongere St. 3424 gebruikt.

Jc 4: Pium esse credimus
Jc 3: collaudantibus et attestantibus . . . tam comitibus quam viris nobilibus
St. 3424: contra omnem controversiam; quorum nomina subscripta sunt
Sciendum igitur

Jc 10: Pium et summe credimus esse prudentie
astantibus et collaudantibus summis et ingenuis viris, quorum nomina ad omnem controversiam refragandam subscripta sunt
Sciendum quoque

De aanleiding tot de vervaardiging van Jc 10 en 11 lag zeer waarschijnlijk in een verschil van mening tussen abt en broeders. Volgens Jc 10 bepaalde Oila, de schenkster van een allodium locuples in Mall, dat na haar dood dit goed in zijn geheel aan de tafel van de broeders zou overgaan en daaraan vervolgens standvastig verblijven; een aantal uitdelingen ter gelegenheid van jaardagen [1]) worden vastgesteld, die hoofdzakelijk ‚ad refectionem fratrum' bestemd zijn. Geen wonder, dat men zulks juist met het zegel van een abt bekrachtigd wilde hebben, en dat men hem liet bevelen zijn oorkonde ten eeuwigen dage ‚in capitolio fratrum' te bewaren.

---

1) Die op de jaardag van Oila's moeder Eva wordt nog genoemd in een necrologiumfragment uit St. Jacob van omstreeks 1190, BCRH 95 (1931) 227. Een samenhang tussen het ontstaan van dit necrologium en van de falsa is niet uitgesloten.

Jc 10 en 11 zijn dus niet echt en eerst na 1141 vervaardigd, zoals onafhankelijk daarvan ook voor Jc 1a aangetoond werd. Een nadere tijdsbepaling wordt in de hoofdstukken X en XI verkregen.

VIII. FALSA VAN DE HANDEN C EN Cc: St. 2953, Jc 12, Jc 13 en Jc 16.

Over het schrift van het diploma van Hendrik IV uit 1101 St. 2953, van dezelfde hand als de bisschopsoorkonde Jc 13 (1112), heb ik in hoofdstuk III gehandeld. Deze hand (C) is nauw verwant met die van de zo even besproken groep Jc 1a, 10 en 11 (Cb). De voor Cb karakteristieke vorm van de g wordt ook door C geschreven, daarnaast echter staan hier verschillende andere vormen, o. a. de paragraaf- en de vlechtvorm. Ook de ligatuur et heeft een verwante gedaante. Over de kentekenen van hand C, die voor de tijdsbepaling van belang zijn, nog het volgende. Zoals reeds opgemerkt, bestaat het geoblongeerde schrift van St. 2953 bijna geheel uit majuskels. Ook in het overige schrift worden nu en dan zonder kenbare reden majuskels aangewend, zo r. 2 Munimine confiRmamus; r. 15 Marchiones; r. 4 ‚implorarent' heeft geligeerde majuskels NT. De u is aan het begin van het woord meermalen als v geschreven; in r. 11 staat jvs, waarbij tevens de i onder de regel getrokken is, evenzo r. 19 scj Lambertj. Sterke afkortingen zijn r. 7 t(em)p(o)re [1]), r. 13 g(e)n(er)alib(us). Voor ‚quam' staat nu eens een q met bovengeschreven a en streep door de schacht [2]), dan weer qua(m). Voor quid en quod zijn de dubbel aangeduide afkortingen gebruikt, die reeds meermalen in andere falsa werden aangewezen.

Het monogram van St. 2953 komt vrijwel overeen met dat van St. 2872 voor Spiers KUiA II 26, een diploma geschreven door Herimannus A; alleen heeft men daar rechts bovenaan als gewoonlijk de balk van een E, in St. 2953 daarentegen die van een T. Bovendien heeft St. 2953 een MP-teken. Zoals bekend is, is de toevoeging

---

1) Een oude nota (W. M. Lindsay, Notae latinae (1915) 306), die echter in oorkondenschrift van 1101 ongewoon is.

2) Deze afkorting schrijft een Rijksnotaris pas in 1111, KUiA IV 23. 24.

van het bijteken na Hendrik III in de latere jaren van Hendrik IV weer ingevoerd [1]). Het is in de jaren 1085—'89 standvastig, dan bij uitzondering tot in de tijd van Hendrik V gebruikt. Nu stemt het bijteken van St. 2953 (1101), evenals het monogram met inbegrip van de zo even genoemde bizonderheid, geheel overeen met dat van keizer Hendriks oorkonde voor St. Jacob uit 1088 St. 2889a blijkens de afbeelding bij Van den Berchs afschrift. Het MP-teken in St. 2872 voor Spiers is anders, daar dit laatste rechts beneden een dwarsstreep heeft, waardoor de A gevormd wordt; St. 2889a en 2953 missen deze. Dezelfde vorm van het MP-teken, zonder dwarsstreep, wordt echter ook gevonden in St. 2926 voor Klingenmünster. Het behoort tot de echte gedeelten van dit diploma, die door Adalbero C geschreven zijn [2]). Indien St. 2953 niet echt is, heeft het echte voorbeeld dus zeker de beide tekens bevat, want straks zal het gehele echatocol echt, hoewel van St. 2889a afhankelijk blijken te zijn. — Het door een kruissnede opgeplakte zegel is verloren.

Het dictaat van St. 2953 is uit een oogpunt van kanselarijgeschiedenis onderzocht door B. Schmeidler [3]). Hij tracht aan te tonen, dat dit diploma opgesteld is door een dictator uit Mainz, wiens stijl hij in talrijke oorkonden en andere geschriften heeft nagegaan. Tot staving hiervan haalt hij onder meer bewoordingen uit de voogdijbepaling van St. 2953 aan, die overeenkomen met St. 2954 voor het sticht Andenne; zoals ik echter in hoofdstuk XII hoop te bewijzen, is deze overeenstemming geheel anders te verklaren. Ik laat haar daarom voorlopig rusten. De overige door Schmeidler opgesomde parallelen zijn:

St. 2953: Si ecclesias sanctorum, que ... ab infidelibus impie opprimuntur

St. 2969: loca sanctorum, quae ab impiis opprimuntur

omnibus ecclesie Dei cultoribus tam futuris quam presentibus perspicuum esse volumus

omnibus Christiani fidei cultoribus tam futuris quam praesentibus notum fieri volumus

que ... intus vel foris corrigenda erant; que foris vel intus abbas ... corrigere posset

St. 2961: de occiso intus vel foris homine

1) Redlich-Erben, Urkundenlehre I 157.
2) Th. Mayer, MOeIG 47 (1933) 162 en Tafel I b.
3) Heinrich IV., vooral blz. 158.

pietate motus et zelo iustitie accensus

Huic iudicio interfuerunt: archiepiscopus Coloniensis F.

post obitum vero non solum meum . . . verum etiam . . .

St. 2955: misericordia moti, zelo Dei accensi; St. 2957: zelo iusticiae vehementer accensi

St. 2946: Huic nostrae donationi interfuerunt: F. . . . Coloniensis archiepiscopus

St. 2957: post obitum vero parentis nostri

Ik voeg hier nog aan toe, dat de aanhef van de arenga aan St. 2829 herinnert, welk stuk Schmeidler eveneens aan de ‚Mainzer' toeschrijft; bovendien blijkt ook de corroboratio oorkonderdictaat te bevatten.

St. 2953: Si ecclesias sanctorum, que . . . a fidelibus condite

Et ut huius iustitie veritas rata et inconvulsa permaneat, cartam istam conscribi et impressione nostri sigilli signari iussimus manusque nostre auctoritate firmavimus.

St. 2829: Si ecclesiis Dei sanctorumque eius nomini dedicatis

St. 2951: Et ut haec nostra concessio imperialis . . . maneat inconvulsa, manu nostra eam firmavimus atque sigilli nostri impressione insigniri iussimus.

De verdere bewoordingen van de arenga en promulgatio zijn vrijwel geheel aan St. 2889a ontleend en ook deze zullen dus inderdaad in 1101 opgesteld zijn. Ten slotte stamt ook de datering aanwijsbaar uit de Rijkskanselarij, ook wat haar eigenaardige vorm betreft: Anno dom. inc. MC° I° ind. VIIII[a], anno autem domni Heinrici tercii Romanorum imperatoris augusti ordinationis XLVIII° regni XLVI°, imperii vero X° VIII°. Data kal. Iunii. Actum Aquisgrani feliciter in nomine Domini. Hiermee komt niet alleen het op dezelfde dag gedateerde St. 2954 voor Andenne woordelijk overeen — dit bewijst niet veel, zoals beneden blijkt —, maar ook St. 2955 voor Prüm van ruim twee maanden later: Anno dom. inc. MCI ind. VIIII, anno autem domni Henrici tercii Romanorum imperatoris augusti ordinationis eiusdem XL.VIII, regni autem XL.VI, imperii vero XVIII. Data III. non. Augusti. Actum feliciter Uuerde. In Dei nomine feliciter. Amen. Ook deze vorm van datering is uit het voorbeeld St. 2889a afkomstig, waar zij luidt: Anno divine(?) inc. MLXXXVIII ind. XI, anno autem domni Heinrici tercii Romanorum augusti ordinationis XXXV, regni XXXIII, imperii V. Data VIIII kal. Maii. Actum Aquisgrani feliciter in nomine Domini.

Hierin zijn het wijdings- en het koningsjaar één te hoog; het

35e wijdingsjaar geldt eerst van 17 Juli, het 33e koningsjaar van 5 October 1088 af. In St. 2953 en 2954 zijn eveneens wijdings- en koningsjaar ieder één te hoog. In St. 2955, dat voor alle jaaropgaven dezelfde getallen heeft als St. 2953. 2954, is in verband met de dagtekening 3 Augustus alleen het koningsjaar één te hoog; het 48e ordinatiejaar was intussen op 17 Juli aangevangen. Het enige element in het eschatocol dus, waarin St. 2953. 2954 zelfstandig zijn ten opzichte van St. 2889a, is de recognitie. Tegen iedere verdenking worden deze bevindingen door St. 2955 beschermd; een echt stuk van 1 Juni 1101, waarin het eschatocol slaafs naar een dertien jaar ouder diploma was nagevolgd, moet tot minstens 3 Augustus in de kanselarij gelegen hebben. Aan het opstellen had in elk geval een ambtenaar van de Rijkskanselarij aandeel gehad.

Ik stelde tot nu toe vast, dat van St. 2953 echt zijn: het begin- en eindprotocol, de arenga en promulgatio, de corroboratio. Nu spreekt juist in deze gedeelten de keizer aldoor in de pluralis maiestatis, in de overige contekst echter overal in het enkelvoud. Geen van de vijftien overige diploma's, die Schmeidler [1]) als in deze jaren door dezelfde man opgesteld opsomt, heeft enkelvoudsvormen, uitgezonderd alleen St. 2954 voor Andenne. Hier rijst het vermoeden, dat de opsteller van dit contekstgedeelte in het klooster te zoeken is. Wij dienen dus te vragen, of de samenstelling van het dictaat bevredigend te verklaren is uit het gebruik van een door de geadresseerde ingeleverd ontwerp.

Beschouwen wij allereerst de verhouding tot bisschop Balderiks oorkonde Jc 1a. De bewoordingen van de uitvoerige voogdijbepaling, die zich in St. 2953 als een aanhaling uit de bisschoppelijke vooroorkonde voordoen, zijn niet volkomen letterlijk aan Jc 1a ontleend. Met name staan de woorden van St. 2953 ten dele dichter dan Jc 1a bij Jc 3. Jc 3: tercium denarium non per suam sed per ministri abbatis vel scabiniorum dispositionem recipiat; St. 2953: (tertium) denarium non sua sed abbatis et ministri eius vel scabiniorum dispositione reciperet; Jc 1a: ministri et scabinorum consilio tertium denarium sibi tollens abeat. Net zo is het met de verhouding tot

1) Heinrich IV. blz. 156 vlgg.

de inlassing van ± 1140 in Jc 4, die overigens ook in Jc 1a in sterke mate gebruikt is. Jc 4: ut nunquam nisi vocatus ab abbate accedat; St. 2953: nunquam invocatus nisi tribus generalibus placitis adesset; Jc 1a: ad tria generalia placita solummodo in anno illuc veniat. Dit bewijst, dat St. 2953 niet ouder en ook niet jonger kan zijn dan Jc 1a, maar dat beide stukken in samenhang ontstaan zijn.

Ondanks deze samenhang bestaan er kleine zakelijke verschillen tussen het diploma en de bisschopsoorkonde. In Jc 1a staat niet, zoals in St. 2953, dat de voogd slechts met tien man en elf paarden mag komen, doch alleen dat hem voor zovelen proviand zal toegewezen worden. Ook wordt daar het benoemen van een ondervoogd niet uitgesloten, maar slechts aan de toestemming van abt en broeders gebonden. Het incorrecte van de verhouding tussen beide stukken blijkt nog uit de woorden van Jc 1a ‚(fratres) ad cultum Dei constitueram', die herinneren aan het kanselarijdictaat in de arenga van St. 2953 ‚(ecclesie) ad cultum Dei condite'. Ook hier weer toont de falsaris zijn bekendheid met St. 3424 (1141).

St. 3424: propter quorundam advocatorum iniustitiam et rapacitatem. induxi animo iudicium et iustitiam facere

St. 2953: super advocatorum iniuria et subadvocatorum rapaci turba cum ... iudicium et iustitiam imploraret

Het woord ‚rapacitas' werd in hoofdstuk IV als oorkonderdictaat in St. 3424 aangewezen, evenzo ‚iudicium et iustitiam'. — Veel omvangrijker is de overeenstemming met een diploma van keizer Hendrik V voor het klooster St. Laurens St. 3217. De verhouding tot dit stuk behandel ik in aanhangsel III.

Met een oorkonde uit nog een ander Luiks archief staat St. 2953 in verband, namelijk met het DLoth. III 34 voor St. Jan van 1131. Voor nadere mededelingen over dit stuk verwijs ik naar aanhangsel II. Zoals reeds Schubert (blz. 56) opmerkte, staat het schrift daarvan vrij dicht bij hand C uit het Jacobsklooster. Vooral wordt de voor C en Cb zeer kenmerkende vorm van de g ook in het DLoth. III 34 en in de bisschopsoorkonde van dezelfde hand standvastig aangewend. Bij deze gelijkenis in schrift voegen zich de volgende overeenstemmingen in het dictaat.

DLoth. III 34: *Cuius* traditionis privilegium signo predicti imperatoris munitum coram *me, cum Leodii* tunc *essem,* et coram *regni* principibus archiepiscopis et episcopis *quampluribus* ceterisque pr*imati*bus publice est recitatum. Sed erat, *super* quo *grave*m satis . . . *querela*m deponerent . . . se affectos *quere*bantur *spolio*. Hanc querelam satis *clementer,* ut dignum erat, suscipientes . . . *regni primates* qui in presentiarum aderant et privilegium . . . *super hac* traditione nobiscum audierant, *ut* secundum *testimoniu*m privilegii . . . *super hac re iudicium* mihi darent co*mmonu*imus. Communicato illi *inter se consilio* scabinorum . . . *abiudicaverunt iudicium,* addentes . . . *iniustu*m posse infirmari privilegium. Nos autem . . . restituimus . . . *quicquid* . . . possit provenire

Nomina autem eorum *qui interfuerunt* et *iudicaverunt* . . . F. cum *suis,* N. cum *suis,* C. cum *suis* . . .

Et ut hec ecclesiastice possessionis per nos facta reformatio . . . obtineat firmitatem, *manu* propria subter *rmavimus* et *sigilli nostri impressione signari iussimus.*

St. 2953: *me* celebrante pascha *Leodii cum plures* adessent, qui *super* advocatorum iniuria . . . iustitiam implorarent, *affuit* cum eis etiam abbas . . . con*querens* plurimum de advocato . . . qui advocationem . . . cuidam potenti et in*clementi* viro . . . in beneficio dederat, qui utrique loco *gravis* . . . imminebat . . . nunc lege nunc precaria *spoli*ando . . . leges episcopi Baldrici . . . infringendo, qui . . . cum *testimonio* carte sigilli sui impressione *signa*te ita . . . instituerat

Cuius carte auctoritatem *cum* mihi sepe legendam abbas pretenderet et . . . *iudicium* . . . imploraret, duces comites marchiones et *alios regni optimates* maiores et minores *consului, iudicium super hac re* quesivi et episcopum Leod. O. *ut suos super hoc* iudicio *ammone*ret precepi. Qui accepto *inter se consilio* . . . *quicquid* contra auctoritatem carte sibi *iniuste* usurpaverat, *abiudicaverunt*

Huic iudicio *interfuerunt*: . . . Fuerunt vero *qui iudicaverunt* in primis de Leod. militia . . ., deinde . . . et alii optimates regni *quamplures*.

Et ut huius iustitie veritas rata et inconvulsa permaneat, cartam . . . *impressione nostri sigilli signari iussimus manu*sque nostre auctoritate *firmavimus.*

De hier in aanmerking komende zinnen van het DLoth. III 34 zijn deels opgesteld op grond van het voorbeeld DO II 308; daaruit volgt, dat St. 2953 afgeleid is uit DLoth. III 34 en niet omgekeerd. Ook het feit, dat de bekrachtigde oorkonde in DLoth. III 34 echt is, maar in St. 2953 onecht, pleit voor deze afhankelijkheid. Wij zien hier, hoe buitengewoon zorgvuldig de falsaris te werk gegaan is. Hij wilde een diploma opstellen, dat zou bevatten een herstel van oude rechten op grond van een geproduceerde oorkonde en volgens vonnis van de rijksvorsten. Nu neemt hij tot voorbeeld niet alleen een echt diploma, waaraan hij de formele gedeelten op zodanige wijze ontleent, dat ook moderne diplomatici aan zijn

maaksel niet direct aanstoot nemen, en waarvan hij het schrift in zeker opzicht nabootst; maar daarnaast nog een stuk uit een ander archief, dat een inhoud had van de door hem bedoelde soort. Dit laatste verschaft hem de inspiratie voor zijn verhaal over het gerechtelijk oordeel; zeer vrij stylerend, neemt hij niettemin verscheidene uitdrukkingen woordelijk over en laat bovendien de keizer in het enkelvoud spreken, evenals in de aanhef van het DLoth. III 34 het geval is. Dat dezelfde man bij het opstellen van een onechte bisschopsoorkonde, die eveneens een herstel van oude rechten op grond van een gerechtsoordeel inhoudt, opnieuw het DLoth. III 34 gebruikt heeft, zal in hoofdstuk XII blijken.

Het verband van St. 2953 met de oorkonden van St. Laurens en evenzeer dat met het stuk van St. Jan is van groot belang voor de tijdsbepaling van de vervalsingen uit het Jacobsklooster. Zeer nauwe betrekkingen met het Laurensklooster hebben er in het laatste decennium van de 12e eeuw feitelijk bestaan (aanhangsel III). En het ontstaan van het DLoth. III 34 moet waarschijnlijk na 1186 gesteld worden (aanhangsel II). In de hoofdstukken X en XI zullen wij eveneens op grond van de bronnen uit het Jacobsklooster zelf de voornaamste falsa in de negentiger jaren van de 12e eeuw moeten stellen.

De oorkonde van bisschop Otbert van 1112 Jc 13, eveneens door C geschreven, draagt sporen van een ingehangen zegel, dat verloren is. Aan de bovenrand is een chirografering in kapitalen aangebracht: Carta sancti Leonardi abbatis. De bisschop deelt mede, dat hij voor zijn zieleheil de kerk van St. Leonard in de voorstad op verzoek van Anscitillus, kanunnik van St. Jan, die haar gesticht had, aan St. Jacob heeft overgedragen; dat hij, om alle toekomstige aanspraken op die kerk af te weren, haar met toestemming van Hillinus abt van St. Marie met zijn priesters Dirk en Steven en de overige (parochie)priesters van Luik vrijgesteld heeft van alle onderwerping, waardoor andere kapellen ondergeschikt zijn aan de moederkerk van St. Marie, zodat zij een cel en onderdeel werd van de kerk van St. Jacob en de monniken van St. Jacob er op bevel van hun abt dienst zouden houden, en opdat zowel zij als het gehele convent van St. Jacob de jaardag van de bisschop vieren. Indien een gelovige, onder voorbehoud van de rechten van

St. Marie en haar dochterkerken, de mis wil horen in de kerk van St. Leonard zoals in die van St. Jacob of daar voor de zielen van zijn verwanten gebeden verlangt of wenst begraven te worden, en daartoe enig goed aan die plaats wil schenken, dan zal het bisschoppelijk gezag zich niet vermeten dit te verbieden.

De hier genoemde Mariakerk is Notre-Dame aux Fonts, een kerspelkerk, die, onmiddellijk naast de Dom gelegen, vanouds de doopkerk is voor de gehele Cité en daardoor haar oorspronkelijke rang van moederkerk over de overige kerspelen doet kennen [1]). Hillinus, Domkanunnik en abt van St. Marie, is ook van elders bekend [2]). Van de rechtsverhoudingen die door Jc 13 geschapen heten te zijn, verkrijgen we evenwel geen helder beeld. Als de kerk van St. Leonard eenvoudig een ‚cella et membrum' van het Jacobsklooster was geworden, welk recht hadden daar dan nog de Mariakerk en haar dochterkerken, dat voorbehouden kon worden?

Enig licht verspreidt hierover een verdrag van het jaar 1220 [3]), waardoor een geschil beslecht wordt tussen de abt van St. Jacob en de abdis van Val Notre-Dame aangaande goederen, door de moniales verblijf houdend bij St. Leonard geschonken aan de kerk van St. Leonard. Zij zullen gelijkelijk tussen beide kloosters verdeeld worden. Val Notre-Dame is een vrouwelijk Cistercienzerklooster, omstreeks 1210 bij Hoei gesticht. Berlière [4]) neemt aan, dat de nonnen wonend bij St. Leonard zich naar Val Notre-Dame hebben begeven, doch dat zij oorspronkelijk onder de abdij St. Jacob behoorden, en dit is inderdaad zeer waarschijnlijk. Uit de annalen van Reinier [5]) weet men, dat de Leonardskerk in de vorm van een prioraat aan de Jacobsabdij behoorde. Wanneer men daar tevens op de rechten van een kerspelkerk aanspraak gemaakt heeft, dan zal dit tot een geschil met de kerkelijke overheid geleid hebben. Klaarblijkelijk is Jc 13 onecht en met het oog op zulk een geschil vervaardigd. Men heeft hier een poging gedaan, een kerk in con-

---

1) J. Demarteau, BSAHL 7 (1892) 1 vlgg.; Kurth, Notger I (1905) 165.
2) Zie G. Kurth, Ac. roy. de Belg., Bulletin cl. des lettres 1903, 525 vlgg.
3) Orig. fonds Saint-Jacques; vermeld door Berlière, Monasticon II 116. 205.
4) a. w. 116.
5) a. 1201; MG. SS. XVI 655.

gregationeel verband aan het klooster ondergeschikt te maken, doch er tevens parochiale rechten uit te oefenen; een streven zoals meer Benedictijnerkloosters, het voorbeeld van de Premonstreiters volgend, in de loop van de 12e eeuw vertonen [1]).

In de oorkonde van 1112 Jc 12 van de aan C zeer nauw verwante hand Cc wordt medegedeeld, dat het klooster Lobbes twee hoeven in Hanret sub iure s. Iacobi bezat; aangezien dit bezit meer in naam bestond dan dat het nut afwierp, besloot de abt van Lobbes het door een rechtvaardige ruil aan St. Jacob af te staan. De handelenden bij deze overdracht, de voogden, fideiussores en getuigen worden opgenoemd, dan na de datering de toestemming van bisschop Otbert vermeld en medegedeeld, dat hij bevel gaf de oorkonde te schrijven en met zijn zegel te bekrachtigen. Van het ingehangen zegel is een fragment over; Van den Berch [2]) zag daarvan nog iets meer dan wij en kon van het randschrift lezen + OTBERTVS. Tegen de inhoud van dit stuk is een bezwaar: er wordt niet verteld, wat het klooster Lobbes van St. Jacob in ruil heeft ontvangen. In een eenvoudige overdrachtsnotitia van het Luikse klooster, die hier blijkbaar ten grondslag ligt, behoeft men dit niet te verwachten, maar wel in een formeel, door de bisschop ‚audiente et approbante partem utriusque commutationis' bezegeld verdrag. Het beoorkondingsbevel maakt geen gunstige indruk, gezien het stuk door een kloosterhand geschreven en de corroboratio met inbegrip van dat bevel woordelijk aan St. 2953 ontleend is.

St. 2953: Et ut huius iustitie veritas rata et inconvulsa permaneat, cartam istam conscribi et impressione nostri sigilli signari iussimus manusque nostre auctoritate firmavimus
Denique nunquam invocatus ... adesset

Jc 12: Denique ut huius rei veritas rata et inconvulsa permaneret, predictus pontifex cartam istam iussit conscribi et sigilli sui impressione firmari

Door de inhoud, die op de toestanden in Hanret betrekking heeft, staat het stuk in verband met een andere groep van falsa, welke in hoofdstuk X behandeld worden.

---

1) met name Siegburg, volgens mededeling van prof. Oppermann.
2) Cartulaire I blz. 54.

In Jc 16 van 1126, eveneens van hand Cc, deelt Richerus, vroeger kanunnik van St. Dionysius en nu monnik van St. Jacob mede, dat hij al wat de Jacobskerk nu in de villa Rukkelingen bezit, destijds toen hij nog clericus was verworven en over de opbrengst uit dit allodium met toestemming en raad van drie abten, Robert († 1095), Steven († 1112) en Olbert en het gehele kapittel ten behoeve van de monniken beschikt heeft. Er volgt een lange lijst van uitdelingen op 37 verschillende dagen van het jaar, vrijwel alle van levensmiddelen voor de broeders. De toekomstige beheerder van de obedientia Rukkelingen wordt, opdat men hem niet soms zou aanklagen wegens een slechte oogst en hij het vastgestelde daarom zou willen verminderen, vermaand hetgeen van de opbrengst zou overblijven, van het ene jaar bij het andere te voegen, zodat de overvloed van het ene jaar het gebrek van het andere zal aanvullen. Er volgen beschikkingen over nog andere tinsen o. a. voor het ziekenhuis ten bate van zieke broeders. De oorkonde heet door de opeenvolgende abten hernieuwd en door de laatste, Olbert, met zijn zegel en anatheem bekrachtigd te zijn. Het aan de achterzijde ingehangen zegel is verloren.

Het is niet duidelijk, waarom Richerus over beschikkingen, die hij voor 1095 getroffen had, eerst in 1126 een oorkonde liet opmaken. Weliswaar zou de oorkonde telkens hernieuwd zijn, maar daarbij kan men toch niet de bewoordingen zo veranderd hebben, dat ze alleen in 1126 kunnen gelden. Het goed wordt omschreven als ‚quicquid ecclesia (s. Iacobi) in villa R. possidet', dus met aanduiding niet van de vroegere maar van de latere bezitter. Even zonderling is het, dat behalve Richerus' tegenwoordige ook zijn vroegere waardigheid in de intitulatio gemeld wordt. Gelijk Jc 12 met St. 2953, zo hangt Jc 16 met St. 2954 samen in verdachte bewoordingen, die in hoofdstuk XII besproken worden. De beide oorkonden van hand Cc zijn dus zeker in dezelfde tijd ontstaan als die van hand C. Evenals Jc 10 heeft Jc 16 ten doel, de rechten van het convent te handhaven op inkomsten, die betwist werden, waarschijnlijk door een abt.

IX. NOG TWEE ONECHTE KEIZEROORKONDEN: St. 3208 en St. 3209.

Van de beide oorkonden van keizer Hendrik V van 1125 Maart 31 St. 3208 en 3209 is alleen de eerste in vermeend origineel bewaard. Dit vertoont een buitengewoon gekunsteld schrift. Het bij Schubert, Tafel I nr. 5 afgebeelde fragment geeft daarvan slechts een zwakke indruk. Het geoblongeerde schrift is vermengd met kleine minuskels, die deels op, deels een eindje boven de regel staan; in ‚diuina' is de eerste i klein binnen in de D gezet. Het overige schrift is zeer rijk aan wisselende lettervormen. De g komt in een tiental sterk verschillende vormen voor, p, q en r in een zestal, de ligaturen ct en st in vier of vijf, het afkortingsteken in een stuk of tien, waaronder zeer barokke. De doorgaans gebruikte open a wordt in namen, als beginletter en in enkele andere gevallen door de gesloten vervangen, die de lengte heeft van een van boven lange letter. Ook hier treft men de afkorting voor quam, een q met bovengeschreven a en streep door de schacht aan, evenals de dubbele aanduiding van de afkorting voor quid. De met de woorden ‚Ego igitur' aanvangende corroboratio is met een andere pen geschreven dan het voorafgaande. In het jaartal MCXXV heeft de V een donkerder kleur, maar de kleur van de inkt wisselt wel meer. Aan het einde van de datering, na het slotgebed, zijn de woorden ‚pridie kal. Aprilis' door dezelfde hand in kleinere letters toegevoegd, hoewel er voldoende ruimte was om in de gewone grootte te schrijven [1]). Het monogram beantwoordt in hoofdtrekken aan de tekening in St. 3190 KUiA IV 30, maar niet in details. De onderschriften, die na de datering volgen, zijn door dezelfde hand geschreven als het overige. Een medewerking van de Rijkskanselarij is dus uiterlijk niet waarneembaar. Het zegel is verloren.

In de arenga en promulgatio is kanselarijdictaat aan te wijzen. St. 3208: acceptum coram Deo et hominibus esse credimus, vgl.

---

1) Men zou kunnen aannemen, dat men na het schrijven van het stuk tot op deze woorden de datum van het Paasfeest in 1125 berekend heeft; het viel dat jaar op 29 Maart, twee dagen voor de opgegeven dagtekening. De vermelding van het Paasfeest in de contekst en de aan het slot na de apprecatio geplaatste dagtekening komen evenzo in het in afschrift bewaarde St. 3209 voor.

St. 3176: hoc acceptabile credimus coram Deo et hominibus. St. 3208: Noverint omnes Christi fideles tam qui futuri sunt quam qui presentes viderunt, quod, vgl. b.v. St. 3225: Notum sit omnibus Christi fidelibus tam futuris quam presentibus, quod; en daar nog: Testes qui viderunt et audierunt hi sunt. Het woord ‚rogatu' keert b.v. in St. 3182 en 3191 terug. Verder dient opgemerkt te worden, dat op de uit St. 3225 aangehaalde promulgatio onmiddellijk met ‚quod ego H. quartus Romanorum imperator augustus' als het ware een tweede intitulatio volgt, terwijl de keizer ook verder in het enkelvoud spreekt. Iets dergelijks doet zich voor in St. 3112: (intitulatio en promulgatio, dan:) qualiter nos, ego videlicet H. quartus imperator augustus (verder in meervoud). Hieruit blijkt, dat de op het eerste gezicht zonderlinge aanhef van de corroboratio in St. 3208. 3209 met ‚Ego igitur H. gratia Dei Romanorum imperator augustus' niet onmogelijk is; hij vormt integendeel een echt, uit de kanselarij afkomstig bestanddeel.

Beschouwen wij nu het eschatocol. Bij de kanselarijambtenaar, die in de laatste jaren van Hendrik V verreweg het meest werkzaam is, Philippus B, heeft het eschatocol een zeer standvastige, in menig opzicht eigenaardige gedaante: Signum H. quarti Romanorum imperatoris invictissimi. Ph. cancellarius recognovi vice A. Moguntini archicancellarii (of: archiepiscopi). Data (volgen plaats, incarnatiejaar, indictie, daarop de dagtekening; soms nog:) in Christi nomine feliciter. Amen. De regeringsjaren geeft hij regelmatig niet op [1]). Het eschatocol nu van St. 3208 (en 3209, waarvan echter de onderschriftregels niet overgeleverd zijn): ‚Anno dom. inc. MCXXV ind. tertia, anno autem imperii domni H. Romanorum imperatoris XV. Actum Leodii feliciter in nomine Domini. Pridie kal. Aprilis. Signum domni H. quarti Romanorum imperatoris augusti invictissimi. Ego Ph. cancellarius vice A. Moguntini archicancellarii recognovi' heeft een tweeslachtig karakter. Het niet heel gewone ‚Moguntini archicancellarii' herinnert aan PhB; op hem zal het ook teruggaan, dat de wijdings- en koningsjaren ontbreken. Het keizerjaar kan men in het klooster berekend hebben — verkeerd, want het is een eenheid te hoog. Al het overige stemt met de diplo-

1) Vgl. Bresslau, KUiA Text blz. 87.

ma's van Hendrik IV voor het klooster St. 2889a en 2953 overeen: het met ‚Actum' achteraan opgeven van de plaats, de woorden van het slotgebed, het ‚domni' van de signumregel, de met ‚ego' beginnende en met ‚recognovi' eindigende recognitie. De opeenhoping van epitheta ‚augusti invictissimi' is, ook in St. Jacob, overigens ongekend. Men kan zulk een eschatokol niet afkomstig achten van PhB, die zo vaste gewoonten heeft.

Uit de verhouding tot het diploma van Koenraad III St. 3424 (1141) blijkt, dat St. 3208 niet origineel kan zijn.

St. 3424 (narratio): postulans, quatinus ... et auctoritate regia confirmarem et sigilli nostri astipulatione communirem
(corroboratio) sigilli nominisque nostri impressione communimus et contra omnem controversiam et violentiam auctoritate regis confirmamus
tot tantique testes fuerunt quorum nomina subscripta sunt

St. 3208 (arenga): iure et auctoritate imperiali confirmare et tueri atque regalis sigilli astipulatione contra omnem in perpetuum controversiam communire
testes ... fuerunt quorum nomina subscripta sunt
signi sigillique mei astipulatione confirmavi ac tot tantorumque virorum testimonio comprobatum est, quorum nomina subscripta sunt

Men neemt in meer falsa uit St. Jacob waar, dat wendingen, die in andere contekstdelen van echte stukken thuisbehoren, in arenga's worden verwerkt. Gezien voorts de uitbreiding, die de bewoordingen van St. 3424 in St. 3208 hebben ondergaan, kan men onmogelijk de verhouding tussen beide stukken aannemen, die met de chronologie zou overeenkomen. De opsteller is voorts ook beïnvloed door het pauselijke privilege van 1134—'38 Jc 20b.

Jc 20b: quascumque possessiones ... oblatione fidelium ... poterit adipisci
usibus omnimodis profutura
Dilecto filio ... in perpetuum

St. 3208: ecclesiasticas facultates oblatione fidelium divinis usibus traditas ...
contra omnem in perpetuum controversiam

Dat de schenking van een allodium in Eira (onbekend) en van het allodium Wittem (Ned. Limburg) door Guda [1]) inderdaad hebben plaatsgevonden, kan men niet betwijfelen; het wordt door het pauselijke privilege bevestigd. De voor iedere handeling afzonderlijk opgegeven getuigen stammen zeker ook uit een echte overlevering.

1) Over haar H. Demaret, BSAHL 4 (1886) 37 vlgg.

Dit kan niet gezegd worden van de hier vastgestelde voogdijrechten, want de bewoordingen daarvan gaan terug op de inlassing van ± 1140 in Jc 4.

Jc 4 (interpolatie): abbas R. advocationem eiusdem predii ... R. concessit, ea conditione ... firmiter interposita, ut numquam nisi vocatus ab abbate accedat et cum accesserit ... tertium denarium accipiens abeat in pace ... De cetero nullomodo se de quacunque causa intromittat in eodem allodio, quamdiu abbas poterit corrigere. Sciendum tamen quod sive vocetur sive non, sive veniat sive non, singulis annis a rusticis constitutam annonam ... accipiet

St. 3208: Advocatum autem utriusque allodii A. constituit ea conditione firmiter interposita, ut ipsa vivente nullo modo de eadem advocatione absque eius consensu se intromittat, nullum inde servitium recipiat, ea vero defuncta si eum abbas sibi necessarium iudicaverit, accedat et absque rogatu abbatis se nunquam debere accedere pro certo sciat, tamen sive veniat sive non veniat de tribus generalibus placitis in E. habebit tres solidos ... sed apud W. nonnisi sextarium vini

St. 3208 gaat in het buitensluiten van de voogd een stap verder dan de tot nu toe behandelde oorkonden. Immers hoewel hem in Eira een recht op de drie echte dingen toekwam, blijkens de 3 sol. die hij daarvoor ontvangt, wordt hem niettemin ieder binnentreden tenzij op verzoek van de abt ontzegd.

Of in St. 3209 de onjuiste intitulatio ‚quintus Romanorum imperator' aan een fout van de afschrijver te wijten is, kan men niet nagaan. De arenga en promulgatio zijn woordelijk aan St. 2889a ontleend, terwijl ook in de verdere bewoordingen van de contekst een sterke overeenstemming heerst.

St. 2889a: predium ... ecclesie s. Iacobi pertradi fecerunt, firmum videlicet et stabile et a cuiuscumque potestatis districtione liberum penitus et immune cum omnibus predium respicientibus ... agris pratis silvis et ceteris appendiciis

Facta est autem huius predii traditio ... presente H. (Mettensium) episcopo et ...

St. 3209: duo illa predia ecclesie s. Iacobi per manum ... iure perpetuo tradiderunt cum omnibus appenditiis ad ipsa predia respicientibus, videlicet familia agris pratis pascuis silvis aquis ... ita scilicet, ut utrumque allodium a cuiuslibet extranee potestatis placito vel districtione liberum penitus sit et immune

Facta est autem hec traditio presente domno O. Leod. episcopo multisque regni nostri summis primatibus

Hieruit blijkt niet zonder meer, of de ontlening in een echt diploma of door een falsaris gebeurd is. Wel wekt het reeds argwaan, dat bij het op die wijze opgestelde bericht over de overdrachten onmiddellijk de aankondiging van ‚multis regni summis primatibus' aansluit, die tegenwoordig zouden zijn geweest. Want de namen, die hierop volgen, beantwoorden geenszins aan de gewekte verwachting; het zijn graaf Cono van Montaigu, de voogd van Luik en die van St. Lambert, en negen heren uit het Luikse land. Het is een sterk staaltje van de bizondere ophef, waarmee in de falsa van St. Jacob telkens en telkens weer de getuigen worden aangekondigd.

Ernstiger bezwaar tegen de echtheid van St. 3209 levert de verhouding, waarin dit stuk tot Jc 10 (1111) staat; want de bewoordingen van Jc 10 zijn, zoals in hoofdstuk VII werd aangetoond, eerst na 1184 ontstaan.

Jc 10: allodium ... tradi fecit astantibus et collaudantibus summis et ingenuis viris, quorum nomina ad omnem controversiam refragandam subscripta sunt ... et alii quamplures. Qua traditione legitime peracta quosdam ... quorum nomina inferius [1]) scripta sunt ad hoc confirmandum idoneos testes adhibuit Testes huius decreti ... et alii multi

St. 3209: Facta est autem hec traditio presente O. ... multisque regni nostri summis primatibus, quorum nomina ad ipsam roborandam infra sunt subscripta: ... et alii plures. Hac itaque traditione legitime peracta signo sigilloque meo contra omnem in perpetuum controversiam communivi astantibus videntibus et ipsum approbantibus multis summisque regni mei primoribus, quorum nomina ad ipsa corroboranda infra subscripta sunt ... et alii multi

Naar men ziet, is Jc 10 op precies dezelfde wijze voor het opstellen van St. 3209 gebruikt, als St. 3424 voor het opstellen van St. 3208, n.l. zo dat dezelfde wendingen meermalen, telkens wat gevariëerd, worden aangewend. Het spreekt van zelf, dat de laatstaangehaalde bewoordingen, waarmee de beoorkondingsgetuigen worden aangekondigd, zo niet in een echt diploma gestaan kunnen hebben. Daarvoor was in de eerste helft van de 12e eeuw het begrip nog te levend, dat de koningsoorkonde op zich zelf geen getuigen behoefde.

---

1) Dit woord staat hier met goede grond, daar eerst een lang stuk tekst volgt en dan pas de lijst van namen. Het blijkbaar daardoor geïnspireerde ‚infra' in St. 3209 mist zulk een betekenis.

Een uitdrukkelijke vermelding, dat zij hun goedkeuring hechtten aan de bezegeling door de keizer, is ongekend. — Het feit, dat Jc 10 (1111) een met ‚Ego autem ...' en een hernieuwde intitulatio beginnende corroboratio bezit, hetgeen in St. 3208. 3209 (1125) waarschijnlijk op een echte keizeroorkonde teruggaat, versterkt slechts onze overtuiging, dat al deze stukken één complex van vervalsingen vormen.

Ook hier kunnen wij de getuigen van de twee handelingen als op een echte overlevering berustend aanvaarden. Doch de voorstelling, die St. 3209 van de voogdijrechten in Colombier, Bilstein en Struone geeft, is niet met het jaar 1125 overeen te brengen. Hier vertoont zich, evenals in St. 3208, het streven de voogden geheel en al uit te schakelen. De voogdij over beide eerstgenoemde predia heeft Arnulf, een neef van de schenker Tietbald van Fouron, met toestemming van abt en broeders zich voorbehouden, maar niet zo dat hij daar het gerecht of enige dienst zou hebben — hij mag er niet in- en uitgaan en zich er in 't geheel niet mee bemoeien — maar slechts te dien einde, dat hij voor het zieleheil van zijn oom het goed tegen iedere indringer, wanneer dit nodig is, als voogd verdedige. Van het derde predium, Struone [1]), heeft de schenkster, Tietbalds echtgenote Guda, de voogdij noch aan Arnulf of iemand anders opgedragen noch voor zich zelf behouden, maar het geschonken ‚liberum ab omni iure alieno sive advocato', opdat de kerk dit moge toevertrouwen aan wie zij wil, die in deze streken beschermend kon optreden. Dit is weer een belangrijke ontwikkeling in het voogdijrecht: het klooster maakt er aanspraak op, de voogd vrij te benoemen.

Vragen we ten slotte, op welke echte grondslag de beide falsa St. 3208 en 3209 berusten. Er is geen reden aan te nemen, dat Hendrik V inderdaad op 31 Maart 1125 twee oorkonden voor St. Jacob heeft uitgevaardigd. Want de beide protocollen en lijsten van beoorkondingsgetuigen stammen in alle details overeen, behalve dat St. 3208 één naam ‚Gerardus frater Gozuini' meer heeft. De twee conteksten konden bijna overal als falsariswerk ontmaskerd worden; slechts de arenga, promulgatio en corroboratio van St.

1) Onbekend, aan de Moezel.

3208 bevatten sporen van kanselarijdictaat; in St. 3209 zijn de twee eerstgenoemde delen letterlijk aan St. 2889a ontleend, wat even goed een falsaris heeft kunnen doen. We weten dus slechts, dat er een diploma van 1125 bestaan heeft, dat in elk geval ten dele in de Rijkskanselarij was opgesteld. Zelfs het eschatocol van St. 3208. 3209 bleek waarschijnlijk niet intact; de falsaris heeft een meer aan het kanselarijgebruik beantwoordend eschatocol naar het model van St. 2889a. 2953 omgewerkt. Of de inhoud van St. 3208/9A betrekking had op een of meer van Tietbalds en Guda's schenkingen, is niet meer te zeggen.

X. BISSCHOP BALDERIKS OORKONDE VAN 1015 Jc 1.

Het schrift van bisschop Balderiks oorkonde van 1015 Jc 1 is verwant met dat van St. 3208. In het geoblongeerde schrift zijn bijna alle verticale lijnen sterk geslingerd. In het minuskelschrift is de lange s telkens zo geschreven, dat deze eerst met een voetje op de regel stond, en dan achterna met een lange haal onder de regel uit getrokken werd. Boven aan de schachten van d, l, h is telkens een krasje gezet, waardoor men dus gespleten bovenschachten heeft. Open a wisselt onregelmatig af met de gesloten vorm. De g komt in paragraafvorm voor en als vlecht van verschillende lengte, daarnaast in een onversierde vorm. De r is meestal onder de regel uitgetrokken, doch staat nu en dan op de regel en heeft dan een scherp haakje naar rechts, zo r. 11 ‚recalcitrare'. De i is, waar deze naast een u staat, meermalen onder de regel uit verlengd, zo r. 2 seruientjum, r. 27 ujolentiam, maar zonder consequentie. De uitgang ‚-ionis' enz. is wel meestal voluit geschreven, maar enige malen gecontraheerd, r. 2 c(on)scriptio(n)is, r. 16 co(m)munio(n)i. De afkorting voor omnis enz. is evenmin regelmatig; r. 17 o(mn)ib(us), r. 27 om(n)em. Sterke suspensies als r. 14 uid(e)l., r. 15 scil. vallen op. De afkorting van quam is in r. 4 dubbel aangeduid: qm met bovengeschreven a en streep door de schacht van de q. De lettergreep -ur is nu eens door het algemene, dan weer door het bizondere afkortingsteken in de vorm van een 2 weergegeven. In het getal

XVII zijn de uitgangen ce(m) en te(m) bovengeschreven. Zulk schrift is niet ouder dan het laatste kwart van de 12e eeuw.

Van het aan de voorzijde ingehangen zegel zijn twee fragmenten over; op het ene is een deel van de zetel en de benen van de bisschop zichtbaar en een deel van het randschrift (Baldricu?)S GR(atia). Schubert blz. 13 voerde als reden tot verdenking o. m. aan, dat dit zegel rood gekleurd zou zijn. Ik vind dat het uit ongekleurde, in dit geval wat roodachtig bruin verkleurde was bestaat; hierin heeft Harsin [1]) gelijk. Kleurloze was werd te Luik nog de hele 12e eeuw door gebruikt. Gelijk in hoofdstuk VII werd opgemerkt, is het hoogst onwaarschijnlijk, dat een Luikse bisschop reeds in 1015 een zegel voerde. Het perkament is bizonder dun, wat ook naar een late tijd wijst.

Van St. 3208, waarmee het schrift verband houdt, zijn in het dictaat de arenga en een deel van de dispositio afhankelijk.

St. 3208: Iustum esse iudicamus et acceptum coram Deo et hominibus esse credimus [2]) ecclesiasticas facultates oblatione fidelium divinis usibus traditas iure et auctoritate imperiali confirmare et tueri atque regalis sigilli astipulatione contra omnem in perpetuum controversiam communire. Quapropter

b. Iacobum fratrem Domini, cuius ecclesia sita est in insula Leodii

tradidit eidem ecclesie duo allodia ... alterum quod dicitur W. ... eadem libertate, eodem iure quo pater suus possedit in ultimo suo fine ... Advocatum autem ... A. constituit ea conditione firmiter interposita

Jc 1 : Dignum et acceptum esse constat coram Deo et hominibus facultates et possessiones ecclesiasticas devotione fidelium ad usus Deo servientium collatas testimonio et astipulatione diuturne conscriptionis confirmare, quatinus ... recipiant sine ulla controversia. Quapropter ego B. ... fundator ecclesie s. Iacobi fratris Domini in insula Leodii

allodium meum quod S. dicitur ... supradicte tradidi ecclesie

michi tradidit ea lege eoque iure quo ipsa possidebat absolutum scilicet et liberum ... Advocationem autem ipse L. ... sibi retinuit ea conditione firmiter apposita

Ook hier vertoont zich even een invloed van het DLoth. III 34t zoals wij ook in St. 2953 vaststelden, n.l. waar gesproken word, van het testimonium, niet van een persoon maar van een oorkonde. De voogdijbepaling is grotendeels met Jc 1a gelijkluidend — met

1) BIAL 22 (1930) 59.
2) hier oorkondendictaat, vgl. het vorige hoofdstuk.

dit grote verschil, dat de voogd hier niet de drie echte dingen heeft — maar gaat daarnaast zelfstandig op de inlassing van omstr. 1140 in Jc 4 terug.

Jc 4: ea conditione ... firmiter apposita, ut nunquam nisi vocatus ab abbate accedat et ... de his que placitaverit iudicio ministri et scabinorum ... tertium denarium accipiens abeat in pace sperans se pro bona advocatione per orationes monachorum et b. Iacobi patrocinium misericordiam Dei obtenturum ... De cetero nullomodo se de quacunque causa intromittat ... quamdiu abbas ... poterit corrigere. Sciendum tamen quod ... singulis annis ... de singulis bonuariis ... accipiet

Jc 1: ea conditione firmiter apposita, ut nunquam nisi vocatus illuc accedat et de his omnibus, que abbas vel minister eius ... per se corrigere poterit, nihil exigat nec ullomodo se se intromittat. ... Et de omnibus, que tunc ibi annunciata ... fuerint, ministrorum consilio et scabinorum iudicio tercium denarium sibi tollens abeat in pace sperans de cetero per gratiam Dei, per merita b. Iacobi et orationes monachorum ... veniam ... se adepturum. Habebit tamen de singulis mansis ... per singulos annos

De tien in Jc 1 genoemde getuigen komen alle ook voor in Jc 1a met uitzondering van Godfried van Florennes; daartegenover heeft Jc 1a als eerste getuige hertog Godfried (van Neder-Lotharingen), bovendien nog drie heren die in Jc 1 niet herhaald worden. De opgave van Jc 1a, dat de graven Giselbert en Arnulf broeders zijn, is wel te vertrouwen, maar naar straks zal blijken niet die van Jc 1, dat zij ook de broeders zijn van de bisschop. Een zelfstandige waarde kan men dus aan de getuigenlijst van Jc 1 niet toekennen. Ook de wijze van aankondiging in Jc 1a ‚Testes: ... et alii quamplures liberi homines' is zeker meer oorspronkelijk dan die in Jc 1: Testes sunt idonei viri illustres et ingenui, qui tunc presentes affuerunt, quorum nomina hec ... et alii quamplures. Ook hier weer openbaart zich het streven, op de getuigenlijsten bizonder sterk de aandacht te vestigen. Tevens was de opsteller ongetwijfeld door het beginrijm ‚idonei — illustres — ingenui' tot deze opeenhoping van adjectieven verleid; zijn voorkeur voor zulk rijm zal in hoofdstuk XI nagegaan worden.

Met het oog op de inhoud van Jc 1 moeten wij ons nu weer met de vita Baldrici bezig houden en wel met de capita 21—24, die in hoofdstuk II nog onbesproken zijn gelaten. Zij hebben betrekking

op het goederenbezit van het Jacobsklooster, met name op Hanret [1]); de hoofdrol spelen graaf Arnulf van Valenciennes en zijn gemalin Leugardis. Deze berichten zijn van bizonder belang, omdat daarvan geen spoor gevonden wordt bij de schrijvers die de VB gebruikt zouden hebben doch in werkelijkheid haar bronnen zijn, en omdat juist hier de VB in het nauwste verband staat met bisschop Balderiks oorkonde.

Over graaf Arnulf van Valenciennes is veel geschreven; men heeft hem met verschillende andere personen van die naam geïdentificeerd in veronderstellingen, die L. Vanderkindere [2]) op goede gronden heeft afgewezen. Wat men van hem weet buiten de overlevering van het Jacobsklooster om, is het volgende. Hij heeft aan het klooster Blandinium in Gent in de jaren 983—998 verschillende schenkingen gedaan van goederen in de gouw Caribant en in West-Brabant [3]). Tweemaal, in 994 en 998, wordt hij daarbij genoemd in gezelschap van zijn echtgenote Lietgardis en hun zoon Adalbert. Verder is er de mededeling van Anselm c. 31 — die door het onderzoek in hoofdstuk II zelfstandige waarde heeft gekregen — dat bisschop Balderik door overreding graaf Arnulf en zijn gemalin Liutgardis ertoe bewoog, nu zijn hun kinderen verloren hadden (liberis *orbati*) voor hun zieleheil de kerk tot hun erfgenaam te maken. Anselm geeft dus duidelijk te kennen, dat zij wel kinderen gehad hebben; terecht neemt Vanderkindere aan, dat hun zoon Adalbert vóór Arnulf gestorven is.

Aangaande Valenciennes is uit verschillende bronnen bekend, dat graaf Boudewijn IV van Vlaanderen deze versterkte plaats aangevallen en in 1006 veroverd heeft, dat daarop de keizer haar eerst tevergeefs belegerde, doch dat Boudewijn na de inneming van Gent door de keizer genoodzaakt was het kasteel Valenciennes over te geven; niet lang daarna evenwel heeft Boudewijn de sterkte

---

1) canton Éghezée, ten N. van Namen.

2) Formation II 79 vlgg.; daarbij nog opmerkingen van Roland, ASAN 17 (1908) 214 vlgg.; Oppermann, Blandinium 25.

3) A. Fayen, Liber traditionum s. Petri Blandiniensis (1906) nr. 93. 101. 104. — Van Lokeren, Chartes de Saint-Pierre (1868) nr. 87 (998) is onecht, maar de namen en de schenking zijn aan een echte traditie ontleend. Oppermann, Blandinium 142 vlg.

van de keizer in leen ontvangen [1]). Wanneer? S. Hirsch [2]) nam op goede gronden aan, dat dit reeds in 1009 geschiedde. In ieder geval is van hernieuwde vijandelijkheden van de Vlaamse graaf tegen Valenciennes in de tijd van bisschop Balderik (1008—'18) niets bekend en is het waarschijnlijk, dat Boudewijn omstreeks 1015, toen het volgende zich zou hebben afgespeeld, al lang in het rustige bezit van Valenciennes was. Onze kennis van deze dingen berust hoofdzakelijk op de gesta pontificum Cameracensium; daaruit heeft Sigebert op 1006 en 1007 de voornaamste feiten overgenomen, en Sigebert is door de VB gebruikt.

De VB bevat dan in c. 21—24 het volgende verhaal. Graaf Arnulf, van wie reeds in c. 4 (op grond van Anselm) is bericht, dat bisschop Balderik hem had aangespoord zijn goederen aan de kerk te vermaken, werd ernstig ziek, zodat zijn einde nabij scheen. Hij herinnerde zich nu 's bisschops raad en verzocht de prelaat hem te bezoeken en hem in zijn laatste uur bij te staan. Hij was namelijk voornemens zijn goederen aan het gezag van de bisschop toe te vertrouwen en ook zijn kasteel [3]) zonder tegenspraak van zijn vrouw of verwanten aan St. Lambert op te dragen. De bisschop komt en Arnulf ontvangt hem met een toespraak, waarvan de zin niet geheel duidelijk is. Hij uit zijn ontevredenheid over het geringe escorte, dat de bisschop meebrengt, deelt mede, dat hij op bovengenoemde wijze over zijn goederen wenst te beschikken, maar wijst erop, dat het bezit van het kasteel door de Vlaamse graaf betwist wordt, dat hij op de trouw van zijn ridders niet kan rekenen en dat een vrouw niet in staat zou zijn het dreigende gevaar te keren. Het bisdom heeft volgens hem een krachtiger steun van betrouwbare ridders nodig. Er volgen dan enige stichtelijke frazen over de geestelijke bijstand voor de stervende man. Heeft nu Arnulf volgens onze auteur zijn goederen aan de bisschop en zijn castrum aan de Luikse kerk geschonken, ja of neen? Men zou menen van wel, want nu begeeft de bisschop, nogmaals aangemaand het castrum behoorlijk te verdedigen, zich naar Luik om volgens advies zijn

1) Vanderkindere, a. w. I blz. 89 vlgg.
2) Heinrich II. II 281 vlg.
3) Met Vanderkindere vind ik, dat men hierbij slechts aan Valenciennes kan denken.

legermacht uit te breiden. Arnulf sterft dan en in zijn gebied ontstaat na zijn dood een grote opstand en anarchie. Zijn weduwe Leugardis ziet zich niet in staat zich te handhaven en besluit zich tot de bisschop te begeven om zijn hulp in te roepen.

Nu komt (c. 23) de graaf van Leuven in het spel. Deze wenst zich, na beëindiging van de oorlog van Hougarde, met de bisschop te verzoenen en neemt daartoe het volgende middel te baat. Hij weet van Leugardis' omstandigheden en van haar reis naar Luik, weet ook dat ze rijk is en ob sterilitatem geen kinderen heeft. Hij legt een hinderlaag, neemt haar gevangen, doch behandelt haar eervol en verzoekt haar als bemiddelaarster tussen hem en Balderik op te treden, door een deel van haar goederen aan de bisschop te schenken. Leugardis gaat op dit voorstel met enthousiasme in en schenkt aan de bisschop haar allodium Hanret en wel ‚quod erat optatius et proficuum, a potestate alicuius non patroni sed predonis liberum'. Zo wordt dan tussen de bisschop en de graaf van Leuven vrede gesloten en deze van de kerkelijke ban bevrijd. Ten slotte horen we, hoewel even te voren gezegd is dat Leugardis zelf Hanret aan de bisschop schonk: Idem comes ad huius pacis commendationem de alodio, quod a comitissa Leugardi acceperat, facit honestam episcopo donationem. Balderik schenkt het goed dan ten slotte aan het Jacobsklooster.

Hierbij is het een en ander aan te merken. Arnulf beweert onder meer, dat het door de Vlaamse graaf betwiste Valenciennes zijn legitima patrum hereditas was, maar dat is niet waar; zijn voorganger als graaf van Valenciennes, Amalric, was hoogstens door huwelijk met hem verwant [1]). Verder heeft eerst keizer Hendrik IV in 1071 de mark Valenciennes aan het bisdom Luik gegeven [2]). De bewering in c. 23, dat Leugardis ob sterilitatem kinderloos was, is aanwijsbaar onjuist en berust blijkbaar op een verkeerde interpretatie van Anselms uitdrukking ‚liberis orbati'.

In bisschop Balderiks oorkonde van 1015 Jc 1 wordt wat minder uitvoerig een dergelijk verhaal gedaan. De bisschop wil in de herinnering vastleggen op welke wijze het allodium Hanret aan de

---

1) Vanderkindere, Formation II 72. 88.
2) St. 2743 = BS 25.

Jacobskerk gekomen is; dit te doen vindt hij de moeite waard, omdat dit goed in zekere gewoonten en met name wat de voogdij betreft, van de overige goederen afwijkt. Welke overige predia bedoeld worden, hoort men niet; blijkbaar die, waarover de bisschop in zijn oorkonde van het volgende jaar Jc 1a handelt, waar ook Hanret weer genoemd wordt. Leugardis (ook de naamsvorm komt met de VB overeen) dacht, toen zij weduwe was geworden, slechts aan de dingen Gods, onderhield vriendschappelijke betrekkingen met de bisschop en beloofde aan diens stichting, het Jacobsklooster, wat van haar goederen te schenken. Over graaf Lambert van Leuven, die wegens zijn talrijke invallen in het bisdom geëxcommuniceerd was [1]), lezen we dan hetzelfde als in de VB met een kleine variatie; de graaf neemt Leugardis niet op haar weg naar de bisschop, maar bij haar terugkeer gevangen. Zij schenkt aan de bisschop de fundus Hanret, ditmaal niet door de hand van graaf Lambert maar door die van graaf Giselbert van Looz (blijkbaar omdat de graven van Looz later de kloostervoogden zijn). De voogdij in Hanret echter behield graaf Lambert zich voor, waarop dan de enge grenzen van zijn voogdrecht worden omschreven. Onder meer zal hij volgens oude gewoonte daar van elke hoeve jaarlijks twee penningen, een hoen en wat haver krijgen.

Hierbij rijzen verschillende vragen. Hoe kon graaf Lambert zich de voogdij voorbehouden, als Hanret eenvoudig een allodium van Leugardis geweest was? Volgens de voorstelling van zaken in de VB is dit nog denkbaar, maar in de oorkonde wordt in 't geheel niet duidelijk wat voor recht Lambert daar had. Hoe kon hem volgens oude gewoonte zekere tins toekomen? Men heeft klaarblijkelijk te doen met een poging, het erfelijke recht van de Leuvense graven op Hanret te verduisteren en hun op de voogdij gegronde macht te stuiten. Blijkbaar was het goed eenvoudig door een schenking van graaf Lambert aan het klooster gekomen; de woorden ‚advocatiam

1) De excommunicatie van graaf Lambert als politieke tegenstander van de bisschop, die ook de VB met veel nadruk verkondigt, is een anachronisme. Het ware niet onmogelijk, dat onze auteur de oorkonde van bisschop Wazo voor de Bartholomaeuskerk van 1046 Miraeus III 303 gekend heeft, waar men leest dat graaf Lambert II van Leuven pro culpis suis geëxcommuniceerd was en schenkingen deed pro absolutione sua. Dat het hier een staatkundig vergrijp gold, is niet aan te nemen.

sibi retinuit' van Jc 1 kunnen best uit een echte overlevering stammen. Arnulf en Leugardis hadden er waarschijnlijk niets te maken. Hoe verbitterd de opsteller van de VB tegen het Leuvense gravengeslacht is, tonen de smalende woorden waarmee Hanret ‚a potestate alicuius non patroni sed predonis liberum' wordt genoemd; nog meer de scherpe uitval in c. 25: Cuius tamen adhuc genus, ut videmus in presentiarum, est infidum, ingenio mobili, novarum rerum avidum, ut illud non sit ambiguum a prosapia descendisse Numidarum. Solet etiam plerumque episcopo repugnare, in Dei ecclesias grassari, agros vastare, villas expugnare, pecoris et mancipiorum predas certatim agere ...

Voor zijn verhaal over Arnulf en Leugardis vond onze auteur blijkbaar het uitgangspunt in Anselms bericht over hun schenkingen aan de kerk — volgens het verband daar de Domkerk, niet het Jacobsklooster —; dit heeft hij gecombineerd met wat hij bij Sigebert las over de strijd om Valenciennes. Misschien schemert nog de aanleiding, om juist Arnulf van Valenciennes met de vroegste geschiedenis van het klooster in verband te brengen, door in de narratio van Jc 1, waar Balderik zegt: Arnulpho comite de Valencines, quo etiam cooperante allodium meum, quod Silva dicitur ... supradicte tradidi ecclesie. Dit gaat wellicht op een echte aantekening terug, waarin Arnulf bij de schenking van Celles of ook bij die van Hanret als getuige optrad.

Ook de andere oorkonde van Balderik, Jc 1a, staat met de VB in verband in het bericht over de cryptwijding.

VB c. 19: cenobium inchoatur ... Cuius criptam idem domnus antistes presente Iohanne episcopo ... cum magna alacritate in honore beati Andree VII kal. [1]) Septembris dedicavit ibique preciosas eiusdem apostoli reliquias, quas ei imperator Henricus thesauris prelatas regiis in beneficio dederat, modeste et reverenter collocavit. Cuius consecrationis kalendam per singulos adhuc celebramus annos.

Jc 1a: collocato ecclesie fundamento cum iam criptam ipsius ad effectum perduxissem, nesciens diem neque horam acceleravi eam dedicare VIII idus Septembris in honore sancti Andree apostoli, cuius pias ac semper venerabiles reliquias ibidem in altari recondidi.

Nog een punt van Jc 1 en 1a, dat eveneens in de VB terugkeert,

1) In het handschrift door een latere hand veranderd in: idus.

is niet zonder belang voor onze kennis omtrent bisschop Balderik. Hij noemt in Jc 1a graaf Giselbert van Looz, aan wie hij de kloostervoogdij geeft, zijn broeder; in de getuigenlijst wordt graaf Arnulf weer als broeder van graaf Giselbert vermeld. In Jc 1a staan de beide graven, Giselbert en Arnulf, als broeders van de bisschop onder de getuigen. En in de VB wordt graaf Arnulf weliswaar aanvankelijk (c. 4) in relatie met Balderik genoemd, zonder dat van hun verwantschap sprake is; verderop echter (c. 21 en 31) wordt hij als broeder van de bisschop aangeduid. Het weinige dat men hier overigens van weet, is bijeengezet door S. Hirsch [1]). Sigebert [2]) bericht, dat Balderik een amicus et contubernalis in palacio regis van bisschop Burchard van Worms, en de annalen van Hildesheim [3]) dat hij vicidomnus in Regensburg is geweest. Van zijn herkomst uit het land van Luik is uit andere bronnen dan de twee oorkonden en de VB niets bekend. Blijkt dan uit 's bisschops daden iets van zijn verwantschap met het naburige gravenhuis? Juist hij is het, die het leengezag van het bisdom Luik over het graafschap Looz gevestigd heeft; of dit echter op zo vreedzame en stichtelijke wijze gebeurd is, als de vita het ons wil doen geloven, is zeer de vraag. Het ligt m. i. voor de hand, dat de bewering van Balderiks afstamming uit het gravengeslacht verzonnen is om het feit te verklaren, dat de graven van Looz voogden zijn over het Jacobsklooster, en het feit op de achtergrond te dringen, dat van hen en niet van bisschop Balderik het voornaamste goederenbezit afkomstig is, dat zij de voogdij krachtens grondheerlijk recht en niet op grond van een bisschoppelijke machtiging uitoefenen.

---

1) Heinrich II., II 189 vlgg. Zie verder Vanderkindere, Acad. roy. de Belg., Bulletin Cl. des Lettres 1900 blz. 52 vlg.; H. Sproemberg, Die Bischöfe von Lüttich blz. 10 vlg., 55. Hirsch meende, dat de bisschop Giselberts broeder, maar waarschijnlijk Arnulfs neef was; dit is echter in tegenspraak met een vrij zeker gegeven, de echte getuigenlijst van Jc 1a, die juist alleen opgeeft dat Arnulf en Giselbert broeders zijn. De VB heeft in c. 21 enigszins vage uitdrukkingen (unicus sue cognationis flos, affectu frater et cognatione), doch spreekt in c. 31 zonder omwegen van de fratres (Baldrici) utrique consulari (= comitis) dignitate pollentes, waarbij men allicht aan Giselbert en Arnulf denkt. Deze laatste passus is aan de vita Wolbodonis van Reinier van St. Laurens ontleend; daar staat echter niets ervan, dat zij graven waren.

2) Gesta abbatum Gemblacensium c. 27. MG. SS. VIII 536.

3) a. 1008; ed. Waitz (1878) 30.

In de 12e eeuw was die bewering gemakkelijk te verzinnen; sedert de verkiezing van Frederik van Namen in 1119 was het regel geworden, dat uit de naburige gravengeslachten de bisschoppen voortkwamen.

Overigens was de auteur van de vita, hetzij hij slechts door Sigebert of ook nog door een onbekende bron ingelicht was, heel goed op de hoogte met Balderiks afkomst uit de kringen van het koninklijk hof. Al doet hij het met enige tegenzin, hij kan niet nalaten zijn kennis hieromtrent te laten blijken (c. 1), maar stelt het voor als een onzeker gerucht, dat Balderik door zijn bekwaamheid des keizers vriendschap verworven zou hebben, quasi pro huiusmodi obsequiis et non divina dispositione ad honorem episcopatus fuerit provectus. Hoeveel begrijpelijker is het, dat dit geschreven werd lange jaren na afloop van de investituurstrijd, dan een kwart eeuw voor zijn aanvang [1]). Volkomen op dezelfde wijze als hier heeft de auteur ook in c. 20 een bericht, dat hij in zijn bron (daar een bekende bron: Rupert van Deutz) vindt, maar dat eigenlijk niet in zijn kraam te pas komt, weergegeven als iets onzekers dat hij niet goed kan geloven.

XI. DE VITA BALDRICI EN DE OORKONDEN.

Nadat in het vorige hoofdstuk een innig zakelijk verband tussen de vita Baldrici en de beide onechte oorkonden op naam van bisschop Balderik werd aangetoond, dient nu de vraag naar hun verhouding onder ogen gezien te worden. Wegens het compilatieve karakter van de VB ligt de veronderstelling voor de hand, dat haar opsteller de oorkonden gebruikt heeft. Toch meen ik juist met het oog op de werkwijze van de biograaf deze mogelijkheid te moeten

---

1) Terecht voelde S. Hirsch in de woorden van de vita iets van de hoogkerkelijke gedachtenwereld. Terecht ook merkte Sproemberg daartegen op, dat voor een tendentieus op de achtergrond dringen van Balderiks relaties met het hof feitelijk allerminst aanleiding bestond; de hofkapel van Otto III, waar hij opgevoed werd, de kring van Burchard van Worms vormen een goed kerksgezind milieu, terwijl Hendrik II bekend stond als een warm voorstander van de kloosterhervorming.

uitschakelen. Wij hebben in hoofdstuk II gezien, hoe hij uit alle bereikbare bronnen met grote ijver verzameld heeft, wat maar enigszins met Balderik verband houdt, en dat hij niet kon nalaten zelfs minder gepaste dingen, die daar vermeld stonden, over te nemen. Deze werkwijze zou hij dan juist op de beide oorkonden, die zijn klooster als rechtstreekse getuigenissen van de stichter bewaarde, niet toegepast hebben. Aan Jc 1 zou hij de berichten over de verwerving van Hanret ontleend en uitvoerig geparaphraseerd, daarentegen uit Jc 1a slechts het bericht over de cryptwijding overgenomen, doch die over het verdere goederenbezit, Celles, Matignée en Yernawe ongebruikt gelaten hebben. Deze verklaring is zo onwaarschijnlijk, dat men ervan moet afzien, zolang er geen dwingende reden voor pleit. Mocht men willen aannemen, dat Jc 1 en 1a op verschillende tijden ontstaan zijn, dan zou men zeker Jc 1 jonger moeten achten dan Jc 1a, dat meer echts bevat. Ook de volgorde Jc 1 — VB — Jc 1a is dus onmogelijk.

Er blijven twee mogelijkheden over: de beide oorkonden zijn jonger dan de VB en daaruit afgeleid, of wel de oorkonden en de VB zijn van een en dezelfde opsteller. Tegen de eerste verklaring is geen zakelijk argument in te brengen [1]); op grond van het hieronder volgende stijlonderzoek schijnt mij de tweede de juiste toe. Aangezien echter de bewijskracht van stijlonderzoekingen gemakkelijk te loochenen is, bedenke men, dat het volgende voor de beoordeling van de behandelde oorkonden en de bepaling van hun tijd van ontstaan slechts van bijkomstige betekenis is. Indien men de samenhang in het ontstaan van vita en oorkonden niet aanvaardt, moeten de oorkonden jonger zijn dan de vita, zodat het ontstaan van de vita omstreeks 1190 hun terminus a quo levert.

Een methodologische opmerking vooraf. De waarschuwingen van S. Hellmann [2]) over de beperkte waarde van een onderzoek naar de woordvoorraad bij stijlvergelijking zijn zeker veelszins

1) In het ongedrukte gedeelte van zijn Berlijns proefschrift van 1914 heeft H. Sproemberg in een bijlage de oorkonden van de Luikse bisschoppen 1008—1037 onderzocht (vgl. inhoudsopgave in het gedrukte deel blz. 63). Hij was zo vriendelijk mij te berichten, dat daarin de onechtheid van Jc 1 en 1a aangetoond en de stelling verdedigd is, dat deze falsa op grond van de VB vervaardigd zijn.

2) Historische Vierteljahrschrift 28 (1934) 286 vlgg.

gerechtvaardigd. Toch geloof ik, dat, indien men de stijl van een litterair werk met die van oorkonden wil vergelijken, juist het woordgebruik een belangrijke rol moet spelen; immers de oorkonde laat in het algemeen slechts weinig speelruimte om in de zinsbouw de individualiteit van de opsteller duidelijk tot uiting te brengen, en dit geldt a fortiori bij falsa, die voor een groot deel naar voorbeelden opgesteld zijn. Aan het terugkeren van enkele uitdrukkingen in één oorkonde kan men zeker geen bewijskracht toekennen. Iets anders wordt het echter, wanneer zoals hier in een groep van oorkonden, die op andere gronden als een eenheid zijn te beschouwen, en waarvan de belangrijkste in een zeer nauwe zakelijke samenhang met een litterair geschrift staan, telkens weer wendingen uit dat geschrift worden teruggevonden. Zulke bevindingen kunnen zeker dienen tot steun van waarnemingen op syntactisch en rhetorisch gebied.

Gaan wij eerst de stijl van de VB na. Meermalen heeft men reeds gewezen op de buitengewoon sterke klassieke invloed, waarvan het gehele geschrift getuigt; eerst S. Hirsch [1]), die de aandacht vestigde op de aanduiding van graven als ‚consules', van bisschoppelijke leen- en dienstmannen als ‚patricia turba' en dergelijke; dan vooral M. Manitius [2]), die tal van wendingen afkomstig uit Sallustius, verder plaatsen uit Cicero, Vergilius, Horatius, Terentius, Ovidius en Lucanus aanwees. Men kan deze ontleningen nog belangrijk vermeerderen. Uit Sallustius: VB 8: ne magis insolesceret per licentiam, vgl. Cat. 6,7: per licentiam insolescere posse animum. — VB 7: hominem ... nec racione nec tempore posse sedari, vgl. Cat. 15,4: animus neque vigiliis neque quietibus sedari poterat. — VB 10: se ad aciem quam ocissime contulit, vgl. Iug. 25,5: quam ocissime ad provinciam accedat. — VB 15 quasi vecordia perurgeri, vgl. Iug. 99,3: terror, quasi vecordia ceperat. — VB 21: de vita diffidens, vgl. Cat. 45,4: vitae diffidens. — VB 23: iam nostre opes sunt contuse; 24: quamvis forent contuse ... orphanorum opes, vgl. Iug. 43,5: nostrae opes contusae ... erant. — VB 23: ipsius iter ... explorat, insidias parat, vgl. Iug. 35,5: itinera egres-

1) Heinrich II. II 193.
2) Geschichte der lateinischen Literatur des MA. II (1923) 380. 381 vlg.

susque eius ... explorat, deinde ... insidias tendit. — VB 23: ad vestram egregiam spectat liberalitatem, vgl. Cat. 49,3: egregia liberalitate. — VB 27: seditionibus regnum exagitabat, vgl. Cat. 51,32: seditionibus rem publicam exagitaverant. — Uit Cicero: VB 1: domus regie in se gratiam et affectum transfudisse; 18: omnem in se ... affectum transfudit, vgl. Phil. 2,77: omnem se amorem ... in hanc transfudisse. — VB 2 qua benivolentia complectemur? vgl. ep. 6,14,1: summa benivolentia sum complexus. — Uit Vergilius: VB 7 madere sanguine vgl. Aen. 12, 691 fuso sanguine terra madet. — VB 12 quorum cruor peregrina infecerat arva vgl. Aen. 10, 908 undantique animam diffundit in arva cruore. — VB 12 fandi et nefandi confusio vgl. Aen. 1, 543 deos memores fandi atque nefandi. — VB 15 lacrime per ora volvuntur vgl. Aen. 4, 449 lacrimae volvuntur inanes; 10, 790 lacrimae per ora volutae.

Ook op de sterk ontwikkelde rhetoriek, die de stijl van de VB geheel beheerst, heeft Manitius gewezen en een paar voorbeelden o. a. van anaphora, traductio, climax, antithese aangehaald. Het meest in het oog vallende kenmerk is de climax, de opeenvolging van korte zinsdelen, die naar het einde toe meer kracht krijgen, wat door hun toenemende lengte onderstreept wordt; onderling zijn die zinsdelen verbonden door het zich herhalen van zekere woorden, door begin- en eindrijm, door gelijkvormige syntactische bouw. Daarnaast speelt het parallelisme van twee zinshelften een grote rol. Twee parallele stijgingen zijn soms aan elkaar tegenovergesteld, b.v. c. 10: Nec profuit ex hac parte fidem, pietatem, honestatem certasse, parumque obfuit illinc fraudem, scelus, inhonestatem manum conseruisse. Ook litotes wordt herhaaldelijk aangewend: c. 1 non incongrue, 12 non parum, 14 non minus se ipso diligebat, 21 non distulit, non distulistis, 23 non sine ... timore, 27 nec ... excludit, 29 nunquam ... debet excludi, 31 sine consolatione non reliquit, 33 non parvi precii.

De overvloed van woorden en het beginsel van de symmetrie leiden tot het koppelen van telkens twee synoniemen, wat uit den treure herhaald wordt, of het nu substantieven, adjectieven, adverbia of verba betreft. Enkele grepen: c. 1 clara et insignis, integra et illibata, historiis et annalibus, grata et iocunda, spe bona fide illibata, egregii et amantissimi patris, gratiam et affectum, certis

et idoneis testibus; c. 7 hortatur et accendit, monere et postulare, sediciones et certamina; c. 8 infinite et confuse voces, pari voto pari sententia, insultationem et gaudium.

Wat het rijm betreft, naast het eindrijm dat vrijwel zonder onderbreking is volgehouden, is ook in sterke mate beginrijm toegepast. En wel is het kenmerkend, dat dit beginrijm niet slechts dicht op elkaar volgende woorden verbindt, maar vaak reeksen van woorden, die door zinsdelen of gehele perioden heen lopen en soms zelfs door een geheel hoofdstuk. Zo in c. 18: in hac civitate — inicianda — immutari — imperium — insulam — inclitam — in hac urbe — iniciavit — industria — in se — insignes — insulam — illustrarent — in quo — incliti — indesinenter. Het eindrijm wordt geenszins, zoals in een eenvoudiger soort proza vaak het geval is, veroorzaakt door een streven het werkwoord achteraan te plaatsen. Het grootste deel van de rijmende woorden zijn nomina, vele ook infinitieven, slechts betrekkelijk weinige tijdsvormen van werkwoorden.

In het woordgebruik van Jc 1, een voor een groot deel vrij gefantaseerd falsum, is de opsteller van de vita Baldrici duidelijk te herkennen. O (= Jc 1): piis insistant operibus; opus ... misericordie et utilitatis vgl. VB 1: in ... pietatis operibus. — O: ab aliis prediis videtur differre vgl. VB 19: ut nihil differre videretur a deserto. — O: que erat in invicem cognitionem vgl. VB 15: sermonum collationes, quibus ad invicem ... fruebantur. — O: cum magna animi alacritate vgl. VB 19: cum magna alacritate, 24: cum summa animi alacritate, en vaker alacritas. — O: anathematis ... ultione vgl. VB 8. 9: ultionis dilatio, 11: ultionis sententiam. — O: nichil bone spei vgl. VB 1. 22: spe bona, 24: bone spei principium. — O: periculosum sibi videret diutius recalcitrare vgl. VB 23: tam diu calcitrare adversus stimulum, 27: non est passus diutius bachari, 18: diutius habere non meruit. — O: honeste, dit woord ook VB 13.14. — O: pie mentis femina, vgl. VB 7: vir profane mentis, 8: pie mentis suspiria. — O: At illa ... considerans, vgl. VB 22: Considerans ergo ... — O: alioquin, dit woord ook VB 31. — De wending ‚in spem maximam adductus', die ook in de vita voorkomt (23 in spem ergo adductus), is aan

Sallustius ontleend: bell. Iugurt. 29, 3: in maximam spem adductus. Hetzelfde zal gelden voor de wijze, waarop met ‚At illa' een nieuwe zin van het verhaal begonnen wordt; men leest deze uitdrukking, die bij Sallustius zeer veelvuldig is, ook in de vita vaak, zo c. 7 At ille, c. 8. 12 At episcopus, c. 14 At imperator, steeds onmiddellijk gevolgd door het subject.

Evenzo in Jc 1a. O (= Jc 1a): ab eius beatitudine nequaquam credendum est excludi; officiosa caritate, vgl. VB 3: ab huius officio karitatis non est exclusa, 27 nec episcopos ... ab hac excludit profectione (een soort litotes); 6. 10: caritatis officium. — O: (monachorum) paupertatem videntur sustentare, vgl. VB 4: paupertatem sublevabat ecclesiarum. — O: ad effectum perduxissem, vgl. VB 7: ad effectum perducit. — O: obliti fidei et propinquitatis, vgl. VB 22: oblita matronalis pompe. — O: per accessum temporum, vgl. VB 14: accessu temporis. — O: quid premii speraret, vgl. VB 1: quod genus his debeatur premii. — O: compertum habui, vgl. VB 14: ut his ... est compertum. — O: patrocinium s. Iacobi ... et omnium apostolorum Christi, vgl. VB 18: (Iacobi) ac Andree ... licet ceterorum merita non sint exclusa apostolorum.

Om hun rhetorische bouw (anaphora, traductio) zijn de volgende passages de aandacht waard. Jc 1: propter crebros et graves incursus, propter frequentes depredationes incendia homicidia, que faciebat in episcopio. — absolutum et liberum ab omni extranea potestate, ab omni placito exactione precaria et pernoctatione et omnibus violentis hospitiis. — Jc 1a: Noverit ergo ipse cum sua successione, noverint omnes filii ecclesie in predicto fundo. Men beschouwe verder het zorgvuldige parallelisme als in dit arengadeel van Jc 1: quatinus eo devotius et familiarius piis insistant operibus sine querela, quo firmius atque securius ea que sua sunt possident et recipiunt sine ulla controversia. Dit levert tevens een paar voorbeelden van het samenvoegen van telkens twee synoniemen, wat nog vaak in Jc 1 terugkeert: Dignum et acceptum, facultates et possessiones, testimonio et astipulatione, tam familiarem tam dilectam, pacem et concordiam, ad sui absolutionem et ecclesie reconciliationem, mediatrix et coadiutrix. Evenzo in Jc 1a: beate ac quiete vite, tutelam et patrocinium, pias ac venerabiles reliquias, fidelius aut rectius, detineri ac foveri, appendiciis et procincturis. Parallelisme

in dit stuk: cum ... plus odii timerem quam amoris sperarem; quid iuris haberet, quid premii speraret; cum quanta pace s. Lambertus possederat, cum tanta et ss. apostoli in perpetuum possideant.

Het prozarijm, waarin beide oorkonden van begin tot eind gesteld zijn, moge uit een vrij willekeurig gekozen zinsdeel van Jc 1 blijken: cum nichil bone spei vel in se vel per se conciperet / ad sui absolutionem / et ecclesie reconciliationem / pernitiosumque et periculosum sibi videret / diutius recalcitrare / tandem inter diversos cogitatus / in spem maximam adductus / per supradictam viduam / michi tam familiarem tam dilectam / posse reconciliari ..., en uit de eerste de beste zin van Jc 1a: Quia manentem in hoc mundo civitatem constat quemquam non habere, / futuram que in celis est qui sani consilii sunt non negligunt inquirere / et ad hanc possidendam quanto quisque potuerit studio anhelare. / Men heeft hier 1. het eindrijm voor de rustpunten; 2. een groot aantal k-klanken aan het begin van woorden door de gehele zin heen: quia — constat — quemquam — que — qui — consilii — inquirere — quanto — quisque; 3. nog meer stafrijm: in hoc mundo — in celis — inquirere, manentem — mundo, celis — sani — consilii — sunt, non — negligunt, possidendam — potuerit; 4. hier en daar nog eindrijm: manentem — civitatem, quemquam — futuram, sani — consilii, sunt — negligunt.

Ook Jc 10, van dezelfde hand als Jc 1a, wil ik even beschouwen. Jc 10: palam facere non distulit vgl. VB 21 non distulit ferre suffragium; quod venire non distulistis [1]); 27 ut ... faceret palam. — Jc 10 amplecti is een in de VB geliefkoosd woord. Om het rijmproza, waarin ook deze oorkonde evenals Jc 11 geheel gesteld is, te karakteriseren is de corroboratio voldoende:

Ego autem Stephanus / eiusdem ecclesie quintus / abbas sed indignus / tantam huius mulieris prudentiam, tantam eius devotionem amplectens tale ipsius decretum / litteris et sigillo nostro confirmatum / statui in capitolio fratrum / eternaliter permanere inconvulsum, / presentibus et futuris curavi relinquere in exemplum, / ut quicumque hoc attemptaverit infringere, / periculum anime sue se sciat incurrere. / Behalve het eindrijm is hier stafrijm in sue — se — sciat, tantam — tantam — tale en in capitolio — inconvulsum —

1) Een dergelijke typische wending als het bovengenoemde ‚non excludit'.

in exemplum — infringere — incurrere. De afwisseling van k- en f-klanken in ‚confirmatum — capitolio fratrum — inconvulsum — futuris curavi' zal ook geen toeval zijn. Wanneer men ziet, hoe het rijm ook overal in de zakelijke gedeelten wordt aangewend en b.v. in deze woorden van Jc 11: ex alia uxore mea Oda nomine / non amplius quam octo annis mecum vivente / unum habens filium / litteris tradidi erudiendum /, niet alleen uxore — nomine — vivente, mecum — unum — filium — erudiendum, mea — mecum, nomine — non, amplius — quam — annis en vivente — filium rijmt, maar ook Oda — octo, dan krijgt men een vermoeden dat de verbeeldingskracht van de opsteller de inhoud aan de vorm ondergeschikt heeft gemaakt. Zelfs de opsommingen van goederen zijn gerijmd, b.v. Jc 10: ad augendum precium redemptionis anime sue / contradidit etiam ecclesie nostre / domum quandam in foro stantem / duodecim solidos singulis annis solventem. /

Verder dient nu het diploma vergeleken te worden, dat zakelijk met Jc 1a in het nauwste verband staat, St. 2953. Het wapen van de stijlkritiek laat ons hier in zoverre in de steek, dat de ongeveer gelijktijdige diploma's, die volgens Schmeidlers onderzoek met St. 2953A in dictaatverband staan, eveneens regelmatig rijmproza vertonen, waarbij de allitteratie niet ontbreekt. Het bewijst dus niet veel, dat St. 2953 weer van begin tot eind gerijmd is. Maar uit een ontleding van het woordgebruik blijkt voldoende, dat ook St. 2953, op de in hoofdstuk VIII omschreven echte gedeelten na, door de auteur van de VB opgesteld is.

D (= St. 2953) turba vgl. dit woord VB 9. 24. — D Dei misericordiam imperialemque iustitiam implorarent, iudicium et iustitiam imploraret vgl. VB 5. 22. 31 implorare suffragium, 33 implorat patrocinium [1]). — D de quorum reditibus maxime fratres vivebant vgl. VB 10 eorum maxime causa, 25 maxime quia . . ., 20 maxime a domno H. [2]) — D inclementi viro vgl. VB 29 inclementi supplicio. — D minus = non, ook VB 22. — D suam tyrannidem exercebat vgl. VB 7 sue potestatis minari tirannidem; ne cogeretur suum

1) Vgl. ook Sall. Catil. 52,4: frustra iudicia implores.

2) Ik noem deze plaatsen, niet omdat het woord ‚maxime' veel bewijst, maar omdat Schmeidler, Heinrich IV. blz. 159 het als kenmerk van zijn Mainzer beschouwt.

exercere gladium. — D tam verborum quam factorum contumelia dehonestando vgl. VB 24 contumeliae; 25 tali ignominie genere meruit illius dehonestari superbia. — D pertinaciter vgl. VB 7. 22 pertinax. D alioquin ook VB 31. D carte auctoritatem cum mihi ... abbas pretenderet vgl. VB 22 varias curarum occasiones ... pretendit, 27 pretendit corporis ... molestiam. — D iudicium super hac re quesivi vgl. VB 14 super hac re ... curiosi, 20 nihil ... super hac re ... accepimus; 8. 23 super hoc negocio.

De rhetorische stijl van de vita, waarin vooral de antithese een rol speelt, is te herkennen in de klacht over de voogd: in uno quidem ... quia placitum nonnisi de comitatu habebat, minus sevire poterat, in altero vero qui S. nuncupatur, quia tria generalia placita habere serio triumphabat, liberius suam tyrannidem exercebat; na deze antithese volgen er nog vier andere met ‚non ... sed, non solum ... verum etiam, quidem ... vero', waardoor dit door de falsaris vrij gestyleerde gedeelte beheerst wordt. Een echt rhetorische stijging gepaard met traductio heeft men in: qui *utrique loco* gravis et intolerabilis imminebat, *utriusque loci* leges et consuetudines violenter infringebat, ad *utrumque locum* cum turba non minore quam triginta militum absque plebecula placitare veniebat. Men lette ook op de gepaarde synoniemen: gravis et intolerabilis, leges et consuetudines, iusto et vero iudicio, en de litotes: cum turba non minore quam 30 militum; non mediocriter affligebat.

Ook de door de met C nauw verwante hand Cc geschreven falsa zijn geheel en al gerijmd; als voorbeeld kan een zin uit Jc 16 dienen: *a*ddat cum necesse fuerit uno *a*nno et *a*ltero / *a*bsque villici dumtaxat beneficio / et *s*ic *s*trenue *s*ic *s*ollerter omnia provideat / ut unius *a*nni penuriam *a*lterius *a*nni *a*bundantia *s*uppleat /, waarin de herhaling van het woord ‚annus' tevens een traductio vormt.

Van de overige falsa komen voor een stijlvergelijking met de VB uiteraard vooral diegene in aanmerking, die het meest los staan van de invloed van voorbeelden. Hier is in de eerste plaats het DK II 285 te noemen. Dit bevat enige wendingen uit klassieke schrijvers, waarvan Bresslau er een aanwees: ‚superbos quosque debellare, subiectos vero ... honorare' vgl. Verg. Aen. 6, 854: parcere subiectis et debellare superbos. Er is echter meer. ‚Quare autem ..., paucis est absolvendum' vgl. Sall. Catil. 4, 3: de Catilinae coniuratione

... paucis absolvam; bell. Iug. 17, 2: cetera quam paucissimis absolvam. Bij ‚superioribus annis' vgl. Sall. bell. Iug. 31, 9: superioribus annis. Dus de auteur, naar wie de opsteller van de vita Baldrici zijn gehele stijl gevormd heeft, Sallustius, vinden we hier terug; daarnaast zijn meest geciteerde dichter, Vergilius.

Men vergelijke ook de wendingen: D (= DK II 285): pro meritis honorare vgl. VB 1 pro sue merito legationis, 14 pro sue vite merito; regiis muneribus et bonis honoravit. — D: pro egregia claritudine animi sui, vgl. VB 1: quorum studia ... egregie claruerunt; 13: peribetur ... egregie ... claruisse; 5: ob ... vitae claritudinem, en vaker ‚claritudo'. — D: ad nostra spectabat negotia, vgl. VB 10: ad communem ... spectabat salutem; 23: ad vestram ... spectat liberalitatem; 23: quod videbatur spectare ad iniuriam; 32: ad summi regis ... honorem spectant preces. — D: pro insolentia cuiusdam nostri militis, vgl. VB 25: pro sedata barbari hominis insolentia; 27: insolentia. — D: a finibus suis ... remotum, vgl. VB 21: a finibus suis ... abstractum. — D: ex ... liberalissimis donariis ... magnifice honoravit, vgl. VB 23 : liberalissimus extitit; 14: magnifice. — D gloriose, dit woord ook VB 2 [1]).

Ook hier weer heeft men synoniemenparen: amministratores et defensores, premiis et honoribus, illustribus atque curialibus viris, versuta et invida potentia, servitium et dominationem, legem et consuetudinem, discutiendum et corrigendum, fidelis et amicus, en litotes: non modice. Om te zien hoe het stuk van a tot z gerijmd is, beschouwe men b.v. de eerste zin: Honor regis est iuditium diligere, / virga equitatis regni negotia disponere, / superbos quosque debellare, / subiectos vero digne pro meritis honorare. / Het leidende eindrijm is met een beginrijm verbonden, dat in de vierde regel ‚digne' nog eens terugkeert; een dergelijke overeenkomst is er nog in ‚superbos — subiectos', terwijl het laatste woord van de periode aan het eerste herinnert.

Deze juist hier bizonder sterke bevindingen geven de zekerheid, dat ook het DK II 285 ontstaan is in samenhang met de grote groep falsa uit het laatste decennium van de 12e eeuw. Ook hand B, die

---

1) Deze laatste woorden bewijzen op zich zelf niet veel, maar wel het feit, dat onze opsteller overal een voorkeur toont voor zulke adverbia.

paleografisch enigszins van C-Ca-Cb afwijkt en die wij in hoofdstuk VI nog niet nader konden dateren, moet dus in die tijd gesteld worden.

Ook in St. 3209 vinden we, ondanks de sterke afhankelijkheid van voorbeelden, iets van het spraakgebruik van de vita Baldrici terug; zo de uitdrukking ‚iure perpetuo tradiderunt', die in de voorbeelden niet voorkomt; vgl. VB 3: iure perpetuo fratrum usibus deputavit, 5: ut ... iure perpetuo ... traderet. St. 3209: illis in partibus vgl. VB 14: in partes deveniens Galliarum. De eerste voogdijbepaling wordt door een antithese gekenmerkt: non tamen ita ... sed ea tantum ratione ...

Ten slotte wil ik over de vita Baldrici nog een opmerking maken. Sproemberg (a. w. blz. 5) heeft erop gewezen, dat de opsteller van de VB bekendheid toont met de oorkondentaal. De allereerste zin gelijkt veel op een arenga, even verderop leest men ‚tam presentibus quam futuris', wat aan een promulgatio herinnert. Daaraan is toe te voegen, dat de hierbij aansluitende zin sterk aan een corroboratio doet denken: Que ut omnium seculorum testimonio integra et illibata permaneat, non incongrue historiis et annalibus annotatur. Hij herinnert in het bizonder aan het privilege van paus Innocentius II voor het Jacobsklooster van 1134/38 Jc 20b: illibata permaneant ... omnia integra conserventur. Op de eveneens met het privilege gelijkluidende woorden ‚tam presentibus quam futuris' volgt ‚declarandam litteris annotamus'; mag men dit met het pauselijke ‚nominibus annotanda subiunximus' vergelijken? Is het toeval, dat juist in deze eerste zinnen de ritmiek aan de stylus Romanus doet denken? In vier zinnen heeft men daar viermaal cursus velox (egregie claruerunt, annalibus annotatur, litteris annotamus, luminaria splenduerunt) en viermaal cursus tardus (pietatis operibus, eorum memoria, illibata permaneat, translata memoriam). Men overwege hierbij, dat bij het opstellen van Jc 1a hetzelfde privilege gebruikt is (boven blz. 73).

Overzien wij de tot nu toe behandelde vervalsingen en de daarbij gevolgde werkwijze. Bisschop Hendriks geïnterpoleerde oorkonde Jc 4, die omstreeks 1140 gemaakt werd, bleek ons niet, zoals men gemeend heeft, aan het einde, maar met de omstreeks 1103 ver-

vaardigde abtsoorkonde Jc 3 aan het begin van de reeks tegen de voogden gerichte oorkonden te staan. Men had daar eenvoudig een voogdijbepaling ingelast, de echte bewoordingen overigens onveranderd overgenomen. Geheel anders was de werkwijze, die men omstreeks een halve eeuw later in veel omvangrijkere vervalsingen volgde. Toen heeft men telkens en telkens in hoofdzaak slechts de protocollen en de gegevens als namen van schenkers, voogden, getuigen e. d. nauwkeurig aan echte stukken ontleend. En wel volgde men bijna regelmatig de stelregel, dat van ieder echt stuk twee onechte gemaakt werden. Zo is het met Jc 1 en 1a, met St. 2953 en 2954 (zie het volgende hoofdstuk), met St. 3208 en 3209, met DLoth. III 57 en 80. In de verdere bewoordingen liet men zich wel door de echte voorbeelden inspireren, maar styleerde overigens zo vrij, dat men bijna overal het proza kon doen rijmen, waarbij naast het eindrijm ook het stafrijm een grote rol speelt. De dictaten vormen door dit en vele andere kenmerken zozeer een eenheid, dat één man de leiding moet hebben gehad. Hij was iemand van hoge litteraire ontwikkeling, die van zijn belezenheid en klassieke vorming in de vita Baldrici en hier en daar ook in de oorkonden heeft doen blijken.

Wat de uiterlijke vervaardiging betreft, de falsa werden niet of niet alle door deze man geschreven, maar door een zevental verschillende handen, die grotendeels sterk aan elkaar verwant zijn. Ik vermoed, dat de schrijver C identiek is met de opsteller, maar bewijsbaar is dit niet. Hoe men met de zegels gehandeld heeft, is niet meer na te gaan, daar ze vrijwel alle verloren zijn.

Een kort overzicht van de geschiedenis van het klooster in de tweede helft van de 12e eeuw moge nu dienen, om de vervalsingen in het kader van hun tijd te plaatsen. Onder abt Drogo (1155—† 1173), te voren abt van Florennes, beleefde het klooster een bloeitijd. Deze bekwame man bracht er het geestelijke leven en de stoffelijke welvaart op een hoog peil en verbeterde in menig opzicht de kloostergebouwen [1]). Na zijn dood vond een snelle achteruitgang plaats. Over de ellende, waarin het klooster na verloop van tijd gedompeld werd, zijn wij door de annalist Reinier [2]) goed ingelicht.

1) Lamberti Parvi annales a. 1173, MG. SS. XVI 648.
2) MG. SS. XVI 651 vlgg.

Herhaaldelijk hadden de monniken met voedselgebrek te kampen, doordat de kloostergoederen niet voldoende opleverden; de noodzaak om dan levensmiddelen te kopen, waartoe men het geld door verpandingen moest verkrijgen, veroorzaakte een drukkende schuldenlast. In het jaar 1197, zo bericht Reinier, geraakte het eigen graan reeds met Driekoningen uitgeput, en tot Augustus toe was men gedwongen meer dan 100 mark voor brood uit te geven. Deze armoede heeft ertoe geleid, dat een reeks van abten hun ambt resigneerden. Abt Hugo, die in 1173 verkozen was, bedankte in 1185. Een eenstemmige keuze bleek toen niet mogelijk; men koos een monnik van Brauweiler, Rudolf, die spoedig wegens verzet van de bisschop en enkele broeders moest wijken voor zekere Herman. Na diens dood werd in 1188 een monnik van St. Laurens, Gozuinus, gekozen. Het schisma in het bisdom Luik tussen Albert van Kuik en Simon van Limburg bracht mee, dat Simon een monnik van St. Nicasius te Reims, Albericus, als abt aanstelde; eerst na de verdrijving van bisschop Simon kon Gozuinus de abdij weer bemachtigen. In 1197 bedankte hij echter wegens de armoede van het klooster. Nadat een half jaar lang abt Gerard van St. Laurens tevens abt van St. Jacob geweest, doch dan gestorven was, werd Hugo, die vroeger geabdiceerd had, opnieuw tot abt verkozen (1197), maar reeds vier jaar later bedankte hij opnieuw ‚cum propter defectum panis a fratribus universis argueretur', zoals Reinier zegt. Hier blijkt dus, dat deze afdanking en wellicht ook vroegere niet vrijwillig geschieden, doch dat het convent de abten wegens onenigheid daartoe gedwongen heeft. Wij vernemen bij deze gelegenheid tevens, dat aan Hugo het prioraat van St. Leonard als vergoeding werd toegewezen boven de inkomsten, die hij reeds bij zijn eerste ontslag gekregen had. Blijkbaar is dus bij de verschillende afdankingen telkens een overeenkomst betreffende het kerkelijke vermogen getroffen, waarbij de gewezen abt zekere inkomsten verkreeg, doch het overige abdijvermogen in handen van het convent kwam. Zo geraakte het convent pro resignatione abbatum in het bezit van de hoven Yernawe, Hanret, Haneffe, Donceel, Alincourt, Velroux, Mall en Colombier, die aanvankelijk tot de abdij behoorden. Doch in 1202 waren al deze hoven door verpandingen belast [1]). Er zijn

1) Reinier blz. 656.

dan doortastende maatregelen genomen om het verarmde klooster er weer bovenop te brengen, waartoe in genoemd jaar vier procuratoren benoemd werden, die tot taak hadden de schulden af te lossen. De broeders werden, op enkele oudere na, naar andere kloosters overgebracht, het klooster geheel aan vreemde leiding ondergeschikt gemaakt; zo hebben de broeders in 1209, om meningsverschil te vermijden, de keuze van een abt moeten overlaten aan twee Cistercienzerabten. De verdere lotgevallen kunnen buiten beschouwing blijven.

In de jaren tussen 1173 en 1202, in het bizonder in de negentiger jaren, is ons het ontstaan van de falsa zeer begrijpelijk. Het is een tijdperk van voortdurende geschillen tussen abt en broeders, tussen broeders onderling ook wel, een tijdperk van een moeilijke strijd om het bestaan, waarin de inkomsten uit de kloostergoederen daalden en ontoereikend werden voor het levensonderhoud. Stellig zal deze armoede, zoals ook P. Volk [1]) aannam, mede door de eisen van de voogden veroorzaakt zijn. In deze omstandigheden heeft men een grootscheepse vervalsingsactie op touw gezet om de rechten juist op die goederen als Yernawe, Hanret, Donceel, Mall, Colombier, die zich in handen van het convent bevonden, te waarborgen en het ingrijpen van de voogden af te weren; tevens, om zekere aanspraken van de abt te kunnen bestrijden (hoofdstuk VII en VIII).

XII. FALSA VOOR HET STICHT ANDENNE.

Bij het onderzoek van de oorkonden uit het Jacobsklooster behoort dat van vier oorkonden uit het sticht Andenne [2]) aan te sluiten, een convent van mannen en vrouwen en sedert het begin van de 13e eeuw uitsluitend van adellijke kanonikessen. Het zijn:

1. 1101 Juni 1. Keizer Hendrik IV. Afschrift Namen, Rijksarchief, carton 409 (15e eeuw). Druk: Miraeus I 368 (zeer slecht); Misson, Le chapitre noble de sainte Begge à Andenne [1887] blz. 237, en ²[1889] blz. 285; L. Lahaye, Cartulaire de la commune d'Andenne I (1893) 1. Regest: St. 2954.

1) Der Liber ordinarius blz. XXVII.
2) Aan de Maas halfweg tussen Huy en Namen.

2. 1105. Oorkonde over de voogdijrechten van zekere Walterus te Sassey (Fr. dép. Meuse, canton Dun). Druk: A. Calmet, Histoire ... de Lorraine I (1728) preuves, kol. 518 uit ‚Cartulaire du Barrois fol. XIV. XXIV' = id. [2](1747—'57) III, preuves, kol. LIV = J. Bertholet, Histoire ... de Luxembourg III (1742) preuves, blz. XLVII = Miraeus IV 510 [1]).
3. 1107 Dec. 13. Bisschop Otbert van Luik. Schijnorig. Namen, Rijksarchief, carton 409. Druk: Misson, a. w. blz. 240; [2] blz. 288.
4. 1127. Aartsbisschop Reinoud van Reims. Afschr. Namen, Rijksarchief, Cartulaire du chapitre d'Andenne (18e eeuw). Druk: J. Barbier, AHEB 15 (1878) 317.

Met St. 2954 heeft de diplomatische wetenschap zich enkele malen bezig gehouden. Stumpf tekende bij zijn regest naar de druk van Miraeus aan, dat het stuk ‚in der jetzigen Gestalt wol corrumpirt' was. J. Ficker [2]) merkte op, dat het diploma, waarin de keizer aldoor in het enkelvoud spreekt, zeker niet in de rijkskanselarij ontworpen kon zijn; dat het protocol daarentegen onaanvechtbaar was wegens de nauwkeurige overeenstemming met St. 2953 voor St. Jacob. Wanneer men een vervalsing zou willen veronderstellen, zou alleen laatstgenoemd diploma tot voorbeeld hebben kunnen dienen. Maar dan ware het hoogst opvallend, dat zich ondanks de verwante inhoud niet de geringste invloed op de tekst vertoont — dit is, zoals blijken zal, niet helemaal waar —, dat in het bizonder de lange reeks van aanwezigen niet aan het voorbeeld ontleend is. Ook op het laatste punt vereist Fickers mening correctie, daar in de druk bij Miraeus juist de getuigenlijst sterk bedorven is. Onlangs heeft dan B. Schmeidler [3]) St. 2954 in zijn dictaatonderzoek betrokken en het zonder voorbehoud aan de door hem nagegane opsteller in de rijkskanselarij, de Mainzer, toegewezen, aldus een geheel ander standpunt innemend dan Ficker.

Dat And. 2 van 1105, waarin de rechten van Walterus als ondervoogd te Sassey volgens gerechtsoordeel van de nobiles ecclesie worden vastgesteld in bijzijn van hertog Dirk van Opper-Lotharingen en hertog Godfried van Neder-Lotharingen (ter kruistocht vertrokken

---

1) Een overlevering in handschrift is mij onbekend. De oorkonde komt niet voor in de beide cartularia van het graafschap Bar, Parijs, Bibliothèque Nationale, coll. de Lorraine vol. 718/719 en ms. français 11853 (= H. Stein, Bibliographie des cartulaires français, nr. 331. 332).

2) Beiträge I (1877) 289.

3) Heinrich IV. (1927), vooral blz. 158.

1096), in haar huidige vorm niet echt kan zijn, heeft Vanderkindere[1]) opgemerkt. De enige mogelijke datum zou volgens hem het einde van het jaar 1095 zijn, toen hertog Dirk misschien hertrouwde — de oorkonde spreekt van zijn bruiloft, terwijl de vorige man van zijn bruid eerst in 1095 stierf — en hertog Godfried nog niet naar het Heilige Land afgereisd was.

De oorkonde van bisschop Otbert And. 3 is nog niet onderzocht. Bezien wij de uiterlijke kentekenen van dit schijnorigineel. Het ingehangen zegel is verloren. Het schrift is afkomstig van hand C uit het Jacobsklooster te Luik.[2]) Een kenmerk van zijn schrift is het afkortingsteken, een zigzaglijntje eindigend in een schuin naar links gericht neerhaaltje. De afkorting voor -us heeft zich van de bekende Luikse vorm, een reeks onder elkaar gerangschikte halve cirkeltjes, bij C ontwikkeld tot een verticale golflijn. De ligatuur et bezit rechts een lang, steil opgericht en versierd uitsteeksel. De cauda van de e bestaat uit een schuin naar links onder gerichte zigzaglijn. De ligatuur st heeft in And. 3 twee verschillende vormen; een daarvan (r. 4 constanter) is aan C blijkens Jc 13 eigen. De r staat doorgaans op de regel of steekt er heel even onder uit; daarnaast wordt nu en dan een diplomatische r geschreven, met bewuste opzet, want in And. 3 r. 3 ‚contigerit' is de r kennelijk eerst door een tweede haal onder de regel uit getrokken. De schachten van de f en lange s hebben doorgaans op de hoogte van de kleine letters een aangezet krasje. Alle bovenschachten, ook van b d h en l, zijn versierd, en wel afwisselend met lussen aan de linkerzijde of met slingers door de schacht heen. In al deze bizonderheden komt het schrift van And. 3 met dat van de overige stukken van hand C overeen.

Het is nodig dit in kleine details vast te stellen, omdat enkele meer opvallende vormen, die in de bedoelde stukken niet worden teruggevonden, in And. 3 op natekening berusten. En wel was het hier door C nagebootste schrift stellig het zelfde als dat van bisschop Otberts oorkonde van 1118 in het Domarchief BS 34[3]).

---

1) Formation II 202.

2) Vgl. facsimile IV in dit boek met facs. V (Jc 13) en met dat van St. 2953 bij Schubert, Tafel I nr. 2.

3) Facs. Schubert, Tafel III nr. 4; vgl. aanhangsel I.

Het afkortingsteken bestaat in BS 34 uit een gegolfd lijntje met twee schuine krasjes erdoor heen; dit vindt men in And. 3 terug, maar alleen in de geoblongeerde begin- en de daarop volgende regel, en enkele malen nog in het volgende, r. 5 en 7. De bovengeschreven a heeft in beide oorkonden een lange uithaal naar boven met lus. Terwijl C in andere oorkonden aan de g verschillende karakteristieke modellen gegeven heeft, schrijft hij in And. 3 een eenvoudige vorm met grote ronde gesloten buik; diezelfde vorm heeft ook BS 34 (datering) naast een andere. C had goede reden zich op het verlengen van de r toe te leggen, want in BS 34 is deze letter steeds krachtig onder de regel uit getrokken. De sterkste overeenkomst heerst in het geoblongeerde schrift. Dit bestaat, ook in BS 34, grotendeels uit majuskels, waarbij de N wordt afgewisseld door de minuskelvorm. De woorden worden door een punt ter halver hoogte gescheiden; de afkortingsstreep van SCE loopt door de letters heen; ‚et' is door de ligatuur weergegeven.

Van het dictaat van St. 2954 vragen allereerst de door Schmeidler aangewezen bewoordingen onze aandacht. Daarvan bewijzen proclamatio en testamentum (ook in St. 2961), subiacere (ook in St. 2950), recuperare (ook in St. 2955) en largitio (ook in St. 2829 enz.) niet zo heel veel. Van een uitdrukking als ‚aurem pietatis accomodare', die in St. 2801a terugkeert, zou moeten worden nagegaan of zij niet aan invloed van oudere diploma's is toe te schrijven. De overeenstemmingen met St. 2889a en St. 2953 behandel ik beneden. Dan blijft slechts over de promulgatio van St. 2954: Notum sit universis ecclesie catholice filiis, quoniam, vgl. St. 2964: Notum sit omnibus sancte Dei ecclesie fidelibus et filiis, presentibus scilicet et futuris. Het meest opvallende woord ‚catholice' is daardoor niet gedekt. Wel is aan de door Schmeidler aangehaalde plaatsen nog iets toe te voegen. De overeenstemming met St. 2955, waarop wat het eschatocol betreft in hoofdstuk VIII gewezen werd, strekt zich nog tot twee andere wendingen uit.

St. 2954: pro hac largitione quam ecclesie ... feci (volgt vaststelling van te lezen zielmissen). Quod ut ratum et inconvulsum omni evo permaneret

St. 2955: pro hoc labore ac studio nostro (volgt hetzelfde). Quod ut firmum et inconvulsum sempiterno evo permaneat

Stellen we nu de verhouding van St. 2954 tot St. 2953 vast. Afgezien van het volmaakt gelijkluidende eschatocol komt hier vooral de voogdijbepaling in aanmerking. Zij dient tevens vergeleken te worden met de abtsoorkonde van St. Jacob van 1067 Jc 3, waar de betreffende plaats uit het laatste van de 11e of het begin van de 12e eeuw stamt (vgl. hoofdstuk IV).

Jc 3: hoc tantum constituimus ei, ut in tribus placitis generalibus ipse tercium denarium habeat et quicquid de noctibus . . . ortum fuerit, inde similiter tercium denarium non per suam sed per ministri abbatis vel scabiniorum dispositionem recipiat.

St. 2953: (episcopus) instituerat, ut (advocatus) nichil aliud omnino quam tercium in tribus generalibus placitis denarium ibi haberet, sed et ipsum denarium non sua, sed abbatis et ministri eius vel scabiniorum dispositione reciperet.

St. 2954: hoc ipsius advocati ius esset, ut nihil aliud quam tertium in tribus generalibus placitis denarium ibi haberet et ipsum denarium non sua, sed dispositione ministri ecclesie et scabinorum reciperet.

Men ziet, dat het diploma voor St. Jacob geenszins dichter bij de abtsoorkonde voor St. Jacob staat, dan het diploma voor Andenne. Dit laatste herinnert ook nog aan Jc 3 in wendingen, die in St. 2953 niet voorkomen.

Jc 3: subiecta placito . . . sicut et alie ville adiacentes preter curtim . . . que omnino libera remansit	St. 2954: ibi omnino nullus esset advocatus cum suis appenditiis et villis adiacentibus
quisquis ergo . . . hoc infringere presumpserit . . . vinculo perpetui anathematis obstringatur nisi . . . penitentiam egerit	episcopus . . . perpetuo anathemate segregavit, quicumque hoc . . . infringere presumeret penitentia ductus

Mogelijk gaat deze overeenstemming tussen Jc 3 enerzijds en St. 2954. 2953 anderzijds ten dele op een echt diploma uit 1101 terug. Want de schrijver van Jc 3 heeft zelf kort daarop een origineel diploma geschreven, St. 2965 voor Bamberg, en het schijnbare origineel St. 2953 is naar zijn schrift nagetekend (hoofdstuk III). Toch is dit nog geen reden, de bepaling omtrent de derde penning in haar huidige vorm in St. 2953 en 2954 gewaarborgd te achten. Het zakelijke verschil (Jc 3: 3e penning bij de drie dingen krachtens eigen recht, bovendien 3e penning de noctibus volgens beschikking van minister en schepenen; St. 2953 en 2954: uitsluitend de 3e penning bij de drie dingen en dan nog slechts bij beschikking van

minister en schepenen) is daartoe te groot. Voorts blijkt niet, dat St. 2953 onafhankelijk van St. 2954 op Jc 3 terug gaat; voor de verdere voogdijbepalingen, die daar nog volgen, is niet Jc 3 maar het omstreeks 1140 geïnterpoleerde Jc 4 gebruikt (hoofdstuk VIII). De mogelijkheid bestaat dus, dat aan de beide diploma's slechts één echte keizeroorkonde ten grondslag ligt. Overigens hebben zij nog enkele andere uitdrukkingen gemeen.

St. 2953: advocationem ... cuidam viro ... iniuste in beneficio dederat; quicquid ... sibi iniuste usurpaverat

regni optimates ... consului, iudicium super hac re quesivi

Pro hac iustitia et libertate ecclesie reparata tam abbas quam cuncta congregatio constituerunt singulis diebus specialem mihi viventi orationem

St. 2954: quod ... villam ... quidam predecessor iniuste suis distribuerit militibus; villam licet iniuste militibus beneficatam

me super hac re consuluit

Pro hac largitione quam ecclesie ... pro remedio anime mee feci, me vivente mihi missam specialem omni feria secunda ... constituit ecclesia

De corroboratio van St. 2954 houdt verband met twee andere onechte oorkonden van St. Jacob, St. 3208 en Jc 16. Gelijk in hoofdstuk IX bleek, is de corroboratio van St. 3208 falsarisdictaat, opgesteld met gebruikmaking van St. 2889a (1088) en St. 3424 (1141). Daarnaast gaat St. 2954 zelfstandig op St. 2889a terug.

St. 2889a: nostri precepti auctoritatem; presente H. episcopo

Jc 16: abbas perpetuo constrinxit anathemate, si quis hoc statutum ausu temerario presumpserit infringere.

St. 3208: supradicte traditionis testamentum ut ratum maneat et inconvulsum ... astipulatione confirmavi ac tot tantorumque virorum testimonio comprobatum est, quorum nomina subscripta sunt

St. 2889a: sub presentia et testimonio illustrium virorum qui subtitulati sunt

St. 2954: Quod ut ratum et inconvulsum omni evo permaneret, meo precepto mea auctoritate me presente O. episcopus ... perpetuo anathemate segregavit, quicumque hoc aliquo ausu, aliqua temeritate infringere presumeret.

Huius igitur traditionis testamentum sancitum et astipulatum est tot tantorumque presentia et auctoritate illustrium virorum qui subscripti sunt.

En de inhoud van deze corroboratio is ten enenmale onmogelijk. Daarin wordt bericht over de door bisschop Otbert uitgesproken excommunicatie van overtreders en worden de getuigen met de

in het Jacobsklooster gebruikelijke ophef aangekondigd; doch van een beoorkondings- of bezegelingsbevel is geen sprake. Zoiets is niet aanvaardbaar in een oorkonde, waaraan de rijkskanselarij aandeel heeft gehad; daarom is het in hoge mate compromittant, dat de inleidende woorden van diezelfde corroboratio blijkens hun overeenstemming met St. 2955 in een echt stuk gestaan hebben, dat in de kanselarij minstens aanwezig geweest is. In St. 2955 volgt daarop als normaal de verwijzing naar de eigenhandig bekrachtigde oorkonde en de vermelding van het bezegelingsbevel.

In het dispositieve deel van St. 2954 staan wendingen uit twee oorkonden van St. Jacob: uit hetzelfde diploma van 1141 St. 3424, dat ook voor het opstellen van St. 3208 gediend heeft; en uit een abtsoorkonde van 1140 Jc 21.

Jc 21: XL sol. ... in anniversariis suis ... distribui constituerunt
eo pacto ... ut communiter teneant in censu frugibus agris aquis molendinis et in cunctis reditibus suis ... superstes ... pacifice et integre solus retinebit

St. 3424: W. hanc traditionem ... manu sua suscipiens ... L. advocato ecclesie reportavit et in manu reposuit.

St. 2954: quod ... iniuste suis distribuerit militibus; eo pacto ut ... libere et pacifice in manu mea ad usum ecclesie reponeret
ecclesia ... integre (villam) recuperavit et ... in manu mea absolute reposuit. Ego igitur A. villam cum suis appenditiis et villis adiacentibus et cunctis earum reditibus, aquis pratis silvis molendinis ... ad corpus b. Begge reportavi et tradidi

Alle getuigen van St. 2953 komen eveneens voor in St. 2954. Bovendien bevat St. 2954 aan het einde van de lijst een aantal getuigen, die in St. 2953 niet genoemd zijn: comes Bartholdus et filius eius Bartholdus (volgen nog 4 namen), de familia imperatoris (5 namen), de familia s. Lamberti (10 namen). De getuigenlijst van St. 2953 kan dus uit die van St. 2954 afgeleid zijn. Hiermee is slechts het feit in tegenspraak, dat St. 2954 (tenminste in het afschrift) heeft ‚dux Fredericus, marchio Burchardus', doch St. 2953 ‚Fredericus dux Alemannie, Burchardus marchio Histrie'; voorts dat St. 2953 nog Boso van Barse, graaf Gerard van Wassenberg en Tiebald van Valkenburg noemt, die niet in St. 2954 staan. De graaf van Wassenberg zal hier zeker thuisbehoren, want hij komt ook in St. 2951 en 2955 onder de interveniënten voor; maar hij staat in St. 2953 niet op de hem toekomende plaats. In 't algemeen maakt de lijst van St. 2953 door de van 2954 afwijkende volgorde

een indruk van mindere oorspronkelijkheid. Eerst worden als aanwezig bij het gerechtsoordeel de bisschoppen genoemd; daarna heren uit het land van Luik, ‚qui iudicaverunt inprimis de Leodiensi militia'; aan het slot de rijksvorsten: een paltsgraaf, een hertog, een markgraaf, een hertogszoon, een graaf, dus alweer in onjuiste volgorde. Wellicht had men in St. Jacob uit St. 3424 afgeleid, dat een paltsgraaf een hogere rang heeft dan een hertog. [1])

In St. 2954 deelt de keizer mede, dat de kerk van Andenne herhaalde klachten had gericht tot graaf Albert (III) van Namen, omdat een van diens voorgangers de villa Andenne, die van ouds diende tot prebende voor de godsdienstigen van die kerk, onrechtmatig onder zijn milites verdeeld had. Graaf Albert besloot eindelijk aan dit onrecht een einde te maken en de daarover bestaande oorkonde (suarum offensarum ciirographum) te vernietigen, om niet nog langer in de schandelijke dwaling van zijn voorganger te verblijven. Door schuldbesef gedreven kwam hij naar Luik, raadpleegde de keizer en maakte hem tot uitvoerder van zijn voornemen. In tegenwoordigheid van het lichaam van de hl. Begga oordeelde de keizer, dat dit slechts zo kon geschieden, dat de graaf de weliswaar ten onrechte in leen gegeven villa door een ruil terugverwierf om haar dan in des keizers hand ten behoeve van de kerk te leggen. De graaf ruilde daarop de villa Bonlez, die de kerk vast in bezit had, tegen Andenne en legde het zo herkregen Andenne in handen van de keizer. Deze droeg dan principalem villam Andenne met de aangrenzende villae en alle toebehoren, w. o. de tienden, over aan het lichaam van de hl. Begga onder toestemming van graaf Alberts drie zoons, Godfried, Hendrik en Albert. Hierna gaf de keizer de voogdij op verzoek van de broeders en zusters van die kerk aan graaf Albert, doch zo, dat slechts diegeen daar voogd zou zijn, die de voogdij persoonlijk uit de hand van de keizer ontvangen had. Dan volgt de boven aangehaalde bepaling omtrent de 3e penning.

Ook hier heeft men dus, juist als in de falsa van St. Jacob, een uitvoerig verhaal, waarin het te doen is om de oorsprong van de voogdij. Het maakt een hoogst ongunstige indruk, in het bizonder de bewering dat een ruil plaats vond om een bezit te verkrijgen,

---

1) Vgl. Schum, KUiA Text blz. 370.

dat rechtens reeds aan de kerk van Andenne toekwam; dat de overdracht niet rechtstreeks door graaf Albert aan de kerk, maar door tussenkomst van de keizer geschiedde; en dat Alberts zoons hun toestemming gaven, niet bij de overdracht door hun vader, maar bij die door de keizer. Volkomen hetzelfde streven openbaart zich hier als in Jc 1 en de vita Baldrici, om door verhalen over verschillende overdrachten uit de ene hand in de andere het feit op de achtergrond te dringen, dat de stichter zich eenvoudig de voogdij heeft voorbehouden.

St. 2954 is dus onecht en in het Jacobsklooster in het laatste decennium van de 12e eeuw in nauwe samenhang met St. 2953 vervaardigd. Is er nu nog reden te veronderstellen, dat er twee echte diploma's van 1 Juni 1101 hebben bestaan, een voor St. Jacob, een voor Andenne? Van St. 2953 is de arenga echt, de promulgatio, hier en daar een enkele wending in de contekst, en de nazin van de corroboratio. Van St. 2954: de voorzin van de corroboratio en een deel van de voogdijbepaling. De getuigenlijst van St. 2953 heeft tegenover die van St. 2954 nagenoeg geen zelfstandige waarde. Het eschatocol is tot in de kleinste bizonderheden gelijkluidend. De beide falsa zijn door een en dezelfde man opgesteld. Het enige wat ervoor zou pleiten, dat hij twee verschillende voorbeelden voor zich had, is ten eerste de promulgatio van St. 2954, die, onafhankelijk van St. 2953, volgens Schmeidler eveneens kanselarijdictaat zou zijn; maar het bewijs daarvoor is niet al te sterk. Ten tweede het feit, dat zowel in het ene als het andere diploma, onafhankelijk van elkaar, zielmissen worden vastgesteld; gezien de grote fantasie, die de falsaris ten toon spreidt, kan men hieraan echter niet zo heel veel betekenis hechten. Vermoedelijk stond hem slechts een enkel diploma van genoemde datum ten dienste. Dit echte diploma St. 2953/4A was dan stellig bestemd voor St. Jacob, niet voor Andenne. Want de opsteller daarvan stond in nauwe betrekking met het Jacobsklooster, nam een voogdijbepaling op, die hij ook in een door hem vervaardigde onechte abtsoorkonde voor dat klooster aanwendde (Jc 3), en gebruikte een vroeger diploma voor dat klooster (St. 2889a), dat hij overigens waarschijnlijk zelf indertijd opgesteld had. Daar hij meermalen in de Rijkskanselarij werkzaam is geweest, is het begrijpelijk dat hij in zekere wendingen

het kanselarijgebruik volgde. De inhoud was een eenvoudige schenking met de bescheidene beperking van voogdijrechten, die ook in Jc 3 gevonden wordt.

De oorkonde over de voogdijrechten te Sassey van 1105 And. 2 doet in de woorden van de narratio ‚corpus sanctissime Begge illuc deferentes' denken aan St. 2954: videns presentatum mihi sacratissime Begge corpus, en in de corroboratio ‚Hoc autem recuperationis ecclesie pactum sancitum et constipulatum tot tantorumque presentia et auctoritate nobilium' keert het daar aangewende falsarisdictaat terug. Andere bewoordingen herinneren rechtstreeks aan falsa uit het Jacobsklooster, vooral aan St. 2953.

St. 2953: cum plures adessent ... Affuit cum eis etiam abbas S.
DK II 285: non modice
St. 2953: quod advocationem in beneficio dederat, deinde quicquid ... sibi iniuste usurpaverat, abiudicaverunt
nichil aliud iuris illi esse
Jc 1a: quid iuris haberet (advocatus); id iuris illi tantum constitutum esse

And. 2: Affuit illic innumerabilis confluentia ..., non modica frequentia
quicquid iniuste invaserat, iudicio nobilium ecclesie recognovit ... quod prepositum ... prefecerit et quod ... fecerit ... et quicquid iniuste suo dominio mancipavit
quicquid iuris esset advocati

Het nauwe verband met St. 2953 wordt ten overvloede bewezen door een overeenkomst met het DLoth. III 34, dat ook daar tot voorbeeld diende. And. 2: iura ecclesie ... diu sub querimonia et calumpnia presumptive tenuit, vgl. DLoth. III 34: ecclesia ... theloneum ... sine omni calumpnia tenuerat, en: presuntivam audaciam. Zeker is dus ook de gedachte van het in het openbaar voorlezen van een document ‚Ibi pronuntiatis proclamationum litteris ... in publica subscriptorum audientia' door de passus van het DLoth. III 34 ‚privilegium ... publice est recitatum ... regni primates, qui inpresentiarum aderant et privilegium ... audierant' geïnspireerd; hier kent men deze vooroorkonde, maar wat daar ‚proclamationum littere' geweest zijn, is even duister als het ‚offensarum ciirographum', waarvan in St. 2954 sprake is.

De inhoud van And. 2 is deze. Voogd Walterus van Sassey had zich bijna alle rechten, die de kerk daar had, toegeëigend; de voogdij bezat hij uit de derde hand, namelijk als ondervoogd van zijn broeder

Dodo, die haar weer van hertog Dirk van Metz had. Toen nu hertog Dirk zich eens te Hoei bevond, hebben de broeders en zusters van Andenne het lichaam van de hl. Begga daarheen gebracht en zich beklaagd. Walterus moest toen volgens uitspraak van de nobiles ecclesie en van Dodo zijn aanmatigingen erkennen, bestaande in ontvreemding van inkomsten van de kerk, onrechtmatige benoeming van een prepositus, het doen gelden van een ander recht voor de servi die in zijn kasteel woonden dan die in het allodium gezeten waren, het dwingen tot arbeid aan het kasteel van servi en mansionarii ecclesie. De rechten, die hij te Sassey als voogd mag genieten, worden dan nauwkeurig omschreven.

Hoewel het stuk zich als een plechtige beoorkonding van een gerechtelijke uitspraak voordoet, blijkt niet in wiens naam het uitgevaardigd werd. Getuigen zijn de hertogen van Opper- en Neder-Lotharingen, de graven van Namen, Vaudémont, Vianden, Durbuy, Chiny en Montaigu, de heren van Briey, Thionville, Chauvancy, Dun, Clermont en Richemont. De getuigenis van een zo groot aantal hertogen en graven verwacht men in een konings- of bisschopsoorkonde, niet in een stuk zonder oorkonder. Echt is de getuigenlijst echter zeker wel. Haar vorm (namen in de genitief voorafgegaan door S(ignum)) wijst erop, dat zij in Frankrijk of de aangrenzende streek van Opper-Lotharingen opgesteld is, waar zulks in die tijd meer in gebruik was dan in het land van Luik.

Meer licht over Sassey wordt door And. 4 van 1127 verspreid. Daarin verklaart aartsbisschop Reinoud II van Reims, dat de kerk van St. Marie te Andenne door schenking van zijn voorganger Manasses het altaar van Sassey lang in bezit had gehad, doch dat het door verschillende oorzaken hem in handen gekomen was ‚ita quod ... iuste illud retinere possemus'. Voor zijn zieleheil geeft hij het aan de kerk van Andenne terug, maar behoudt zich de benoeming van de priester voor, die op voorstel van een van de geestelijken uit Andenne aan de deken en van de deken aan hem zal geschieden. Nader hierop in te gaan is onnodig; de oorkonde bevat geen Luiks dictaat, corroboratio en eschatocol stammen uit de aartsbisschoppelijke kanselarij. Gezien de ligging van Sassey is het waarschijnlijker, dat aartsbisschop Manasses II van Châtillon (1096—1106) dan Manasses I van Gournay (1069—1080) de

schenker is geweest. Maar in het eerste geval is het geheel onbegrijpelijk en anders toch ook vreemd, dat Manasses II in And. 2 van 1105 niet genoemd wordt. Daar wordt in de datering de tegenwoordigheid van bisschop Otbert van Luik gemeld, doch van de aartsbisschop van Reims, in wiens diocees Sassey lag, gezwegen.

In bisschop Otberts oorkonde van 13 December 1107 And. 3 is enig oorkonderdictaat aan te wijzen bij vergelijking met de dictaten uit andere stukken van die bisschop, die in aanhangsel I met LM worden aangeduid. And. 3: ecclesiam . . . ita liberam esse, ut vgl. LM 1: ita libere, ut; LM 8: ita libera conditione, ut; LM 10: ita liberum fecit, ut. And. 3: rei veritatem recognovimus vgl. LM 12: verum recognoscens. And. 3: litteris commendatum vgl. LM 13: litteris commendare. And. 3: regnante rege Henrico quinto vgl. LM 12: regnante Henrico quinto rege. Niettemin beantwoorden zelfs de formele gedeelten geenszins aan de gewone vormen van een bisschopsoorkonde uit deze tijd (vgl. aanhangsel I). Die hebben steeds een door ‚Ego' ingeleide intitulatio, terwijl de promulgatio, indien zij daarop volgt, subjectief gesteld is; hier echter ontbreekt het ‚Ego' en volgt met ‚Notum sit . . .' een objectieve promulgatio. Verder is het geheel ongebruikelijk, dat de bisschop in het meervoud spreekt. Hetzelfde geldt voor de vorm van de datering. Wel zal daar de opgave van 's bisschops ordinatiejaar uit een echt stuk stammen (vgl. hetzelfde in LM 2). Maar door het ontbreken van de woorden ‚Actum est hoc' aan het begin, door de opgave van het koninklijke regeringsjaar, de toevoeging aan het einde van de dag onder ‚Data' en de plaats onder ‚Actum' en het slotwoord ‚feliciter' — door al deze dingen, die in bisschopsoorkonden overigens niet voorkomen, sluit de datering zich bij de onechte koningsoorkonden van Andenne en van St. Jacob ten nauwste aan. Heeft een falsaris zo ook het formele gedeelte van een bisschopsoorkonde naar het voorbeeld van koningsoorkonden omgewerkt, dan zal men dit kunnen verklaren uit het streven, aan zijn maaksel een bizonder plechtig karakter te geven.

Ongetwijfeld is het de falsaris uit het Jacobsklooster, die And. 3 niet alleen geschreven, maar ook opgesteld heeft. Het betreft nl. ook hier weer een rechtsherstel op grond van een gerechtelijk

oordeel, en ook hier, evenals in St. 2953 en in And. 2, is voor het opstellen daarvan het DLoth. III 34 gebruikt.

DLoth. III 34: (Geen arenga. Intitulatio zonder ‚Ego'.) *Notum sit tam futuris quam presentibus,* quod ecclesia b. Iohannis ... theloneum ... *usque ad nostra tempora ... tenuerat.* Cuius traditionis *privilegium* ... est recitatum.

Hanc querelam ... suscipientes ... regni *primates* ... ut secundum testimonium privilegii *iudicium* mihi darent commonuimus. *Communicato* illi inter se *consilio* ... abiudicaverunt iudicium ... Nos autem ... totum restituimus et ad *integrum,* quidquid videlicet

Actum est *Leodii* anno inc. dom. ... *feliciter.*

And. 3: (Geen arenga. Intitulatio zonder ‚Ego'.) *Notum sit* omnibus *tam futuris quam presentibus* ecclesiam Andanensem ... Hoc igitur legitimum sui iuris *privilegium ad usque tempus* A. ... constanter ob*tinuit.* Huius infracture querimonia *usque ad nostrum tempus* protelata

primos maioris ecclesie ... omnes in *commune* consuluimus, quorum *consilio* auctoritate et *iudicio* ius ecclesie ... red*integra*vimus, scilicet

Anno dom. inc. ... *Actum Leodii feliciter.*

De infinitiefconstructie, die op ongewone wijze bij de promulgatio aansluit, is misschien geïnspireerd door de narratio van And. 4 (1127).

And. 4: didicimus ecclesiam b. Marie de Andana ... altare de S. diu tenuisse, sed ... quibusdam causis intervenientibus ... illud retinere possemus

And. 3: Notum sit ... ecclesiam Andanensem ... liberam esse ... Hoc ... ecclesia constanter obtinuit, sed A. comite inquietante ... ecclesia retinuit

In de corroboratio heeft de opsteller de in St. 2954 reeds aangewende bewoordingen wat verder gestyleerd.

St. 2954: anathemate segregavit ... Huius igitur traditionis testamentum sancitum et astipulatum est ... auctoritate illustrium virorum

And. 3: Huius igitur recuperationis testamentum universali concilio collaudatum est et corroboratum, auctoritate confirmatum, testimonio astipulatum, litteris commendatum, sigillo sanccitum, banno ligatum, anathemate diffinitum.

In het dispositieve deel herinnert een wending aan de onechte stichtingsoorkonde van St. Jacob Jc 1.

Jc 1: de omnibus, que abbas ... corrigere poterit, nihil exigat ... Si quid autem minus abbas vel minister eius per se poterit, ipse (advocatus) iam demum invitatus illuc veniet

And. 3: Si tale quid corrigendum tam difficile esset, quod ibi diffiniri non posset, tum demum precatu vel conductu prioris ecclesie manum episcopus adhiberet

Hierdoor is men er tevens voor gewaarschuwd, de rechtsinhoud als echt te laten gelden. De kerk van Andenne, zo bericht bisschop Otbert, was van ouds vrijgesteld van betaling van bisschoppelijk servitium. Dit voorrecht bezat zij tot op de tijd van graaf Albert (II van Namen, † 1063/64, of Albert III, † na 1102) en gravin Reilendis (echtgenote van Albert II, moeder van A. III); doch toen die graaf tegen bisschop Dietwin (1048—'75) het bisdom aanviel, heeft de bisschop de dienst in Andenne verboden en de rechten van de kerk geschonden; de investituur heeft zij behouden [1]). Hierover werd later een klacht tot bisschop Otbert gericht, die zegt de zaak des te beter te hebben kunnen onderzoeken, doordat hij zich destijds aan Dietwins hof bevonden had. Hij heeft voorts een aantal geestelijken geraadpleegd, volgens wier raad en oordeel hij het recht van de kerk in de oude vrijheid hersteld heeft, waardoor zij vrij is van elk bisschoppelijk servitium; slechts ten aanzien van de wijdingen zal zij van de bisschop afhankelijk zijn, maar zo dat de kerk haar eigen titulus heeft en de prior de te wijden geestelijken aan haar eigen aartsdiaken volgens eigen keuze zal afvaardigen. Alleen wanneer iets zo moeilijks te bestraffen is, dat het daar niet uitgemaakt kan worden, zal de bisschop op verzoek en onder geleide van de prior er zich mee inlaten; voor de servientes zal er hetzelfde recht gelden als te Luik.

In de narratio over het conflict tussen graaf Albert en bisschop Dietwin kan wel iets van een echte traditie over zijn; immers in een brief van 23 Maart 1075 [2]) spoort paus Gregorius VII, na ernstige verwijten over andere aangelegenheden geuit te hebben, bisschop Dietwin aan, de wijding van de kerk van de Namense graaf niet langer uit te stellen en bij ongesteldheid deze taak aan zijn ambtgenoot van Metz over te dragen. E. Caspar meent, dat de kerk van St. Albanus in Namen bedoeld is. Men zou ook aan Andenne kunnen denken, dat toch blijkbaar eveneens door het Namense gravenhuis gesticht of opnieuw opgericht is [3]).

---

1) Het schijnorigineel heeft ‚investituram *ecclesia* retinuit', niet ‚ecclesia sticam' zoals in de druk staat.

2) Registrum II 61; uitg. E. Caspar I (1920) 216.

3) De bewering dat de hl. Begga (7e eeuw) de stichtster van Andenne zou zijn, verschijnt voor het eerst in de vita s. Begge, die niet voor de 12e eeuw

Minder gunstig is het dispositieve deel te beoordelen. Het ging er om, de wijdingen aan de bisschop te onttrekken en aan de eigen aartsdiaken voor te behouden. Deze ontwikkeling van het aartsdiakonaat als een zelfstandige macht tegenover de bisschop [1]) is aan het einde van de 12e eeuw meer begrijpelijk dan aan het begin; onaannemelijk is de erkenning daarvan door de bisschop. En dan: wat moet men verstaan onder de ‚lex', geldend voor de servientes van het sticht, die dezelfde is als in Luik? Het ligt voor de hand hierbij te denken aan de rechten van de servientes der Luikse kapittels, die in het beroemde privilege St. 3021, tien dagen later dan And. 3 gedateerd, neergelegd zijn. Dat hier een falsum, ontstaan in het Jacobsklooster, met dit privilege in verband staat, zal in hoofdstuk XIV van grote betekenis blijken te zijn.

De opsomming van geestelijken, die bisschop Otbert voor zijn beslissing geraadpleegd zou hebben, is blijkbaar een vinding van de falsaris. Want eerst worden ‚abbates' aangehaald, wier namen echter achterwege blijven; voorts als archidiaconi: Domproost Frederik en Domdeken Hendrik, ten slotte de aartsdiaken Hendrik, de deken Lambert en de priester Wederic uit Andenne. Deze volgorde is onjuist; abten staan in echte bisschopsoorkonden, b.v. BS 34 (1118), achter de aartsdiakenen. De namen van Domproost en Domdeken keren in de getuigenlijst terug en kunnen dus daaraan ontleend zijn; namen van abten waren daar niet te vinden.

De tijd van ontstaan van het falsum, dat wegens het verband met de oorkonden van het Jacobsklooster omstreeks 1190—1200 moet vallen, is zeer goed in overeenstemming met het doel, het gezag van de Luikse bisschop zoveel mogelijk buiten te sluiten. Immers op 8 Juli 1194 verwierf het sticht Andenne een beschermingsbrief van paus Celestinus III [2]), die door de clausule ‚statuentes ut si vos in aliquo senseritis praegravari, libere vobis liceat sedem apostolicam appellare' zowel tegen de bisschop als de graaf van Namen tot wapen kon dienen.

---

ontstaan is; vgl. L. van der Essen, Étude sur les vitae des saints mérovingiens (1907) 183 vlg. Men merke op, dat nog gedurende de 12e eeuw slechts in een onecht stuk, St. 2954 (1101), van ecclesia s. Begge wordt gesproken, terwijl het in And. 4 (1127) heet: ecclesia s. Marie.

1) Vgl. A. Hauck, Kirchengeschichte Deutschlands IV (1903) 13 vlgg.

2) Orig. te Namen; druk: Misson a. w. blz. 242.

Beschouwen we nog eenmaal de onechte dictaten uit Andenne, dan herinneren ook deze ons aan de vita Baldrici. In St. 2954 is ‚At ego' en ‚diutius' aan de auteur van de vita eigen, zoals boven opgemerkt, en ook ‚diuturnus' vgl. VB 24: diuturnis seditionibus, 28: diuturnis lamentis. Bij ‚diuturna proclamatione, continue proclamationi' vgl. nog VB 8: proclamationes plurime, 31: continuum luctum; bij ‚a sancte matris ecclesie gremio ... segregavit' vgl. VB 24: sancte matris ecclesie, qua segregatus fuerat, societatem; bij ‚finem iniustitie ... ponere' vgl. VB 24: finem ... detrimentis imposuit. Anaphorae als ‚meo precepto mea auctoritate me presente, aliquo ausu aliqua temeritate' passen in de stijl van de vita.

And. 2 is in het zuiverste rijmproza met vele allitteraties gesteld, b.v.: *Affuit illic innumerabilis confluentia* populorum, / *non* modica *frequentia no*bilium, / *cum* dies magnus et venerandus erat / *cum*que ipse *dux* filiam Roberti Flandrensis comitis in *ux*orem *dux*erat. / *Affuit* etiam ... Behalve het rijm, de anaphora en de litotes (non modica) doen ook deze bewoordingen zelf aan de VB denken, c. 6: ille dies gloriosus ... sub frequentia patrum, sub alacritate plebis et circumfuse multitudinis exspectatione. Nog een gecombineerde anaphora en epiphora heeft And. 2: iudicio nobilium ecclesie recognovit, iudicio etiam ipsius Dodonis ... recognovit; verder synoniemenparen: sub querimonia et calumpnia, dies magnus et venerandus.

De reeds aangehaalde corroboratio van And. 3 is een typisch staaltje van de rhetorische stijl, die wij uit de VB kennen; herhaaldelijk volgen korte zinsdelen, uit een substantief en verbaalvorm bestaande, elkaar op. Ook in de narratio leest men iets dergelijks: sigillum obiecit, officium interdixit, partim sui iuris infregit, partim ... retinuit. De eerstgenoemde phrase onderscheidt zich bovendien door het negenmaal herhaalde eindrijm en door het stafrijm: concilio — collaudatum — corroboratum — confirmatum — commendatum, sigillo — sanccitum; terwijl bovendien in het laatste gedeelte het rijm door de ritmische bouw ondersteund wordt: de cursus velox van ‚litteris commendatum, anathemate diffinitum' omgeeft de cursus planus van ‚sigillo sanccitum, banno ligatum'. Ik herinner er aan, dat echte oorkonden van bisschop Otbert de corroboratio doorgaans missen, hoogstens in zeer eenvoudige vorm vertonen (zie aanhangsel I). De uitdrukking van And. 3 ‚partim

. . . partim' staat ook meermalen in de VB, c. 9. 11. 20. Overtuigender nog is het feit, dat de oorkonde een wending uit Sallustius bevat, naar wie de stijl van de VB geheel en al gevormd is. And. 3: utpote qui tum temporis in contubernio . . . episcopi assidue militabamus vgl. Iugurt. 64, 4: is eo tempore contubernio patris ibidem militabat. Bij ‚assidue' vgl. nog VB 11: inter assiduas sermonum collationes.

XIII. HET TOLPRIVILEGE VAN AARTSBISSCHOP FREDERIK VAN KEULEN VOOR DE KOOPLIEDEN VAN LUIK EN HOEI.

Van 4 December 1103 dateert een oorkonde van aartsbisschop Frederik van Keulen Kn. II 28, die in menig opzicht van groot belang is. Zij bevat een herstel van oude tolrechten, die de kooplieden van Luik en Hoei te Keulen verschuldigd zijn. Men bezit deze oorkonde slechts in late afschriften; door de uitgave van K. Höhlbaum [1]) bekend geworden, heeft zij sindsdien in tal van werken op het gebied van de handelsgeschiedenis [2]) en van de geschiedenis van Keulse stadsinstellingen [3]) een voorname plaats bekleed. Reeds Höhlbaum heeft de bewoordingen van Kn. II 28 onderzocht. Hij kon wel enige elementen van oorkonderdictaat vaststellen, maar was door de daarnaast voorkomende afwijkingen van het Keulse gebruik genoopt aan te nemen, dat de oorkonde onder toenadering tot de Keulse formules in Luik geschreven, in de aartsbisschoppelijke kanselarij slechts bezegeld is [4]). Knipping heeft zich bij dit oordeel aangesloten. Sindsdien zijn de aartsbisschoppelijk-Keulse oorkonden

1) Hansisches Urkundenbuch III (1882—'86) nr. 601 naar één 17e-eeuws afschrift en een oudere druk, met belangrijke inleiding en aantekeningen. Nu ook bij E. Fairon, Régestes de la Cité de Liège I (1933) nr. 1, waar nog drie andere afschriften zijn aangehaald, zonder dat de tekst daardoor veel verbeterd kon worden. Belangrijk is Fairons mededeling, dat het origineel zich nog in 1676 in het Jacobsklooster te Luik bevond (vgl. hoofdstuk XIV).

2) b.v. W. Stein, Handels- und Verkehrsgesch. der deutschen Kaiserzeit (1922) 263 vlgg.; F. Rousseau, ASAN 39 (1930) 90 vlgg.

3) Vooral bij R. Koebner, Die Anfänge des Gemeinwesens der Stadt Köln (1922) 171 vlg., 552 vlgg.

4) Niettemin achtte hij de Waalse naamsvorm ‚Tremunge' voor Dortmund eerst van de afschrijvers afkomstig.

tot 1158 door O. Oppermann aan een onderzoek onderworpen [1]). Hij bracht Kn II 28 in een dictaatgroep samen met twee keizeroorkonden voor het klooster Werden uit 1098 St. 2940 en 2941 [2]) (of liever gezegd St. 2940A en 2941A, want beide stukken zijn vervalst doch bevatten een echte datering [3]), waarop het hier aankomt) en een oorkonde van aartsbisschop Frederik eveneens voor Werden van 1103 Kn. II 27. Daarvan zijn de beide diploma's, evenals Kn. II 28, gekenmerkt door de bizondere vorm van de datering, die het jaar opgeeft zonder enig inleidend woord, vervolgens onder ‚Actum' de plaats, onder ‚Data' de dag. Uit deze overeenstemming mede in verband met de invocatio [4]) besloot Oppermann, dat Kn. II 28 evenals de drie andere oorkonden afkomstig is van een aartsbisschoppelijke opsteller, die tevens in betrekking stond met het klooster Werden.

Nu wij evenwel met de oorkonden van het Jacobsklooster in Luik op de hoogte zijn, is het mogelijk in het dictaat van Kn. II 28 een ander inzicht te krijgen. Immers de datering van Kn. II 28 ‚Anno dom. inc. MCIII ind. XI, H. Romanorum augusto imperante, F. archiepiscopo. Data II non. Decembris. Actum Colonie feliciter in nomine Domini' heeft volkomen dezelfde vorm als die van St. 2889a voor het Jacobsklooster ‚Anno divine (?) inc. MLXXXVIII ind. XI, anno autem domni H. tercii Romanorum augusti [5]) ... Data VIIII kal. Maii. Actum Aquisgrani feliciter in nomine Domini', welke vorm dan in St. 2953 en 2954 volkomen onveranderd en in St. 3208, 3209, DLoth. III 57 en 80 met kleine wijzigingen terugkeert; behalve de volgorde is ook de apprecatio steeds

---

1) Rheinische Urkundenstudien I (1922); voor het volgende blz. 32 vlgg.

2) Druk: Bendel, Die älteren Urkunden ... für Werden (1908) nr. 18. 19. Facs. van St. 2940: KUiA IV 20.

3) Oppermann a. w. blz. 32 vlg., 128 vlg., 138 vlg.

4) Höhlbaum had de invocatio van Kn. II 28 ‚In nomine s. e. i. t., patris et filii et spiritus sancti' als Luikse formule gekenmerkt zonder daarvoor een bewijsplaats aan te voeren. Men zou twee oorkonden van bisschop Hendrik van Luik van 1079 en 1082—'87, Kurth, Chartes de Saint-Hubert I (1903) nr. 40. 56, en een van bisschop Albero II van 1140, Martène-Durand, Ampl. coll. I 764 kunnen aanhalen; maar de woorden zijn niet zo ongewoon, dat men er veel houvast aan heeft.

5) Hieruit blijkt, dat Höhlbaum het niet overgeleverde woord ‚imperatore' ten onrechte in de datering van Kn. II 28 ingelast heeft.

gelijkluidend. Ten slotte vindt men deze vorm ook in bisschopsoorkonden, die bij deze groep behoren, terug, met name in die van Otbert And. 3: Anno dom. inc. MCVII ind. XV, regnante rege H. quinto, anno regni eius II, episcopante O. Leod. episcopo, anno sue ordinationis XVI. Data id. Dec. Actum Leodii feliciter.

De beide diploma's nu voor klooster Werden hebben na de opgave van de jaartallen in St. 2940: Actum est Mogontie feliciter. Data VI id. Mai in Christo; St. 2941: Actum Colonie feliciter. Data X kal. Iunii, een geheel achteraan plaatsen van de dagtekening dus, hetgeen wel afwijkt van het normale gebruik, maar toch allicht zo verklaarbaar is, dat men de dag later wenste in te vullen en daarvoor aan 't begin geen plaats gelaten had. Kn. II 28 nu heeft èn de volgorde (eerst de dag, dan de plaats) èn de apprecatio afwijkend van St. 2940. 2941, doch overeenstemmend met St. 2889a enz. In nauwer verband dan met Werden staat dit eschatocol met St. Jacob te Luik.

Niettemin is in de overige bewoordingen van Kn. II 28 ongetwijfeld oorkonderdictaat aanwezig. De opsteller uit Werden acht Oppermann wellicht identiek met de in Kn. II 34 genoemde kapelaan Hendrik. Hij is daar in gezelschap van de kapelaan Dirk als tweede; deze Dirk heeft in de jaren 1106—1126 een groot aantal aartsbisschoppelijke oorkonden opgesteld, ze vaak ook geschreven [1]). Met zijn dictaten vertoont Kn. II 28 hier en daar overeenkomst.

Kn. II 28: O. Leodiensis episcopi, qui tunc presens aderat
concilio et instinctu nostrorum qui ibi aderant comprovincialium episcoporum
sancitum est et astipulatum
Igitur hoc testamentum ut ratum et inconvulsum permaneat, placuit nostro sigillo insigniri et violatorem perpetuo feriendum anathemate

Kn. II 132: comiti F., qui tunc presens aderat
videntibus cunctis qui aderant
Kn. II 31: ex instinctu Dei ammonitus
Kn. II 124. 138: Et ut hoc ratum et inconvulsum maneret, ... testamenti astipulatione ... corroboravimus; Kn. II 31. 123. 204. 237: cartam hanc scribi et sigillo nostro placuit signari; Kn. II 149: nostro sigillo iussimus insigniri; Kn. II 119. 183: perpetuo anathemate feriatur; Kn. II 204: anathematis sententia feriatur.

1) Oppermann a. w. §34 vlgg. Dirks latere werkzaamheid als falsaris kan hier buiten beschouwing blijven.

Met opzet heb ik in het voorgaande niet opgenomen de promulgatio ‚Notum sit omnibus tam futuris quam presentibus, omnibus quidem iuste et pie in Christo viventibus', bij welke Höhlbaum ter vergelijking Lac. I 279 = Kn. II 126 ‚Notum sit omnibus pie in Christum viventibus' had aangehaald. Want ondanks die parallel komt het mij voor, dat de oorsprong van deze woorden van Kn. II 28 heel ergens anders te zoeken is, namelijk in Hoei, in het sticht voor reguliere Augustijner kanunniken Neufmoustier. Immers een ongedateerde brief [1]), waarin bisschop A., waarschijnlijk Albero I van Luik (1121—'28), alle gelovigen, die verhinderd zijn het Heilige Graf in Jeruzalem te bezoeken, ingevolge machtiging van de patriarch Arnulf aan zijn voorganger Otbert toestaat hun gelofte te vervullen door een bezoek aan de Nieuwe Kerk te Hoei, is geadresseerd: A. Dei gratia humilis Leodiensium minister omnibus pie in Christo viventibus que promisit Deus se diligentibus. Het stuk geeft geen reden tot verdenking [2]); ik noem het voor het gemak N 1. De aangehaalde wending keert dan terug in een oorkonde weer van bisschop Albero uit 1125 voor zekere Wilendis [3]), waarvan het (vermeende) oorspronkelijk zich in het archief van Neufmoustier bevindt en die ik N 2 noem. Zij houdt ook nog in andere bewoordingen verband met Kn. II 28.

1) Origineel Luik, Rijksarchief, fonds Neufmoustier, inv. nr. 2. Druk: J. Closon, BSAHL 13 (1902) 466.

2) Het zegel is verloren. Het origineel is in boekschrift, hetgeen bij een brief heel goed mogelijk is; ook de eveneens ongedateerde brief van bisschop Albero (van 1124—'27) aan de abt van Cluny, orig. Parijs, Bibl. Nat., coll. de Bourgogne vol. 80 charte 234, gedrukt Bernard-Bruel, Recueil des chartes de l'abbaye de Cluny V (1894) nr. 3976/3977 is in boekschrift. Een voor de echtheid niet ongunstig teken is ook, dat de bij het adres aansluitende arenga overgegaan is in een oorkonde van bisschop Alexander van 1130 voor Neufmoustier BSAHL 13, 467, welke de verhouding tot de kerk van St. Marie regelt en waarvan de inhoud vrijwel geheel gedekt is door een parallele oorkonde voor St. Marie te Hoei CRCRH 4e série I (1873) 112. De mening van Closon t. a. p., dat N 1 een in Neufmoustier gemaakt ontwerp zou zijn, acht ik dan ook onjuist. Waarom hij het stuk eerst aan bisschop Alexander (1128—'35) toewijst, weet ik niet. — Bij de inhoud: reeds in een oorkonde van 1146 heet Neufmoustier gewijd te zijn aan het Hl. Graf en Johannes de Doper, BIAL 14 (1878) 262.

3) Druk: BSAHL 8 (1894) 345. De oorkonde is vermaard door het optreden van de goudsmid Reinier onder de getuigen; G. Kurth, Ac. roy. de Belg., Bulletin cl. des lettres 1903, 519 vlgg.; J. Destrée, Renier de Huy (1904). De getuigenlijst is gelukkig echt.

Kn. II 28: Notum sit omnibus tam futuris quam presentibus, omnibus quidem iuste et pie in Christo viventibus, qualiter... Coloniam venerunt, nostram presentiam adierunt

Hoc autem testimonium sancitum est et astipulatum

qui tunc presens aderat; qui ibi aderant

Igitur hoc testamentum ... placuit nostro sigillo insigniri

N 2: Notum facio omnibus pie et iuste viventibus, quoniam S. ... cum essem Hoii meam presentiam super hac re adiit

Hec itaque traditionis astipulatio ... placuit o(mnibus qui) presentes stabant et testes huius rei aderant, ut cartam inde preciperem fieri et sigillo meo signari et nomina huic rei (in) testimoni(um ...) subnotari

Men merke op: voor de wending van Kn. II 28 ‚iuste et pie' biedt Kn. II 126 uit Keulen geen parallel, doch alleen N 2 uit Neufmoustier. Ook N 1 bevat het woord ‚iuste' niet, daarentegen ‚in Christo', dat in N 2 ontbreekt; Kn. II 126 heeft ‚in Christ*um*'. N 1 is naar alle waarschijnlijkheid echt en door de afzender uitgevaardigd. In het bizonder maakt het adres van die brief met zijn rijm ‚viventibus — diligentibus' een indruk van oorspronkelijkheid. Dit kan ondanks het rijm van de dubbele promulgatio in Kn. II 28 niet getuigd worden. Voorlopig als hypothese geef ik voor dit alles een verklaring, waarvoor het bewijs eerst verderop geleverd kan worden. Zij luidt: voor de huidige redactie van het tolprivilege zijn de bewoordingen van N 1 gebruikt, doordat aan de oorspronkelijke promulgatio van Kn. II 28A ‚Notum sit omnibus tam futuris quam presentibus' op grond van het adres in N 1 een tweede helft toegevoegd, het zo even aangewezen rijm door ‚presentibus — viventibus' nagevolgd en ‚pie' met toevoeging van een synoniem tot ‚iuste et pie' opgesierd werd. Straks zal blijken, dat deze manier van doen volkomen overeenstemt met de werkwijze van de hier verantwoordelijke opsteller. Daar N 1 niet vóór het jaar 1121 gesteld kan worden, komt reeds hier een verdenking tegen de beroemde tolrechtsoorkonde op. Een andere vraag is, of ook de verhouding tot N 2 zo uitgelegd moet worden, dat de opsteller van Kn. II 28 dit stuk gebruikt heeft, dan wel of ook N 2 niet te vertrouwen is. Reeds dat hier de wendingen met ‚placuit' en met ‚aderant' terugkeren, die in Kn. II 28 oorkonderdictaat kunnen zijn, stemt ons niet gunstig. Maar laat ons N 2 nader onderzoeken.

Hier doet zich nu het in hoofdstuk III gemelde feit voor, dat N 2 geschreven is door de falsarishand Cc van het klooster St.

Jacob te Luik. [1]) In de linker benedenhoek vertonen zich sporen, dat aan de achterzijde een zegel ingehangen is geweest. Van het perkament is aan de rechterzijde een strook met enig tekstverlies afgescheurd. — Verschillende bewoordingen van N 2 herinneren aan falsarisdictaten van het Jacobsklooster. N 2: meam presentiam super hac re adiit, vgl. St. 2954: me super hac re consuluit. — N 2: non que Dei sed que sua sunt querentium, vgl. Jc 1: ea que sua sunt possident; cogitans ea que Dei sunt. — N 2: metuens ... super tam varia conditione; ne aliquando ... infirmari posset, vgl. Jc 1a: metuens, ne forte aliquando ... — N 2: liberam et immunem ab omni placito et servitio, vgl. St. 3209: a cuiuslibet ... potestatis placito vel districtione liberum penitus sit et immune. In de corroboratio stuiten we op datgene, wat ons reeds in St. 3209 als iets onmogelijks voorkwam: van de getuigen wordt medegedeeld, dat zij hun goedkeuring hechtten aan, of liever besloten tot (placuit) de beoorkonding en bezegeling. Verder wordt men weer even aan het DLoth. III 34 herinnerd: N 2 cum essem Hoii vgl. DLoth. III 34 cum Leodii tunc essem. De rhetorische narratio, vooral de anaphora ‚res iure hereditario traditas, res antiquitate possessas' is in de stijl van de vita Baldrici.

Bisschop Albero bericht in N 2, dat Sugerus, kanunnik van (St. Marie te) Hoei, wegens het volgende tot hem kwam. Hij zag door de hebzucht en slechtheid van rectores, iudices en anderen vaak erfgoederen van de rechte erfgenaam op onrechtmatige bezitters overgaan; daarom heeft hij het allodium, dat hij als vaderlijk erfdeel bezat, namelijk de helft van de kerk van St. Steven met toebehoren, op gezag van de bisschop overgedragen aan het altaar van St. Marie onder voorwaarde, dat Wilendis en haar erfgenamen, aan wie hij die goederen voor zijn zieleheil in hereditate (in erfpacht) gaf, jaarlijks vier penningen ad refectionem fratrum zouden betalen en ze voortaan vrij van alle gerecht en dienst bezitten, voorts dat ze bij overerving slechts quantum census tantum requisitionis zouden geven. Van Neufmoustier is geen sprake. De Stevenskerk is een van de oudste kerspelkerken van Hoei, vlak naast de kapittelkerk van St. Marie gelegen; men weet uit later tijd, dat het collatierecht aan Neuf-

1) Vgl. facsimile III in dit boek met dat van Jc 16 bij Schubert, Tafel I nr. 3.

moustier behoorde [1]). Blijkbaar heeft dus Neufmoustier na 1125 het erfgoed van Wilendis verworven en het zou dus zo moeten wezen, dat toen tevens de betreffende oorkonde in het bezit van Neufmoustier is overgegaan. Maar het ware wel heel uitzonderlijk, dat over Sugerus' schenking aan het sticht waartoe hij behoorde door de bisschop een oorkonde werd uitgevaardigd, niet voor de begiftigde, St. Marie, maar voor Wilendis aan wie het goed verpacht werd of tevoren reeds was. Een tins van vier penningen per jaar en evenveel bij overerving is niet meer dan een recognitie. Dat Sugerus het goed pro salute anime sue aan Wilendis in bezit gegeven zou hebben, is geheel onaannemelijk.

Door dit alles komt Kn. II 28 in een ongunstig licht te staan. Het vermoeden rijst, dat ook het ontstaan daarvan niet zonder verband is met de betrekkingen tussen het Luikse Jacobsklooster en Neufmoustier. Confronteren we daarom het tolprivilege met een paar in het Jacobsklooster vervaardigde falsa.

St. 2954: diuturna proclamatione pulsatus; Leodium venit

And. 3: querimonia ... in nostram presentiam ventilata

And. 2: que diu sub querimonia ... tenuit

St. 2953: pietate motus et zelo iustitie accensus [2])

St. 2954: At ego ... divina inspiratione tactus

And. 3: rei veritatem recognovimus; legitimum sui iuris privilegium

St. 2954: (villam) recuperavit et sic recuperatam ...

Jc 1a: annui petitioni eorum

St. 2954: Huius igitur traditionis testamentum sancitum et astipulatum est ... presentia et auctoritate illustrium virorum qui subscripti sunt; And. 3: testamentum est ... testimonio astipulatum ... sigillo sanccitum

Kn. II 28: negotiatores ... diuturnam querimoniam facientes ... tandem Coloniam venerunt, nostram presentiam adierunt

At ego ... iusta et rationabili petitione pulsatus, immo zelo iustitie divine tactus secundum quod a senioribus nostre civitatis rei veritatem addiscere potui, ut ... suum ius legitimum recuperarent ... annui et promisi

Hoc autem testimonium sancitum est et astipulatum iudicio scabinorum, sacramento negotiatorum, presentia virorum illustrium qui subscripti sunt ... Igitur hoc testamentum

Vergelijken we het tolprivilege voorts met een paar voorbeelden, waardoor de falsaris van St. Jacob telkens beïnvloed is.

---

1) J. Daris, AHEB 14 (1877) 62.
2) Echt kanselarijdictaat van Hendrik IV, zie hoofdstuk VIII.

St. 3424: adiit nostram presentiam
St. 2889a: iuste et rationabili petitioni ... assensum prebentes
DLoth. III 34: A. Mogontinus archiepiscopus fere cum omnibus suis conprovincialibus
St. 2889a: sub presentia et testimonio illustrium virorum, qui subtitulati sunt:

Kn. II 28: nostram presentiam adierunt
iusta et rationabili petitione pulsatus
(F. Coloniensis archiepiscopus) instinctu nostrorum ... comprovincialium episcoporum
Hoc autem testimonium sancitum est ... presentia virorum illustrium qui subscripti sunt:

Verscheidene van de hier boven aangegeven wendingen, die in andere onechte dictaten teruggevonden worden, zijn reeds in het voorafgaande als aan de vita Baldrici eigen aangeduid, zo ‚pulsatus', ‚diuturnus' en ‚At ego'. Ik noteer verder de gepaarde synoniemen: iuste et pie, consilio et instinctu, annui et promisi, consuetudines et leges; de traductio: voortdurende herhaling van de woorden ‚iustus, iniustus' door de gehele narratio heen; de aaneenschakeling van gelijkvormige zinsdelen: iudicio scabinorum, sacramento negotiatorum, presentia virorum illustrium; de anaphora: nullum telonium, nullam consuetudinem; nihil de libra, nihil de marca, nihil omnino amplius, vgl. VB 12: nullum canticum, nulla preconia, ambicio nulla, nullus sonus; VB 29: nulla condicio, nullus finis, nulla remissio. Ten slotte is ook Kn. II 28 in rijmproza gesteld. Dit heeft echter weinig bewijswaarde, want ook verscheidene andere aartsbisschoppelijk-Keulse oorkonden van deze tijd zijn gerijmd. Wel moge op de allitteratie gewezen worden, b.v. op het grote aantal s-klanken in de passus ‚secundum quod ...' enz.

De ons reeds zo goed bekende falsaris uit het laatst van de 12e eeuw heeft dus in het opstellen van Kn. II 28 de hand gehad. Nu wordt ook begrijpelijk, dat zelfs de vormen van het eschatocol niet aan het oorspronkelijk Kn. II 28A ontleend zijn. Hij heeft het eschatocol van zijn voorbeeld, evenals in een in het vorige hoofdstuk besproken bisschopsoorkonde (And. 3) omgewerkt naar het model van de koningsoorkonden van het Jacobsklooster, waardoor een bizonder plechtig effect bereikt werd.

Van de inhoud behandel ik eerst de naamlijsten, die aan het slot van de oorkonde staan. Het zijn er drie: 12 schepenen, die door hun gerechtsoordeel de tolrechten vaststellen, 7 iuratores, volgens de contekst kooplieden uit Luik en Hoei, op wier eed het oordeel

berust [1]), en 17 getuigen. De twee Keulse lijsten, de eerste en derde, zijn zeker echt [2]) en blijkens het voorkomen van Vogolo thelonearius en Riculfus custos ponderis behoren zij stellig in een tolprivilege thuis. De tweede lijst luidt: iuratores Henricus, Machelinus, Godefridus, Lanfridus, Lambertus Leodiensis, Lambertus Hoyensis, Baldricus. Even goed als de namen van lijst 1 en 3 grotendeels in Keulen omstreeks deze tijd teruggevonden worden, komen we die van lijst 2 in Luik tegen, maar niet als kooplieden. Het zijn bisschoppelijke ministerialen. Als behorend tot de familia s. Lamberti of familia episcopi komen zij in bisschopsoorkonden voor: Lambertus de Hoyo 1096 (BS 29), 1124 (BIAL 12,21), 1126 (BSAHL 8,351); Mahelinus of Mazelinus ± 1100 [3]), 1101 (Inv. de Saint-Jean nr. 5), 1112 (Inv. de Ste. Croix nr. 14) en nog eens in 1112 met de toevoeging ‚iudex' (Jc 13, echte getuigenlijst); Lantfridus 1111 (Jc 10, echte get. lijst), 1124 (BIAL 9, 332); Godefridus de Matincurt 1112 (Jc. 12, echte get. lijst); Heinricus villicus 1101 (Inv. de Saint-Jean nr. 5), 1118 (BS 34). Na dit alles kan men niet betwijfelen, dat ‚Lambertus Leodiensis' de bisschoppelijke drost Lambertus is, die in vrijwel alle oorkonden van bisschop Otbert tot in 1112, en bij voorkeur in gezelschap van Lambert van Hoei, onder de familia genoemd wordt.

Wat moet men nu hiervan denken? Kan men dit aanvaarden als een bewijs, dat bisschoppelijke dienstlieden destijds in de handel met het Rijnland een voorname plaats bekleedden? Maar het zijn niet eenvoudig dienstlieden wat hun stand betreft; het zijn ambtenaren: Lambertus is dapifer, Mahelinus iudex, Heinricus villicus. Nu bevat de oorkonde in ieder geval falsarisdictaat uit het Jacobsklooster. De falsaris daar vertoont telkens en telkens weer een grote belangstelling voor indrukwekkende getuigenlijsten, die hij in de krachtigste bewoordingen pleegt aan te kondigen en die bij voorkeur uit verschillende onderdelen bestaan, zoals in St.

1) R. Koebner, Anfänge 173 heeft er terecht op gewezen, dat de oorkonde met ‚iuratores' doelt op de eedafleggende kooplieden.

2) Dat de derde lijst de samenstelling van een gerecht van aartsbisschoppelijke ministerialen weergeeft, heeft Koebner, a. w. 173. 552 vlgg. overtuigend aangetoond.

3) Getuigenlijst verwerkt in een door Jean d'Outremeuse (14e eeuw) gefingeerde oorkonde van 1252 Juli 4; Fairon, Régestes de la Cité de Liège I nr. 82.

2953. Zo is er alle reden te vermoeden, dat hij ook hier de hand in het spel gehad en, gelijk zo vaak, verschillende voorbeelden tot een geheel gecombineerd heeft; in dit geval een oorkonde van aartsbisschop Frederik met een van bisschop Otbert. En dit vermoeden wordt versterkt, wanneer men nu waarneemt, dat in Kn. II 28 enig dictaat zoals het voorkomt in oorkonden van bisschop Otbert (aangeduid met LM, vgl. aanhangsel I) aanwezig is. Kn. II 28: F. divina favente gratia Col. archiep. Notum sit omnibus tam futuris quam presentibus, vgl. LM 6: ego S. Dei favente gratia provisor ... notum facio omnibus tam futuris quam presentibus. — Kn. II 28: quod ... diu passi essent, tandem Coloniam venerunt, sese ... amisisse ostenderunt, vgl. LM 9: quod diu amiserant, LM 11: tandem huc rem deduximus. — Kn. II 28: secundum quod ... addiscere potui, vgl. LM 8: secundum quod possent. — Kn. II 28: He autem sunt: vgl. LM 13: Hec ergo sunt: — Kn. II 28: nihil omnino amplius, vgl. LM 11: nichil amplius, LM 3: nunquam amplius. Deze plaatsen zijn op zich zelf wel niet streng bewijzend, maar in verband met het optreden van de Luikse ministerialen doen ze toch vermoeden, dat een bisschopsoorkonde gebruikt is.

Over de voorrechten, die de kooplieden van Luik en Hoei volgens Kn. II 28 te Keulen genieten, is wegens hun betekenis voor de handelsgeschiedenis reeds vaak en uitvoerig gehandeld, terwijl nooit enige twijfel aan de authenticiteit werd geopperd. Een vaste grondslag voor kritiek biedt hier de verhouding tot twee oorkonden, die reeds Höhlbaum ter vergelijking aangehaald heeft. De eerste (D 1) is een oorkonde van de Keulse stadsraad uit 1171 [1]), waarin aan de kooplieden uit Dinant, die zich beklaagden wegens overlast ondervonden van twee tollenaars in Keulen, hun door aartsbisschop Frederik I verleende tolrechten bevestigd worden. In de andere (D 2) bekrachtigt aartsbisschop Adolf op 13 Febr. 1203 de tolrechten, die de kooplieden uit Dinant sinds de tijd van koning Karel te Keulen verschuldigd waren [2]). Höhlbaum meende, dat

---

1) Orig. Keulen, Stadtarchiv. Druk: Hans. UB I nr. 22.

2) Gelijktijdige uitvaardiging zonder zegel aldaar. Druk: Hans. UB I nr. 61; regest: Kn. II 1627.

door deze stukken de juistheid van de inhoud van Kn. II 28 verzekerd was. Is dit zo? [1])

De tolrechten voor het verkeer per voertuig zijn in Kn. II 28 belangrijk gunstiger dan in D 1 en 2, die hier onderling overeenstemmen. Die van Dinant betalen op de Augustusmarkt per wagen bij het vertrek 8 den., per kar 4 den.; die van Luik en Hoei slechts 4 en 2 den. De bedragen van 4 en 2 den. gelden voor die van Dinant gedurende de gehele rest van het jaar, terwijl die van Luik en Hoei dan alleen voor de last van een lastdier (sauma) 4 den. betalen [2]). Slechts op de twee andere markten, die in Kn. II 28 genoemd worden, met Pasen en met s. Severini (23 Oct.) betalen ze de hogere lasten, 8 den. per wagen en 4 per kar. Dat de bedragen in verloop van tijd opgeslagen zijn, is niet onwaarschijnlijk.

Belangrijker is een ander verschil. Zowel in D 1 en 2 als in Kn. II 28 zijn de tollen tijdens de jaarmarkt hoger dan gedurende de rest van het jaar. Nu wordt in de stukken voor Dinant uitdrukkelijk voorgeschreven, dat de hogere bedragen gelden zolang de markt duurt: D 1 infra legitimas nundinas, que in Augusto habentur, quamdiu crux erecta steterit; D 2 eveneens infra easdem nundinas (in Augusto) ... infra crucem erectam. Kn. II 28 daarentegen heeft kennelijk de bedoeling de hogere bedragen tot de feestdag s. Petri ad vincula (1 Aug.) zelf te beperken: in sola festivitate s. Petri.

Van nog meer gewicht zijn de verschillen, waar het gaat om de verhouding tussen de tolheffingen op waren, die te Keulen ter markt gebracht en die rechtstreeks doorgevoerd worden. Volgens

---

1) Een verband in de bewoordingen is er in 't geheel niet. H. Bächtold, Der norddeutsche Handel (1910) 103 vlg. heeft bezwaar gemaakt tegen een vergelijking van het tolrecht voor Luik en Hoei met dat voor Dinant. Toch is dit de enige weg om tot een inzicht te komen. Dat kooplieden uit de verschillende Maassteden ter zelfder tijd ongelijke tolbedragen verschuldigd waren, is natuurlijk mogelijk. Er zijn echter gewichtiger punten van verschil, die niet zo eenvoudig te verklaren zijn.

2) De het gehele jaar geldende tol van 4 den. per sauma is gedekt door de Keulse tolrechten voor de kooplieden uit Trier van 18 Nov. 1149, Quellen zur Rechts- und Wirtschaftsgesch. der rheinischen Städte, Trier hg. v. F. Rudolph (1915) II. Teil nr. 4, en voor die uit Verdun van 1178—'91, Hans. UB I nr. 30. In het Trierse stuk keren ook de 2 den., die volgens Kn. II 28 van een aan het zadel van een rijdier gebonden pak geheven worden, terug.

D 1 wordt van koper, aan gene zijde van de Rijn gekocht, bij overlading te Keulen 4 den. per wagen betaald, bij doorvoer zonder overlading niets. Deze bepaling keert in Kn. II 28 terug, maar is daar ook op alle andere waren van toepassing en wordt bovendien nog zo uitgebreid, dat tol alleen verschuldigd is indien de waar uitgepakt en iets daarvan verkocht wordt: de kooplieden betalen op de Augustusmarkt per wagen 4, op de overige markten 8 den. si mercatum fecerint, sed si non fecerint nihil; de rest van het jaar 4 den. de sauma si merces suas solverint et aliquid vendiderint, et si non solverint et vendiderint nihil dabunt. Dit is des te merkwaardiger, omdat D 2 precies het omgekeerde bepaalt: de kooplieden uit Goslar of van waar ook over de Rijn naar Keulen komend en koper of welke waar ook brengend betalen niets, indien zij hun waren verkopen of daar afladen; maar wanneer zij met dezelfde wagens of karren door Keulen doorreizen, betalen zij per wagen 1 den., per kar 1 obool, en een viermaal zo hoge tol indien zij afladen en in dezelfde of andere voertuigen weer opladen (zonder te verkopen, kan men aanvullen). Deze laatste bepalingen zijn volkomen begrijpelijk; zij beogen dat, wat uiteraard het doel van een tolprivilege is: de handelsbeweging in Keulen te verhogen. Dat men een eeuw vroeger juist omgekeerd te werk zou zijn gegaan en de doorvoer op zulk een wijze vrijgegeven zou hebben, als Kn. II 28 beweert, is moeilijk te geloven. Door de woorden ‚de quacumque parte veniunt' legt Kn. II 28 er bizondere nadruk op, dat het om de doorvoer te doen is. Dat in D 1 wel van een bepaalde waar, koper, de doorvoer onbelast blijft, is gemakkelijk verklaarbaar. Blijkbaar wenste men het vervoer via Keulen van het metaal, dat toch hoofdzakelijk in het Maasgebied verwerkt werd, te bevorderen; ongetwijfeld brachten de kooplieden door hun verteringen voordeel, wellicht ook verhoogden zij de opbrengst van de tol door meegevoerde nevenartikelen. D 2 bewijst, dat een andere weg dan die over Keulen wel mogelijk was, waardoor zij de tol hadden kunnen ontwijken; daar wordt vastgesteld, dat zij, indien ze bij Neuss de Rijn passeren, toch tol moeten betalen aan de Keulse tollenaar.

Deze bevindingen stellen een beweegreden tot de vervalsing van Kn. II 28 duidelijk in het licht. Het is overbekend, dat Keulens handelspolitiek sedert de 13e eeuw op het stapelrecht berustte.

De oorsprong daarvan ligt nog in de 12e eeuw; met Vlaanderen ontstaan moeilijkheden daarover in de jaren 1167—'78 [1]). Opmerkenswaard is het, dat in deze vroegste tijd de stapeldwang juist in het bizonder op het verkeer te land betrekking had en voorts, dat niet ondubbelzinnig blijkt of de Maassteden er al dan niet aan onderworpen waren [2]). Wellicht bood deze niet geheel duidelijke positie op de grens van het door stapeldwang getroffen gebied kans van slagen aan een poging, zich daaraan te onttrekken en de doorvoer te handhaven.

Wat nu verder het verkeer per schip langs de Rijn betreft, daarvan wordt in D 1 niet gesproken. In D 2 leest men na de uitvoerige bepalingen over het landverkeer geheel aan het slot: met schepen naar Keulen komend stroomop- of afwaarts, onverschillig wat of hoeveel zij in hun schip vervoeren, betalen zij slechts 10 den., waarvan hun 1 teruggegeven wordt. In Kn. II 28 wordt de hiermee overeenkomende bepaling dadelijk aan het begin geplaatst; en wel staat daar in de eerste plaats dat zij, indien het vervoer met andermans schip plaats vindt, geen consuetudo, doch slechts als het hun eigen schip is 10 den. betalen. Men krijgt de indruk van een economisch stadium, dat in elk geval niet vroeger is dan dat van D 2; de scheepvaart is tegenover het vervoer te land van primair belang, de organisatie reeds gecompliceerd; het spreekt niet van zelf, dat schip en lading dezelfde eigenaar hebben.

De opvallendste bepaling van Kn. II 28 vindt in de stukken voor Dinant geen parallel: de vermaarde woorden, volgens welke aan die van Luik en Hoei de kleinhandel in linnen en wollen lakens en in alle andere waar te Keulen tijdens de drie jaarmarkten toegestaan, de rest van het jaar verboden zou zijn. Of een dergelijke verordening, die een monopolistische organisatie van de lakensnijders en in het algemeen van de kleinhandel te Keulen veronderstelt, in 1103 reeds mogelijk is, is bij de weinige beschikbare gegevens moeilijk te zeggen [3]). Kn. II 28 kan ons geen waarborg bieden

1) W. Stein, Hansische Geschichtsblätter 17 (1911) 187 vlgg.

2) Koebner a. w. 211. 209. Het aan de stapel onderworpen gebied wordt met ‚ultra Mosam' aangeduid.

3) Over gilden en gildedwang te Keulen in de 12e eeuw H. von Loesch, Die Kölner Zunfturkunden I (1907) 47 vlgg., 65 vlgg. Over het lakensnijdersgilde Koebner a.w. 427 vlgg.

voor het voorkomen in het jaar 1103 van deze bepaling, die in een tolprivilege niet thuis behoort en die aan het einde van de 12e eeuw zeer doelmatig was, toen de pogingen van de burgerij om de gasten te weren hun positie steeds moeilijker maakte [1]).

Men weet dus van de oorkonde uit 1103 slechts, dat zij door een kapelaan van aartsbisschop Frederik opgesteld was en zekere tolrechten voor het verkeer te Keulen per as en per lastdier inhield. Men zou nog kunnen vragen, of die evenals in D 1 (1171) in denieren luidden. Daar D 1 een vooroorkonde van aartsbisschop Frederik bevestigt, mag men dit als zeker aannemen [2]). Het overgeleverde tolprivilege behoort tot de grote groep vervalsingen, die in het Luikse Jacobsklooster in het laatst van de 12e eeuw ontstaan zijn. De betrekkingen tussen dit klooster en Neufmoustier te Hoei, waarvoor men eveneens een falsum vervaardigde, maken het verklaarbaar, dat het privilege behalve de kooplieden van Luik ook die van Hoei bevoorrecht [3]). Of Hoei ook in het echte voorbeeld genoemd was, blijft onzeker. Een nader inzicht in de relaties tussen het Jacobsklooster en zekere burgerlijke groepen te Luik en een nadere bepaling van het tijdstip en de omstandigheden, waarin de onechte toloorkonde ontstond, zal het volgende hoofdstuk brengen.

---

1) Th. Stolze, Die Entstehung des Gästerechts (1901) 9 vlgg. 39 vlgg. Over de betekenis van de lakennijverheid en -handel te Luik E. C. G. Brünner, Tijdschr. voor gesch. 43 (1928) 242 vlgg.

2) Over de verbreiding van gemunt zilver in de 11e en 12e eeuw H. van Werveke, Annales d'histoire économique et sociale 4 (1932) 452 vlgg.

3) De belangen van Neufmoustier bij handel en scheepvaart te Hoei, die zodoende verondersteld moeten worden, zou men in verband kunnen brengen met de reeds boven genoemde oorkonde van bisschop Alexander voor Neufmoustier uit 1130. Hij begiftigt het klooster o. a. met de waterloop van de Maas langs de stad en met het wariscapium van de beide oevers. Deze begiftiging, die aan het einde van de dispositio staat, komt in de eveneens aangehaalde paralleloorkonde voor St. Marie niet voor, zodat het niet zeker is of zij in het jaar 1130 behoort.

XIV. HET DIPLOMA VAN HENDRIK V VOOR DE LUIKSE KERK VAN 23 DECEMBER 1107.

Het diploma van koning Hendrik V van 23 December 1107 St. 3021 is overgeleverd in een afschrift (B) in het liber chartarum, het oudste cartularium van het sticht Luik. Het is daar het vijfde oorkondenafschrift, vervaardigd door de oudste hand van het cartularium, die niet lang na 1218 werkzaam is geweest.[1]) Er is geen reden te betwijfelen, dat de copiïst een voor origineel doorgaand stuk voor zich had. Evenals bij de overige afschriften van diploma's daar het geval is, is de signumregel in geoblongeerd schrift weergegeven en het monogram nagetekend. Dit geoblongeerde schrift is wat de lettervormen betreft geen nabootsing naar het origineel, aangezien bij alle afschriften hetzelfde schrift aangewend is.[2]) Evenmin kan men de figuur die het chrismon aanduidt als een afbeelding van het voorbeeld beschouwen. Blijft dus alleen het monogram[3]) als gegeven omtrent het uiterlijk van het diploma. Afschriften in een aantal 14e- en 15e-eeuwse cartularia[4]) zijn van B afhankelijk. Een zelfstandige waarde heeft alleen nog de insertie van St. 3021 in de bevestiging door koning Rudolf van 1275 Sept. 10[5]), die door een 14e-eeuwse hand in het liber chartarum is ingeschreven (C) en waarvan een los notarieel afschrift bestaat, eveneens uit de 14e eeuw (D). Ook deze bevestiging is in de overige cartularia herhaald. Naar B is het stuk gedrukt bij Chapeaville II 54 (G), herhaald met enige emendaties door G. Waitz[6]), naar E, F en G door Raikem en Polain[7]), naar B, D en E door S. Bormans[8])

---

1) H. Wibel, NA 38 (1913) 677.
2) Dit merkte reeds Reusens, AHEB 25 (1895) 118 vlg. op.
3) Een onnauwkeurige afbeelding daarvan geeft Chapeaville II 55.
4) Liber primus chartarum eccl. Leod., cartulaire A de Ste. Croix (tweemaal; E, F), twee jongere cartularia van de H. Kruiskerk en het cartulaire du clergé secondaire. Dit laatste is in de Stadsbibliotheek te Luik, al het andere in het Rijksarchief.
5) Böhmer-Redlich, Regesta imperii VI nr. 426 = BS 662.
6) Urkunden zur deutschen Verfassungsgeschichte (1871) nr. 7.
7) Coutumes du pays de Liège I (1870) 353.
8) Recueil des ordonnances de la principauté de Liège, 1e série (1878) 12.

(H), naar G en H weer door Waitz [1]), naar B en C door Bormans en Schoolmeesters I (1893) nr. 30. Ik citeer de paragrafen naar de indeling bij Waitz. De beste tekst is die van Bormans-Schoolmeesters, waar men echter de als varianten van C opgegeven lezingen blz. 50 r. 3 ‚aliquis' en r. 9 ‚adiudicari' in de tekst dient op te nemen, terwijl r. 13 ‚quam' te lezen is: quoniam.

Ter bepaling van de herkomst van het dictaat in St. 3021 dient een vijf dagen later, op 28 December 1107 te Aken gedateerd diploma vergeleken te worden, St. 3022. [2]) Daarin beleent koning Hendrik V graaf Hendrik van Zutfen met een graafschap in Friesland; als vroeg voorbeeld van een leenbrief heeft het stuk enige vermaardheid. [3]) Dit diploma, eveneens slechts in afschrift overgeleverd, komt in de formele gedeelten sterk met St. 3021 overeen. Daardoor worden de in menig opzicht opvallende bewoordingen van de devotieformule, aanhef van de promulgatio, voorzin van de corroboratio, getuigenlijst en datering, waarin het wijdingsjaar niet genoemd is, en ten slotte het gebruik van het enkelvoud in St. 3021 gedekt.

St. 3021: H. Dei gratia quintus Romanorum rex. Notum sit universis ecclesie catholice filiis, quoniam

Huius igitur rei testamentum ut ratum maneat et inconvulsum

S(ignum) F. Coloniensis archiepiscopi (zo nog 2 bisschoppen). Testes: F. prepositus enz.

Signum domni H. quinti regis Romanorum invictissimi. Ego A. cancellarius vice R. archicancellarii recognovi.

Anno dominice incarnationis MCVII ind. XV, anno autem domni H. quinti Romanorum regis II. Datum X kal. Ianuarii. Actum Leodii feliciter in nomine Domini.

St. 3022: H. Dei gratia quintus Romanorum rex. Notum sit omnibus tam futuris quam presentibus.

Hoc igitur condicionis ordine collatum beneficium ut ratum maneat et firmum, stabile et inconvulsum

S(ignum) B. Treverensis archiepiscopi (zo nog 6 bisschoppen). Testes: G. comes enz.

Signum domni H. quinti regis Romanorum invictissimi. Ego A. cancellarius vice R. archicancellarii recognovi.

Anno ab incarnatione Domini MCVIII ind. I, anno domni H. quinti regis Romanorum II. Data Aquisgrani V kal. Ianuarii feliciter in Christo.

In een diploma voor de kerk van Meissen eveneens van 28 Decem-

1) Urkunden . . . ^{2}(1886) nr. 15.
2) Druk: Böhmer, Acta nr. 73; Sloet, OB. van Gelre en Zutfen nr. 215.
3) Bresslau, Urkundenlehre I^{2} 56.

ber 1107 St. 3024 [1]) keren de promulgatio met ‚Notum sit', het enkelvoud en de inkleding van de getuigenlijst, waarbij aan de namen van de bisschoppen telkens ‚Signum' voorafgaat, maar niet aan die van de leken, nog eens terug. Deze vorm van getuigenlijst komt ook reeds voor in St. 3020, op 2 November in Keulen gedateerd, voor St. Pantaleon te Keulen. De opsteller nu van St. 3022 kan men met volkomen zekerheid vaststellen. Het is dezelfde, wiens dictaat ik beneden (aanhangsel I) in een aantal oorkonden van bisschop Otbert naga. Ik citeer de daar behandelde oorkonden met dezelfde nummers en het teken LM.

St. 3022: H. Dei gratia ... rex. Notum sit omnibus tam futuris quam presentibus. Comiti H. ...	LM 7: O. Dei gratia ... episcopus. LM 8: Notum sit omnibus fidelibus tam futuris quam presentibus, qualiter
	LM 9. 11: Notum sit. Cum ...
	LM 4: Notum sit posteris. Ego ...
visum est ... equum et iustum fore et ad utilitatem regni pertinere	LM 6: Equum est et omnino necessarium.
legitime confirmavi	LM 4 legitime adquisivi, legitime contradidi; LM 1.9: tradidi legitime enz.
illud ... iure hereditario ... tenuerat	LM 6: ea quidem conditione, ut
ea quidem conditione, ut ipse H. et heredes sui legitimi per successionem, si tamen heredes haberet, amplius iure hereditario tenerent. Quod si illi heredes non essent et quandoque deficerent, O. comitatum teneret ... et hoc deficiente O. comitatus ... in manum regis rediret	A. si legitimum heredem ... haberet, hereditaria lege illud tenerent ... At si ille herede careret aut heredis eius successio deficeret ... ad utilitatem et prebendam fratrum integre perveniret ... Quod si aliquando ... LM 5: fructus ... ad ipsas rediret
Hoc igitur ... collatum beneficium ut ratum maneat et firmum, stabile et inconvulsum ... hiis litteris commendandum decrevi, manu propria annotavi, sigillo insignivi.	LM 6: elemosinas ... collatas; LM 14: prediorum ... collatorum
	LM 5: Et ut istud ratum et inconvulsum ... conservetur et litterarum apicibus mandari ... fecimus; nr. 12: Voluimus ... litteris commendare; nr. 9: litteris annotavimus et ut ratum inviolatumque permaneret ...
Anno ab incarnatione Domini	LM 3.10: anno ab incarnatione Domini

1) Schijnbaar origineel, naar echt voorbeeld vervalst. Druk: Gersdorf, UB. des Hochstifts Meissen I (1864) nr. 41. Over de onechtheid Gersdorf t.a.p.; Ficker, Beiträge II 222. 329; Meyer von Knonau VI 73; Bresslau, NA 6 (1881) 577. Uit bovenstaande bevinding volgt, dat de dagtekening echt, de plaats ‚Goslar' onecht is, hoewel de getuigennamen uit St. 3029 overgenomen zijn.

Ik wijs verder op het gebruik van het reflexivum bij wijze van demonstrativum in ‚sibi in beneficium dedi; ut ... sibi darem' vgl. aanhangsel I; op het ontbreken van een arenga; op de herhaalde verwijzing in ‚illud beneficium predictum' vgl. LM 6: Cuius quidem predicti allodii; op de herhaling van het voorzetsel ‚in omni iure comitatus, vid. in omni questu, in placitis, in redditibus' vgl. LM 1. 8. 11; van ‚et' in ‚Quod et feci et legitime confirmavi' vgl. LM 5.6.12.14; op de omschrijving ‚si illi heredes non essent' vgl. LM 13: usus erit ecclesie (datief); op de gerundivumconstructie ‚beneficium ... litteris commendandum decrevi' vgl. LM 12: monetam recipiendam preceperim, recipiendam constitui; op de eenvoudige getuigenaankondiging met ‚Testes:'; op de plaatsing van het werkwoord aan het einde van zin of zinsdeel, en het gebruik van het enkelvoud.

Hoewel St. 3022 slechts in afschrift over is, is het toch mogelijk aan te tonen, dat dit diploma niet alleen opgesteld maar ook geschreven was door een lid van het bisschoppelijk-Luikse hof. Er is namelijk op grond van St. 3022 in 1227 een falsum ten behoeve van de Zutfense kerk vervaardigd, St. 3023. Bij zijn behandeling van dit stuk heeft N. B. Tenhaeff [1]) er op gewezen, dat het schijnorigineel duidelijke kenmerken draagt van nabootsend schrift. Men krijgt echter niet de indruk, dat het voorbeeld het werk was van een schrijver uit de Rijkskanselarij. De treffendste overeenkomst die men zich denken kan, vertoont nu St. 3023 met het schrift van een bisschoppelijk-Luikse schrijver, die ik L zal noemen (aanh. I). Een blik op het facsimile van bisschop Otberts oorkonde BS 34 bij Schubert [2]) en op dat van St. 3023 bij Tenhaeff [3]) is voldoende om ons te overtuigen, dat het Zutfense falsum een getrouwe nabootsing naar het schrift van L is [4]); L had dus St. 3022 geschreven.

---

1) Diplomatische studiën over Utrechtsche oorkonden (1913) 259. 264.
2) Tafel III nr. 4.
3) Bijlage II en III.
4) Tenhaeffs mening (blz. 278) dat de schrijver zich geen moeite gaf het schrift van het origineel in details weer te geven, blijkt dus niet juist; wanneer verscheidene schriftkenmerken in St. 3023, die aan St. 3022 ontleend moeten zijn, zoals het aparte afkortingsteken, ook in het andere voortbrengsel van de Zutfense falsarishand, OB. van het Sticht Utrecht I nr. 223, facs. Tenhaeff bijlage 1 A terugkeren, dan liet de schrijver zich blijkbaar ook daar door het

Daar nu St. 3021 in de formele gedeelten een vrij sterke overeenstemming met St. 3022 bleek te vertonen, worden wij er toe gedrongen te onderzoeken of ons privilege, ook afgezien van de zodoende gedekte bewoordingen, dictaat bevat dat aan LM eigen is. Nu zij reeds hier opgemerkt, dat dit niet het geval is op die plaatsen, waar St. 3021 in de formele gedeelten van St. 3022 afwijkt. Vooral de nazin van de corroboratio ‚sancitum est et astipulatum tot tantorum auctoritate virorum' is aan LM vreemd. Een corroboratio spreekt bij hem van geschrift en zegel, niet van getuigen, welke laatste hij meest met een simpel ‚Testes' aankondigt. Zou hij juist in een koningsoorkonde van dit beginsel afgeweken zijn? Maar ik loop daarmee op de kritiek vooruit. Voorlopig gaat het er om vast te stellen, wat er echts in St. 3021 te vinden is. De narratio nu is ongetwijfeld van LM afkomstig. Bij ‚rediens': in de dictaten LM vangt vaker de narratio aan met een tegenwoordig-deelwoordconstructie bij het subject (LM 4.8.9.12). Bij ‚de expeditione in R. facta': het kleurloze facere wordt daar vaak gebruikt. Bij de dubbele verwijzing ‚has subscriptas leges' vgl. het zelfde in LM 6 en St. 3022. De woorden inquam en postmodum staan ook in LM 12. Bij ‚legitime renovanda et perpetuo corroboranda decrevi' vgl. LM 6: legitime roboratum, St. 3022: legitime confirmavi, en voor de gerundivumconstructie weer St. 3022: commendandum decrevi. Bij ‚Sunt autem hec:' vgl. LM 13: Hec ergo sunt: . . .

Sporen van het dictaat LM kan men op grond van het volgende ook in de rechtsbepalingen van St. 3021 aanwezig achten. § 2 nullum . . . iudicium sustinebit, vgl. LM 13 nullam . . . molestiam sustineat. § 2. 4 in refectorio s. Lamberti, vgl. andere vermeldingen van het gebouw waar iets geschiedt bij LM, zo LM 3 in capitolio fratrum, in domo prepositi; LM 6 in caminata abbatis; LM 9 in capitolio s. Crucis. § 2. 3. 5 iudicio parium suorum . . . . satisfaciet, vgl. LM 6 lege parium suorum . . . respondeant, LM 9 iudicio parium suorum . . . restituat. § 5 ius erit forensi potestati, vgl. LM 14 usus erit ecclesie; St. 3022 si illi heredes non essent. § 5 in latronibus, in falsis mensuris, in seditionibus quas vulgo sturm et burinne dicimus iudicandis vgl. LM 11 in falsis mensuris, in

diploma beïnvloeden. Een vergelijking met And. 3, waar een heel andere hand eveneens L nabootst (hoofdstuk XII), bevestigt nog weer onze bevinding.

latronibus deprehensis, in popularibus sturmis et burinis; en voor de herhaling van het voorzetsel zie boven. § 7 si quis servientem vulneraverit vel occiderit . . . De canonicis vulneratis vel verberatis vgl. LM 11 si (heistoldi) verberentur, vulnerentur, occidantur. § 7 huiusmodi reatum, huiusmodi iniuria vgl. LM 14 pro huiusmodi exactione. Ook het vaak gebruiken van hulpwerkwoorden als velle (§ 5. 7) posse (§ 5), debere (§ 7) met infinitief, van voorwaardelijke bijzinnen met ‚si' die voorop geplaatst worden, van ‚ipse' als aanwijzend voornaamwoord (§ 3.5.7), de consequente plaatsing van het werkwoord aan het einde van zin of zinsdeel zijn aan LM eigen. Deze waarnemingen zijn weliswaar geenszins ieder voor zich bewijzend; de stijl van LM is stellig niet individueel genoeg, dan dat men zo de echtheid van St. 3021 in alle aangehaalde gedeelten zou kunnen aantonen. Ik meen alleen uit deze bevindingen, alle te samen genomen, met zekere waarschijnlijkheid te kunnen afleiden, dat ook in de rechtsbepalingen dictaat van LM aanwezig is, zoals voor het formele deel onomstotelijk vaststaat.

Het is hier de plaats iets te zeggen over het uiterlijk van het originele diploma van 23 December 1107. Daarvoor ontmoetten we tot nu toe twee gegevens: het monogram bij het afschrift, en het uit de nauwkeurige nabootsing St. 3023 bekende uiterlijk van St. 3022, een diploma van hand L, die mogelijk ook het origineel St. 3021A geschreven heeft. Hieraan is nu een derde gegeven toe te voegen: het schijnbare origineel van de paralleloorkonde voor St. Servaas te Maastricht St. 3034 (zie facsimile VI). Dat dit diploma naar vorm en inhoud afhankelijk is van St. 3021 in zijn meer oorspronkelijke gedaante, zal het volgende hoofdstuk leren. Het chrismon nu van St. 3034 komt met dat van St. 3023 zo sterk overeen, als men bij onafhankelijke nabootsingen naar twee verschillende diploma's (St. 3021A en 3022) maar verwachten kan. Wat het schrift aangaat is St. 3034 slechts in beperkte mate als nabootsing te beschouwen. Ook het geoblongeerde schrift vertoont weinig overeenkomst met dat van St. 3023 of BS 34 (hand L). De beide laatstgenoemde oorkonden hebben daar meer majuskels, St. 3034 meer minuskels. Toch is er wel enige gelijkenis; de q van ‚quintus' is beide malen een minuskel, die bovenaan een heel kleine buik heeft en door een lange schacht de hoogte van de overige letters

krijgt. De u is aldoor door V weergegeven zowel in St. 3023 als 3034; van de geoblongeerde V is in St. 3034 meermalen de tweede schacht kort; deze soort V komt niet in St. 3023 voor, maar wel in BS 34. De geoblongeerde r heeft, ook in St. 3034 bijna steeds, majuskelvorm. De woorden zijn — in St. 3034 tenminste in de beide onderschriften — door punten ter halver hoogte gescheiden. De contekst begint met een kapitale N als initiaal. De datering van St. 3034 is in veel kleinere letters geschreven dan de contekst, evenals in St. 3023. Het monogram ten slotte, dat bij het afschrift van St. 3021 getekend is, komt volkomen overeen met dat van St. 3034. Dezelfde tekening vertoont ook weer het monogram van St. 3023; alleen zijn daar de letters D, S en G van plaats verwisseld. Ook het monogram kan als criterium dienen, aangezien de andere mij bekende monogrammen uit Hendriks koningstijd [1]) daarvan afwijkende vormen vertonen.

Uit al deze waarnemingen gezamenlijk volgt vrijwel met zekerheid, ten eerste dat het origineel St. 3021A door L geschreven was, ten tweede dat de schrijver van St. 3034 dit originele Luikse privilege voor zich had liggen. De tweede gevolgtrekking wordt, zodra ons de onechtheid van St. 3034 zal blijken, van betekenis voor de vraag, of er naast het Luikse privilege een echte paralleloorkonde voor Maastricht bestaan heeft of niet. In het volgende hoofdstuk wordt deze vraag ontkennend beantwoord en aangetoond, dat St. 3034 geheel en al onecht en omstreeks 1160 [2]) op grond van St. 3021A vervaardigd is, waarbij het Maastrichtse falsum dan een in vergelijking met St. 3021A belangrijk gewijzigde en uitgebreide inhoud kreeg. Voor nadere bizonderheden, die ook voor de beoordeling van St. 3021 van belang zijn, verwijs ik naar dat hoofdstuk.

De inhoud van St. 3021 is door Raikem-Polain, Kurth en Lyna vertaald en toegelicht; een vergelijking met die van St. 3034, waartoe de door Waitz naast elkander geplaatste teksten uitnodigen, is tot nu toe niet geleverd. Ik bepaal mij dus tot die vergelijking,

---

1) St. 3014 (onecht), 3015, 3016 (twijfelachtige originelen) naar foto's; St. 3020 facs. Jahrbuch des köln. Geschichtsver. 11 (1929) Tafel 3; St. 3031 (onecht) facs. Sickel, Monumenta graphica, fascic. 5 tab. 7; St. 3041 monogramafb. Wenck, Hessische Landesgeschichte I (1783) UB nr. 371.

2) Zie over deze tijdsbepaling aanhangsel IV.

waardoor het mogelijk is in hoofdstuk XV de gedeelten in St. 3021 aan te wijzen, die in een omstreeks 1160 bestaande redactie reeds voorkwamen, blijkens het feit dat zij in St. 3034 overgenomen of tot een jongere redactie verwerkt werden. Dit is voornamelijk het geval in § 1: de boer, die zijn voortbrengselen ten behoeve van de kapittelgeestelijkheid aanvoert, is, zolang hij zich in de dienst van een kanunnik bevindt, van forense iudicium vrij; en § 2: de huisdienaar van een kanunnik is, wanneer hij in de civitas iets misdrijft, vrij van de marktrechtspraak, tenzij hij een openbaar koopman is; in de reefter van St. Lambert zal hij volgens oordeel van zijn pairs boeten aan de forensis potestas of jegens wie hij anders schuldig is.

Nu zijn er evenwel ook plaatsen, waar de redactie van St. 3034 juist oorspronkelijker is dan die van St. 3021. Deze plaatsen, waaronder vooreerst § 3 te noemen is, vragen hier onze aandacht. In St. 3034 leest men: indien iemand niet tot de huishouding van een kanunnik of een lagere geestelijke behoort, maar een leen van hem houdt en zijn homo is, dan zal hij, wanneer hij van zijn dorp naar hem toe gaat om hem te dienen of te bezoeken (servitii vel visitationis gratia), bij het heen- en teruggaan vrij zijn van alle ius civile; zijn berechting in het leengerecht, indien men een aanklacht tegen hem indient, wordt dan geregeld. Anders in St. 3021. Heel in het algemeen wordt daar het leengerecht, bestaande uit mannen van de bisschop en de kanunniken, aangewezen als het normale gerecht voor de leenman van een kanunnik — men kan uit § 2 aanvullen: ook wanneer hij in de civitas iets misdreven heeft, dus onverschillig bij welke gelegenheid. Daarop volgt als een zelfstandige bepaling: indien iemand, geen cliens of beneficiatus van hem maar onverschillig wie, zich naar een kanunnik begeeft om hem een boodschap of bezoek te brengen (legationis vel visitationis gratia), dan zal hij bij het heen- en teruggaan vrij zijn van ius civile. Van ‚de leenman bij zijn dienst of bezoek' (St. 3034) is dus geworden: 1. de leenman onder alle omstandigheden, en 2. iedere bezoeker. Dat hier St. 3034 de meer oorspronkelijke vorm heeft, blijkt ook uit de overeenkomst van § 3 met § 1, waar eveneens de boer wordt vrijgesteld tijdens de dienstverrichting voor zijn heer (quamdiu in ... prepositi vel canonicorum detinetur obsequiis).

Klaarblijkelijk heeft dus in § 3 het Maastrichtse diploma de oorspronkelijke bewoordingen beter bewaard dan het Luikse. [1])

Ook de overige bestanddelen van St. 3021, die in St. 3034 ontbreken, dienen wij nu nader te bezien. Dit zijn ten eerste de woorden ‚nullum vero teloneum solvet', die aan het einde van § 2 en 4 in St. 3021 verschijnen; zij stellen de daar aangewezen personen: huisdienaars van de kanunniken, en de villicus met zijn onderambtenaren, vrij van tol. Zij kenmerken zich behalve door hun ontbreken in St. 3034 ook daardoor als een latere inlassing in St. 3021, dat het oorspronkelijk in deze paragrafen en klaarblijkelijk in het gehele stuk slechts ging om de rechtspraak.

Aangaande de bepalingen in § 5 over het recht in claustrale en grondheerlijke, aan kanunniken behorende hoven zal in het volgende hoofdstuk vastgesteld worden, dat St. 3034 een veel jongere toestand weergeeft dan St. 3021. Niettemin bevat hier St. 3021 een gemakkelijk kenbare inlassing, waarvan geen spoor in St. 3034 is overgegaan. In de huizen behorende tot de claustrale hoven, zo bepaalt St. 3021, heeft de marktoverheid geen recht spoliandi aut ostium obserandi vel vigiles vel ostiatim denarios exigendi; de bewoners zullen slechts, indien buiten hun huis gevangen, het forense iudicium ondergaan. Ook hier weer heeft de bepaling in zijn geheel, die aan de marktoverheid verbiedt beslag te leggen en deuren te versperren [2]), betrekking op de rechtspraak. De dan volgende woorden ‚vel vigiles vel ostiatim denarios exigendi' betreffen echter heel iets anders, nl. de verplichting om ten behoeve van de stadsbeveiliging wachten te stellen en een huis aan huis gevorderde belasting te betalen [3]). Wat hier aanvankelijk gestaan

1) Niettemin bevat waarschijnlijk ook in St. 3034 deze paragraaf een kleine inlassing. Wij zullen daar in § 7 de neiging vinden, de voorrechten der kanunniken ook tot lagere geestelijken uit te strekken. Ook § 3 spreekt van de leenman alicuius canonici vel clerici, wat in St. 3021 niet staat.

2) In later tijd werd deze handelwijze volgens Luiks stadsrecht toegepast om de onwillige schuldenaar tot betaling te dwingen; vgl. stadsrecht van Brusthem (van dat van Luik afgeleid) 〈1175〉, BIAL 49 (1924) 82, § 8: indien een gedagvaarde schuldenaar niet in het gerecht verschijnt, zal de villicus zijn woning doen afsluiten ‚duobus clavis et corrigia ab ostio in proximo poste'.

3) De betekenis blijkt uit het stadsrecht van Saint-Omer (1127), A. Giry, Hist. de la ville de St.-Omer (1877) 371, § 15: Custodes, qui singulis noctibus per annum vigilantes castellum s. Audomari custodiunt, ... ab unaquaque domo in eadem villa ... in natali Domini panem unum et denarium unum aut duos denarios exigere solent. Daarbij Oppermann, Blandinium 374.

heeft, is gemakkelijk te doorgronden. Even verderop worden op hofrechtelijk gebied zulke handelingen wel toegestaan:

in domibus ad claustrales sedes pertinentibus forensis potestas ius nullum spoliandi aut ostium obserandi vel ‹ vigiies vel ostiatim denarios exigendi › habebit, sed tantum inibi manens, si extra domum deprehendi potuerit, forense iudicium subibit.

Si autem non claustralis sedis, sed mansionarie terre domus fuerint, ipsas domos spoliandi, obserandi, habitatores capiendi ius erit forensi potestati

Het is duidelijk, dat ook op de geïncrimineerde plaats aanvankelijk ‚habitatores capiendi' moet gestaan hebben.

Aan het einde van § 5 leest men in St. 3021 een bepaling, waarvan niets in St. 3034 staat, nl. dat indien iemand door koop of erfenis claustrale of hofrechtelijke grond verwerft, hij aan de grondheer evenveel redemptio zal betalen als de tins bedraagt. Dit bekende beginsel keert in het latere Luikse stadsrecht terug [1]); het valt hier alweer uit de toon, doordat het met rechtspraak niets te maken heeft. Het is een gewichtig feit, dat sommige bestanddelen van St. 3021, die men als latere toevoegsels kan aanwijzen, ongetwijfeld niet zozeer de belangen van de geestelijkheid, maar die van zekere burgerlijke groepen behartigen. — De aanhef van § 7 bepaalt: indien iemand een dienaar van de broeders wondt of doodt, zal hij met al het zijne aan de bisschoppelijke macht toegewezen en een zoengeld naar gelang van de persoon en het misdrijf aan de dienaar betaald worden. Het vermoeden, dat deze in St. 3034 ontbrekende bepaling een inlassing is, wordt gevoed door de enigszins zonderlinge uitdrukking ‚episcopalis potestas', blijkbaar gevormd naar analogie van het tevoren telkens voorkomende ‚forensis potestas'.

In het voorgaande hebben wij die bestanddelen uit St. 3021 uitgeschakelt, die omstreeks 1160 daarin nog niet voorkwamen, toen men op grond van het Luikse voorbeeld een volkomen onecht stuk voor Maastricht vervaardigde. Nu dienen wij te vragen, of het toen gebruikte voorbeeld nog het oorspronkelijk van 23 December 1107 zelf was, en zo ja, of men het toen onaangetast heeft gelaten; met andere woorden, of St. 3021 echt is, voor zo ver het door St.

1) Stadsrecht van Brusthem § 3.

3034 gedekt wordt. Hiervoor zijn de boven bij een opsteller uit de tijd van bisschop Otbert aangewezen wendingen het enige diplomatische gegeven; om een nader oordeel te vormen, is het nodig dat wij ons de toestanden en gebeurtenissen te Luik in de eerste jaren van de 12e eeuw te binnen brengen.

Een helder licht wordt op deze gebeurtenissen geworpen door berichten van het chronicon s. Huberti, die voor het eerst K. Hanquet in zijn uitgave [1]) met St. 3021 in verband gebracht heeft, hetgeen dan door G. Kurth [2]) nader is uitgewerkt. Het chronicon bericht in c. 96 het volgende. Bisschop Otbert begon uit mateloze heerszucht te Luik de civilia iura te verbreken, wetten der voorvaderen te veranderen, gewoonten af te schaffen. Om des te beter de minores te kunnen onderdrukken, ontzag hij aanvankelijk de maiores en won de toestemming van zekere potentiores door geschenken en beloften; later deed hij hoog en laag onder zijn dwingelandij bukken. De procuratores [3]) van kerken en geestelijken, die geheel vrij waren van het forense ius, trachtte hij met geweld te dwingen; met name nam hij de knechts van de Domproost Frederik gevangen. Wegens hierover ingekomen klachten werd in tegenwoordigheid van aartsbisschop Frederik van Keulen op 10 Maart 1104 in de koninklijke palts te Aken een bijeenkomst gehouden, waar door de Luikse geestelijkheid allerlei verwijten tegen Otbert gericht, kanonieke rechtsregels aangevoerd en bij monde van de aartsdiaken Hendrik een reeks beschuldigingen ingebracht werden. Zij betroffen in de eerste plaats daden van simonie; verder zou hij tot gemene schade van alle kerken van het land de munt vaak gewijzigd en in muntbederf toegestemd, de vrijheid van het openbare recht, de wetten der voorvaderen met geweld verbroken, vermaningen van de geestelijkheid en van sommige fideles s. Lamberti in de wind geslagen, zijn belofte aan de potentiores episcopii, zich te zullen beteren, niet gestand gedaan hebben, en kerkschatten, die hij geroofd had, ook toen het hem mogelijk was niet hebben willen herstellen. De aartsbisschop berispte Otbert in het openbaar en stelde een termijn

---

1) La chronique de Saint-Hubert (1906) 247.
2) BIAL 35 (1905) 265 vlgg.; minder uitvoerig in La Cité I 67 vlgg.
3) Beheerders der geestelijke goederen of wel de aan hen ondergeschikte boeren, van wie de eerste bepaling van St. 3021 spreekt.

voor een zes weken later te Keulen te houden vergadering vast, vóór welke Otbert zijn vergrijpen zou hebben te beteren. De bisschop wist echter, toen de keizer kort daarop in Luik verblijf hield, van hem te verkrijgen dat de voorgenomen bijeenkomst verboden werd, en volhardde in zijn gedrag; slechts jegens de potentiores toonde hij zich ook nu tegemoetkomend.

Het is duidelijk, dat de auteur het beschreven conflict wil doen zien als een episode in de grote kerkelijke strijd [1]), als een uitbarsting van algemene verontwaardiging over het régime van de simonistische bisschop. De tijd van ontstaan van het chronicon is betwist. P. Krollick [2]) heeft betoogd, dat de auteur eerst na Otberts dood (1119) schreef en dat hij de vroegere gebeurtenissen ten onrechte gekleurd heeft overeenkomstig de latere scherpe partijtegenstelling; en Meyer von Knonau (VI 199) heeft het onjuiste van de zo gevormde voorstelling bepaaldelijk naar aanleiding van de rechtsdag te Aken te berde gebracht. De auteur was ongetwijfeld bij die bijeenkomst persoonlijk aanwezig geweest; maar hij is, wat A. Cauchie [3]) en K. Hanquet [4]) hiervan mogen zeggen, zeer scherp tegen Otbert gekant. Moet men iedere invloed daarvan op zijn voorstelling van zaken uitgesloten achten? De Domdeken en aartsdiaken Hendrik, die te Aken als woordvoerder van de oppositie tegen Otbert optreedt, was in de investituurstrijd een vurig aanhanger van de keizerlijke partij; aan hem droeg Sigebert van Gembloux naar zijn eigen getuigenis [5]) zijn pamflet over de gehuwde priesters [6]) op; op zijn verzoek schreef Sigebert de epistola adversus Paschalem papam [7]) tussen Januari

---

1) Daarbij sluit zich E. C. G. Brünner, Tijdschrift voor gesch. 43 (1928) 236 aan, die zelfs van een bondgenootschap tussen de paus en het kapittel spreekt. Ik acht zijn beschouwingen over de partijschappen in Luik tot in de 12e eeuw minder overtuigend dan die over de latere tijd; zijn mening b.v., dat het als forense iudicium beschreven recht reeds onder bisschop Notger (972—1008) bestaan heeft, steunt niet op feitelijke gegevens.

2) Die Klosterchronik von St. Hubert (1884).

3) La querelle des investitures dans les diocèses de Liège et de Cambrai II (1891) 8 vlgg., 207 vlgg.; CRCRH 70 (1901) 65 vlgg.

4) Étude critique sur la chronique de Saint-Hubert (1900) en in de inleiding op zijn uitgave.

5) De viris illustribus. MG. SS. VI 272.

6) MG. Libelli de lite II (1892) 436 vlgg.

7) a. w. 449 vlgg.

en Juni van het jaar 1103 [1]), dus slechts een jaar voor de hier besproken gebeurtenissen. De bijeenkomst te Aken speelt zich af in de koningspalts, dus aartsbisschop Frederik is daar de vertegenwoordiger van het Rijksgezag. Dat hij zich als zodanig een getrouw dienaar van de keizer betoond zal hebben, is buiten twijfel. Verder is het hoogst onwaarschijnlijk, dat in Luik de beweging van verzet tegen Otberts beleid in enig verband gestaan heeft met de hiërarchische partij. Zij zou dan ongetwijfeld het hoofd opgestoken hebben, toen de positie van de keizer door de opstand van zijn zoon geschokt werd en overal zijn aanhang uiteen viel — te meer indien, zoals het chronicon beweert, door 's keizers toedoen haar verlangens onbevredigd gebleven waren. Doch gelijk bekend, is juist Luik tot het laatst toe het bolwerk van Hendrik IV's gezag gebleven; niet alleen op de trouw van Otbert, maar op die van de geestelijkheid, de adel, het volk van Luik kon de keizer ten allen tijde rekenen. [2]) Men kan daarom moeilijk geloven, dat de tegen Otbert geuite klacht in de eerste plaats simonie betrof en dat men zich beriep op de beginselen van het kanonieke recht.

Kurth [3]) heeft nu deze gebeurtenissen als volgt met St. 3021 in verband gebracht. De door Otbert veroorzaakte misstanden zullen zich verergerd hebben tot de dood van Hendrik IV toe; de keizerlijk gezinde bisschop zal onder het oog van zijn heer weinig ijver getoond hebben om de vrijheden van een weerbarstige geestelijkheid te eerbiedigen. Geheel anders toen Hendrik IV gestorven was. Hendrik V had zijn steunpunt in de geestelijkheid en was bovendien Otbert zeer vijandig gezind. Tijdens het verblijf van de koning te Luik haastte dan ook de geestelijkheid zich, haar klachten voor te dragen, en de koning daarin toe te stemmen. De oorkonde is dus in alle opzichten een ‚satisfaction plénière' voor het Domkapittel; zij is een erkenning zonder enige wijziging van de tekst, die het Domkapittel de keizer heeft voorgelegd en laat bovendien niet na te vermelden, dat de bisschop, die de opgesomde voorrechten geschonden had, tegenwoordig was en instemde met

---

1) Sackur in de inleiding a. w. 450.
2) Cauchie, La querelle des investitures II 186.
3) BIAL 35, 266 vlgg.

de oorkonde, die men tot herstel van rechten tegen hem verkregen had.

Tegen deze opvatting heeft J. Lyna [1]) bezwaar gemaakt. ‚Indien de handvest door een vijandig oogmerk tegen Otbertus was ingegeven, zo zegt hij, waarom werd dan de bisschoppelijke medewerking geduld? Het gaat hier immers niet om de kleineering van het schepenhof, wel om de vaststelling van de rechten van de kerk over hare hoorigen, waaronder de familia van den bisschop zelf, te Luik. Wel is het mogelijk, dat we hier staan voor een kentering van Otbertus' politiek. Dat de kroniekschrijver van St. Hubert nog wat wrok tegenover Otbertus gevoelde, moet ons niet van de wijs brengen.' Hoewel deze opmerkingen onvoldoende gestaafd zijn, acht ik hun strekking juist. Er is geen reden de woorden ‚Otberto episcopo presente et ipso cooperante' nog langer in de zin van een afgedwongen toestemming op te vatten, nu het stuk opgesteld en waarschijnlijk ook geschreven bleek door een persoonlijkheid uit 's bisschops omgeving, die in die dagen in de Rijkskanselarij ook voor andere geadresseerden werkzaam was.

Een nader inzicht in hetgeen zich te Luik in 1107 en voorafgaande jaren heeft afgespeeld, verschaft ons een blik op een andere Neder-Lotharingse bisschopsstad, Kamerijk, waarover men door W. Reinecke [2]) goed is ingelicht. Daar staan in het laatste kwart van de 11e eeuw in hoofdzaak twee bevolkingsgroepen tegenover elkaar: de milites ecclesie, casati, bezitters van grond in en buiten de stad met de burggraaf aan het hoofd; daartegenover de burgerij, die zich omstreeks 1080 in een commune organiseert en tevens aansluiting bij het Rijksgezag zoekt [3]). De leiders van de commune zijn grote kooplieden, die als ‚maiores' aangeduid worden. Zij zijn vooral op bescherming van het marktverkeer bedacht [4]). Bisschop Walcher heeft, daar hij zich slechts zo tegen graaf Robert van Vlaanderen kon handhaven, waarschijnlijk in het jaar 1102 in overeenstemming met het keizerlijk gezinde Lotharingse episcopaat, dat te Luik bijeen was, in de eerste plaats dus met bisschop Otbert,

---

1) Bijdragen tot de geschiedenis 15 (1923—'24) 655.
2) Geschichte der Stadt Cambrai (1896).
3) Oppermann, Blandinium 365. 367.
4) Reinecke, a. w. 116—121. Zij vormen een stadsraad; blz. 122.

zijn burgers bij oorkonde een communaal stadsbestuur toegestaan. Zij zwoeren hun bisschop trouw te zullen beschermen, zolang deze keizer Hendrik, diens zoon en opvolgers zou blijven erkennen; tevens, de stadsheerlijke rechten niet te zullen aantasten. De commune is dan blijven bestaan ook nadat graaf Robert door de keizer met het burggraafschap Kamerijk beleend was. Eerst onder Hendrik V, toen na de nieuwe rijksoorlog tegen Robert van Vlaanderen vrede gesloten was, werd de commune afgeschaft, en wel op bevel van de koning ingevolge bisschop Walchers raad. De koning berispte de burgers wegens het instellen van nieuwe wetten, het stichten van eedgenootschappen, het benoemen van nieuwe overheidspersonen. Men vreesde een bloedige wraak, doch door tussenkomst van bisschop Walcher nam de koning genoegen met een afzwering van de commune door de burgers onder levering van gijzelaars (Dec. 1107).

Van Kamerijk is de koning naar Luik gegaan [1]) en heeft daar enkele dagen later (23 Dec.) maatregelen getroffen, die een verstrekkende gelijkenis met die van Kamerijk vertonen. Ook de voorgeschiedenis vertoont overeenkomst. In Luik had de bisschop eveneens betrekkingen onderhouden met zekere maiores, en dit zijn waarschijnlijk weer kooplieden. Want van andere zijde bezitten wij gegevens over relaties, die hij met kooplieden onderhield. Het geld, waardoor hij op simonistische wijze het bisdom verkregen had, heette a mercatoribus huius patriae geleend te zijn [2]). In 1095 heeft hij een belegering van het kasteel Clermont bij Hoei ondernomen, omdat van daaruit de scheepvaart op de Maas lastig gevallen werd [3]). En de voorspraak van bisschop Otbert, waarvan in het Keulse tolprivilege voor de kooplieden uit Luik en Hoei van 1103 sprake is, zal wel tot de echte bestanddelen van dit stuk behoren. Ook in Luik klaagde men nu over nieuwe wetten, veranderingen in de rechtsorde, waartegen natuurlijk vooral de geestelijkheid gekant was. Hier vormen de Luikse gegevens ook een toelichting op die van Kamerijk. Want we vernemen hier waarin het nieuwe

---

1) Midden December; Rudolf van St. Truiden, MG. SS. X 270.
2) Ruperti chronicon s. Laurentii c. 45, MG. SS. VIII 277.
3) Chron. s. Huberti c. 78.

recht bestond: het was marktrecht. En over de inhoud van dit marktrecht verneemt men uit St. 3021 iets naders, namelijk dat het op de eed als bewijsmiddel gebaseerd was en het godsgerecht er geen deel van uitmaakte; voorts, dat ook het hoge gerecht (in latronibus, in falsis mensuris, in seditionibus quas vulgo sturm et burinne dicimus iudicandis [1]) aan de forensis potestas toekwam, in de Sauvenière zelfs uitsluitend dit hoge gerecht [2]). Uit deze laatste omstandigheid is tevens af te leiden, dat de forensis potestas haar macht aan de bisschop ontleende; immers in een wijsdom van 3 Dec. 1271 BS 640 wordt vastgesteld, dat het hoge gerecht van de Sauvenière, ‚a savoir est de larun, de faux mesure, de stor et de burine' aan de bisschop toekomt. De marktoverheid zal een bisschoppelijke schepenbank geweest zijn. Het chronicon s. Huberti doet ons de ontevredenheid kennen, die de nieuwe toestanden in bepaalde Luikse kringen opwekten, met name bij de geestelijkheid en zekere fideles s. Lamberti, stellig bisschoppelijke ministerialen. Niet te aanvaarden is de door het chronicon gegeven voorstelling, alsof die toestanden slechts uitvloeisels waren van Otberts despotisch karakter. Het beleid van de bisschop heeft dan, evenals dat van bisschop Walcher in Kamerijk, na de troonsbestijging van Hendrik V een keer genomen; er had een reactie plaats, bestaande in een terugdringen van het marktgerecht en een handhaving daar tegenover van de grondheerlijke organisatie, welks ambtenaar de villicus is.

Op twee punten vereist St. 3021 nu nog bespreking. De koning verklaart in de narratio, dat hij ‚has subscriptas leges paternas, antiquissima inquam privilegia', die hem voorgelegd werden, heeft ontvangen, bezien en besloten ze ter hernieuwen en te bevestigen. Duiden deze woorden op een vooroorkonde van Hendrik IV?

---

1) Uit de bewoordingen blijkt de echtheid van deze passus, blz. 149/150.

2) Men zou kunnen vermoeden, dat het instellen van een nieuw marktrecht samenhangt met de verplaatsing van de markt van de Vieux-Marché, waar hij vlak naast de Dom op gedeeltelijk aan het Domkapittel behorende grond gehouden werd, naar het huidige marktplein, meer oostelijk te midden van de marktnederzetting; vgl. E. Polain, Revue du Nord 17 (1931) 168 met goede plattegronden. Voor zijn mening, dat de verplaatsing reeds onder bisschop Reginar (1025—37) geschiedde, is een bericht van Jean d'Outremeuse een hoogst onzekere basis.

Meyer von Knonau (VI 72), Hansay [1]) en Lyna [2]) hebben dat erin gelezen, hoewel eerstgenoemde opmerkte, dat de inhoud van St. 3021 niet in verband staat met de ons bewaarde oudere diploma's voor de Luikse kerk als b.v. St. 2736 van 1070; G. Kurth [3]) heeft het ontkend. Inderdaad zouden de aangehaalde woorden ter aanduiding van een vooroorkonde wel heel zonderling gekozen zijn; veel meer ligt het voor de hand, ze eenvoudig met ‚de wetten der voorvaderen, het van ouds geldende recht' te vertalen. En wie is eigenlijk de geadresseerde, te wiens gunste St. 3021 uitgevaardigd werd? Is dit alleen het Domkapittel, of delen ook de zeven collegiale kapittels in de toegestane voorrechten? De ‚kerk van Luik', waarvan de oorkonde spreekt, is in het algemeen de bisschoppelijke kerk, dus de Dom. Zo heeft ook Kurth het ingezien. In de 13e eeuw evenwel was men van een andere mening. In BS 662 (1275) verklaart koning Rudolf, dat de proosten, dekens en kapittels zowel van de Dom als van de overige kerken van Luik hem gesmeekt hebben, hun het privilege van Hendrik V te bevestigen; hij verbiedt de stedelijke overheid de voorrechten van de Luikse *kerken* te schenden. Een oorkonde van het Domkapittel van 1282 BS 734 geeft een omschrijving van § 2 en voegt aan de woorden ‚alicuius canonici serviens' uitdrukkelijk toe: tam ecclesie nostre quam secundariarum ecclesiarum civitatis Leodiensis. En in de 14e eeuw worden afschriften van het diploma opgenomen in de cartularia van een collegiale kerk (die van het H. Kruis) en in het cartulaire du clergé secondaire, dat bepaaldelijk de gemeenschappelijke belangen van de Luikse collegiale kerken betreft. Maar of het zo van begin af bedoeld was, blijft onzeker; het ware denkbaar, dat een vermelding van het Domkapittel in de overgeleverde tekst met opzet weggelaten is. Wanneer de koning in de narratio zegt, dat hij te Luik door de geestelijkheid eervol ontvangen en in het convent van de broeders als broeder opgenomen werd, dan betreft dit natuurlijk zijn opname in het Domkapittel [4]). In dit verband is ook het pronomen ‚noster' te

1) RBPH 1 (1922) 511 vlg.
2) t. a. p. blz. 656.
3) BIAL 35, 267.
4) J. Görres, Das Lütticher Domkapitel (1907) 39; A. Schulte, Deutsche Könige, Kaiser und Päpste als Kanoniker, Hist. Jahrbuch der Görres-Ges. 54 (1934) 142 vlgg.

begrijpen, dat de oorkonder in § 1 en 7 ter aanduiding van zijn medekanunniken gebruikt[1]). Als getuigen treden van de Luikse geestelijkheid alleen de Domproost, Domdeken en vijf aartsdiakenen op.

Trachten wij nu ons oordeel over St. 3021 nog nader te bepalen met behulp van een diploma van keizer Hendrik IV voor de kerk van Spiers van 10 April 1101 St. 2950[2]). Is het juist, dat dit stuk de inhoud van St. 3021 dekt, zoals Kurth[3]) het doet voorkomen (St. 3021 ‚est pour ainsi dire calquée sur' St. 2950)? Een woordelijk verband bestaat er niet; voor twee bepalingen van St. 3021 biedt St. 2950 analogieën, doch met belangrijke afwijkingen.

Ten eerste bevat St. 2950 een bepaling, die met St. 3021 § 2 te vergelijken is. Indien een dienaar van de broeders, die deelt in de woning en dagelijkse voeding van een van hen, iets misdrijft tegen het burgerrecht, zal hij non in forum neque ius publicum op bevel van de tribunus geroepen worden; maar de tribunus episcopi zal in het claustrum voor de deken verschijnen en voldoening eisen en ontvangen voor zich en de benadeelde partij, waarbij aan deze laatste een zoengeld volgens ius civile toekomt en de tribunus voldoening krijgt door geseling of, als de broeder zijn dienaar wil sparen, door een geldboete volgens ius civile van 60 schellingen. Ook hier treedt dus de bisschoppelijke ambtenaar als aanklager op in het claustrum, waar een schikking getroffen wordt. Maar het zoengeld en de boete worden volgens burgerrecht bepaald. In Luik vernemen wij slechts, dat de schuldige moet boeten aan de forensis potestas of een ander, jegens wie hij schuldig is, volgens het vonnis van zijn pairs. Men kan aannemen dat dit vonnis van een dienstgerecht niet volgens ius forense geveld werd. Van het zoengeld voor de benadeelde is hier geen sprake. Een nog veel ingrijpender verschil brengt de daarbij aansluitende ver-

---

1) Het is dus niet noodzakelijk daarin met Kurth een bewijs te zien voor de vervaardiging van het diploma door de geadresseerde.

2) In afschrift overgeleverd. Druk: A. Hilgard, Urkunden zur Gesch. der Stadt Speyer (1885) nr. 13. Het behoort tot een groep diploma's, wier datering bevreemding heeft gewekt (Ficker, Beiträge I 168 vlg., II 136), doch waarvan sommige in origineel over zijn (H. Bresslau, KUiA Text 73). Over de inhoud C. Koehne, Der Ursprung der Stadtverfassung in Worms, Speyer u. Mainz (1890) 248.

3) La Cité I 69 vlg.

klaring van St. 2950, dat indien een kanunnik binnen de urbs een dienaar heeft, die niet bij hem woont noch dagelijks bij hem eet, deze aan het gemene burgerrecht onderworpen is. Hoe geheel anders is deze toestand dan datgene waarop men in Luik aanspraak maakte. Dit is een nieuwe aanwijzing, dat in St. 3021 § 3 vervalst is op de boven besproken wijze.

Hetgeen hierop volgt in St. 2950 is met St. 3021 § 5 te vergelijken. De keizer verordent daar: de hoven van broeders, waar zij zelf in wonen, zijn in een vaste immuniteit begrepen; indien de prefectus urbis of de tribunus of iemand anders het huis of de hof van een broeder, waarin hij woont, met geweld binnendringt of daar iemand gevangen neemt of op enige wijze kwetst, zal hij volgens immuniteitsrecht aan de bisschop 60 sol. plus een driedubbele bisschoppelijke ban, en aan de benadeelde een driedubbel zoengeld betalen. Deze toestand in Spiers verschilt zeer sterk van die, welke St. 3021 in Luik veronderstelt. De woorden van St. 2950 ‚curtes fratrum in quibus habitant.... sub firmissima consistant immunitate' maken geen onderscheid tussen claustrale en andere hoven van kanunniken, zoals St. 3021 doet; naar het schijnt, sprak het in Spiers van zelf, dat een kanunnik binnen de immuniteit woonde. In elk geval wordt nadruk gelegd op de voorwaarde, dat hij daar inderdaad woont. St. 3021 daarentegen spreekt van domibus ad claustrales sedes pertinentibus en van de inibi manentes. Bij een claustrale hof, oorspronkelijk voor de woning van een kanunnik bestemd, behoren hier dus een aantal bewoonde huizen. In de latere middeleeuwen kent men inderdaad de toestand, dat een claustrale curie een geheel complex van gebouwen bevat [1]); het is twijfelachtig, of reeds aan het begin van de 12e eeuw zulk een toestand verondersteld kan worden. Maar er is meer. In de huizen zal geen beslag gelegd worden, maar slechts indien men hem buiten zijn huis in hechtenis kan nemen, zal de bewoner voor het marktgerecht terecht staan. Wie heeft men op het oog als bewoners van deze huizen? Niet in de eerste plaats het dienstpersoneel van een kanunnik [2]); want dit is volgens § 2 aan de marktrechtspraak

1) K. Hofmann, Die engere Immunität (1914) 41.

2) Deze veronderstelling van Lyna in het boven aangehaalde opstel schijnt mij niet juist.

geheel onttrokken. Uit de onmiddellijk volgende bepaling omtrent de rechtspraak door de dominus terre [1]) in zake de census domorum en grenskwesties blijkt, dat deze claustrale huizen tegen tins zijn uitgegeven. Wanneer de huizen van kanunniken, die toch oorspronkelijk het immuniteitsrecht genieten wegens hun bestemming voor geestelijken, of de daarbij aangebouwde woningen eenvoudig tegen tins verhuurd zijn, is dit een jonge ontwikkeling [2]); zover kan het zeker in het begin van de 12e eeuw nog niet gekomen zijn. Op de duidelijkste wijze worden wij hier voorgelicht door een oorkonde uit 1182 BS 59. De Luikse Domkanunnik Franco overwoog, dat een deel van zijn hof ongebruikt lag en noch hem noch iemand anders nut afwierp. Hij bouwde er daarom huizen, waarvoor hij van de bewoners een jaarlijkse tins zou ontvangen, en zodoende werd een tevoren nutteloos bezit zijn eigenaar ten voordele. Men vond het dus nog in 1182 nodig, een dergelijke handelwijze uitdrukkelijk te motiveren; zij was blijkbaar toen nog iets ongewoons [3]). En indien deze toestand al vroeg bestaan mocht hebben, dan is het toch zeer de vraag of het in hechtenis nemen van de bewoners werkelijk aan de forensis potestas ontzegd was. Ook in Straatsburg is deze aangelegenheid in de loop van de 12e eeuw urgent geworden, doch zij werd daar in tegengestelde zin beslist [4]).

Aangaande het diploma uit Spiers wil ik nog opmerken, dat het naast de met St. 3021 vergelijkbare bepalingen nog andere bevat, die lang niet zo eenzijdig de belangen van de kanunniken

---

1) Uit de overeenkomst met de volgende bepaling over hofrechtelijke grond blijkt, dat de dominus terre is: de eigenaar-kanunnik, de pares: de bewoners, en niet, zoals Raikem en Polain, Coutumes du pays de Liège I (1870) 359 meenden, de dominus terre: het kapittel, de pares: de kanunniken. De onzekere rechtstoestand van claustrale grond is door S. Muller, Over claustraliteit (1890) beschreven; terwijl oorspronkelijk de eigenaar van de grond het kapittel, die van de gebouwen de kanunnik was, verbreidde zich langzamerhand daarnaast de opvatting, dat de kanunnik ook op de grond het volle eigendomsrecht had. Ook in dit opzicht treft men in St. 3021 juist de jongere verhoudingen aan.

2) Hofmann a. w. 50 vlg.

3) Vgl. J. Görres, a. w. blz. 9.

4) Zie het eerste stadsrecht, Wiegand, UB. der Stadt Strassburg I nr. 616 § 37: In alle claustrale hoven van kanunniken of ministerialen, waarin zij zelf niet wonen, heeft de schout of rechter recht te dagvaarden en de bewoner te dwingen.

beogen. Zo geeft het voor het geval, dat een van de broeders een burger wondt, berooft of op enige wijze beledigt, uitvoerige voorschriften voor zijn berechting. Daarvan verneemt men in Luik niets.

Het bovenstaande is aldus samen te vatten. Op 23 December 1107 heeft koning Hendrik met medewerking van bisschop Otbert een diploma voor het Luikse Domkapittel uitgevaardigd, dat de bevoegdheid van het marktgerecht ten opzichte van het huispersoneel der kanunniken, van het verkeer van en naar hun woningen en van de Domimmuniteit begrensde. Het is ons slechts in een op vele plaatsen geïnterpoleerde tekst overgeleverd; in de aangebrachte veranderingen kan men twee stadia onderkennen. Het eerste beperkte zich vermoedelijk tot een poging, het immuniteitsrecht ook daar te handhaven, waar de claustrale hoven met tegen tins verhuurde huizen bezet waren. De privilegia civitatis et claustri werden door Koenraad III in een verloren diploma (zie hoofdstuk V), op 16 Mei 1143 door paus Innocentius II (Jaffé 8366 = BS 40) en in Maart 1152 door koning Frederik I (St. 3619) bevestigd. Het vermoeden is gewettigd, dat de bevestigingen door Koenraad en Innocentius verkregen werden met het oog op deze eerste wijzigingen. Even goed is het echter mogelijk, dat zij eerst daarna in samenhang met de vervaardiging van het Maastrichtse falsum aangebracht werden. Omstreeks 1160 werd nl. op grond van het geïnterpoleerde diploma een geheel en al onecht stuk voor het kapittel van St. Servaas te Maastricht vervaardigd. Daarin werd, zoals het volgende hoofdstuk uiteenzet, aan het voorbeeld uitbreiding gegeven voornamelijk met twee doeleinden: de ‚vrijheid' tot zeer veel grotere groepen van personen, met name de gehele ministerialiteit van het kapittel en de in zijn dienst staande handwerkslieden, uit te strekken en het eigendomsrecht van kanunniken op door burgers bezeten grond krachtiger te handhaven. In elk geval nadat het Luikse privilege aldus in Maastricht tot voorbeeld had gediend, werd het opnieuw van een reeks inlassingen voorzien. Daarmee beoogde men een afweer tegen sommige heffingen van het markt- (stads-)bestuur: een tol en een huis aan huis penningsgewijze geheven belasting; verder uitbreiding van de ‚vrijheid' tot hen, die slechts in leensverhouding tot een kanunnik stonden; en ten slotte verlichting van de lasten, op te brengen bij koop of overerving van erven, welke

tot het bedrag van de jaarlijkse tins beperkt worden. Vooral in dit tweede stadium werden bepaaldelijk burgerlijke doeleinden nagestreefd. Bovendien heeft waarschijnlijk de bedoeling voorgezeten, de voorrechten van de Domimmuniteit ook tot die van de collegiale kerken uit te strekken. Onzeker blijft, welk van de twee volgende schema's het juiste is.

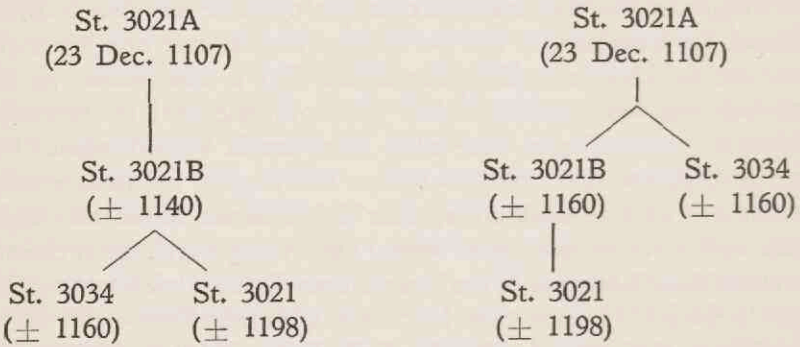

Om het tijdstip van de tweede groep inlassingen in St. 3021 nader te bepalen, waarvoor tot nu toe de vervaardiging van St. 3034 omstreeks 1160 als terminus a quo gevonden werd, moeten wij nog eenmaal de bewoordingen beschouwen. Evenals de inhoud ten dele niet door St. 3034 gedekt wordt, zo bevat het formele gedeelte een zin, die daar evenmin terugkeert: de hoogst uitzonderlijke corroboratio. Iets, wat daarop gelijkt, wordt noch in St. 3022, noch in de overige dictaten van de bisschoppelijke opsteller daarvan, noch in St. 3034 gevonden. Er is alle reden een verband aan te nemen tussen de dingen in de inhoud en die in het formulier, waarvoor St. 3034 geen parallel biedt. Deze corroboratio nu is woord voor woord falsarisdictaat, zoals het in het Jacobsklooster aan het einde van de 12e eeuw telkens en telkens is aangewend. Ik laat een vijftal falsa uit St. Jacob nog eens de revue passeren.

St. 2954 (voor Andenne 1101): ut ratum et inconvulsum .. permaneret; Huius igitur traditionis testamentum sancitum est et astipulatum tot tantorumque presentia et autoritate illustrium virorum.

Kn. II 28 (het tolprivilege van 1103): Hoc autem testimonium sancitum est et astipulatum ... presentia virorum illustrium ... Igitur hoc testamentum ut ratum et inconvulsum permaneat

And. 2 (voor Andenne, 1105): Hoc autem recuperationis ecclesie pactum sancitum et constipulatum tot tantorumque presentia et auctoritate nobilium.

And. 3 (voor Andenne, 1107): Huius igitur recuperationis testamentum . . . auctoritate confirmatum, testimonio astipulatum, litteris commendatum, sigillo sanccitum

St. 3208 (voor St. Jacob, 1125): supradicte traditionis testamentum ut ratum maneat et inconvulsum, signi sigillique mei astipulatione confirmavi ac tot tantorumque virorum testimonio comprobatum est.

Hiermee vergelijke men St. 3021: Huius igitur rei testamentum ut ratum maneat et inconvulsum, sancitum est et astipulatum tot tantorum auctoritate virorum, en bedenke, dat de wending ‚tot tantorum' ongetwijfeld uit St. 3424 (1141) afkomstig is, vgl. hoofdstuk V. Omgekeerd zijn enige wendingen, die in St. 3021 oorspronkelijk zijn, daaruit in falsa van het Jacobsklooster overgegaan; nl. de promulgatio ‚Notum sit universis ecclesie catholice filiis, quoniam' en het ‚Leodium veni' in St. 2954, terwijl bij St. 3021 ‚privilegia . . . recepi, inspexi . . . corroboranda decrevi' te vergelijken is St. 3209: traditiones . . . inspexi et approbavi, en bij ‚O. episcopo presente et ipso cooperante' Jc 1: quo (comite) cooperante.

Men dient hierbij enige vroeger vastgestelde feiten te overwegen. Het Keulse tolrecht Kn. II 28 werd door dezelfde falsaris van het Jacobsklooster ten behoeve van burgerlijke kringen uit Luik en Hoei vervalst. Tegelijkertijd heeft men aldaar gebruik kunnen maken van de bevestiging der privilegia civitatis et claustri door Koenraad III (hoofdstuk V); of men daarmee wellicht ook door falsarisarbeid in aanraking was gekomen, is niet meer uit te maken. Voorts heeft een onecht en door diezelfde falsaris opgesteld stuk voor Andenne o. m. de strekking, de te Luik volgens St. 3021 geldende voorrechten der servientes ook voor dit sticht te doen gelden (hoofdstuk XII). Uit dit alles moet men besluiten: de tweede vervalsing van het beroemde diploma is in het Jacobsklooster omstreeks 1190—1200 geschied. Tot begrip hiervan is het volgende van belang. In de thesaurie van dit klooster berustte sinds oude tijden het belangrijkste deel van het Luikse stedelijk archief, vooral de handvesten en verdragen [1]) en onder meer ook het Keulse tolprivilege, dat hier vervalst is. Het eerste bericht daaromtrent is uit de 14e eeuw [2]),

---

1) Th. Gobert, BIAL 34 (1904) 369 vlgg.

2) Jean d'Outremeuse, Ly myreur des histors p. p. A. Borgnet, V 260 en VI 691.

doch het is aannemelijk dat dit een oude toestand is; te meer omdat zich in een kapel van het klooster zekere plechtigheden van het gemeenteleven plachten af te spelen [1]), zodat U. Berlière kon zeggen: L'église abbatiale était comme le sanctuaire communal de Liège. [2]) Dit maakt de vervalsing van St. 3021 door een lid van het Jacobsklooster verklaarbaar. Al werd het stuk niet lang na 1218 in het liber chartarum van de Dom afgeschreven, toch is het best mogelijk, dat het zich niet in het Domarchief, maar in het archief der burgerij in het klooster bevond of tijdelijk bevonden had. Immers in hoofdstuk V bleek ons, dat ook de verloren bevestiging van St. 3021A door Koenraad III daar berust zal hebben. Men denke ook aan de brand van het jaar 1185, die de Domkerk met alle aangrenzende claustrale gebouwen verwoestte. Het ware zeer goed denkbaar, dat hetgeen toen uit het Domarchief gered werd, ten dele in het Jacobsklooster in veiligheid gebracht is.

Trachten wij nu nog de historische samenhang te overzien, waaruit de tweede vervalsing van St. 3021 voortgekomen is. Men is over de gebeurtenissen te Luik sedert 1194 goed ingelicht door de annalen van Reinier, monnik van St. Jacob. [3]) De auteur toont een grote belangstelling voor de ontwikkeling van het Luikse gemenebest in die dagen, in het bizonder voor de kwestie van de bouw van een stadsmuur. Op 1198 geeft hij het bekende bericht over de magna seditio tussen de Luikse geestelijken en leken. De leken, die de civitas met muur en gracht versterkten, eisten van de geestelijken en hun familia exactiones et tributa en trachtten op de van ouds bewaarde vrijheid der geestelijken inbreuk te maken. Deze stelden zich krachtig te weer, deden de kerkdienst in de civitas staken en beroofden enige cives, die van de markten in Frankrijk terugkeerden. Om de benadeelden te wreken namen de cives een kanunnik gevangen en veroordeelden hem, anderen beledigden en ranselden zij. De bisschop echter stemde met de leken in. Op 14 Febr. 1199 werd de eendracht tussen geestelijken en cives hersteld. De laatsten zwoeren in tegenwoordigheid van de bisschop, dat zij voortaan zich van schending der kerkelijke vrijheid

1) Gobert t. a. p.
2) Monasticon II 8.
3) MG. SS. XVI 651 vlgg.

onthouden en aan de geestelijken wegens de toegebrachte beledigingen voldoening geven zouden. Door O. Oppermann [1]) en E. C. G. Brünner [2]) zijn deze geschillen in verband gebracht met de partijtegenstelling tussen Staufen en Welfen. Bisschop Albert II, die de muurbouw en de heffing van een belasting daartoe goedkeurde, had geweigerd Otto van Brunswijk als koning te erkennen. In 1208 moet dan Philips van Zwaben tot de heffing van die belasting eveneens machtiging gegeven hebben [3]), evenals hij in het vorige jaar voor Keulen gedaan had, waar insgelijks de stadsversterking tot het program van de Staufisch-gezinde partij onder de burgerij behoorde. De geestelijkheid van Luik daarentegen betuigde haar aanhankelijkheid aan koning Otto. Hoe dacht men in het Jacobsklooster over de staatkundige vragen? Reinier doet, ondanks het uiterst zakelijke karakter van zijn berichtgeving, zijn standpunt duidelijk blijken. Otto noemt hij telkens rex, later imperator; Philips heet bij hem doorgaans eenvoudig Philippus Suevus.

Reeds Brünner nam aan, dat behalve de geestelijkheid ook een deel van de overige bevolking van Luik aan de Welfische zijde gestaan heeft. Door het verband, waarin wij nu de vervalsing van St. 3021 kunnen zien, wordt hieromtrent zekerheid verkregen. Men heeft klaarblijkelijk getracht door de interpolaties een wellicht zeer belangrijke bevolkingsgroep, die deels door persoonlijke afhankelijkheid, deels door grondbezitsverhoudingen met de Luikse kapittel- (en klooster-?) geestelijkheid in betrekking stond, te vrijwaren tegen de versterkingsbelasting. Tevens verkrijgen wij nadere inlichting, hoe deze belasting geheven werd; zij was nog niet, zoals de ‚fermeté' zich in de loop van de 13e eeuw aan ons voordoet [4]), een verbruiksaccijns, doch een huis aan huis gevorderde penning [5]);

1) Histor. Vierteljahrschrift 16 (1913) 405.
2) Tijdschr. voor gesch. 43 (1928) 241.
3) Dat dit de oorspronkelijke inhoud van zijn handvest voor Luik van 3 Juni 1208 BF 184 geweest is, heeft Oppermann t. a. p. getoond.
4) Voor het eerst in BS. 211 (1231).
5) Dat zij inderdaad ten behoeve van de stadsversterking geheven moet zijn, blijkt door vergelijking met de boven aangehaalde plaats uit het stadsrecht van Saint-Omer. Het is niet verwonderlijk, dat men in de zo vroeg ontwikkelde Vlaamse steden reeds voor 1127 toestanden aantreft, die te Luik eerst in de laatste jaren van de 12e eeuw verschijnen. Overal schept het bouwen van een stadsversterking voor het eerst de behoefte aan een stedelijke belasting.

tevens werden er blijkbaar wachtdiensten van de bewoners gevergd. Daarnaast was ook de tol, waarvan St. 3021 zekere bevolkingsgroepen wenst vrij te stellen, zeker ter wille van de stadsversterking ingevoerd. Want op 1203 deelt Reinier in verband met de muurbouw mede: assensu clericorum et civium et militum exteriorum tributum ab introeuntibus portas civitatis exigitur et secundum estimationem pecuniarum suarum summa a civibus accipitur. Ook naar deze regeling bleven twee verschillende belastingen, een verkeers- en een vermogensbelasting, naast elkaar bestaan, en dus mag men de exactiones, die Reinier op 1198 naast de tributa noemt, wel aan de denarii ostiatim exacti van St. 3021 gelijk stellen. De aanvankelijk op de meest primitieve wijze huis aan huis ingevorderde penning werd dus eerst in 1203 door een naar de draagkracht verdeelde belasting vervangen. — De spoliatie van burgerkooplieden in 1198, waarvan Reinier melding maakt, was een begrijpelijke represaille geweest op de tolheffing, die door de geestelijkheid als roof beschouwd werd, voordat het ook daaromtrent in 1203 tot een schikking kwam.

Kan men de twee bevolkingsgroepen, wier uiteenlopende belangen wij leerden kennen, ook topographisch vastleggen? Het nieuwe in 1203—'04 gebouwde stuk stadsmuur reikte van Payenporte tot Porte Ste. Walburge [1]), aan de noordoostzijde van de stad. Men kan aannemen dat het de voortzetting was van een muur, lopende van de linker-Maasoever tot Payenporte met daarin de Porte St. Léonard en de Porte de Vivegnis [2]). Het laatstgenoemde deel zal dus allicht in de jaren omstreeks 1198 gebouwd zijn. Deze twee aansluitende muurgedeelten, van de Maas tot Porte Ste. Walburge toe, omsluiten de wijk Hors-Château, die, als een uitbreiding van de binnen de oudere omwalling gelegen marktnederzetting naar het oosten toe, in de loop van de 12e eeuw ontstaan was, en beveiligen deze wijk naar de noordoostelijke zijde. Het is dus inder-

---

1) Reinier van St. Jacob a. 1203, 1204.

2) Zie de derde plattegrond van E. Polain, Revue du Nord 17 bij blz. 180. — G. Kurth, La Cité I 112 en Th. Gobert, Liège à travers les âges I (1924) 22 laten de muurbouw in het westen van de stad bij Saint-Martin aanvangen, doch waarschijnlijk is dit niet. Het ging toch klaarblijkelijk vooreerst om een bescherming van de wijk Hors-Château in het oosten.

daad zeer aannemelijk, dat de verdedigingsbelasting door de forensis potestas, de overheid van de marktnederzetting, geheven werd. In een heel ander stadsgedeelte, ten Zuidwesten van de ‚Cité', op het Maaseiland (de ‚Isle') had zich echter eveneens een jonge nederzetting gevormd. De bewoners van dit eiland zullen weinig belang gehad hebben bij versterkingen aan de overzijde van de rivier in het noordoosten van de stad. Op de Isle is ook het Jacobsklooster gelegen, evenals de kapittelkerken van St. Paulus en St. Jan; ten noorden sluit zij zich aan bij de op de linker Maasoever gelegen, aan het Domkapittel behorende Sauvenière en de daaraan grenzende Mont-Saint-Martin, het gebied van drie andere collegiale kerken (St. Maarten, H. Kruis, St. Pieter). De belangen van deze nederzettingen zal men in het Jacobsklooster door de interpolatie van het privilege behartigd hebben.

Op de best denkbare wijze wordt het zo ontworpen beeld voltooid, wanneer wij nu de economisch-politieke kant van de zaak in het oog vatten. Op de Isle was in het bizonder de metaalnijverheid gevestigd. [1]) Het vervalste Keulse tolrecht, dat in het Jacobsklooster vervaardigd is, doet zien hoezeer de hier gevestigde kooplieden belang hadden bij een onbelemmerde doorvoer door Keulen, op de handelsweg uit het Harzgebied, van waar de ertsen werden aangevoerd. Tevens echter is dit falsum een manifestatie van Welfische partijbelangen. [2]) De trouw van aartsbisschop Adolf van Keulen jegens koning Otto was reeds in de jaren voor zijn overgang tot de Staufische zijde (einde 1203) twijfelachtig. In 1202 kwam het tussen koning Otto en de aartsbisschop tot een heftige twist de teloniis et moneta et de iniustis vectigalium exactionibus et de violata pace negociantibus [3]), die door de apostolische legaat bijgelegd werd. Een gevolg van deze gebeurtenis is de oorkonde van 13 Febr. 1203 (D 2, zie hoofdstuk XIII), waarin de aartsbisschop in het bijzijn van talrijke vertegenwoordigers van de vier standen het recht vaststelde, dat de burgers van Dinant naar het heette reeds sedert Karel de Grote aan tol en waag te Keulen genoten. De

1) Polain, t. a. p. blz. 170; P. Lecouturier, Liège, étude de géographie urbaine (1930) 89.
2) Bij het volgende O. Oppermann, Hans. Geschichtsbl. 17 (1911) 42 vlg.
3) Chronica regia Colon., contin. III, a. 1202. Rec. Waitz (1880) 200.

standen van het land van Keulen en een Welfisch-gezinde groep van de Keulse burgerij moeten voorstanders geweest zijn van een herstel van de vrije doorvoer. Ook Kn. II 28 moet ter wille van een dergelijk herstel in 1202 of 1203 vervaardigd zijn.

Wij kunnen dus vaststellen, dat op de Luikse Isle een groep kooplieden gevestigd was, die handel dreven hoofdzakelijk op Saksen en in overeenstemming daarmede aan de Welfische zijde stonden. Maar ook onder het Staufisch-gezinde deel van de burgerij, dat in de marktnederzetting en de aangrenzende wijk Hors-Château woonde, waren kooplieden te vinden. Immers Reinier van St. Jacob bericht, dat de geestelijken tot wraak zekere burgers, die van de Franse markten terugkeerden, beroofden. Naar Noord-Frankrijk was dus de handel van deze groep hoofdzakelijk gericht.

XV. HET DIPLOMA VAN HENDRIK V VOOR ST. SERVAAS TE MAASTRICHT VAN 1109 EN ANDERE MAASTRICHTSE OORKONDEN.

In dit hoofdstuk komen voornamelijk de volgende oorkonden van de kerk van St. Servaas te Maastricht ter sprake.

1. 1062 Sept. 21. Koning Hendrik IV. Schijnorig. Maastricht, Rijksarchief. Druk: CRCRH, 3e série 9 (1867) 11. Regest: St. 2611.
2. 1109. Koning Hendrik V. Schijnorig. Maastricht, Rijksarchief. Druk: Böhmer, Acta nr. 75; onvolledig: Waitz, Urkunden zur deutschen Verfassungsgeschichte (1871) nr. 8; ^{2}(1886) nr. 16. Regest: St. 3034.
3. 1128 Juni 13. Koning Lotharius III. Orig. Parijs, Bibliothèque Nationale, ms. latin 9307 nr. 5. Druk: DLoth. III 12.
4. 1130. Schenkingsoorkonde van zekere Situs. Afschr. Parijs, Bibl. Nat., ms. latin 10180 fo. 171 (17e eeuw). Ongedrukt. Regest: P. Doppler, Publications de la Société historique et archéologique dans le Limbourg 66 (1930) 238 nr. 37. Aangehaald als: Dp 37 [1]).
5. 1146. Koning Koenraad III. Geïnterpoleerd origineel Parijs, Bibl. Nat., ms. latin 9307 nr. 9. Druk: CRCRH, 3e série 9, 23. Regest: St. 3513.

Hoewel in het vermeende origineel St. 3034 het schrift van de datering veel kleiner en minder versierd is dan dat van de contekst,

1) Ook enige andere oorkonden worden in het volgende met Dp en het nummer in Dopplers regestenlijst van St. Servaas aangehaald.

zijn beide ook met het geoblongeerde schrift stellig van één hand, die ik S noem. Dezelfde hand heeft ook een ander diploma voor de Servaaskerk geschreven, dat van koning Hendrik IV van 1062 Sept. 21 St. 2611. Het is voldoende daartoe te wijzen op de vormen van de g, de ligatuur st, het afkortingsteken, de versiering van bovenschachten, die uitsluitend aan s en f wordt toegepast, het geoblongeerde schrift en op de algemene ductus. [1]) De originaliteit van St. 2611, welk stuk op zich zelf met zijn lange schachten, ver uiteen staande regels, zorgvuldige schrift en in verhouding tot St. 3034 sobere aanwending van afkortingen geen ongunstige indruk maakt, is daarmee uitgesloten.

Hand S vertoont de volgende kenmerken. Boven dubbele i heeft de schrijver zelf twee streepjes geplaatst; de tweede i is meermalen onder de regel uit getrokken (St. 2611 r. 6 iNuijs, St. 3034 r. 8 seruitij enz.), maar niet altijd. De r is doorgaans lang onder de regel getrokken, maar staat in St. 3034 r. 4 redeundo, r. 16 preterea, r. 17 patris op de regel; in r. 7 forensi is hij door een tweede streep van een staart voorzien. De klinker u is, waar hij op een i volgt, enige malen als v geschreven, St. 3034 r. 14 Ivdex, r. 15 ivre; ook in andere gevallen, r. 13 fvrta, r. 21 ivssimvs. Ook andere majuskels komen in overigens in minuskel geschreven woorden voor, St. 2611 r. 6 iNuijs, Reditibus, r. 18 octobRis enz. Afkortingen zijn in St. 3034 talrijk; daaronder vallen r. 10 er(un)t en de wisseling van r. 3 au(tem) met r. 14 aut(em) en van r. 20 o(mn)ia met r. 4 om(n)i-b(us), r. 8 enz. om(n)i op. Door bovenschrijving van de i is in St. 2611 r. 15 en St. 3034 r. 5 en 21 p(ro)p(r)ius sterk afgekort. Hoogst bedenkelijk is de afkorting van de uitgang -ionis. Meestal is die voluit geschreven, maar in St. 3034 r. 20 staat t(r)aditio(n)e, corroboratio(n)e, co(m)mutatio(n)e. In oorkondenschrift van 1107 is dit een volstrekt anachronisme. [2]) Ik noteer verder het bizonder

---

1) Naar Dr. G. W. A. Panhuysen mij berichtte, heeft hij het verband tussen St. 2611 en St. 3034 reeds in 1932 vastgesteld.

2) Het vroegste mij bekende voorkomen van deze afkorting is in een computus-handschrift van (naar het heet) 1143, facs. Arndt-Tangl, Schrift-tafeln I[4] Taf. 26a, r. 7. 22; in een hs. uit Hildesheim van 1150—'60, Chroust, Monumenta palaeogr. Serie II, Lief. XXI, Taf. I r. 29; in oorkonden van 1155 bisschop Herman van Utrecht, OB. v. h. sticht Utrecht nr. 410, r. 6; 1156 uit Würzburg, Chroust, Serie I, Lief. IX, Taf. 4 r. 15; en 1157 uit Reichenberg,

vaak afkorten van de letters *er*, r. 1 qualit(er), uniu(er)sis, int(er)uentu, r. 12 t(er)ra en vaker. Dit is hier overal met het algemene afkortingsteken aangeduid; dat de schrijver evenwel het bizondere teken voor ‚er' kende, toont hij in r. 21, waar aanvankelijk met het in later tijd overbekende teken in de vorm van een dubbel haakje ‚subt(er)' was geschreven, hetgeen daarna door het bovenop plaatsen van een 9 in ‚subt(us)' veranderd werd; misschien een geval van opzettelijk vermijden van een anachronisme. [1])

Bezien wij nu eerst St. 2611 nader. Van het opgeplakte zegel zijn hier slechts sporen in witte was over. De schrijver heeft ongetwijfeld een echt voorbeeld voor zich gehad; er zijn aanwijzingen, dat dit diploma St. 2611A geschreven was door de ambtenaar Fridericus D, die in de jaren 1062—1065 in de koninklijke kanselarij werkzaam was. [2]) Daarmee komen het chrismon en het achter intitulatio, signumregel, recognitie en datering geplaatste interpunctieteken in wezen overeen, zo ook de X van ‚rex' in de intitulatio, en in de onderschriftregels het slingeren van bepaalde letters en het onder en boven doen uitsteken van lange schachten ook in het geoblongeerde schrift, wat aan S blijkens St. 3034 niet eigen is. Trouwens ook in het afwisselen van vormen zoals van de ligatuur & verraadt St. 2611 het gekunstelde van zijn schrift. — Het dictaat van Fridericus D is gemakkelijk aan te wijzen bij vergelijking met een paar door hem geschreven originele diploma's. [3])

Arndt-Tangl III Taf. 85 r. 12. Kort daarop verschijnt de afkorting ook te Maastricht. Want een oorkonde van 1163 voor het damessticht Munsterbilsen, afgebeeld Album belge de diplomatique, pl. XXI B, waar aan het slot van r. 7 renouatio(n)i^{s} staat, is geschreven door een hand uit St. Servaas te Maastricht, die ook de oorkonde van het Servaaskapittel voor het klooster St. Gillis te Luik van 1173 Dp 51 (orig. Rijksarch. Maastricht) geschreven heeft. Op de keerzijde van het stuk uit Munsterbilsen bevindt zich een afschrift van een oudere oorkonde (Album belge, pl. XXI A) eveneens door een Maastrichtse hand, die ook de beneden te noemen diploma's voor St. Servaas van Koenraad III St. 3512 en Frederik I St. 4158 schreef.

1) Ik vind het bizondere teken voor ‚er' in oorkonden het vroegst bij een notaris van de Rijkskanselarij Arnold D in 1139, St. 3386, facs. Steffens, Lat. Paläographie^{2} Tafel 82, waar het echter nog niet scherp van het algemene afkortingsteken onderscheiden is.

2) Facs. van het door hem geschreven St. 2628: KUiA II 20.

3) Deze zijn opgesomd door Bresslau, KUiA Text blz. 31.

St. 2611: Notum sit omnibus Christi nostrique fidelibus tam posteris quam presentibus, qualiter

tale predium quale habuerunt in villis W. T. . . . cum omnibus appenditiis suis, hoc est utriusque sexus mancipiis, areis, edificiis, ⟨ecclesiis,⟩ terris cultis et incultis, agris, pratis, pascuis, campis, silvis, venationibus, aquis aquarumque decursibus, piscationibus, molis, molendinis, viis et inviis, exitibus et reditibus, quesitis et inquirendis ac cum omni utilitate que ullo modo inde provenire potest ad ecclesiam s. Servatii in Traiecto ad usum confratrum ibidem Deo sanctoque S. famulantium tradiderunt

ea videlicet ratione, ut (gevolgd door sanctio)

Et ut hec traditio vel confirmatio stabilis et inconvulsa omni permaneat evo, hanc cartam inde conscribi manuque propria ut subtus cernitur corroborantes sigilli nostri impressione iussimus insigniri.

Signum domni Heinrici quarti regis.

Data est anno . . .

St. 2619: Notum esse volumus omnibus Christi nostrique fidelibus tam futuris quam presentibus, qualiter; St. 2572 (afschr.): Notum sit omnibus Christi enz.

St. 2625: tale praedium, quale habuit in loco E. dicto ad monasterium in Q. . . . in proprium tradidit

St. 2635: cum omnibus appenditiis suis, hoc est utriusque sexus mancipiis, terris cultis et incultis, areis, aedificiis, agris . . . (verder geheel gelijk) et cum omni utilitate, que ullo modo inde provenire potest; St. 2572: cum omnibus appendiciis, id est areis, aedificiis, terris cultis . . . (verder gelijk)

St. 2635: ad augendam scilicet . . . prebendam fratrum ibidem Deo sanctisque suis famulantium . . . tradiderat

St. 2619.25.26.28: ea videlicet ratione, ut (gevolgd door formule betr. vrij beschikkingsrecht over geschonken goed).

St. 2635: Et ut haec nostra regalis donatio sive traditio stabilis et inconvulsa omni permaneat aevo, hanc cartam inde conscribi manuque propria ut subtus cernitur corroborantes sigilli nostri impressione iussimus insigniri; St. 2627: Et ut haec nostra regalis concessio sive confirmatio

FD steeds: Signum domni Heinrici quarti regis (zonder ‚invictissimi')

St. 2619: Data est anno . . .

Een echt voorbeeld is dus vrij trouw nagevolgd; weliswaar zijn het wijdings- en het koningsjaar één te hoog opgegeven. In hoeverre de gronden, die Giesebrecht de echtheid van St. 2611 deden betwijfelen [1]), daartegen kunnen aangevoerd worden, wil ik in het midden laten. Verscheidene zinnen echter zijn gemakkelijk als onechte toevoegsels kenbaar, zoals de sanctio: si quis . . . in aliquo reniti voluerit, mille libras auri regie persolvat potestati. Want onder

1) Gesch. der deutschen Kaiserzeit III (1890) 1100: vermelding van hertog Godfried als marchio, van markgraaf Otto van Meissen als marchio de Thuringia, en van Lambertus comes de Brusela; daartegen Meyer von Knonau I 292.

Hendrik IV komen sanctio's nog vrijwel alleen in stukken uitgevaardigd door de Italiaanse kanselarij voor [1]); de toekenning van de gehele boete aan de fiscus is hoogst uitzonderlijk [2]); en de bewoordingen zijn mij niet van elders bekend, behalve uit een oorkonde van Koenraad III eveneens voor St. Servaas van 1146 St. 3512 = Miraeus IV 203, waar zij blijkbaar op St. 2611 teruggaan. [3]) In het dispositieve gedeelte valt in de eerste plaats de bepaling op, dat de hier geschonken goederen Weert en Dilsen niet aan de proost ondergeschikt zullen zijn, doch dat de deken met raad van de broeders ze aan een door hem gewenste en geschikt bevonden broeder zal toevertrouwen. Van geschillen tussen de proost van St. Servaas enerzijds, deken en broeders anderzijds vernemen wij voor het eerst uit het onaanvechtbaar originele diploma van 13 Juni 1128 DLoth. III 12, waar koning Lotharius ten aanzien van de kerk te Echt zulk een geschil tussen proost en broeders ten gunste van de laatsten beslist. Voorts bevat de schenkingsoorkonde van 1130 Dp 37 (in afschr.) wederom een tegen de proost gerichte clausule.

DLoth. III 12: dedimus ... ad opus fratrum ... ea libertate, eo iure ut deinceps prepositus, quicumque fuerit, in eadem ecclesia nullam habeat potestatem, sed solus decanus possideat et fratres et administrent in refectorio ad communem fratrum utilitatem.

Dp 37: usibus fratrum in quotidiana refectione serviat nulliusque prepositi potestati subiaceat, sed solus decanus coniuncto consilio fratrum ad utilitatem eorundem fratrum ordinet et disponat.

St. 2611: ad usum confratrum ... tradiderunt hac conditione, ut nullius prepositi ditioni subiaceat, sed decanus consilio fratrum cui voluerit de fratribus et qui idoneus ad hoc inventus fuerit committat.

Daar het in DLoth. III 12 om een heel andere bezitting gaat dan in St. 2611, is het niet zeer waarschijnlijk, dat de opsteller van D 12 in de Rijkskanselarij behalve de vooroorkonde St. 2886a [4]) ook

---

1) Vgl. Redlich-Erben, Urkundenlehre I 358; F. Boye, Archiv für Urkundenforschung 6 (1918) 139.

2) Erben, a. w. 360.

3) Men mene overigens niet, dat dit het jaar 1146 als terminus ad quem voor het ontstaan van St. 2611 oplevert. Want St. 3512 (1146) is door dezelfde hand geschreven als een diploma van Frederik I van 1174 April 11 St. 4158 (beide in oorspronkelijk Parijs, Bibl. nat., ms. latin 9307) en ook overigens hoogst verdacht.

4) Zie de aantekening van Ottenthal-Hirsch bij D 12.

nog St. 2611 gebruikt heeft; en ook de aard van de woordelijke overeenkomst geeft m. i. enige aanwijzing, dat de teksten van elkaar afhankelijk zijn in de volgorde waarin ik ze afdruk. Voorlopig is dus 1128/'30 als terminus a quo voor het ontstaan van St. 2611 te beschouwen. Hoe lang het daarna valt, is op grond van de inhoud niet gemakkelijk te zeggen; de bedoelde geschillen hebben, naar het schijnt, door de gehele 12e eeuw voortgeduurd en werden eerst door het verdrag van 1232 [1]) beëindigd.

Voorts zullen de zin, volgens welke de villae Oyen, Mechelen aan de Maas, Meeswyck en Hees eveneens ad fratrum prebendam behoren en de bepaling, dat niemand op de voogdij aanspraak mag maken, tenzij de broeders zelf hem in gemeen overleg hebben verkozen, onecht zijn. Dat het woord ‚ecclesiis' in de pertinentieformule ingelast werd, is begrijpelijk, aangezien de rechtstoestand van de kerk te Dilsen blijkbaar onduidelijk is geweest. Tenminste in 1247 verneemt men, dat het kapittel en de graaf van Looz beurtelings het collatierecht in Dilsen uitoefenen. [2])

Ter bepaling van de tijd, waarin S werkzaam was, is het diploma van Koenraad III voor St. Servaas uit 1146 St. 3513 van belang. Dit origineel is geheel geschreven door de koninklijke kanselarijambtenaar Arnold A [3]) met uitzondering van de 14e regel; daar is het oorspronkelijke schrift op de twee eerste woorden na weggeradeerd en door kleiner en meer gedrongen schrift van een andere hand vervangen. Deze hand gaf zich zichtbaar moeite het schrift van Arnold A na te bootsen; zo heeft zij het afkortingsteken vrij onhandig nagemaakt en de r en lange s enige malen door een afzonderlijk toegevoegde haal onder de regel uit getrokken. Desondanks is het niet te betwijfelen, dat deze hand geen andere is dan S. De vorm van de ligatuur ct in ‚dictas' vertoont een treffende overeenkomst met die van ‚Octobris' in de datering van St. 2611. In het woord ‚eccl(es)ie' is de eerste e van een cauda voorzien, die in de vorm van een 5 naar links gewend is; de cauda van de e aan het einde daarentegen is een scherp naar rechts gewend haakje. Precies hetzelfde is het geval in St. 2611 r. 12 eccl(es)ie. In het woord

1) Dp 112 = Miraeus IV 543.
2) Dp 154.
3) Facs. van het ook door hem geschreven St. 3458: KUiA X 4.

‚possessiones' zijn de dubbele s-en niet geligeerd; zij hebben ieder hun eigen vlag. Ditzelfde vrij ongewone verschijnsel doet zich voor in St. 2611 r. 11 possessionem; vgl. ook St. 3034 r. 7. 9 ‚satisfaciet' met niet-geligeerde sf. De ligatuur & vertoont een boekschriftvorm, die precies zo in St. 3034 r. 1. 5 gevonden wordt, naast daar vaker aangewende, meer versierde vormen.

In de onderstaande vergelijking met twee dictaten uit de kanselarij van Koenraad III plaats ik het door S geschrevene tussen vierkante haken.

St. 3513: Nos igitur . . . per presentis privilegii auctoritatem decernimus, ut nulla umquam persona magna [sive parva iam dictas possessiones ecclesie Traiectensi subtrahere vel alienare presumat, sed fratres ibidem Deo et s. Servatio famulantes sine impe]dimenti molestia eas omni deinceps tempore optineant.

St. 3481: Decernimus ergo et regia auctoritate precipimus, ne . . . quaelibet persona magna sive parva eandem decimationem ecclesiae tuae abalienare vel aliquo ingenio diminuere presumat, sed tam tu quam successores tui omni deinceps tempore sine contradictionis molestia possideant; St. 3501: Decernimus ergo . . . ut nullus . . . presumat, sed . . . sine impedimenti molestia optineant.

Hieruit blijkt, dat de door S geschreven woorden grotendeels ook oorspronkelijk in het origineel gestaan moeten hebben. De beweegreden om toch bijna een gehele regel uit te raderen en door meer gedrongen schrift te vervangen, was dus blijkbaar, zo ruimte voor een inlassing te winnen. Waarin kan deze gelegen zijn? Mij dunkt in de woorden ‚fratres ibidem Deo et s. Servatio famulantes'. Wellicht heeft daar oorspronkelijk ‚prepositus et fratres' gestaan; immers ook wat hoger, waar over de verwerving van de goederen Meeuwen, Lieshout en Buitenaken gehandeld wordt, leest men dat proost en broeders de oorspronkelijke eigenaars schadeloos gesteld hebben. Ook hier is de werkzaamheid van S blijkbaar erop gericht, de proost zoveel mogelijk uit het kerkelijke vermogen uit te schakelen.

De inlassing in St. 3513 vormt een aanwijzing, dat ook de overige vervalsingen van hand S na 1146 en vermoedelijk na de dood van Koenraad III (1152) ontstaan zijn. Voor een terminus ad quem is voorlopig het boven gemelde ontstaan van St. 3512 omstreeks 1174 de enige aanduiding. Over een nader onderzoek, dat uitgaat van de vraag in welke tijd tussen de grenzen 1146/'52 en ± 1174 hand S

werkzaam was, doe ik in aanhangsel IV een voorlopige mededeling. Dit onderzoek betreft een bizonder belangwekkend geval van interlocale betrekkingen in het oorkondenwezen, dat een uitvoeriger behandeling verdient dan ik in dit boek zou kunnen geven; ik volsta daarom met het resultaat ervan te melden, dat de falsa van hand S met inbegrip van St. 3034 omstreeks 1160 ontstaan zijn.

Over de uiterlijke kenmerken van St. 3034, welks schrift reeds in het voorafgaande behandeld is, nog een enkel woord. Het algemene beeld van deze oorkonde wijkt in menig opzicht van een normaal diploma af. Het perkament is ongeveer anderhalf maal zo breed als hoog. Het beginprotocol beslaat minder dan de helft van de eerste regel, die voor het overige met de aanhef van de contekst in niet-geoblongeerde minuskel gevuld is. Dit is wel niet ongekend [1]) maar toch ongewoon, te meer omdat in 't geheel geen poging gedaan is tenminste een zo groot mogelijk deel van die regel door het protocol te laten innemen; het geoblongeerde schrift is in tegendeel zeer nauw op elkaar gedrongen. Evenzeer afwijkend en duidelijk door gebrek aan ruimte bepaald is de schikking van het eschatocol. Het zegel is op een plaats in de rechterbenedenhoek aangebracht, die door het verkorten van de drie laatste regels contekst uitgespaard werd; de signum- en recognitieregel staan niet onder, maar naast elkaar, slechts staat de recognitie iets lager en wel geheel links, de signumregel met het monogram rechts daarvan [2]). In de datering zijn na ‚Datum' en na ‚Actum' ruimten opengelaten, natuurlijk voor het invullen van de dag resp. de plaats op de wijze van St. 3021, wat niet gebeurd is. De ruimte vooral achter ‚Datum' is voor het aanbrengen van een dagtekening onevenredig groot. Van het zegel is een belangrijk fragment in witte was aanwezig met het begin en het einde van het randschrift REX+H. Het beeld is sterk afgesleten, zodat vele details verdwenen zijn. Wat men ziet, stemt echter niet overeen met het enige koningszegel, dat Hendrik V gevoerd

1) H. Bresslau, NA 26 (1901) 430; Redlich-Erben, Urkundenlehre I 136.
2) Aan plaatsgebrek zal ook het weglaten van het woord ‚invictissimi' toe te schrijven zijn, hoewel hier tevens een invloed van St. 2611A mogelijk is. St. 3021 heeft dit woord wel.

heeft. [1]) Op de troon liggen aan weerszijden de rolronde uiteinden van een kussen, de zitting eindigde waarschijnlijk in twee dierenkoppen. Het echte koningszegel heeft echter geen kussen en geen dierenkoppen, wel de beide keizerzegels. Op de plaats, waar de troon twee openingen in de vorm van rondbogen behoort te hebben, bevindt zich een dwarsbalk. Het zegel van St. 3034 is dus onecht en vermoedelijk naar een keizerzegel van Hendrik V nagebootst. Dit is verklaarbaar, daar ongeveer gelijktijdig met St. 3034 ook een falsum op naam van keizer Hendrik V voor St. Servaas naar een echt voorbeeld vervaardigd is. [2]) Het zegelfragment is niet meer oorspronkelijk bevestigd, doch gerepareerd en opnieuw opgeplakt.

Gaan wij nu de verhouding tussen St. 3021 en St. 3034 na, daarbij voorlopig de rechtsinhoud terzijde latend. De narratio stemt grotendeels woordelijk met St. 3021 overeen. Het daar alleen passende bericht over de veldtocht tegen graaf Robert is weggelaten; in plaats daarvan wordt de interventie van Rijkskanselier Albert, proost van St. Servaas, en het verzoek van de broeders gemeld. De interventie van de proost is blijkbaar ontleend aan een schenkingsoorkonde van koning Hendrik V voor St. Servaas, die in afschrift zonder corroboratio en eschatocol is overgeleverd, St. 3215. [3])

St. 3215: petitione fidelis nostri Adelberti prepositi ecclesie s. Servatii et cancellarii nostri

St. 3034: interventu fidelis nostri Adelberti cancellarii et prepositi ecclesie s. Servatii in Traiecto et communi peticione fratrum eiusdem ecclesie

De vermelding in St. 3021 van de aanwezigheid en medewerking van bisschop Otbert is door een algemeen ‚coram multis principibus regni' vervangen, terwijl echter aan het einde, in tegenstelling tot St. 3021, geen getuigenlijst voorkomt. Het enkelvoud, waarin de oorkonder sprak, is in meervoud veranderd in overeenstemming met de in het meervoud gestelde corroboratio. Deze laatste is heel

---

1) Beschrijving: Bresslau, NA 6 (1881) 575 vlg.; afbeelding: O. Posse, Die Siegel der deutschen Könige und Kaiser I (1909) Tafel 19 nr. 1.

2) St. 3175. Ik hoop dit aan te tonen in de in aanhangsel IV aangekondigde verhandeling.

3) Druk: CRCRH 3e série 9 (1867) 35 als insertie in een oorkonde van keizer Frederik II, BF 1441.

anders dan de corroboratio uit St. 3021, en staat dichter bij het gebruik van de koninklijke kanselarij. Niettemin wordt zij in de diploma's van Hendrik V niet in gelijkluidende vorm teruggevonden. Een sterkere overeenkomst bestaat er met bewoordingen, die in de kanselarij van Hendrik IV gebruikelijk waren, bepaaldelijk in de eerste jaren van zijn regering. Men vergelijke b.v. de vrijwel eensluidende woorden van St. 2628 (1063). Het laatste gedeelte van de dispositio, waarbij deze corroboratio aansluit, is een ruilverdrag, dat met de voorafgaande ‚leges' geen verband houdt. Op die ruil vestigt de corroboratio met ‚in legum traditione et corroboratione et curtilium commutatione' nog eens de aandacht. Men heeft dus reden te vermoeden, dat St. 3034 hier teruggaat op een deperditum Heinrici IV, dat dan het ruilverdrag bevat zou hebben; te meer omdat de ruil geschied heet te zijn 33 annis ante susceptionem regni nostri tempore patris nostri imperatoris (1072/73, toen hij nog slechts koning was). Toch is deze veronderstelling niet dwingend. Immers het archief van St. Servaas bevat ook nu nog een diploma uit die eerste jaren van Hendrik IV (1062), het vervalste St. 2611, dat door dezelfde hand S geschreven is als St. 3034 en datzelfde kanselarijdictaat bevat.

St. 2611: Et ut hec ... stabilis et inconvulsa omni permaneat evo, hanc cartam inde conscribi manuque propria ut subtus cernitur corroborantes sigilli nostri impressione iussimus insigniri.

St. 3034: Et ut hec ... perpetuo stabilia et inconvulsa permaneant, hanc cartam inde conscribi fecimus et manu propria ut subtus cernitur corroborantes sigilli nostri impressione iussimus insigniri.

De genoemde beoorkonding van een ruil van twee hoven te Maastricht tussen Hendrik IV en St. Servaas staat ook zakelijk met St. 2611, dat belangen van het convent tegen de proost beschermt, in verband; want de ene hof heet door de koning niet aan de heilige of de kerk gegeven te zijn, maar aan de broeders. Zonderling is het, dat de interventie en petitie bij de bekrachtiging van de ruil opnieuw vermeld worden.

Het eschatocol van St. 3034 is dan weer gelijkluidend met St. 3021, behalve dat het woord ‚invictissimi' in de signumregel en de opgaven van plaats en dag in de datering weggelaten en alle jaartallen met 2 verhoogd zijn. Of de gewijzigde jaartallen misschien

weer aan St. 3215 ontleend zijn, kan men door de verminking van dit stuk niet vaststellen [1]).

St. 3034 is dus onecht en geeft, afgezien van de eigenlijke rechtsinhoud, noch door uiterlijke noch door innerlijke kenmerken blijk, dat het op een echt diploma van 1109 voor Maastricht teruggaat; het toont zich in tegendeel onmiddellijk van St. 3021A voor Luik afhankelijk.

Laat ons nu nagaan, hoe de ‚leges' in St. 3034 zich tot die in St. 3021 verhouden. De eerste vier paragrafen hebben betrekking op de vrijstelling van zekere groepen personen van ‚forense iudicium'. Daaraan zal volgens St. 3021 § 1 een boer niet onderworpen zijn, die een karrevracht ten behoeve van de broeders aanvoert; in St. 3034 wordt hier samen met de broeders ook de proost genoemd. Een ingrijpend verschil is er in § 2. Hier luidt het in St. 3021, dat indien de dienaar van een kanunnik, die tot zijn huishouding behoort, iets in de civitas misdrijft, hij vrij zal zijn van forense iudicium, tenzij hij een openbaar koopman is; het dienstgerecht, waarvoor hij terecht moet staan, wordt dan omschreven. In St. 3034 is dit voorschrift uitgebreid tot een veel grotere groep personen; het geldt voor een ministeriaal die knecht is van de proost, die tot de familia van de kerk behoort of die een leen van de kerk uit de hand van de proost bezit, onverschillig of hij in de villae of in Maastricht woont; pas daarna wordt de dienaar van een kanunnik genoemd, die tot zijn dagelijkse familia behoort, en daarbij nog uitdrukkelijk vermeld dat het geen verschil maakt of die dienaar eigen is of voor geld gehuurd. — In § 4 behandelt St. 3021 de vrijheid (van forense iudicium) en de berechting van de villicus en de officiales ministri van zijn villae, ambtenaren van de grondheerlijke organisatie dus. St. 3034 voegt daaraan een heel andere groep van officiales ministri toe, namelijk de bakkers, koks, kellenaars, de brouwer, de klokkeluiders en overige claustrales ministri; in gezelschap van de dienaars van de villicus is hun vermelding kennelijk een toevoeging. Zij zullen vrij zijn ab omni

1) Meyer von Knonau VI 93 stelt St. 3215 evenals St. 3034 omstreeks Pasen van het jaar 1109.

iure forensi et civili — terwijl in St. 3021 van ius civile geen sprake is, doch slechts van iudicium forense, van rechtspraak dus — en terecht staan in het geleide van hun heer of, zo voegt St. 3034 toe, hun meester [1]). In al deze gevallen zijn dus aan de groepen van personen, die St. 3021 op het oog heeft, veelomvattende nieuwe groepen toegevoegd. Voorts gaat de bevrijding tenminste van een van die groepen, hoofdzakelijk uit ambachtslieden bestaande, veel verder dan in St. 3021 het geval is; zij omvat wellicht ook stedelijke belastingen en andere verplichtingen. De woorden ‚serviens proprius vel precio conductus' geven een losheid van de dienstverhoudingen aan, die in St. 3021 niet voorzien is.

In de bepaling § 5 van St. 3021, die het recht van twee gebieden, claustrale en hofrechtelijke grond, omschrijft, is het kenmerkende, dat in beide de rechtspraak over de tins en over grensgeschillen tussen de bewoners aan de eigenaar-kanunnik voorbehouden wordt. Dat deze bepaling, ook wanneer men een later aangebrachte wijziging uitschakelt, niet echt is, is in het vorige hoofdstuk gebleken. Nog minder oorspronkelijk is echter § 5 in St. 3034. Ook hier is deze paragraaf in tweeën gescheiden, waarvan de tweede helft het recht in de immuniteit [2]) behandelt. De berechting van diefstallen en vechtpartijën, die in het huis van een kanunnik, in de officinae, in de kerk en het atrium voorvallen, wordt resp. aan de kanunnik, deken en proost toegekend. De iudex ville mag niets van wat binnen de immuniteit van claustrum, atrium of kerk voorvalt, berechten. De buitensluiting van het stadsgerecht gaat hier verder dan in St. 3021, waar alleen de rechtspraak over tins- en grenskwesties wordt voorbehouden. Terwijl dus in St. 3021 nog meer het oorspronkelijke karakter van de immuniteit, bestaande in het verbod van gerechtelijke handelingen, bewaard is, heeft men in St. 3034 meer een scheiding tussen twee zelfstandige rechtsgebieden gekregen: dat van de immuniteit en dat van de iudex ville. Van de hier toegevoegde uiterst belangrijke bepaling, dat de iudex ville tijdens de kermis van St. Servaas in de immuniteit

---

1) Opzichter van een groep handwerkslieden; O. Gierke, Das deutsche Genossenschaftsrecht I (1868) 177.

2) Ik bedoel hier en in het volgende natuurlijk de zgn. ‚engere Immunität'.

van kooplieden geen tol zal heffen en geen rechtspraak doen, is in St. 3021 niets te vinden.

In de eerste helft van § 5 behandelt nu ook St. 3034 tinsaangelegenheden. De cives te Maastricht, die hoven, molens of andere gronden van de broeders binnen de ban van die plaats bezitten, zullen, indien zij nalaten op de vastgestelde termijnen de tins te betalen of onrechtmatig handelen, na daging door de kameraar in de kapittelzaal voor de broeders terecht staan. Weigeren zij voldoening te geven wegens hun nalatigheid of presumptio, dan zal hun grond hun bij vonnis ontzegd worden. Van berechting van grensgeschillen wordt gezwegen. Men heeft hier een jongere ontwikkeling voor zich; de hofrechtelijke organisatie, die in St. 3021 nog in de berechting van grensgeschillen tot uitdrukking kwam, is verzwakt en de nadruk valt nu op het recht, bij tinsverzuim de bezittingen in beslag te nemen. Voorts gaat het niet meer zozeer om huizen, die op een allicht nog door de eigenaar beheerde hof gelegen zijn, maar om gehele hoven, in het algemeen om grondbezit, daarnaast om molens, die in enige andere Maastrichtse falsa eveneens een rol spelen [1]).

Ook § 7 heeft ten opzichte van de overeenkomstige passus in St. 3021 een wijziging ondergaan. Men leest in St. 3021 o. a., dat wegens het verwonden of ranselen van kanunniken (de ipsis canonicis vulneratis . . .) volgens synodaal strafrecht gevonnisd zal worden; in St. 3034 wordt dit tot de gehele wereldlijke geestelijkheid uitgebreid (Si quis clericum vulneraverit . . .).

Alles wijst er dus op, dat St. 3034 in de §§ 1, 2, 4, 5 en 7 op St. 3021 teruggaat, doch dat belangrijke uitbreidingen en wijzigingen zijn aangebracht, die deels een jongere toestand weergeven, deels aanspraken bevatten waarvan het twijfelachtig moet heten of ze ooit erkend zijn. Deze bevinding klopt volkomen met de diplomatische waarnemingen, waardoor St. 3034 eveneens afhankelijk bleek van St. 3021. Men moet eruit afleiden, dat St. 3034 onecht is en behoort tot een groep Maastrichtse falsa, die na 1146 en vermoedelijk omstreeks 1160 ontstaan zijn; voorts dat St. 3034 rechtstreeks op St. 3021 in zijn oorspronkelijke of mogelijk in zijn

---

1) Hierover nader in de in aanh. IV aangekondigde verhandeling.

voor de eerste maal geïnterpoleerde gedaante teruggaat, en er dus nooit een echt privilege van deze aard voor St. Servaas te Maastricht bestaan heeft.

Een enkel woord moge hier gewijd worden aan de verdere lotgevallen van het falsum. Tegen de echtheid van de oorkonde van hertog Hendrik I van Brabant van 12 Maart 1204 [1]) Dp 64, waarin zekere bewoordingen van St. 3034 terugkeren, zijn overwegende bezwaren aan te voeren, die door het betoog van G. W. A. Panhuysen [2]) niet weggenomen zijn. Van een behoorlijke verhouding tussen St. 3034 en Dp 64 als voor- en na-oorkonde is geen sprake. De strekking van het hertogelijke stuk is heel anders, het is gericht op een vrijstelling van landsheerlijke belastingen voor zekere groepen handwerkslieden. Voorts is met de in Dp 64 genoemde oorkonde van keizer Hendrik V wellicht niet St. 3034 van koning Hendrik V bedoeld. Want Dp 64 bevat voor een groot deel dictaat uit de kanselarij van Hendrik VI (als keizer eigenlijk Hendrik V):

St. 4771 (1192): dignum attendit ... litterali memoria ad posteros transmittere, ne processu temporum ex oblivione ... debeant retardari; St. 4842 (1193): ne processu temporis ... immutari debeat, ... sacri apicis munimine ... roborare

Dp 64: instituta ... sacris apicibus intitulari et posteris transmitti ... ne tractu temporum ... que digna sunt memoria per oblivionem evanescant.

St. 4776 (1192): Volentes igitur ea, que serenissimi antecessores nostri ... ad honorem Dei ... statuerunt, ... teneri

Ea igitur, que a clementissimis imperatoribus ... ad laudem et honorem Dei ecclesiis tradita sunt

St. 4771: Eapropter noverint tam presentes quam futuri, quod

Noverint ergo tam presentes quam futuri, quod

St. 4597 (1186): Ut autem hec nostre maiestatis concessio ... rata in perpetuum et inconvulsa permaneat, presentem paginam conscribi et nostre auctoritatis sigillo ipsam iussimus insigniri, statuentes et ... firmiter precipientes, ut nulla omnino humilis vel alta ... persona ... molestare audeat.

Ut autem hec nostra donatio ... in perpetuum rata et inconvulsa permaneat, presentem inde paginam conscribi et auctoritatis nostre sigillo fecimus insigniri, statuentes et potestate qua fungimur firmissime precipientes, ne qua magna humilisve persona dives vel pauper ausu temerario huic nostre

---

1) Vermeend orig. te Parijs, Bibl. Nat., ms. latin 9307 nr. 13; druk en facs.: Panhuysen, Studiën over Maastricht (1933) blz. 135 en plaat 1.

2) a. w. 9 vlgg.

Quod qui fecerit ... Huius rei testes sunt ...; St. 4596 (1186): Ut ergo ... insigniri fecimus, statuentes et regali auctoritate precipientes ut ... nemo dives, nemo pauper, nulla prorsus ... persona ... infringere presumat. Quicumque ... obviare attemptaverit ...; St. 4623 (1187): Quod qui fecerit, maiestatis nostre indignacionem se incurrisse sciat.

institutioni obviare aliquatenus attemptet. Quod qui fecerit, indignationem nostram ... sustinebit. Huius rei testes sunt

Wanneer echter de hertog van Brabant, zoals Panhuysen (blz. 36) betoogt, in September 1202 door de Welfenkoning Otto met Maastricht beleend was, dan is het hoogst onwaarschijnlijk, dat hij kort daarop een privilege van de Stauf Hendrik VI bekrachtigd en de bewoordingen daarvan in zo sterken mate overgenomen heeft [1]). Aangaande de inhoud van het deperditum Heinrici VI., dat de opsteller van Dp 64 gebruikte, blijkt uit een van bovenstaande parallelen, dat het een bevestiging van een vroegere keizeroorkonde inhield. De woorden ‚tradita' in de arenga en ‚donatio' in de corroboratio geven een aanwijzing, dat dit — tenminste oorspronkelijk — niet St. 3034, doch een schenkingsoorkonde was. Er is dus geen bewijs aanwezig, dat keizer Hendrik VI of wel hertog Hendrik van Brabant het onechte privilege erkend heeft.

---

1) Het onderzoek van Panhuysen, a. w. 13 vlgg., naar oorkonderdictaat in Dp 64 heeft een negatieve uitslag opgeleverd; dit heeft J. W. Berkelbach van der Sprenkel, Nederlandsch Archievenblad 42 (1934/35) 72 terecht opgemerkt.

AANHANGSELS.

I. OVER DE UITVAARDIGING VAN LUIKSE BISSCHOPSOORKONDEN IN DE EERSTE HELFT VAN DE 12E EEUW.

De hier volgende waarnemingen over schrift en dictaat van Luikse bisschopsoorkonden zijn noodzakelijk ter staving van sommige in de vorige hoofdstukken gegeven onderzoekingen. Zij betreffen ten eerste het schrift. Een oorkonde uit 1111 van bisschop Otbert voor de collegiale kerk van St. Paulus [1]) is van dezelfde hand als het ongedateerde stuk van zekere Gerbert voor dezelfde kerk, dat gegeven werd ‚annuente et confirmante venerabili episcopo Alberone' (1121—28) [2]). Stellig moet de schrijver niet bij St. Paulus, maar aan het bisschoppelijk hof verondersteld worden; want bovendien heeft hij geschreven een oorkonde van het convent van Flône uit 1118, die met Otberts zegel bezegeld is [3]). Ook een oorkonde van bisschop Hendrik II voor St. Paulus uit 1153 [4]) is als uitvaardiging door de oorkonder te beschouwen; want zeer duidelijk kan men vaststellen, dat het onechte stuk van bisschop Hendrik voor Kloosterrade [5]), van 1151 gedateerd, naar dit schrift

---

1) Orig. Luik, Archief v. h. bisdom in de bibliotheek v. h. Bisschoppelijk Seminarie, fonds Collégiale de Saint-Paul. Druk: BIAL 12 (1874) 233.

2) Orig. aldaar. Druk: BIAL 12, 236.

3) Orig. Luik, Rijksarchief, fonds Abbaye de Flône. Druk: AHEB 23 (1892) 288. Op het zegelfragment zijn de letters OTBE(rtus) nog zichtbaar.

4) Orig. fonds Saint-Paul. Druk: BIAL 12, 237.

5) Schijnorig. Maastricht, Rijksarchief; druk: S. P. Ernst, Histoire du Limbourg VI (1847) 142. Over de onechtheid Oppermann, Publications de la Société historique et archéologique dans le Limbourg 56 (1920) 48 met facs. 5, en Der fränkische Staatsgedanke (1929) 120 vlgg. Het uiterlijk bevestigt dus Oppermanns op de innerlijke kentekenen gegrond oordeel, dat een oorkonde uit de bisschoppelijke kanselarij ten grondslag ligt.

is nagebootst. Samen met enige in hoofdstuk III, XII en XIV meegedeelde waarnemingen levert dit de volgende lijst van schrijvers van bisschoppelijke oorkonden. Tussen vierkante haken staan stukken, waarvan het uiterlijk slechts uit nabootsingen bekend is.

Hand L. [1107. Bisschop Otbert voor Andenne]. Nagebootst in And. 3.
[1107. Koning Hendrik V St. 3022, gedateerd te Aken, enkele dagen na een bezoek aan Luik]. Nagebootst in St. 3023.
1118. Bs. Otbert. BS 34.

Hand M. 1111. Bs. Otbert voor St. Paulus.
1118. Convent van Flône, bezegeld door bisschop Otbert.
(1121—1128). Gerbert voor St. Paulus, met toestemming van bs. Albero.

Hand N. 1125. Bs. Albero voor St. Maria Magdalena te Castert.
1140. Bs. Hendrik II voor klooster Meerssen.

Hand O. [1151. Bs. Hendrik II voor Kloosterrade]. Nagebootst in vervalsing uit Kloosterrade.
1153. Bs. Hendrik II voor St. Paulus.

Men vindt dus over een tijdvak van een halve eeuw verdeeld een viertal schrijvers, die zeker in betrekking tot het bisschopshof staan. Hierdoor wordt enige wijziging gebracht in het door Schubert blz. 54 vlg. ontworpen beeld; hij kon alleen hand N vaststellen en nam daarom aan dat in het behandelde tijdvak, evenals voor de aartsbisschoppelijk-Keulse oorkonden door Knipping was vastgesteld [1] ‚noch durchaus Empfängerhand vorherrscht'.

Over drie oorkonden uit het archief van het Jacobsklooster wil ik hier enige opmerkingen toevoegen. De twee oorkonden van provisor Steven van St. Jacob Jc 9a (1107) en 9b zijn door eenzelfde hand geschreven [2]. Deze hand Aa is duidelijk verwant aan hand A, die Jc 3 en St. 2965 geschreven heeft en aan een bisschoppelijke

1) Naar men weet is intussen uit Oppermanns onderzoekingen gebleken, dat de Keulse oorkonden niet zo overwegend door de geadresseerde opgemaakt werden als Knipping veronderstelde.

2) Door de grote welwillendheid van Frhr. von Solemacher-Antweiler kon in het staatsarchief te Düsseldorf een foto van Jc 9b vervaardigd worden.

schrijver toebehoort (hoofdstuk IV), en ook aan het schrift van een oorkonde van bisschop Otbert voor St. Marie te Maastricht uit 1096 [1]). Daar nu Jc 9b een schenking door een Domkanunnik inhoudt, en voorts het dictaat van Jc 9a en 9b sterk in verband staat met Otberts oorkonden, zal de schrijver Aa, zoals ook Von Winterfeld [2]) aannam, tot het Domkapittel behoord en met het bisschopshof in betrekking gestaan hebben. Iets dergelijks geldt voor de oorkonde van de Domkanunnik Steven van 1107 Jc 9, die met bisschop Otberts ban bekrachtigd is en zijn ongeschonden zegel nog bezit. Het schrift (bij Schubert hand Ca) is nauwer verwant met A en Aa dan met de veel latere falsarishanden C, Cb en Cc.

Met het oog op de onderzoekingen in de hoofdstukken XII, XIII en XIV bericht ik in aansluiting bij deze paleografische waarnemingen over het dictaat van Luikse bisschopsoorkonden tijdens Otbert (1091—1119). Zes door hem uitgevaardigde oorkonden en acht andere, waaraan hij op de een of andere wijze heeft meegewerkt, vormen naar het dictaat in sterke mate een eenheid. Aangezien de daartoe behorende originelen door verschillende handen zijn geschreven, kan men niet zonder meer één opsteller aannemen. Wel blijkt ook hier een continuïteit in de Luikse bisschopsoorkonde reeds van dit tijdperk, die slechts bij uitvaardiging door de oorkonder verklaarbaar is. Daar de dictaatgroep in hoofdzaak twee schriftgroepen L en M omvat, noem ik haar (c.q. de opsteller) voor het gemak LM. Het gaat hier om de volgende stukken.

1. 1095. Bisschop Otbert voor de H. Kruiskerk te Luik. Afschr. Luik, Rijksarchief, Cartulaire A de Ste. Croix fo. 146 v. Regest: Poncelet, Inventaire de Ste. Croix I (1911) nr. 9.
2. 1096 Juni 14. B. Otbert voor graaf Boudewijn van Bergen. Afschr. Druk: BS 29.
3. 1101. Domproost Frederik voor zekere Gislebert en Ava. Afschr. Luik, Bisschoppelijk Seminarie, Cartulaire de Beaurepart fo. 52 v.
4. 1107. Domkanunnik Steven voor het Jacobsklooster, bezegeld door b. Otbert. Orig. = Jc 9.
5. 1107. Provisor Steven van St. Jacob. Orig. = Jc 9a.
6. (omstr. 1107). Provisor Steven; schenking van domkanunnik Steppo (Steven). Orig. = Jc 9b.

---

1) Or. Maastricht, Rijksarchief. Druk: A. Wauters, Les libertés communales, preuves (1869) blz. 9.
2) BCRH 83 (1920) 224.

7. 1111. B. Otbert voor de kerk van St. Paulus te Luik. Orig. Luik, Bissch. Seminarie. Druk: BIAL 12 (1874) 233.
8. 1112. B. Otbert voor de H. Kruiskerk. Afschr. Luik, Rijksarchief, Cart. A de Ste. Croix fo. 39v. Regest: Poncelet, Inv. de Ste. Croix I nr. 14.
9. 1113. Algerus en Baldricus voor de H. Kruiskerk, bezegeld door b. Otbert. Afschr. Luik, Rijksarchief, Cart. A de Ste. Croix fo. 39v. Regest: Poncelet, a. w. nr. 15.
10. 1116. B. Otbert voor het klooster Mont-Cornillon. Afschr. Druk: Miraeus IV 356.
11. 1116. Proost Frederik en het kapittel van de Dom, bezegeld door b. Otbert. Afschr. Druk: BS 32.
12. 1118. B. Otbert over de munt van St. Pantaleon te Keulen. Orig. Luik, Rijksarchief, fonds Saint-Lambert. Druk: BS 34.
13. 1118. Het convent van Flône, bezegeld door b. Otbert. Orig. Luik, Rijksarchief, fonds Flône. Druk: AHEB 23 (1892) 288.
14. 1118 Sept. 30. Graaf Gerard van Wassenberg voor de kerk van St. Joris aldaar, bezegeld door b. Otbert. Orig. Wassenberg (bij Aken), St. Georgskirche. Druk: Lacomblet, UB. I nr. 289 = Sloet, OB. I nr. 232.

Deze oorkonden beginnen zonder uitzondering met de invocatio ‚In nomine sancte et individue trinitatis'. Daarop volgt slechts in één geval (LM 6) een arenga; als regel volgt dadelijk òf een met ‚Ego' aanvangende intitulatio met aansluitende subjectieve promulgatio, meest ‚notum facio tam futuris quam presentibus' (LM 3.5.6.7) òf een objectieve promulgatio ‚Notum sit, Notum sit posteris, Notum sit omnibus fidelibus tam futuris quam presentibus' e. d. Bizonder kenmerkend is het, dat in het laatste geval de promulgatio doorgaans gevolgd wordt door een zonder enig verbindend woord als zelfstandige hoofdzin aanvangende intitulatio (b.v. LM 1: Notum sit. Ego Otbertus . . .; zo ook LM 4) of narratio (b.v. LM 11: Notum sit. Cum . . . querele essent . . .; zo ook LM 9). De corroboratio vermeldt, wanneer zij niet ontbreekt (LM 1.2.3.4.7.8), het schrijven en bezegelen van de oorkonde (LM 5.6.10.12.13.14). Wanneer de bisschop een oorkonde van een ander bezegelt, wordt dit in de datering vermeld (LM 9.11). Wat men sanctio zou kunnen noemen is slechts nu en dan aanwezig in de vorm van de vermelding, dat de bisschop overtreders met ban of anatheem treft (LM 4.7.11.12.14); alleen LM 6 en 13 hebben een formele sanctio met enkele pauselijke bewoordingen, die beide malen geheel aan het slot geplaatst is. De conteksten zijn als regel geheel in het enkelvoud en subjectief gesteld. Alleen LM 10 bericht objectief van de handeling door de bisschop; alleen LM 7 heeft, na een eerste

zin in het enkelvoud, pluralis maiestatis. In LM 6 gebruikt provisor Steven het meervoud blijkbaar slechts, omdat hij het kloosterconvent vertegenwoordigt. De datering begint steeds met ‚Actum est hoc (het bizonder plechtige LM 2: Actum est publice) anno dominice inc.' (LM 2.3.10: ab inc. Domini), vermeldt verder de indictie en de regerende koning of keizer met ‚regnante' resp. ‚imperante'; ook met ‚regnante H. rege' (LM 12), ‚imperante H. imperatore' (LM 8. 14) of vaker ‚regnante H. imperatore' (LM 3.6.7). De getuigen staan soms vóor (LM 2.3.12.14), meestal achter de datering. Zij worden steeds zonder bizondere nadruk met ‚Testes, Testes sunt' aangekondigd.

De stijl waarin de conteksten zich bewegen is heel eenvoudig, het tegendeel van rhetorisch. Enigszins kenmerkend zijn de volgende gewoonten: het veelvuldige gebruik van infinitieven met hulpwerkwoorden als debere (LM 2.6.10.11.13), posse (LM 2.4.5.8.9.11.13), velle (LM 2.4.6.9.11.12.13), valere (LM 6.12.13), disponere (LM 14), het vervangen van een werkwoord door een omschrijving met ‚facere' (LM 3 donum feci, LM 8 exactionem faciat enz.). De verbinding van zinnen geschiedt op de meest simpele wijze door ‚Et' of een relativum of demonstrativum vaak versterkt door een woord als ‚etiam'; een bepaalde verhouding tussen twee zinnen wordt slechts zelden, en dan nog op de eenvoudigste wijze b.v. door ‚sed' aangeduid. In de zinsbouw valt het grote aantal voorwaardelijke bijzinnen met ‚si' op, die doorgaans vooraan staan. Het werkwoord wordt stelselmatig geheel aan het einde van de zin of het zinsdeel geplaatst; is dit bij uitzondering niet het geval, dan staat het doorgaans aan het begin. Eigenaardigheden zijn nog het gebruik van ‚sibi', waar dit voornaamwoord op een andere persoon dan het subject betrekking heeft (nr. 5.13); het voortdurende, vaak overbodige gebruik van het possessivum ‚suus' en van het aanwijzende ‚ipse'. Voorts schijnt het mij toe, dat constructies met gerundiva wat vaker gebruikt zijn dan normaal is; een sprekend voorbeeld in LM 12: ad faciendam mansiunculam alendis et habendis porcoribus. Een neiging tot prozarijm vertoont zich slechts sporadisch. Van klassieke invloed is niets te bespeuren. Overigens munt de onpretentieuze uitdrukkingswijze allerminst door een individueel karakter uit.

II. DE OORKONDE VAN KONING LOTHARIUS III VOOR ST. JAN, DLoth. III 34.

De oorkonde op naam van koning Lotharius III uit 1131 DLoth. III 34, waarin de collegiale kerk van St. Jan de Evangelist volgens vonnis van de Rijksvorsten bevestigd wordt in het bezit van de jaarmarkttol te Visé, welke door die van Hoei was aangevochten, staat na de onderzoekingen van Schubert blz. 104 vlgg., Oppermann [1]) en Ottenthal-Hirsch bekend als een gelijktijdige uitvaardiging door de geadresseerde, die door de Rijkskanselarij niet erkend en later van een onecht zegel voorzien werd met het oog op het privilege, dat de kanunniken van St. Jan op 13 Mei 1147 van paus Eugenius III verwierven [2]) en waar de markttol te Visé in de goederenlijst verschijnt. Men bedenke echter, dat noch dit privilege, noch het vrijwel gelijkluidende van paus Urbanus III van 26 Juli 1186 [3]) een waarborg kan bieden, dat de kerk van St. Jan zich in deze jaren inderdaad in het bezit van de tol te Visé bevonden heeft. Want beide privileges zijn in hun in afschrift overgeleverde vorm niet, zoals Ottenthal-Hirsch zeggen, ‚vollkommen kanzleigemäss', maar onecht; L. Lahaye [4]) heeft er op gewezen, dat de bij de goederenlijst aansluitende passus ‚Prohibemus autem, ut nec preposito nec alicui omnino persone bona ipsius ecclesie absque communi fratrum vel sanioris partis assensu quoquomodo alienandi licentia pateat' ingelast moet zijn. Dit blijkt ook uit het gemis aan een behoorlijke cursus. [5]) Het feit dat deze passus mede in

---

1) Göttinger gelehrte Anzeigen 177 (1915) 72 vlgg.
2) Jaffé 9044 = Van den Bergh, OB. van Holland en Zeeland I nr. 125.
3) Jaffé 15652 = Miraeus III 353.
4) Inventaire des chartes de St.-Jean L'Évangéliste I (1921) 22 vlg.
5) In de privileges van paus Eugenius III komen in hoofdzaak twee formules voor, die beginnen met de woorden ‚Prohibemus autem (of etiam, insuper)': verbod aan hen, die een monniksgelofte hebben afgelegd, om zonder toestemming van het convent hun klooster te verlaten, Migne, Patrologia latina 180 kol. 1037. 1066. 1093. 1131 enz.; verbod om zonder vergunning kerken of kapellen te bouwen binnen de parochie van zekere kerk, t. a. p. kol. 1051. 1070. 1088 enz.

Jaffé 15652 overgenomen, doch daarbij onmiddellijk aansluitend de evenmin aanvaardbare woorden ‚Et ecclesiae praedictae liceat decanum libere eligere et praepositum, sive de sua sive de alia ecclesia de toto Leodiensi episcopatu' toegevoegd werden, doet ten eerste besluiten, dat de interpolaties pas na 1186 vallen, ten tweede dat zij gericht zijn tegen het Domkapittel. Immers als alle Luikse proosdijën was die van St. Jan aan de kanunniken van de Dom voorbehouden. Men heeft dus volstrekt geen zekerheid, dat het bezit van de tol te Visé, die juist door het Domkapittel bestreden werd, en welks bezit de Domheren zich reeds in 1143 door paus Innocentius II (Jaffé 8366 = BS 40) hadden laten bevestigen, inderdaad in 1147 en 1186 voor St. Jan bekrachtigd werd; integendeel is het vermoeden gewettigd, dat ook de vermelding van de tol in beide stukken later ingelast is, en dit is weer bedenkelijk voor de ouderdom van het DLoth. III 34.

Voor de echtheid van Jaffé 9044 en 15652 is het ook niet bepaald gunstig, dat deze privileges evenals het DLoth. III 34 met een vervalsing van St. Jacob in verband staan. Want een in beide privileges dadelijk op de twee inlassingen volgende wending keert in de oorkonde van Richerus Jc 16 (1126) terug, die tot de falsa uit het laatst van de 12de eeuw behoort.

Jc 16: ne forte causetur de aliquo defectu . . . unius anni penuria alterius anni abundantia suppleat.

Jaffé 9044. 15652: statuimus ut defectus unius ville alterius abundantia suppleatur.

Men zou met de geschillen tussen de kapittels van St. Jan en St. Lambert in verband kunnen brengen de verhouding tussen de aan St. Jan behorende kerspelkerk, St. Adalbert, en de bij St. Lambert behorende, St. Marie. Een onderzoek naar de echtheid van de oorkonde van 1107 [1]), volgens welke in tegenwoordigheid van koning Hendrik V zekere vrijheden van het kerspel van St. Adalbert tegenover de abt van St. Marie gehandhaafd werden, is gewenst.

De door Schubert vastgestelde gelijkheid van hand van het

1) Vermeend orig. fonds Saint-Jean, inv. no. 5. Druk: J. Demarteau, Deuxième note sur les fonts baptismaux de Saint-Barthélémy à Liège (1907) 26. Het schrift is door enkele bizonderheden, een lang opzetstuk op de e en een dubbelbuikige q, nauw met dat van het DLoth. III 34 verwant.

DLoth. III 34 met een op 1125 gedateerde oorkonde van bisschop Albero [1]), waarin deze een geschil tussen de proost van St. Jan en de voogd van Diepenbeek beslecht, pleit eer tegen dan voor de oorspronkelijkheid van deze stukken. Het hier verschijnende chrismon behoort in een Luikse bisschopsoorkonde niet thuis. Het duidt er op, dat het stuk niet 6 jaar vóór de koningsoorkonde, maar in samenhang daarmee gemaakt is. De inhoud sluit zich in wezen bij de strekking van de vervalste pauselijke privileges aan. Want terwijl bij vonnis van de schepenen en andere inwoners van de villa Diepenbeek de rechten van de voogd en die van de proost aldaar nauwkeurig vastgesteld worden, en men dus zou menen dat de aangelegenheid deze twee betrof, wordt tegen de voogd verkondigd: si preter hanc (iusticiam) aliquid exigeret, Deo et s. Iohanni et fratribus quorum erat prebenda, faceret iniuriam. Ook ditmaal ging het blijkbaar er om, de belangen van de kanunniken tegen verschillende hen bedreigende machten te verdedigen.

Deze overwegingen maken het waarschijnlijk, dat het DLoth. III 34 eerst na 1186 ontstaan is. Nu staat het stuk èn in schrift èn in bewoordingen in verband met een reeks onechte oorkonden uit het Jacobsklooster, die in de negentiger jaren vervaardigd werden. Een samenhang tussen de vervalsingsarbeid in St. Jan en St. Jacob is er dus ongetwijfeld. Toch meen ik, dat deze samenhang zich hiertoe beperkt, dat men in St. Jacob het DLoth. III 34 heeft kunnen raadplegen. Immers de vorm van dit stuk beantwoordt zo weinig aan die van een behoorlijk diploma, vooral ook de bezegelingswijze (aan de achterzijde ingehangen zegel), dat een vervaardiging in het Jacobsklooster, waar men veel meer verstand had van het maken van keizeroorkonden, moeilijk is aan te nemen. Blijkbaar staan dus de falsa van het Jacobsklooster tot die van de Janskerk in een dergelijke verhouding als tot die van het Laurensklooster (zie aanhangsel III). De Janskerk is evenals het Jacobsklooster op het Luikse Maaseiland gelegen. Het DLoth. III 34, waarin de kooplieden uit Hoei in het ongelijk gesteld worden, moest de kloosterfalsaris wegens zijn betrekkingen met zekere kringen in Hoei (daarover hoofdstuk XIII) bizonder belang inboezemen, zij het dan dat het document juist voor die kringen ongunstig was.

1) Druk: BSAHL 8 (1894) 344.

III. OVER BETREKKINGEN TUSSEN OORKONDEN VAN HET JACOBS- EN HET LAURENSKLOOSTER TE LUIK.

De stichtingsoorkonde van het Jacobsklooster van 1016 Jc la dient vergeleken te worden met een aantal oorkonden van het andere Benedictijnerklooster in Luik, dat van St. Laurens. De stichting van dit klooster, reeds door bisschop Ebrachar († 971) op touw gezet, heeft eerst in 1034 tijdens bisschop Reginar zijn beslag gekregen. Door Martène-Durand [1]) zijn niet minder dan zeven verschillende oorkonden van bisschop Reginar voor St. Laurens gedrukt, die alle van dezelfde dag, 3 November 1034, gedateerd zijn. Een achtste, van 10 Augustus 1035, is uitgegeven door Roland. [2]) Men zal niet kunnen geloven, dat deze alle echt zijn. [3]) Het oordeel wordt echter bemoeilijkt, doordat de gehele oudere oorkondenoverlevering van St. Laurens slechts in afschrift bestaat. Zoals Bresslau [4]) opmerkte, wordt in sommige van Reginars oorkonden een zegel aangekondigd, in andere niet. De eigenlijke stichtingsoorkonde, MD 1, hebben Bresslau en Kehr bij de uitgave van het echte DH III 123 voor St. Laurens zonder voorbehoud als vooroorkonde aanvaard. Daardoor is in hoofdzaak de goederenlijst gedekt — wanneer die tenminste in het diploma intact is —, niet de arenga, narratio en sanctio. Het eschatocol bevat althans een spoor van echt dictaat.

Bs. Reginar MD 1: Ego R. Leodiensis episcopus subscripsi et confirmavi; MD 4: Ego R. Leodiensium episcopus scripsi et ⟨proprio sigillo⟩ confirmavi.

Bs. Wolbodo voor kl. Gembloux (1018—21). MG. SS. VIII 538: Ego Wlpodo episcopus nomine non opere subscripsi et confirmavi.

Het kwam dus, evenals bij bisschop Balderik (hoofdstuk VII), aan op een wellicht eigenhandig onderschrift. Men zou voorts de echtheid van sommige bewoordingen in Reginars oorkonden gewaarborg kunnen achten door hun overeenstemming met een andere

1) Amplissima collectio IV (1729) kol. 1164 vlgg. Ik haal de stukken aan met MD en de daar aangebrachte nummering.
2) ASAN 27 (1908) 236.
3) Vanderkindere, Formation II 146 en 217 heeft op de noodzakelijkheid van een kritisch onderzoek gewezen en de echtheid van MD 2, 6 en 7 ontkend.
4) Urkundenlehre I² (1912) 703.

stichtingsoorkonde, die voor de kerk te Incourt van 30 November 1036 eveneens van bisschop Reginar. [1])

MD 5: decrevi *face*re mihi *amicos* pauperes Christi, qui me *defi*cientem *recipiant in eterna tabernacula;* in ipso monasterio heredes meos pauperes Christi institui

MD 1. 5: De cetero oramus et obsecramus per misericordiam Dei, ne quis successorum nostrorum conetur horum quicquam movere vel infirmare

Reginar voor Incourt: consilium evangelicum simul acceperunt, ut *face*rent sibi *amicos de* rebus transitoriis, qui eos *in eterna* habitacula *recipiant* et servos Christi, immo ipsum Christum heredem suum designarent

Nunc ergo quantum ad nos pertinet oramus et obtestamur per nomen Domini, ut nemo nostrorum successorum audeat de rebus supradictis quidquam usurpare.

Maar of deze overeenstemming correct is, wil ik in het midden laten. De oorkonde van Incourt kan zeker niet zonder meer aanvaard worden, o. m. Reginars bezwering tegen zijn opvolgers niet, en het kapittel te Incourt was sinds 1112 aan St. Laurens ondergeschikt [2]). Ik wil slechts opmerken, dat verscheidene oorkonden van St. Laurens deze bijbelse arenga (het gecursiveerde staat in Luc. 16,9) bevatten; in MD 6 staat zij nog wat dichter bij de evangelietekst: *feci* mihi *amicos de mammona iniquitatis,* qui me *cum defecerim recipiant in eterna tabernacula.* Verder, dat behalve deze woorden nog andere wendingen in Incourt terugkeren. Dit wijst er op, dat die arenga in het Laurensklooster thuisbehoort, zij het nu in 1034 of later. Maar dan kan zij niet oorspronkelijk zijn in bisschop Balderiks oorkonde voor St. Jacob van 1016:

MD 1: eterno regi singulariter adherere summum quidem bonum est ... sed et eos proximum gradum tenere speramus, quorum pietate ... illi foventur in proposito sanctitatis ... Sic et ... Martha evangelico ministerio predicatur, quod ipsi Domino atque eius discipulis officiosa caritate servierit

Hec et multa alia mecum reputans ego R. Leodicensium indignus episcopus, cum ex propriis operibus plus

Jc la: Primum obtinere gradum ... promerentur ... qui *obtimam partem eleg*erunt cum *Maria,* illos tamen ... qui more *Marthe* ipsi Christo in suis fidelibus, eius scilicet vestigiis adherentibus officiosa caritate *frequens ministerium satag*unt impendere

in proposito beate ac quiete vite

Hanc Domini auctoritatem mecum retractans ... ego B. sancte Leodiensis ecclesie sacerdos indignus, cum ex propriis operibus plus odii timerem

1) Druk: Jean Molanus, Hist. de Louvain p.p. De Ram I (1861) 151.
2) Martène-Durand, Ampl. coll. IV kol. 1186.

mihi formidinis esset ad poenam quam fiducie ad gratiam, decrevi mihi *amicos* et adiutores aliquos procurare, qui me *defi*cientem *recipere* atque ad *eterna tabernacula* possint aditum prestare. Ea spe et consilio confugiens ad tutelam et patrocinium gloriosissimi martyris Laurentii . . . ad venerabilem memoriam eiusdem . . . conatus sum construere cenobium monachorum abbatem et monachos . . . redemtionis anime mee fideiussores feci quam amoris sperarem, decrevi eos mihi *amicos* adiutores preparare, qui me *defi*cientem *in eterna* possent *tabernacula recipere*. Ea ergo spe et consilio confugiens ad tutelam et patrocinium s. Iacobi . . . in honore et venerabilem memoriam eorum cenobium monachorum tentavi construere fratres . . . cum sanctis apostolis anime mee fideiussores esse decreveram

De woorden uit Luc. 10, 40—42 heeft Jc la, die uit Luc. 16, 9 heeft MD 1 in meer oorspronkelijke vorm. Overigens is de tweede bijbelplaats weer vollediger aangewend in de door dezelfde hand als Jc la geschreven oorkonde Jc 10: Pium et summe esse credimus *prudentie amicos facere de iniquo mamona*, qui nos *cum defecerimus recipiant in eterna tabernacula*. Deze verhoudingen zijn moeilijk anders te verklaren dan door een nauw verband bij de vervaardiging van de stukken in de twee kloosters. Zij hadden gelijke belangen, want ook in St. Laurens was het om de vaststelling van voogdijrechten te doen.

Ook het diploma, waarin Hendrik IV Jc la bekrachtigd zou hebben, St. 2953, staat in verband met een oorkonde van het Laurensklooster, nl. met een stuk op naam van keizer Hendrik V St. 3217 [1]), overgeleverd in een afschrift, dat behalve de invocatio ook het gehele eschatocol mist; naar de getuigen zou het tussen April en Augustus 1111 te stellen zijn. Het bevat ten eerste een gerechtelijk oordeel, geveld op grond van een verloren oorkonde van Koenraad II, aangaande de voogdij te Wasseiges, dat met een corroboratio sluit; met ‚praeterea' volgt dan een beslissing van keizer Hendrik V in zake de rechtspraak in zeker gebied van het klooster te Luik, waar 's bisschops rechtsmacht wordt buitengesloten behalve in het hoge gerecht. Tot slot een soort van tweede corroboratio, die een getuigenlijst inleidt. In deze oorkonde nu keert vrijwel de gehele voogdijbepaling van St. 2953 letterlijk terug. Naar de inhoud van de voogdijrechten te oordelen, zou men St. 3217 meer oorspronkelijk dan St. 2953 kunnen achten. Behalve de derde penning

1) Martène-Durand, Amplissima collectio IV kol. 1176.

in de vier echte dingen worden in St. 3217 aan de voogd bij die gelegenheid nog vier sol. pro obsoniis toegekend en bovendien van iedere hoeve een jaarlijkse tins; van een verbod om binnen te treden tenzij hij geroepen wordt, is geen sprake; en het bestaan van ondervoogden wordt er uitdrukkelijk erkend (nullam precariam nec ipse nec subadvocati eius ulterius ibi exigerent), die St. 2953 juist geheel tracht buiten te sluiten. Maar de vorm bewijst het tegendeel. Immers de hier bedoelde bewoordingen van St. 2953 zijn in het Jacobsklooster eerst in samenhang met Jc 3 opgesteld en later op grond van Jc 4 vervalst, en die van St. 3217 verwijderen zich daarvan verder. Het kan natuurlijk geen toeval zijn, dat zowel bisschop Balderiks oorkonde Jc 1a als ook de keizerlijke bevestiging daarvan St. 2953 ieder voor zich met oorkonden van het Laurensklooster verband houden. De voogd, wiens rechten te Wasseiges St. 3217 vaststelt, is de graaf van Namen, over wiens optreden als ondervoogd in Celles St. 2953 de scherpste verwijten laat horen.

Alles wekt de indruk, dat er een uitwisseling zal hebben plaats gehad tussen twee falsaris-werkplaatsen. Zulk een samenwerking nu was aan het einde van de 12e eeuw, toen de falsa van St. Jacob ontstaan zijn, zeer goed mogelijk. Sedert 1168 hadden de twee kloosters hun onderlinge broederschap bij verdrag hernieuwd. [1]) In 1188 werd een monnik van St. Laurens, Gozuinus, abt van St. Jacob. Na een abbatiaat van negen jaren trad hij af en keerde naar St. Laurens terug, en wel, zoals een kronist ons meldt [2]), omdat het Jacobsklooster destijds door zekere boosaardige mensen ernstig verdrukt werd. Daarom koos het convent van St. Jacob tot abt de toenmalige abt van St. Laurens, Gerard, om deze reden, dat hij in alle plaatsen van de Jacobsabdij grote invloed genoot bij goede vrienden, wier bescherming hij kon verkrijgen tegen de kwaadaardige lieden die de abdij plunderden. In 1202 werd opnieuw een monnik van St. Laurens tot abt van St. Jacob benoemd. [3])

1) Orig. fonds Saint-Jacques.

2) Vervolg op de kroniek van Rupert van St. Laurens, c. 48; Martène-Durand, Ampl. coll. IV kol. 1094. Vanderkindere, Formation II 217 heeft deze plaats aangehaald en op grond daarvan de falsa van St. Laurens op 1197 gesteld. Met de verdrukte abdij schijnt mij weliswaar veeleer die van St. Jacob bedoeld te zijn.

3) Berlière, Monasticon II, 12 vlg.

IV. VOORLOPIGE MEDEDELING OVER DE HAMBURGSE FALSA UIT DE 12E EEUW IN VERBAND MET MAASTRICHTSE OORKONDEN.

De geschiedenis van het aartsbisdom Hamburg-Bremen heeft de wetenschap geplaatst voor buitengewoon moeilijke vraagstukken, veroorzaakt door een telkens weer hernieuwde vervalsing van de overlevering, in oorkonden en in verhalende bronnen, in de loop van meer dan twee eeuwen. De kritische arbeid van tal van onderzoekers is nodig geweest om hier tot een bevredigend beeld van het verleden door te dringen. Voor de beoordeling van de pauselijke oorkonden heeft F. Curschmann [1]) de grondslag gelegd, doch voor goed vaststaand is het eindresultaat van zijn werk geenszins gebleven; vooral de onderzoekingen van B. Schmeidler [2]) hebben op vele punten nieuwe inzichten gebracht. Die betreffen hoofdzakelijk de overlevering tot in de 11e eeuw, doch hebben aan Curschmanns stelsel ook wat de 12e-eeuwse falsa aangaat zijn grondslag ontnomen. Curschmann (blz. 123 vlgg.) had een negental schijnbaar originele pauselijke oorkonden met drie in de codices Udalrici en Vicelini overgeleverde oorkondenteksten tot één groep (de vierde) samengevat, die in 1122 of het begin van 1123 ontstaan zou zijn. De terminus ad quem van deze tijdsbepaling berustte op het ontstaan van de beide codices. Nu heeft echter Schmeidler [3]) aangetoond, dat de oorkonden in de vorm, zoals zij in de codex Udalrici staan, reeds uit de tijd van aartsbisschop Adalbert († 1072) stammen. Deze bevinding is, hoewel Schmeidler dit niet heeft uitgesproken, ook voor de beoordeling van de schijnoriginelen van grote betekenis; want die kunnen alle negen naar hun schrift onmogelijk vóór de 12e eeuw gemaakt zijn. Curschmanns vierde groep is dus in tweeën uiteen gevallen en daarmee zijn terminus ad quem verloren gegaan. Anderzijds heeft W. M. Peitz [4]) er op gewezen, dat het schrift van

1) Die älteren Papsturkunden des Erzbistums Hamburg (1909).
2) Inleiding op de uitgave van Adams Hamburgse kerkgeschiedenis (1917); Hamburg-Bremen und Nordost-Europa (1918); inleiding op de vertaling van Adams kerkgesch. door S. Steinberg (1926); Heinrich IV. (1927) 224 vlgg.
3) Heinrich IV. 241.
4) Untersuchungen zu Urkundenfälschungen des Mittelalters I (1919) 189.

de genoemde negen schijnoriginelen beslist jonger is dan 1123, en dit oordeel is zeker niet zonder meer te verwerpen [1]), geheel afgezien van de waarde, die men overigens aan het betoog, waarin hij dit als bewijsgrond aanvoert, wil hechten [2]). Er bestaat dus aan een nieuwe grondslag voor de tijdsbepaling van de schijnbaar originele pauselijke oorkonden een dringende behoefte; ieder nieuw gegeven daartoe is van betekenis voor de Duitse en Noord-Europese staatkundige geschiedenis van de 12e eeuw.

Zulk een gegeven leveren de onechte oorkonden van St. Servaas te Maastricht. De zelfde hand S, wiens werkzaamheid boven in hoofdstuk XV is nagegaan (St. 2611, St. 3034, interpolatie in St. 3513), heeft twee van de Hamburgse schijnoriginelen geschreven: paus Stephanus V, Jaffé 3406 = Curschmann nr. 8 en paus Anastasius III, Jaffé 3551 = Curschmann nr. 13. [3]) Ook een tweede hand uit Maastricht, die van het diploma van Hendrik V 1122 voor de kerken van St. Servaas en St. Marie St. 3175 [4]) keert in twee Hamburgse schijnoriginelen terug: paus Marinus II Jaffé 3630 = Curschmann nr. 16 en paus Benedictus IX Jaffé 4119 = Curschmann nr. 21. Deze beide identiteiten zijn onloochenbaar. Waarschijnlijk is bovendien nog de hand van een oorkonde van hertog Godfried van Lotharingen voor St. Servaas uit 1050 [5]) dezelfde als die van de schijnoriginelen op naam van paus Gregorius IV, Jaffé 2574 = Curschmann nr. lc, en van paus Johannes XV, Jaffé 3854 = Curschmann nr. 19. De drie handen zijn onderling en met nog een of twee Hamburgse en ook nog een Maastrichtse falsarishand zeer sterk verwant. Ten slotte is voor de Hamburgse falsa het zelfde perkament gebruikt als voor de Maastrichtse; dit was nl. voordat het beschreven werd scherp gevouwen, waarom men bij het schrijven de loodrechte

---

1) Zie de afbeeldingen 1, 2, 4—10 bij Curschmann. — A. Brackmann achtte het schrift tot in de tijd van Innocentius II († 1143) mogelijk, Göttinger gel. Anzeigen 173 (1911) 508.

2) Zie de besprekingen van W. Levison, Zeitschrift des Vereins für Hamburgische Geschichte 23 (1919) 89 vlgg. en A. Brackmann, aldaar 24 (1921).

3) Vgl. het facsimile VI in dit boek met facs. 2 en 5 bij Curschmann.

4) Schijnorig. Parijs, Bibl. nat., ms. latin 9307 nr. 4.

5) Schijnorig. Luik, Rijksarchief, fonds Abbaye du Val-Saint-Lambert, inv. nr. 2; druk: Roland, BCRH 76 (1907) 566.

vouwen vermeden heeft door midden in de regels open ruimten te laten. [1])

Deze waarnemingen zijn van grote betekenis voor de tijdsbepaling van de Hamburgse falsa, aangezien hand S, gelijk ons gebleken is, in elk geval nog na 1146 werkzaam is geweest en zijn schrift, met name zoals het zich in St. 3034 openbaart, moeilijk vroeger dan omstreeks 1160 gesteld kan worden. Ik hoop in een afzonderlijke verhandeling hierop nader in te gaan. Daarin zal de onechtheid van St. 3175, van de hertogsoorkonde van 1050 en van enkele andere Maastrichtse oorkonden aangetoond worden. Zij vormen gezamenlijk één complex en zijn door een groep Maastrichtse schrijvers vervaardigd, die omstreeks dezelfde tijd ook de Hamburgse schijnoriginelen geschreven hebben. Deze bevinding zal dan leiden tot een terugkeer tot de mening van W. Schröder [2]), die indertijd aartsbisschop Hartwig (1148—1168) voor enige falsa verantwoordelijk gesteld heeft, en ten goede komen aan het inzicht in zekere verbindingen tussen Hartwigs machtsstreven en de staatkunde van Frederik I in de jaren omstreeks 1160.

---

1) Zie facs. VI in dit boek en bij Curschmann afb. 1, 2, 4, 7—9.

2) Jahrbücher für Landeskunde der Herzogthümer Schleswig, Holstein und Lauenburg 10 (1869) 302.

BIJLAGEN.

1. 1067. Abt Steven van St. Jacob. Schijnbaar origineel. Jc 3.

‡ In nomine sanctae et individuae trinitatis. Quia pium et religiosum est quemlibet praelatum aecclesiae [1]) sibi commissae commodis invigilare et subditis suis tam corporum quam animarum necessaria providere,‡ [2]) ideo ego Stephanus cenobii sancti Iacobi tercius abbas indignus quaecumque Deo favente potui tam legitima emptione quam iusta commutatione vel etiam devota fidelium donatione tempore meo temptavi adquirere aecclesiae mihi commisse sperans me *partem* bonam recepturum cum *Martha*, si bene *ministrarem sedent*ibus *ad pedes Domini* cum *Maria* [3]). Unde notum esse volumus tam futuris quam presentibus, quia Albertus comes Namucensis sepe interpellavit me de quadam nostra ęcclesia Dvis videlicet et de allodio quod habebam in Nouilla supra Mahannam sita volens illud adquirere sancto Albano per concambium cuiusdam sue ville que dicitur Bviles, quam parentes eius pro animabus suis eidem sancto tradiderant. Dicebat enim hoc bonum nobis et illud sibi quanto vicinius tanto commodius fore. Consideratis ergo utrarumque partium commoditatibus et concambii ęqualitatibus initoque consilio cum advocato nostro Emmone scilicet comite de Los assensum prebuimus et per manum ipsius a supradicto comite Alberto et a canonicis sancti Albani accipientes prędictam villam Bviles videlicet cum omnibus appenditiis suis liberam ab omni dominio alicuius advocati dedimus illis ecclesiam de Dvis et quicquid habebamus in Novilla. Villula autem eadem, quam ab illis accepimus, sita est in comitatu eiusdem advocati nostri et subiecta placito eius sicut et alię villę adiacentes preter curtim indominicatam, quę omnino libera remansit sicuti prius fuerat. Huius itaque villę advocationem eidem comiti de Los commisimus; sed quia parvitate sua magnos sumptus sustinere non poterat, hoc tantum ipso laudante constituimus ei, ut in tribus placitis generalibus ipse tercium denarium habeat et quicquid de noctibus ipsorum placitorum ortum fuerit, inde similiter tercium denarium non per suam sed per ministri abbatis vel scabiniorum dispositionem recipiat. Nunquam autem ipse advocatus vel eius nuncius in placito ammonitionem faciat, sed villicus vel nuncius abbatis; nunquam ipsam advocationem alii vel in beneficium vel in providentiam tradat, sed semper in manu propria retineat; nunquam precarias aut pernoctationem ibi faciat; nunquam angarias aut opera manuum inde exigat; nullam omnino violentiam rusticis inferat, sed ab omni iniuria protegat eos et defendat, ut in adventu districti iudicis mercedem iusticię se recepturum credat, sicut econtrario damnationem

---

1) accl(es)iae.
2) *Einde van de eerste regel. Tussen de tekens ‡ is het schrift geoblongeerd.*
3) *Luc. 10, 39—42.*

si negligat. Quod si rebellione aliqua rusticorum exigente ipse advocatus pro iusticia facienda invitatus illuc venerit et quod abbas pro se non poterit ille correxerit, nichilominus denarium inde recipiat. Acta sunt hęc anno dominicę incarnationis M° LX° VII° indictione V regnante Romanorum rege Heinrico IIII, annuente domno Dietguino, anno episcopatus sui XVIIII°, collaudantibus et attestantibus ex utraque parte tam comitibus quam viris nobilibus quorum hic nomina subscripta sunt: Otto comes, Mainerus de Cortereces, Cuno de Hairs, Herimannus de Horpala, Rainardus, Wicmannus, Tietbaldus de Hacues, Lambertus de Repes et alii quamplures. Quisquis ergo fraude vel violentia aliqua hoc infringere pręsumpserit, quod tam legitime factum tam idoneis testibus sanccitum relinquimus, vinculo perpetui anathematis obstringatur, nisi resipuerit et dignam pęnitentiam egerit.

Onherkenbaar fragment van een aan de achterzijde ingehangen zegel.

2. *1101. Abt Steven II van St. Jacob. Schijnbaar origineel. Jc 6.*

‡ In nomine sancte et individue trinitatis. ‡ Ego Stephanus Dei gratia abbas quintus ęcclesię sancti Iacobi dignum duxi et utile noticię tam futurorum quam presentium presenti scripto committere, quod Rodulfus vir ingenuus de Dungleberge divino instinctu commonitus, tum etiam filiorum suorum Reimbaldi canonici de sancto Iohanne et Bovonis fratris eius necdum canonici assidua suggestione adductus donavit Deo et beato Iacobo quicquid possidebat [1] in villa Rolluz pro anima sua videlicet et omnium parentum suorum. Tradidit autem legitime ad altare per manum Reineri advocati eodem iure, eadem libertate qua ipse tenebat ex integro in curtibus, in agris, in cultis et in incultis, in pascuis et in silva adiacente et in cunctis reditibus suis. Unde mox coram ipso altari cum filiis suis Reimbaldo, Bouone, Willelmo, Heinrico fraternitatem nostram devote suscepit, ut participes essent omnium benefactorum quę fiunt in ęcclesia cooperante Deo die ac nocte in missis in psalmis in orationibus in ieiuniis in vigiliis et in ceteris omnibus bonis. Huius rei testes sunt idonei, quorum nomina subscripta sunt: Vdo canonicus sancti Iohannis et Algisus clericus; item nobiles viri Walterus et Iohannes de Bullione, Reimbaldus de Ivsherin, Ebolus de Forcileia et filius eius Reinerus, Euerelmus de Hanz; de familia sancti Iacobi Robertus, Liebertus et filius eius Robertus, Euerardus Adelardus et alii multi. Fideiussores fuerunt: Walterus de Bullione et Ebolus de Forcileia. Preterea sciendum, quod non multo post Hildelinus sancti Iohannis canonicus inspirante Deo in ecclesia nostra conversus est, habitum religionis suscepit, monachum professus est, in cuius conversione oportuna et admodum optata occasione accepta, ut videlicet Rodulfo illustri viro pro collato nobis beneficio aliquid dignum recompensaremus, a domno presule Olberto [2] ego Stephanus et tota ecclesia sancti Iacobi instanti prece optinuimus, quatinus filio eius Bouoni prebendam concederet prefati Hildelini, quod ipse pro anima sua libenter annuit et concessit. Hec igitur omnia ego Stephanus commodum

---

1) possi, *aan het einde van de regel.*
2) *Zo, in plaats van* Otberto.

duxi litteris annotari et sigillo beati Iacobi communiri, quatinus eius auctoritate et patrocinio suprascripta traditio contra omnem adversantium calumpniam et violentiam defendatur et possessio ęcclesię collata in perpetuum inconvulsa et illibata conservetur. Actum anno ab incarnatione Domini M° C° I° indictione VIIII[a], imperante Heinrico III°, presulante domno Olberto Leodiensi episcopo feliciter.

Het aan de voorzijde ingehangen zegel is verloren.

3. 1103. Abt Steven II van St. Jacob. Schijnbaar origineel. Jc 8.

‡ In nomine sanctę et individuę trinitatis.‡ Ego Stephanus Dei gratia ęcclesię sancti Iacobi abbas quintus noticię commendo fidelium tam futurorum quam presentium, quod Rodulphus filius Lamberti ad Buccam de Linehi et filia Uda, cum essent liberi et ex libera stirpe progeniti, tradiderunt se Deo et beato Iacobo legitime ad ipsius altare presente patre suo et gratanter annuente, qui etiam cum ipsis VI bonuaria terrę in Linehi liberaliter tradidit pro sex nummis eo pacto, ut eos solvant annuatim pro censu capitis sui tam ipsi quam posteri eorum in generationibus suis. Quod si negligant, ecclesia beati Iacobi ad VI bonuaria se recognoscat et absque contradictione possideat. Donavit etiam unum servum et unam ancillam Elbertum scilicet et Ermingardem. Preterea et ipse Roduphus [1]) filius unum bonuarium allodii sui legitime contulit pro censu IIII[or] denariorum annuatim, qui census solvitur media XL[a]. Hanc universam traditionem recepit manu sua de altari Euerelmus vir ingenuus de Hers vice advocati nostri Arnulphi comitis de Los. Huius rei testes sunt: Hezelo et Reinerus presbiteri, item viri nobiles Gislebertus de Lens et Wenricus de Iaira, item Elbertus Sarracenus de Linehi et Stephanus Longus de Termon, item Euerardus et Adelardus servientes nostri et alii multi. Quam traditionem, ut rata imperpetuum et inconvulda permaneat, nos quoque sigillo beati Iacobi munire commodum duximus, ut si quis aliquando infringere temptaverit, sciat se incurrere iram et vindictam Dei et sui sanctissimi apostoli. Anno ab incarnatione Domini M C° III° indictione undecima. Actum feliciter.

Het ingehangen zegel is verloren.

4. 1111. Oila. Schijnbaar origineel. Jc 10.

‡ In nomine sanctę et individuę trinitatis. Pium et summę credimus esse *prudentię amicos facere de iniquo mamona* ‡ [2]), qui nos *cum defecerimus recipiant in ęterna tabernacula* [3]). Quod prudenter intelligens soror nostra Oila mulier fortis et provida in qua merito confidit cor viri sui, postquam tempus viduitatis suę adepta est, palam facere non distulit, quo corde sub maritali lege antea vixerit. Pro sua nanque et viri sui Walteri anima de propria facultate adquisivit

---

1) *Zo, in plaats van:* Rodulphus.
2) *Einde van de eerste regel.*
3) *Luc. 16, 9.*

ęcclesię sancti Iacobi allodium locuples in Malla cum omnibus appenditiis suis a Lietdulfo milite et ipsius coniuge Ida eorumque liberis, quod per manum advocati nostri Arnulfi comitis de Los legitima astipulatione super altare sancti Iacobi ab ipsis venditoribus tradi fecit astantibus et collaudantibus summis et ingenuis viris, quorum nomina ad omnem controversiam refragandam subscripta sunt: Reinerus advocatus, Cuno de Hairs, Gerardus de Botinachs, Wilelmus de Dolehen, Reinbaldus de Iusserint et Godefridus frater eius, Humbertus avunculus eorum, insuper et duo filii eiusdem Idę et alii quamplures. Qua traditione legitime peracta, quia fructum totius eiusdem allodii omni vita sua erat receptura respectu duodecim denariorum, quosdam amicorum suorum de civitate, quorum nomina inferius scripta sunt, ad hoc confirmandum idoneos testes adhibuit, sub quorum etiam testimonio constituit, ut post decessum suum idem bonum ad mensam fratrum integre perveniat et ibi amplius fixum permaneat. Sciendum quoque, quia eadem soror nostra quasi supremam manum extendens ad augendum precium redemptionis animę suę contradidit etiam ęcclesię nostrę domum quandam in foro stantem duodecim solidos singulis annis solventem. De his duodecim solidis simul quinque de prędicto allodio appositis et duobus modiis siliginis decrevit quatuor anniversaria post obitum suum fieri, suum videlicet et viri sui Walteri et patris sui ac matris, ita sane, ut in suo anniversario dispendantur sex solidi ad refectionem fratrum et modius siliginis pauperibus, in anniversario autem Walteri totidem solidi fratribus et modius siliginis pauperibus, porro in anniversariis patris sui ac matris ad refectionem fratrum habeantur quinque solidi, triginta denariis per singulos distributis. Ego autem Stephanus eiusdem ęcclesię quintus abbas sed indignus tantam huius mulieris prudentiam, tantam eius devotionem amplectens tale ipsius decretum litteris et sigillo nostro confirmatum statui in capitolio fratrum ęternaliter permanere inconvulsum, prędentibus et futuris curavi relinquere in exemplum, ut quicumque hoc attemptaverit infringere, periculum animę suę se sciat incurrere. Testes huius decreti: Lambertus dapifer episcopi, Hezelo villicus, Odelinus frater eiusdem Oilę, Lambertus de Mosa et fratres eius Lanfridus et Warnerus et alii multi. Acta sunt hęc anno dominicę incarnationis M° C° XI° indictione IIII^ta, anno autem I° imperii Heinrici Romanorum IIII^ti imperatoris augusti, anno ordinationis domni Otberti episcopi XXI°, męę autem ordinationis XVII°.

Van het ingehangen zegel van de abt is een klein fragment over.

5. 1112. Bisschop Otbert. Schijnbaar origineel. Jc 13.

‡ In nomine sancte et individue trinitatis. ‡ Quoniam dignum est, ut cuius iudicium nemo poterit effugere, illius servos nemo presumat infestare, ideo erga Dei ecclesias et simplex veritas et sincera fidelitas est ab omnibus tenenda. Unde ego Otbertus sanctę Leodiensis ęcclesię sacerdos indignus cum in precium redemptionis animę meę ecclesiam sancti Leonardi infra suburbium sitam rogatu Anscitilli canonici de sancto Iohanne, qui eam construxerat, sancto Iacobo tradidissem, precavens in posterum omnes adversus eam inclamationes, annuente Hillino abbate de sancta Maria cum suis presbiteris Teoderico et Stephano ceterisque conpresbiteris civitatis liberam feci ab omni subiectione,

qua cęterę capellę subiacent matri ęcclesię sanctę Marię, ita videlicet ut cella et membrum fieret ęcclesię sancti Iacobi et monachi eius iuxta preceptum abbatis sui Deo ibi servirent et tam ipsi quam totus conventus sancti Iacobi memoriam mei et diem anniversarium amplius celebrarent. Quod si f(idelis) [1]) aliquis salvo iure sanctę Marię filiarumque eius divinum officium in ecclesia sancti Leonardi sicut et sancti Iacobi audire voluerit vel pro parentum suorum animabus orationes postulaverit aut etiam sepulturam suam ibi elegerit et aliquod beneficium loco illi conferre decreverit, tantę devotionis effectum auctoritas nostra prohibere non presumit. Quod ego presentibus et futuris Christi fidelibus volens esse perspicuum, tam litteris sigilli mei impressione signatis auctorizavi quam testibus idoneis clericis vel laicis, quorum hic scripta sunt nomina, confirmavi, ut quicumque ad impedimentum vel damnum ęcclesię beati Iacobi hoc decretum infringere attemptaverit, in Deum et sanctos apostolos se peccare cognoscat. Testes: Frederieus prepositus ęcclesię sancti Lamberti, Heinricus eiusdem ęcclesię archidiaconus et decanus, Andreas archidiaconus et prepositus ęcclesię sancti Petri, Alexander archidiaconus et custos ęcclesię sancti Lamberti, Berengerus abbas cenobii sancti Laurentii, Liezelinus prepositus ęcclesię sanctę Crucis, Albertus canonicus sancti Petri, Andreas canonicus sancti Martini; laici: Arnulfus de Roden, Lambertus dapifer et filius eius Wedericus, Mazelinus iudex, Odo villicus, Wenelo, Robertus, Anelinus, Engelbertus de Vileir, Wezelinus de Claro Monte et alii quamplures. Acta sunt hęc anno dominice incarnationis M C° XII° indictione V, anno autem I° imperii Heinrici IIII^{ti} Romanorum imperatoris augusti, presulatus vero mei XXII°, ordinationis autem domni Olberti ęcclesię sancti Iacobi abbatis VI^{ti} anno I°.

Aan de bovenrand gechirographeerd: Carta sancti Leonardi abbatis. *Het ingehangen zegel is verloren.*

6. 1126. De monnik Richerus. Schijnbaar origineel. Jc 16.

C ‡ In nomine sanctę et individuę trinitatis. ‡ Noticie presentium indicamus et memorie futurorum commendamus, quod ego peccator Richerus prius canonicus sancti Dyonisii, post monachus sancti Iacobi quicquid ęcclesia eiusdem apostoli in villa Rochelenges possidet dum adhuc essem clericus de meo adquisivi et reditus eiusdem allodii consensu et consilio trium abbatum Roberti Stephani Olberti et totius capituli in usus Deo ibi servientium prout desiderabam et commodius fore sperabam taliter ordinavi. Primum omnium quia meminisse convenit maxime defunctorum, quos natura vel familiaritate coniunctissimos habuimus, de censu ipso qui XXXI solidis constat, anniversarium utriusque parentis constitui, quatuor scilicet solidos in patris totidemque in commemoratione matris fratrum deputans refectioni; sed et in festo sancti Dyonisii V solidos pro commemoratione Madechonis scolastici ita scilicet, ut in honore sanctorum ipsum diem celebrent albati et memoriam defuncti faciant die competenti; in anniversario quoque meo quinque solidos habeant in refectorio, duo vero ad refectionem proficiant pauperum pro salute tam mea

1) *perkament beschadigd.*

quam omnium fratrum defunctorum; ad hęc Dei favente gratia IIII^{or} diebus nativitatis Domini et octava, quatuor pascę et octava, quatuor pentecostes et octava, his scilicet XV diebus pro regulari pane similam singulis fratribus destinavimus et unaquaque vice XXX panes de pistrino dari elemosinario erogandos pauperibus; ceteris autem festis quę fiunt in cappis, scilicet in epiphania, in purificatione sancte Marię, in palmis, in ascensione, in nativitate sancti Iohannis baptiste, in martirio apostolorum Petri et Pauli, in translatione sancti Benedicti, in natali sanctę Marię Magdalene, in assumptione beate Marie et nativitate eiusdem, in festo sancti Lamberti, sancti Michaelis, sancti Dyonisii, sanctorum Symonis et Iude, omnium sanctorum, sancti Martini, sancti Andree sanctique Nicholai itemque in anniversario utriusque parentis et meo singuli L^{a} fratrum habebunt wastellum superadditum pani suo. Ceterum qui erit provisor huius obedientie, ne forte causetur de aliquo defectu vel frugum sterilitate et ideo constitutionem hanc tam utilem tam honestam velit quod absit imminuere, quicquid de censu supradicto vel ceteris reditibus poterit superesse, addat cum necesse fuerit uno anno et altero absque villici dumtaxat beneficio et sic strenue sic sollerter omnia provideat, ut unius anni penuriam alterius anni abundantia suppleat. Preterea de Holongia exeunt V^{e} solidi, quos de sex bonuariis ibidem adquisivi, de quibus mediam partem id est XXX denarios ad vinum emendum in natali sanctę Marię Magdalene volumus erogari additis ad caritatem duobus solidis de censu quem supra descripsimus, quod magno desiderio eiusdem sollempnitatis observande fecimus; XXX vero denarios que supersunt sic volumus distribui, ut ad refectionem pauperum in cena Domini tres vini emantur sextarii, tres similiter in die sancto pentecostes, in commemoratione omnium fidelium defunctorum sextarius et dimidius; iam vero quod superest ad opus infirmorum recipiat infirmarius, cui etiam X solidos et VIIII denarios, qui exeunt de manso quem apud Bores comparavimus, recipiendos deputamus, quos benigne et oportune distribuat fratribus in infirmitate decumbentibus. Huius constitutionis cartam per singulos abbates renovatam ultimus eorum Olbertus sui sigilli impressione confirmavit. Anno ab incarnatione Domini M° C° XX° VI° indictione IIII^{a}, regnante Lothario rege, presidente Leodiensi cathedre Adalberone. Ipse etiam reverendus abbas perpetuo constrinxit anathemate, si quis hoc statutum ausu temerario presumpserit infringere. Testes huius rei: Hescelo abbas de Florines, Steppo archidiaconus, Seifridus decanus, Engelbertus decanus; monachi: Goderannus prior, Teodericus custos, Elbertus cantor, Meinardus cellerarius et omnis fratrum congregatio; de familia ęcclesię: Euerardus, Adelardus, Robertus cocus, Elbertus pistor.

Het aan de achterzijde ingehangen zegel is verloren.

TOEVOEGSELS.

Bij blz. 7 vlg. — Veel vroeger dan in het midden-Europese boekschrift komt de afkorting co(n)- voor in het schrift van Italiaanse notarissen, b.v. in 1013 te Arezzo: G. Vitelli e C. Paoli, Collezione fiorentina di facsimili paleografici III, 2 (1888) tav. 36 r. 5, en in 1121 te Benevento, a. w. II (1885) tav. 22 r. 16. Het schrift van 1154 uit Antiochië, waarin genoemde afkorting verschijnt, is denkelijk van een Italiaan afkomstig. Mede door invloed van het schrift van de pauselijke kanselarij zal de afkorting zich langzamerhand verbreid hebben; men vindt haar in 1145 in een brief van paus Eugenius III, Steffens, Lat. Paläographie² Taf. 81b r. 14. — Chrousts datering van het handschrift uit Reichenau ‚nicht lange nach 1089, etwas um 1100' is hoogst onzeker; de breking van sommige letters, waarop Chroust gewezen heeft, en een afkorting als r. 5 p(resbite)r-atus wijzen naar een jongere tijd.

Bij blz. 116 en 124 vlgg. — In het Musée Condé te Chantilly (Oise), Cabinet des titres du château de Chantilly, bevindt zich een vidimus van And. 2 gegeven op 13 Januari 1463 door de proost van St. Marie te Sclayn (prov. Namen) op verzoek van het kapittel van Andenne. Het bevat dezelfde tekst die Calmet afgedrukt heeft, slechts met dit verschil, dat het jaartal 1095 is in plaats van 1105. Mededelingen hieromtrent dank ik aan de Heren P. d'Herbécourt, archivaris van het departement Meuse te Bar-le-Duc, en H. Malo, adjunct-conservator van het Musée Condé. Het door Vanderkindere voorgestelde jaartal blijkt dus inderdaad het juiste te wezen. De bezwaren tegen het dictaat blijven onverminderd gelden, ook dat wegens het ontbreken van een intitulatio, die in het vidimus evenmin aangetroffen wordt als in de druk. De schenker van Sassey zou aartsbisschop Manasses I geweest moeten zijn; het blijft vreemd, dat zijn opvolger Reinoud I (1083—'96) niet genoemd is.

Bij blz. 132 vlg. en 138. — Het door Höhlbaum gebruikte afschrift van Kn. II 28 bevat een aan de datering voorafgaande signumregel

‚Signum Frederici Coloniensis archiepiscopi' en bericht, dat zich naast die regel achtereenvolgens een monogram en het zegel bevonden, daaronder de datering. Een zo nauwkeurig met de koningsoorkonde overeenstemmend eschatocol komt overigens in de aartsbisschoppelijk-Keulse oorkonden niet voor, hoezeer zij ook de invloed van de koningsoorkonde ondergaan hebben. Zij hebben sedert de 10e eeuw (Lac. I 111, 970) meest een met ‚Signum' aanvangend onderschrift van de aartsbisschop aan het hoofd van de eveneens door ‚Signum' ingeleide en in de genitief gestelde getuigennamen; Oppermann, Rhein. Urkundenstudien 14. 17. Doch dit bekrachtigingsmiddel heeft al vroeg zijn betekenis verloren en wordt tijdens Herman II in 1043 (Lac. I 179, als echt bestanddeel van een falsum) voor het laatst aangetroffen; Oppermann, a. w. 21. Signum-onderschriften van de getuigen vindt men nog bij uitzondering in 1103 Lac. I 262, maar de aartsbisschop zelf is daar niet meer bij genoemd. Een monogram heeft aartsbisschop Anno II in 1073/'75 nog eens aangewend, Lac. I 226; Oppermann, a. w. 29. De corroboratio kondigt het aan, maar een signumregel ontbreekt. Sindsdien geschiedt de bekrachtiging uitsluitend door het zegel. Men moet dus aannemen, dat eerst de falsaris, die aan Kn. II 28 een naar het voorbeeld van koningsoorkonden gevormde datering gaf, tevens de signumregel en het monogram ingevoegd heeft.

Bij blz. 146 en 148 vlg. — Het diploma van koning Hendrik V voor graaf Hendrik van Zutfen 1107 Dec. 28 St. 3022 bestaat nog in origineel met zegel; het berust in het Geheime Hausarchiv te München, zoals Stumpf in de Zusätze bij zijn regesten blz. 538 aangetekend heeft. Inderdaad is het origineel, zoals ik uit de nabootsing St. 3023 afleidde, door dezelfde hand geschreven als BS 34 van 1119 (hand L), die zich weliswaar in de loop van 11 jaar iets gewijzigd heeft, of wel door een zeer nauw verwante hand. Mijn veronderstellingen, dat in St. 3023 een Zutfense en in And. 3 een Luikse hand (blz. 117 vlg.) dit schrift nagebootst hebben, vind ik volkomen bevestigd. De natekeningen blijken nog nauwkeuriger te zijn dan ik meende; alleen hebben de twee nabootsende handen verschillende karakters. St. 3023 tekent onhandig, maar slaafs na; And. 3 (hand C) is meer lopend, vlotter, maar heeft de neiging de letterversieringen van het voorbeeld (And. 3A) zelfstandig verder te

ontwikkelen en te styleren, zoals men in het Jacobsklooster telkens gedaan heeft. — Wat het Maastrichtse falsum St. 3034 betreft, welks voorbeeld St. 3021A hoogstwaarschijnlijk door dezelfde hand geschreven was als St. 3022, alle op blz. 150 vlg. tot staving van deze veronderstelling aangehaalde bizonderheden van St. 3023 gaan op St. 3022 terug; het betoog kan dus ongewijzigd blijven. — Foto's van St. 3022 dank ik aan het Hauptstaatsarchiv te München. Ik hoop binnenkort een publicatie te wijden aan dit diploma, daar het bestaan van het origineel aan de Nederlandse wetenschap tot nu toe onbekend is gebleven.

Bij blz. 173 vlg. — Gelijk de meeste jonge afkortingen, komt -io(n)is vroeger dan in onze streken voor in Italië, b.v. 1145 in een brief van paus Eugenius III, Steffens, Lat. Paläographie, Tafel 81 b, r. 2. Vroege voorbeelden zijn nog: in oorkondenschrift ± 1145/50 en ± 1158/68 in Benediktbeuern, Sitzungsberichte der philos.-philol. u. hist. Kl. der Akademie d. W. zu München 1912, 2. Abh. (F. L. Baumann), Tafel III nr. 1 en 2; in boekschrift: 1138, annalen van St. Marie te Utrecht; 1152 te Korvei bij een van abt Wibalds schrijvers (hand K), MOeIG, Ergänzungsbd. X (1928) Tafel 2 b r. 5.

CHRONOLOGISCHE LIJST VAN BEHANDELDE OORKONDEN.

Hierin zijn met vette cijfers de bladzijden opgegeven, waar de oorkonden besproken worden, en met gewone cijfers die, waar mededelingen staan die voor het diplomatisch oordeel van belang zijn. Ook die oorkonden zijn opgenomen, waarover slechts terloops waarnemingen worden gemeld, die bij hun beoordeling in aanmerking kunnen komen. Uitvoeriger gegevens omtrent overlevering en uitgaven bevat de tekst.

(831—832). Paus Gregorius IV voor het aartsbisdom Hamburg. — Schijnorigineel. — Curschmann, Die älteren Papsturkunden des Erzbistums Hamburg (1909) nr. 1c. — Jaffé 2574. — Blz. 200.

885 Nov. Paus Stephanus V voor aartsbisschop Reinward van Hamburg. — Schijnorig. — Curschmann nr. 8. — Jaffé 3406. — Blz. 200.

912—913 Jan. Paus Anastasius III voor het aartsbisdom Hamburg. — Schijnorig. — Curschmann nr. 13. — Jaffé 3551. — Blz. 200.

943—945 Mei. Paus Marinus II voor het aartsbisdom Hamburg. — Schijnorig. — Curschmann nr. 16. — Jaffé 3630. — Blz. 200.

988—995 Juni. Paus Johannes XV voor het aartsbisdom Hamburg. — Schijnorig. — Curschmann nr. 19. — Jaffé 3854. — Blz. 200.

1015. Bisschop Balderik II van Luik voor het klooster van St. Jacob te Luik. — Schijnorig. — ASAN 27 (1908) 223. — Jc 1. — Blz. 31—33. 36. 37. 63. **93—95. 98—101.** 103. 106—108.

1016. Bs. Balderik II voor St. Jacob. — Schijnorig. — BIAL 22 (1930) 69. — Jc 1a. — Blz. 31. 33. **70—75.** 80. 81. 95. 100. 101. 103. 107. 108. 195—197.

1034 (April 14). Keizer Koenraad II voor ‚hertog Dirk van de Elzas'. — Onbezegelde oorkonde. — DK II 285. — Blz. 31. 42. **64—68.** 110. 111.

1034 Nov. 3. Verschillende oorkonden van bs. Reginar voor het

klooster van St. Laurens te Luik. — Afschr. — Martène-Durand, Ampl. coll. IV kol. 1164 vlgg. — Blz. 195—198.

1036 Nov. 30. Bs. Reginar voor de kerk te Incourt. — Afschr. — Molanus, Histoire de Louvain p. p. De Ram I (1861) 151. — Blz. 196.

1040 Jan. 24. Koning Hendrik III voor de bisschoppelijke kerk te Luik. — Afschr. — DH III 35. — Blz. 39.

1044—1045 Maart. Paus Benedictus IX voor aartsbisschop Adalbert van Hamburg. — Schijnorig. — Curschmann nr. 21. — Jaffé 4119. — Blz. 200.

1050. Hertog Godfried II van Lotharingen voor de kerk van St. Servaas te Maastricht. — Schijnorig. — BCRH 76 (1907) 566. — Blz. 200. 201.

1062 Sept. 21. Koning Hendrik IV voor St. Servaas te Maastricht. — Schijnorig. — CRCRH 3e série 9 (1867) 11. — St. 2611. — Blz. **173—177.** 178. 179. 181. 200.

1067. Abt Steven I van St. Jacob. — Schijnorig. — Bijlage 1. — Jc 3. — Blz. 35. 36. **38—41.** 119.

1084. Bs. Hendrik I voor St. Jacob. — Schijnorig. — BIAL 38 (1908) 114. — Jc 4. — Blz. 31. **49—51.** 67. 74.

1084 en 1086. Bs. Hendrik I voor St. Jacob. — Schijnorig. — NA 34 (1909) 424. — Jc 5. — Blz. 31. 32. 49. 50. 64. **65.** 67. **68—70.**

1088 Apr. 23. Keizer Hendrik IV voor St. Jacob. — Afschr. — Stumpf, Acta nr. 322. — St. 2889a. — Blz. 31. 32. 38. 39. 123.

1095 (onjuist op 1105 gesteld). Voor de kerk van Andenne, over voogdijrecht te Sassey. — Afschr. — Miraeus IV 510. — And. 2. — Blz. 116. 117. **124—126.** 167. 208.

1101 Juni 1. Keizer Hendrik IV voor St. Jacob. — Schijnorig. — Stumpf, Acta nr. 81. — St. 2953. — Blz. 32—36. 38. 39. **77—83.** 109. 110. 119. 123. 197. 198.

1101 Juni 1. Keizer Hendrik IV voor de kerk van Andenne. — Afschr. — Misson, Le chapitre noble à Andenne ²[1889] 285. — St. 2954. — Blz. 53. 78. 79. 116. **118—123.** 129. 166.

1101. Abt Steven II van St. Jacob. — Schijnorig. — Bijlage 2. — Jc 6. — Blz. 31. **47—49.**

1103 Juli 15. Koning Hendrik V voor het bisdom Bamberg. —

Origineel. — Monumenta Boica Bd. 29, dl. I blz. 218. — St. 2965. — Blz. 34—36. 38. 39.

1103 Dec. 4. Aartsbisschop Frederik I van Keulen voor de kooplieden van Luik en Hoei. — Afschr. — Hansisches UB III nr. 601. — Kn. II 28. — Blz. **131—144.** 166. 167. 172. 208. 209.

1103. Abt Steven II van St. Jacob. — Schijnorig. — Bijlage 3. — Jc 8. — Blz. 31. 48. 53. **63. 64.**

1107 Dec. 13. Bs. Otbert voor de kerk van Andenne. — Schijnorig. — Misson, Le chapitre noble à Andenne ²[1889] blz. 288. — And. 3. — Blz. 36. 117. **126—129.** 130. 131. 148. 167. 188. 209.

1107 Dec. 23. Koning Hendrik V voor de Luikse kerk. — Afschr. — BS 30. — St. 3021. — Blz. 3—5. 56. **145—172.** 180—184.

1107 Dec. 28. Koning Hendrik V voor graaf Hendrik van Zutfen. — Origineel. — Böhmer, Acta nr. 73. — St. 3022. — Blz. 146—150. 188. 209. 210.

1107 Dec. 28. Koning Hendrik V voor de kerk van Zutfen. — Schijnorig. — Sloet, OB. der graafschappen Gelre en Zutfen nr. 214. — St. 3023. — Blz. 148. 150. 151. 188. 209.

1107. Bs. Otbert voor de parochiekerk van St. Adalbert te Luik. — Twijfelachtig orig. — Demarteau, Deuxième note sur les fonts baptismaux de Saint-Barthélémy à Liège (1907) 26. — Blz. 193.

1107. Domkanunnik Steven voor St. Jacob. — Origineel. — Onuitgegeven. — Jc 9. — Blz. 36. 189.

1107. Provisor Steven van St. Jacob. — Origineel. — Onuitgegeven. — Jc 9a. — Blz. 39. 48. 188. 189.

(± 1107). Provisor Steven van St. Jacob. — Origineel. — BCRH 83 (1920) 229. — Jc 9b. — Blz. 33. 39. 48. 188. 189.

1109. Koning Hendrik V voor het kapittel van St. Servaas te Maastricht. — Schijnorig. — Böhmer, Acta nr. 75. — St. 3034. — Blz. 3—5. 150—154. 165. 166. **172—174. 179—186.** 200. 210.

(1111 Apr.—Aug.) Keizer Hendrik V voor St. Laurens. — Afschr. — Martène-Durand, Ampl. coll. IV kol. 1176. — St. 3217. — Blz. 197. 198.

1111. Abt Steven II van St. Jacob. — Schijnorig. — Bijlage 4. — Jc 10. — Blz. 33. 70. **75—77.** 91. 92. 108. 197.

1111. Bs. Otbert voor de kerk van St. Paulus te Luik. — Origineel. — BIAL 12 (1874) 233. — Blz. 187. 188.

1112. Adelardus voor St. Jacob. — Schijnorig. — Onuitgegeven. — Jc 11. — Blz. 33. 48. 63. 70. **75—77.** 109.

1112. Het klooster Lobbes voor dat van St. Jacob. — Schijnorig. — ASAN 27 (1908) 226. — Jc 12. — Blz. 36. **85.**

1112. Bs. Otbert voor St. Jacob. — Schijnorig. — Bijlage 5. — Jc 13. — Blz. 36. **83—85.**

1118. Het convent van Flône. — Origineel. — AHEB 23 (1892) 288. — Blz. 187. 188.

1122 (Mei). Keizer Hendrik V voor de kerken van St. Servaas en St. Marie te Maastricht. — Schijnorig. — Stumpf, Acta nr. 90. — St. 3175. — Blz. 180. 200. 201.

1125 Maart 31. Keizer Hendrik V voor St. Jacob. — Schijnorig. — Ernst, Histoire du Limbourg VI (1847) 124. — St. 3208. — Blz. 5. 31. 32. 36. 53. 75. **87—90.** 92—94. 167.

1125 Maart 31. Keizer Hendrik V voor St. Jacob. — In druk overgeleverd: Ernst, Hist. du Limbourg VI 126. — St. 3209. — Blz. 32. 62. 75. 88. **90—93.** 112. 167.

1125. Bs. Albero I voor Wilendis. — Schijnorig. — BSAHL 8 (1894) 345. — N 2. — Blz. 36. 134. **135—137.**

1125. Bs. Albero I voor de kerk van St. Jan te Luik. — Schijnorig. — BSAHL 8 (1894) 344. — Blz. 194.

1126. De monnik Richerus van St. Jacob. — Schijnorig. — Bijlage 6. — Jc 16. — Blz. 36. **86.** 110. 193.

1127. Aartsbisschop Reinoud II van Reims voor de kerk van Andenne. — Afschr. — AHEB 15 (1878) 317. — And. 4. — Blz. 125.

1128 Juni 13. Koning Lotharius III voor St. Servaas te Maastricht. — Origineel. — DLoth. III 12. — Blz. 176. 177.

(1121—1128). Gerbert voor St. Paulus te Luik. — Origineel. — BIAL 12 (1874) 236. — Blz. 187. 188.

(1121—1128). Bs. A(lbero I) voor Neufmoustier te Hoei. — Origineel. — BSAHL 13 (1902) 466. — N 1. — Blz. 134. 135.

1130. Situs voor St. Servaas te Maastricht. — Afschr. — Onuitgegeven. — Dp 37. — Blz. 176.

1130. Bs. Alexander I voor Neufmoustier te Hoei. — Afschr. — BSAHL 13 (1902) 467. — Blz. 134. 144.

1131. Koning Lotharius III voor St. Jan te Luik. — Schijnorig. — DLoth. III 34. — Blz. 81—83. 127. **192—194.**

1134 (Jan. 6). Keizer Lotharius III voor St. Jacob. — Schijnorig. — DLoth. III 57. — Blz. 32. **51—61.**

(1112—1135). Abt Olbert II van St. Jacob. — Origineel. — ASAN 27 (1908) 227. — Jc 15. — Blz. 36. 48.

1136 (Maart 22). Keizer Lotharius III voor St. Jacob. — Afschr. — DLoth. III 80. — Blz. 32. 52. 53. 59. **61—63.**

(1134—1138). Paus Innocentius II voor St. Jacob. — Afschr. — Ramackers, Papsturkunden in den Niederlanden II (1934) nr. 31. — Niet bij Jaffé. Jc 20b. — Blz. 50. 71—73.

1140. Abt Elbert van St. Jacob. — Origineel. — Onuitgegeven. — Jc 21. — Blz. 46—48.

1141 Apr. 6. Koning Koenraad III voor St. Jacob. — Origineel. — Jaffé, Diplomata quadraginta (1863) nr. 34. — St. 3424. — Blz. 31. **41—46.** 51. 57. 58.

1146. Abt Elbert van St. Jacob. — Origineel. — Onuitgegeven. — Jc 23. — Blz. 36. 37. 46—48.

1146. Koning Koenraad III voor St. Servaas te Maastricht. — Schijnorig. — Miraeus IV 203. — St. 3512. — Blz. 174. 176.

1146. Koning Koenraad III voor St. Servaas te Maastricht. — Geïnterpoleerd origineel. — CRCRH 3e série 9 (1867) 23. — St. 3513. — Blz. **177. 178.** 200.

1147 Mei 13. Paus Eugenius III voor de kanunniken van St. Jan te Luik. — Afschr. — Van den Bergh, OB. van Holland en Zeeland I nr. 125. — Jaffé 9044. — Blz. 192. 193.

1151. Bs. Hendrik II voor Kloosterrade. — Schijnorig. — Ernst, Hist. du Limbourg VI 142. — Blz. 187. 188.

(1138—1152). Deperditum van koning Koenraad III voor Luik. — Blz. 55—57. 167. 168.

1152. Koning Frederik I voor het Domkapittel te Luik. — Afschr. — BS 43. — St. 3619. — Blz. 54—56.

1153. Bs. Hendrik II voor St. Paulus te Luik. — Origineel. — BIAL 12 (1874) 237. — Blz. 187. 188.

1174 Apr. 11. Keizer Frederik I voor St. Servaas te Maastricht. — Twijfelachtig orig. — Butkens, Trophées de Brabant I (1723) preuves blz. 43. — St. 4158. — Blz. 174. 176.

1186 Juli 26. Paus Urbanus III voor de kanunniken van St. Jan te Luik. — Afschr. Miraeus III 353. — Jaffé 15652. — Blz. 192. 193.

(1191—97). Deperditum van keizer Hendrik VI voor St. Servaas te Maastricht. — Blz. 185. 186.

1204 Maart 12. Hertog Hendrik I van Brabant voor de handwerkslieden behorende onder St. Servaas te Maastricht. — Schijnorig. — Panhuysen, Studiën over Maastricht in de 13e eeuw (1933) 135. — Dp 64. — Blz. 4. **185. 186.**

REGISTER.

Dit register van de meeste plaats- en persoonsnamen en van enkele belangrijke zaken kan dienen voor het opzoeken van plaatsen, die niet met behulp van de inhoudsopgave vindbaar zijn, en in het bizonder ter vervanging van verwijzingen, die in de tekst slechts spaarzaam zijn aangebracht. Daarom bevat het b.v. ook de met letters aangeduide oorkondenschrijvers.

A, bisschoppelijke schrijver 34—39. 119. 188.

Aa, schrijver van St. Jacob 37. 188. 189.

aartsdiaken, zijn bevoegdheid 128. 129.

St. Adalbert, kerspelkerk te Luik 193.

Adalbert, aartsb. van Hamburg-Bremen (1043—72) 199.

Adalbert, zoon van graaf Arnulf van Valenciennes 96.

Adelbold, bs. van Utrecht (1010—26) 24.

Adolf, aartsbs. van Keulen (1193—1205) 171.

Aken, palts en kerk 19—21. 25. 155—157.

St. Albanus, kapittelkerk te Namen 39. 40. 128.

Albericus, monnik van St. Nicasius te Reims, later abt van St. Jacob (1194—95) 114.

Albero I, bs. van Luik (1121—28) 69. 134. 187. 188. 194.

Albert II, bs. van Luik (1194—1200) 114. 169.

Albert II, graaf van Namen († 1063/64) 41. 128.

Albert III, graaf van Namen (1063/64—1102) 30—41. 122. 123. 128.

Albert, Rijkskanselier, proost van St. Servaas te Maastricht 180.

Alexander I, bs. van Luik (1128—35) 134. 144.

anaphora 105. 107. 130. 136. 138.

Andenne, kapittelkerk van St. Marie of St. Begga te — 36. 115—131. 188.

annales s. Iacobi minores 19. 23.

Anscitillus, kanunnik van St. Jan te Luik 83.

Anselm, Domkanunnik te Luik, geschiedschrijver 6—12. 19. 25. 72. 96.

antithese 105. 110. 112.

Arnold A, ambtenaar in de Rijkskanselarij tijdens Koenraad III 42. 177.

Arnold C, een Würzburgse, ook in de Rijkskanselarij werkzame schrijver 41. 44. 45.

Arnulf, neef van Tietbald van Fouron 92.

Arnulf, graaf van de Hespengouw 95. 101.

Arnulf, patriarch van Jeruzalem (1112—15) 134.

Arnulf van Nuthes 47.

Arnulf, graaf van Valenciennes († 1011/15) 27. 96—100.

Awirs (prov. Luik), kerk te — 68.

B, schrijver van St. Jacob 37. 64. 65. 67. 111.
Balderik II, bs. van Luik (1008—18) 3—28. 70—75. 93—102.
Bamberg, bisdom 34. 35.
St. Bartholomaeus, collegiale kerk te Luik 10. 25.
Bassenge (prov. Luik) 47. 58. 60. 61.
hl. Begga 122. 128.
belastingen, stedelijke 168—170. 183; landsheerlijke 185.
Berthaldus, recognoscent tijdens Lotharius III, 59.
bevestiging van het zegel in Luikse bisschopsoorkonden 38. 47. 70.
Bilstein (prov. Luik) 92.
Blandinium, klooster te Gent 96.
boekschrift, brieven geschreven in — 134.
Bonlez (Belg. prov. Brabant) 122.
Boudewijn IV, graaf van Vlaanderen (988—1035) 96. 97.
Boudewijn V, graaf van Vlaanderen (1035—1067) 28.
Brauweiler, klooster 114.
Builes = Boirs (prov. Luik)? 39—41.
Buitenaken 178.
Burchard, bs. van Worms (1000—25) 101.
C, schrijver van St. Jacob 34—37. 39. 83. 117. 118. 209.
Ca, schrijver van de Dom 36. 37. 189.
cartulaire Van den Berch 30.
Cb, schrijver v. St. Jacob 33. 37. 70. 75.
Cc, schrijver van St. Jacob 36. 37. 85. 86. 135.
Celestinus III, paus 129.
cella van het Jacobsklooster 83. 84.
Celles (prov. Luik) 72. 74. 100.
chirograaf 83.
Chokier (prov. Luik) 68.
chrismon in een bisschopsoorkonde 194.
chronicon s. Huberti 155—160.
claustrales ministri 182.
claustraliteit 153. 154. 163—165. 183.
codex Udalrici 199.
Colombier 92. 114. 115.
commune te Kamerijk 158. 159.
co(n)-, afkorting 7. 8. 208.
crypt van het Jacobsklooster gewijd aan St. Andreas 15. 16. 19. 100.
cursus 69. 112. 130.
D, schrijver van St. Jacob 36. 37. 53. 63.
Da, schrijver van St. Jacob 36. 37. 47—49.
Db, schrijver van St. Jacob 36. 37. 47. 48.
Dhuy (prov. Namen) 39. 40.
dienstgerecht 162. 182.
Diepenbeek (Belg. prov. Limburg) 194.
Dietwin, bs. van Luik (1048—75) 35. 38. 71. 128.
Dilsen (Belg. prov. Limburg) 176. 177.
Dinant 140—144. 171.
Dirk, hertog van Opper-Lotharingen (1070—1115) 116. 117. 125.
Dirk III, West-Friese graaf (995—1039) 23.
Dirk, kapelaan van aartsbs. Frederik van Keulen 133.
Dom van Luik 9. 10. 26. 50. 54—57. 72. 145—172. 189. 193.
Donceel (prov. Luik) 50. 51. 114. 115.
Dortmund 131.
Drogo, abt van Florennes, later van St. Jacob (1155—73) 113.
E, schrijver van St. Jacob 36. 37. 87.
Ea, schrijver van St. Jacob 37. 93. 94.
Ebrachar, bs. van Luik (959—971)195.
Echt (Ned. prov. Limburg) 176.
eed als bewijsmiddel 138. 160.
Eira, onbekende plaats 89. 90.
Ekkehard A, ambtenaar in de Rijkskanselarij tijdens Lotharius III 51—54. 59.
Ekkehard B, ambtenaar in de Rijkskanselarij tijdens Lotharius III 51—53.
Elbert, abt van St. Jacob (1138—47) 47.
Embricho, bs. van Würzburg (1125—46) 41.
Emmo, graaf van Looz († 1078/82) 40.
Engramrode = Greimerath (Reg. bezirk Trier, Kr. Wittlich)? 62. 63.

enkelvoud in koningsoorkonden 45. 80. 83. 88. 116. 146. 148.
Eugenius III, paus 192.
Flémalle (prov. Luik) 68.
Flône, sticht van reguliere Augustijner kanunniken 187. 188.
Florennes, klooster 113.
forense iudicium, forensis potestas 152. 153. 160. 182.
Frederik I, keizer 27. 28. 54. 55. 165. 201.
Frederik I, aartsbs. van Keulen (1100—31) 131—144. 155—157. 209.
Frederik, Domproost te Luik 155.
Fridericus D, ambtenaar in de Rijkskanselarij tijdens Hendrik IV, 174. 175.
Friezen 23—25; graafschap in Friesland 146.
Fulda, klooster 51.
fundatio ecclesie s. Albani Namucensis 40.
gastrecht 144.
Gembloux, klooster 65.
Gerard, abt van St. Laurens en van St. Jacob († 1197) 114. 198.
gesta pontificum Cameracensium 18. 24. 97.
getuigen, plechtige aankondiging van — 5. 57. 91. 95. 121. 139. 166. 167.
Giselbert, graaf van Looz 75. 95. 99. 101.
Glaan (prov. Luik) 40.
Godfried I, hertog van Neder-Lotharingen (1012—23) 23. 24.
Godfried II, hertog van Lotharingen († 1069) 200.
Godfried IV, hertog van Neder-Lotharingen (1089—96) 116. 117. 125.
Godschalk, Domproost te Luik 11. 25. 27.
godsgerecht 160.
Gozuinus, monnik van St. Laurens, later abt van St. Jacob (1188—97) 114. 198.
hl. Graf te Jeruzalem 134.
grafschrift van bs. Johannes 20.
Gregorius VII, paus 128.
Guda, echtgenote van Tietbald van Fouron 89.
Hadigrin, onbekende plaats 62.
Hamburg-Bremen, aartsbisdom 199—201.
Haneffe (prov. Luik) 114.
Hanret (prov. Namen) 73. 85. 96. 98—100. 114. 115.
Hartwig, aartsbs. van Hamburg 201.
Hees (Belg. prov. Limburg) 177.
Hendrik II, keizer 14. 15. 24. 25. 96.
Hendrik III, keizer 25.
Hendrik IV, keizer 77—83. 116. 118—124. 156—160. 173—177.
Hendrik V, keizer 87—93. 145—186. 193. 197. 198. 209.
Hendrik VI, keizer 185. 186.
Hendrik I, hertog van Brabant (1190—1235) 27. 28. 185. 186.
Hendrik I, bs. van Luik (1075—91) 49.
Hendrik II, bs. van Luik (1145—64) 187.
Hendrik, Domdeken en aartsdiaken te Luik 155. 156.
Hendrik, graaf van Zutfen († 1117/18) 146. 209.
Herman, abt van St. Jacob (1185—88) 114.
Hersfeld, klooster 51.
Hezelo, graaf v. Hoei († 1029) 12. 13.
Hillinus, Domkanunnik en abt van St. Marie te Luik 83. 84.
hond dragen, straf 28.
hoofdtins 64.
Hors-Château, wijk te Luik 170. 172.
Hougarde, slag bij — 17—19. 22. 23. 25. 98.
Hugo, abt van St. Jacob (1173—85 en 1197—1201) 114.
Hugo, Domkanunnik, later prior van St. Jacob 27.
huisdienaren van kanunniken 152—154. 162. 165. 182. 183.
illustres viri 45. 51. 68. 73. 95.
immuniteit (engere) 163—165. 183.
Incourt, kapittelkerk te — 196.
inhangen van het zegel aan de achterzijde der oorkonde 38. 86. 194.
Innocentius II, paus 71. 72. 165. 193.

investituurstrijd 102. 156.
-io(n)is, afkorting 7. 93. 173. 174. 210.
Isle, wijk te Luik 171. 172. 194.
jaarmarkten te Keulen 141. 143; te Maastricht 183; in Noord-Frankrijk 168. 172; te Visé 192.
St. Jan de Evangelist, collegiale kerk te Luik 81. 83. 171. 192—194.
Jan, proost van St. Pieter te Luik 68.
Johannes, bisschop 13. 19—23.
Kamerijk 158. 159.
kanoniek recht 155. 157.
Keulen 131. 139—144. 156. 169—172.
Kloosterrade (Rolduc), klooster 187.
Koenraad II, keizer 66. 197.
Koenraad III, koning 41—46. 55—57. 165. 176—178.
kooplieden uit Dinant 140—144. 171; uit Hoei 131. 138—144. 192. 194; te Kamerijk 158; te Luik 131. 138—144. 159. 171. 172; te Maastricht 184.
hl. Kruiskerk, collegiale kerk te Luik 171.
kruisvaarders 47.
L, schrijver van bisschopsoorkonden tijdens Otbert 148—151. 188. 209.
lakenhandel te Keulen 143.
Lambert I, graaf van Leuven († 1015) 13. 17. 26. 28. 98—100.
Lambert II, graaf van Leuven († 1063) 99.
Lambertus Parvus, monnik van St. Jacob, annalist 6. 19. 22. 23.
landverkeer met koopwaar 141—144.
latrones, rechtspraak over — 149. 160.
St. Laurens, klooster te Luik 12. 13. 14. 19. 81. 83. 114. 195—198.
leenbrief 146. 209.
leengerecht 152.
St. Leonard, kerk te Luik behorende aan St. Jacob 83. 84. 114.
Leuven, graven van — 27. 28. 99. 100.
liber chartarum ecclesie Leodiensis 145.
Lieshout (prov. Noord-Brabant) 178.
lijfstraffen 67.
litotes 105. 107. 108. 110. 130.
Liutgardis, echtgenote van graaf Arnulf van Valenciennes 96—100.
LM, dictaten van Luikse bisschopsoorkonden 126. 140. 147—150. 189—191.
Lobbes, klooster 85.
Looz, graven van — 41. 101. 171.
Lotharius III, keizer 51—63. 176. 192—194.
St. Maarten, collegiale kerk te Luik 171.
Mainzer dictator in de kanselarij van Hendrik IV 32. 78. 79. 116.
maiores, potentiores in Kamerijk en Luik 155. 156. 158. 159.
majesteitsschennis 66.
majuskels in geoblongeerd schrift 35. 64. 77. 118.
Mall (Belg. prov. Limburg) 76. 114. 115.
Manasses I, aartsbs. van Reims (1069—80) 125. 208.
St. Marie, kapittelkerk te Hoei 134. 136. 137.
St. Marie, kapittelkerk te Maastricht 189. 200.
St. Marie, Notre-Dame-aux-Fonts, kerspelkerk te Luik 72. 83. 84. 193.
St. Maria Magdalena, kerk te Castert 29. 33. 188.
marktplein te Luik 160.
marktrechtspraak 152. 160. 163. 182.
Matignée (prov. Namen) 72. 73.
Maurits van Glaan 47.
Mechelen aan de Maas (Belg. prov. Limburg) 177.
Meerssen, klooster 33. 188.
Meeswyck (Belg. prov. Limburg) 177.
Meeuwen (prov. Noord-Brabant) 178.
Meissen, bisdom 146. 147.
mensura falsa, rechtspraak over — 149. 160.
metaalnijverheid te Luik 171.
ministerialen, bisschoppelijke — 59. 62. 139; van St. Servaas te Maastricht 165. 182.
moniales van de Jacobsabdij 84.
monogram van aartsbs. Frederik van Keulen 209.
Mont-Saint-Martin te Luik 171.
MP-teken in diploma's van Hendrik IV 77. 78.

Namen, graven van — 128. 198.
necrologium van St. Jacob 76.
Neufmoustier, sticht van reguliere Augustijner kanunniken te Hoei 36. 134—137. 144.
Neuss 142.
St. Nicasius, klooster te Reims 114.
noctes placitorum 40. 119.
nominis impressio = monogram 41. 44. 75.
nona 72.
Notger, bs. van Luik (972—1008) 71. 156.
Noville-sur-Mehaigne (Belg. prov. Brabant) 39. 40.
officiales ministri 182.
Olbert I, abt van Gembloux en St. Jacob (1021—48) 65.
Olbert II, abt van St. Jacob (1112—35) 48. 86.
onderschriften als bekrachtigingsmiddel in bisschopsoorkonden 71. 195.
ondervoogden 81. 125. 198.
open a in oorkondenschrift van de 12e eeuw 53. 70. 87. 93.
ostium obserere 153.
Otbert, bs. van Luik (1091—1119) 48. 83. 85. 117. 120. 126—129. 134. 139. 140. 155—160. 187—189.
Otto III, keizer 19. 21.
Otto IV, keizer 169. 171. 186.
Oyen (gem. Kessel, Ned. prov. Limburg) 177.
Pannerden (prov. Gelderland) 9. 72.
St. Pantaleon, klooster te Keulen 147.
paragraaf- en vlechtvorm van g en S 64. 65 77. 93.
parium suorum iudicium 149. 162.182.
parochiale rechten 84. 85.
Paschalis II, paus 156.
St. Paulus, collegiale kerk te Luik 72. 171. 187. 188.
Philippus B, ambtenaar in de Rijkskanselarij tijdens Hendrik V 88. 89.
Philips van Zwaben, koning 169.
St. Pieter, collegiale kerk te Luik 68. 171.
procuratores 155.
provisor 48.
quantum census tantum requisitionis (redemptionis) 137. 138. 154. 160.
quid en quod, dubbel aangeduide afkortingen 8. 65. 77. 87.
Reginar, bisschop van Luik (1025—37) 9. 44. 160. 195—197.
Reichenau, klooster 74.
Reilendis, echtgenote van graaf Albert II van Namen 128.
Reinier, goudsmid te Hoei 134.
Reinier van St. Jacob, annalist 113. 168. 169.
Reinier van St. Laurens, geschiedschrijver 14—17. 23.
Reinoud I, aartsbs. van Reims (1083—96) 208.
Reinoud II, aartsbs. van Reims (1128—38) 125.
relieken van de hl. Andreas 15. 16. 100; van de hl. Begga 122. 124. 125.
St. Remigius, kerspelkerk te Dhuy 39. 40.
rhetoriek 105. 107. 110. 130. 136. 138.
Richerus, kanunnik van St. Dionysius te Luik, later monnik van St. Jacob 86.
rijmproza 16. 69. 106. 108—111. 130. 135. 138.
Robert, abt van St. Jacob (1075—95) 86.
Robert, graaf van Namen († ± 1020) 17.
Robert II, graaf van Vlaanderen (1093—1111) 158. 159. 180.
Roloux (prov. Luik) 48.
Rudolf, monnik van Brauweiler, abt van St. Jacob in 1185 : 114.
Rukkelingen-op-den-Jeker (Belg. prov. Limburg) 86.
Rupert, monnik van St. Laurens, later abt van Deutz, geschiedschrijver 12—15.
S, schrijver van St. Servaas te Maastricht 172—174. 177—179. 200. 201.
Sallustius, wendingen uit — 104. 105. 107. 110. 111. 131.
Sassey (Fr. dép. Meuse) 124—126. 208.

Sauvenière, gebied te Luik 160. 171.
scheepvaart 143. 144.
schepenen in het voogdgerecht 40. 46. 74. 119. 120. 194; van de stad Keulen 138; in het marktgerecht te Luik 160.
St. Servaas, kapittelkerk te Maastricht 165. 172—186. 199—201.
servientes van een kerk 128. 129. 167.
servitium voor de bisschop 128; voor de voogd 74.
Siegburg, klooster 85.
Sigebert van Gembloux, geschiedschrijver 17. 19. 22. 65. 97. 156.
sigillum b. Iacobi 48. 63. 75.
S(ignum), getuigennamen voorafgegaan door — 71. 125. 147. 209.
Simon van Limburg, bs. van Luik (1193—94) 114.
simonie 155. 157. 159.
Spiers 162—165.
stadsarchief van Luik 57. 131. 167.168.
stadsversterking 153. 165. 168—171.
stapel te Keulen 142. 143.
St. Steven, kerspelkerk te Hoei 136. 137.
Steven I, abt van St. Jacob (1066—75) 35. 38.
Steven II, provisor, later abt van St. Jacob (1095—1112) 48. 63. 75. 86. 188.
Steven, Domkanunnik 189.
Struone, onbekende plaats 92.
sturm et burinne, rechtspraak over — 149. 150. 160.
Sugerus, kanunnik van St. Marie te Hoei 136. 137.
synodaal strafrecht 184.
synoniemenparen 105. 107. 110. 111. 138.
Theodericus A, ambtenaar in de Rijkskanselarij tijdens Hendrik III 39.
tienden 60. 61. 68. 69. 122.
Tietbald van Fouron 92.
tinsrechtspraak 164. 183. 184.
titulus van een kerk 128.
tol te Keulen 140—144. 171; te Luik 153. 165. 170; te Visé 192—194.
traductio 105. 107. 110. 138.
St. Truiden, klooster 28.
Uerzig (Reg. bezirk Trier, Kr. Wittlich) 62.
Urbanus III, paus 192.
Valenciennes 27. 96—100.
Val Notre-Dame, vrouwelijk Cistercienzerklooster bij Hoei 84.
Vergilius, wendingen uit — 105. 110.
Vieux-Marché te Luik 160.
vigiles 153. 154.
villicus 153. 160. 182.
vita Baldrici episcopi Leodiensis 6—28 95—113. 130. 131. 136. 138.
Vlaardingen (prov. Zuid-Holland) 12. 23.
voogdijrecht 40. 41. 46. 50. 58. 61—63. 67. 74. 75. 81. 90. 92. 95. 99. 101. 119. 122. 123. 197. 198.
Walcher, bisschop van Kamerijk (1093—1108) 158—160.
Walterus, voogd van Sassey 124. 125.
wariscapium van de Maasoevers te Hoei 144.
Wasseiges (prov. Luik) 197. 198.
Wazo, bs. van Luik (1042—48) 9—12. 25.
Weert (Ned. prov. Limburg) 176.
Werden, klooster 132. 133.
Wibald, abt van Stablo en Korvei 42. 210.
wijding van geestelijken 128. 129.
Wittem (Ned. prov. Limburg) 89.
Wolbodo, bs. van Luik (1018—21) 9. 14. 15.
Yernawe (gem. Saint-Georges, prov. Luik) 72. 73. 75. 114. 115.
zegels, vroegste — van Luikse bisschoppen 70. 71. 94. 195.
Zutfen, kerk van — 148.

BIJ DE FACSIMILES.

I.

Vita Baldrici episcopi Leodiensis, fo. 5 (caput 9. 10). Luik, Universiteitsbibliotheek, ms. 162. Ware grootte. Zie blz. 6—8.

II.

Keizer Lotharius III voor St. Jacob te Luik. 1134 (Jan. 6). Onderschriften en monogram. Luik, Rijksarchief, fonds Abbaye de Saint-Jacques. DLoth. III 57. Hiermee te vergelijken KUiA VI 9 = DLoth. III 75 van EA, naar wiens schrift het hier afgebeelde van DLoth. III 57 nagebootst is. Zie blz. 51—53.

III.

Bisschop Albero I van Luik voor Wilendis. 1125. Luik, Rijksarchief, fonds Neufmoustier, inv. nr. 1. Druk: BSAHL 8 (1894) 345. Aangeduid als N 2. Hiermee te vergelijken Schubert, Tafel I nr. 3 = Jc 16 : dezelfde hand Cc van het Jacobsklooster. Zie blz. 135. 136.

IV.

Bisschop Otbert voor de kerk te Andenne. 1107 Dec. 13. Namen, Rijksarchief, fonds Andenne. Druk: Misson, Le chapitre noble de Ste. Begge à Andenne ^{2}[1889] blz. 288. Aangeduid als And. 3. Te vergelijken met facsimile V en Schubert, Tafel I nr. 2 = St. 2953, beide van dezelfde hand C van het Jacobsklooster. Deze hand bootst hier echter ten dele het schrift van een bisschoppelijke schrijver L na, afgebeeld bij Schubert, Tafel III nr. 4 = BS 34. Zie blz. 117. 118.

V.

Bisschop Otbert voor St. Jacob te Luik. 1112. Luik, Rijksarchief, fonds Abbaye de Saint-Jacques. Druk: bijlage 5. Aangeduid als Jc 13. Hand C van het Jacobsklooster. Zie blz. 77. 83.

VI.

Koning Hendrik V voor St. Servaas te Maastricht. 1109. Maastricht, Rijksarchief, fonds St. Servaas. St. 3034. Met enige kenmerken, die op een door hand L geschreven diploma St. 3021A teruggaan; vergelijk Schubert, Tafel III nr. 4 = BS 34 van hand L; verder Tenhaeff, Diplomatische studiën over Utrechtsche oorkonden (1913) bijlage II en III = St. 3023, en facsimile IV in dit boek = And. 3, beide naar hand L nagetekend. Zie blz. 148. 149. 209. — St. 3034 is van dezelfde hand als twee Hamburgse schijnbaar originele pauselijke oorkonden, bij Curschmann, Die älteren Papsturkunden des Erzbistums Hamburg (1909) afbeelding 2 = Jaffé 3406 en afbeelding 5 = Jaffé 3551. Zie blz. 200.

k3792

⁊ suę mētis seqndo īpetū · aliquid moliret sine cōsilio co-
mitū · penes quos erat ob factā fidelitatē · nrām ciui-
tatē · ⁊ totū tueri episcopatū · aduocata eorū cōtione ·
ac nobili suorū frm senatu · causas exponit · cōtumacē
illius bestię audaciā · rapinas · iuduarū lacrimas · suę
legationis cōtemptū · auctoritatē suā nihil ualuisse ·
ulcionis dilationē · pacientię modū · ꝑ cōponendę pacis
studio iam fluxisse triennium · Querit senatus cōsultū ·
unius cuiusq; adtendit sententiā · ⁊ in tali scelere censurā ·
Phuius m̄ ꝑnicie depellenda · sc̄dm militaria sacramē-
ta · quib; quasi q̄dā catena obligati tenebant · oīum
exorat suffragia · ⁊ ne aberrarent ā cōmuni utilitate
partim studiis · parti cōsilio · militari donat stipen-
dio · Auditis querimoniarū causis · pari uoto · pari
sententia · fauet epo patricia tūba · suadet ꝑsūptioni
obuiam ire · in tali negocio n̄ ēē utendū clemētia · aut
lenitate · sed austeritate · arcu · ⁊ gladio · spondet suas
ad supplemētū militaris manus copias · Preterea ꝓfitet
nullā de triumpho futurā difficultatē · cū pars
sua iustiori causa uteretur · cū hoc certamine uitę
⁊ saluti plurimorū cōsuleret · Sponsione tali ⁊ spe
eps animat · q̄mius sciret ꝓ huius m̄ calamitate · m̄g
utendū ēē oracionis clipeo · q̄m uisibili gladio ·
grauissima circūuent necessitate · paratis militū

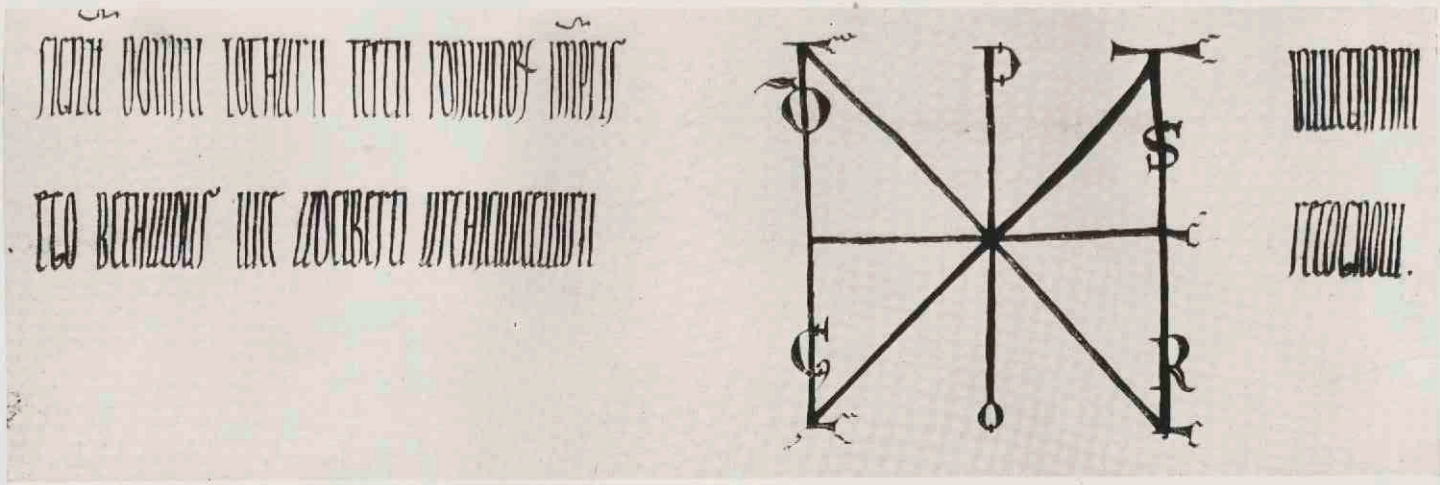

II

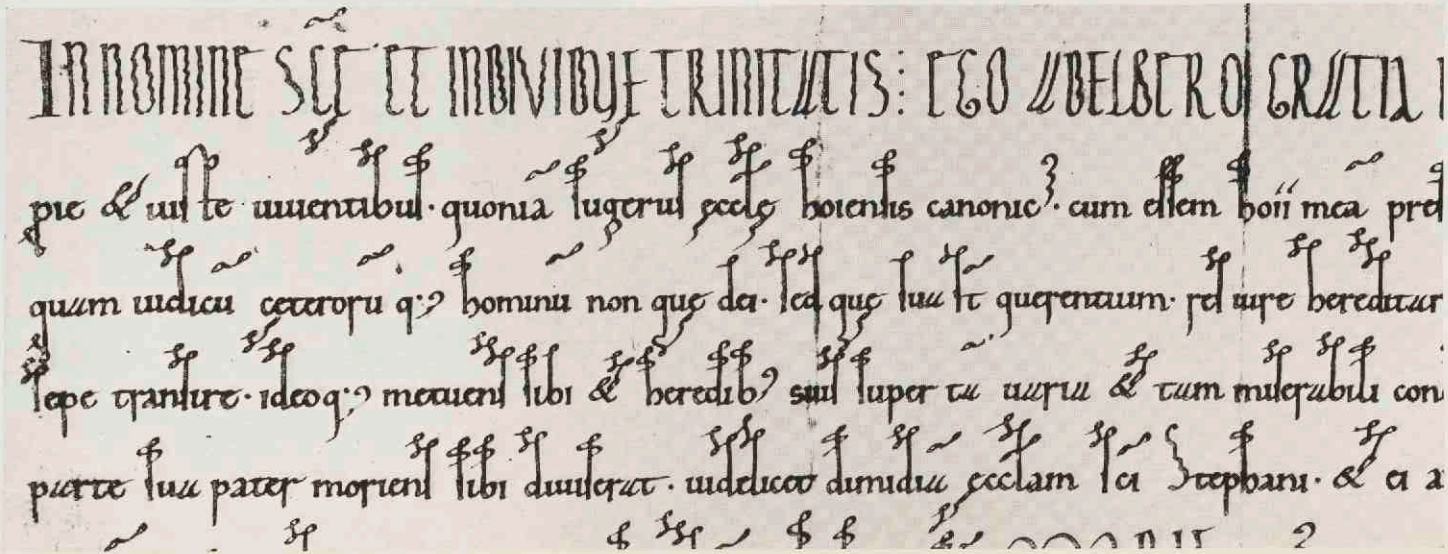

III

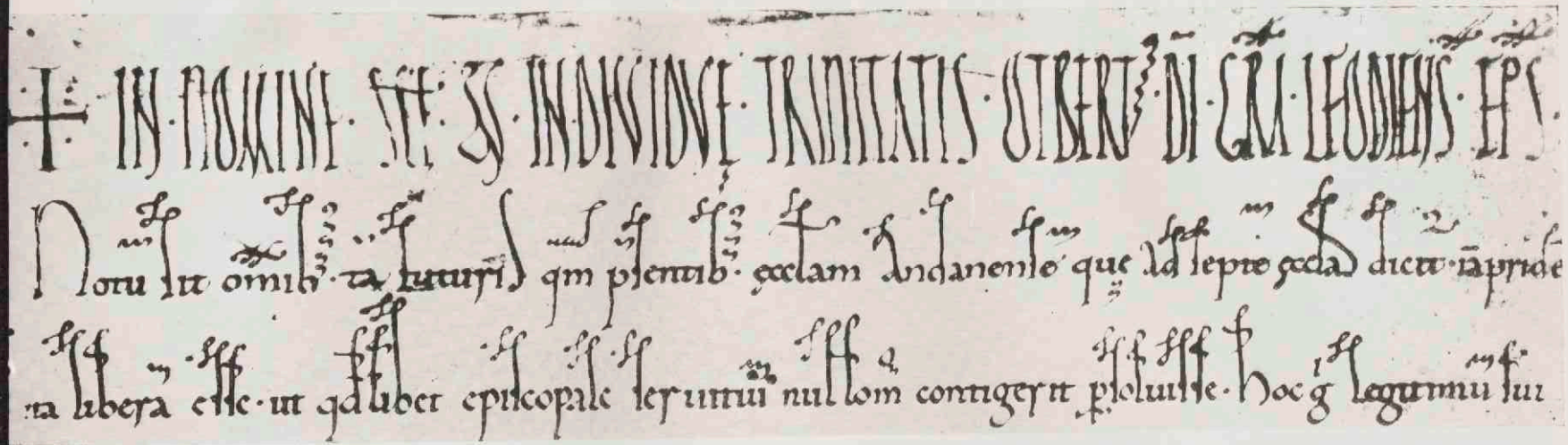

IV

IN NOMINE SCE SS INDIVIDUE TRINITATIS OTBERTUS DI GRA LEODIENS EPS

Notu sit omib ta futuris qm psentib ecclam Andanense que ad septe eccias dicit iā pride

ta libera esse ut qd libet episcopale seruitiu nullom contigerit psoluisse. Hoc g legitimu sui

V

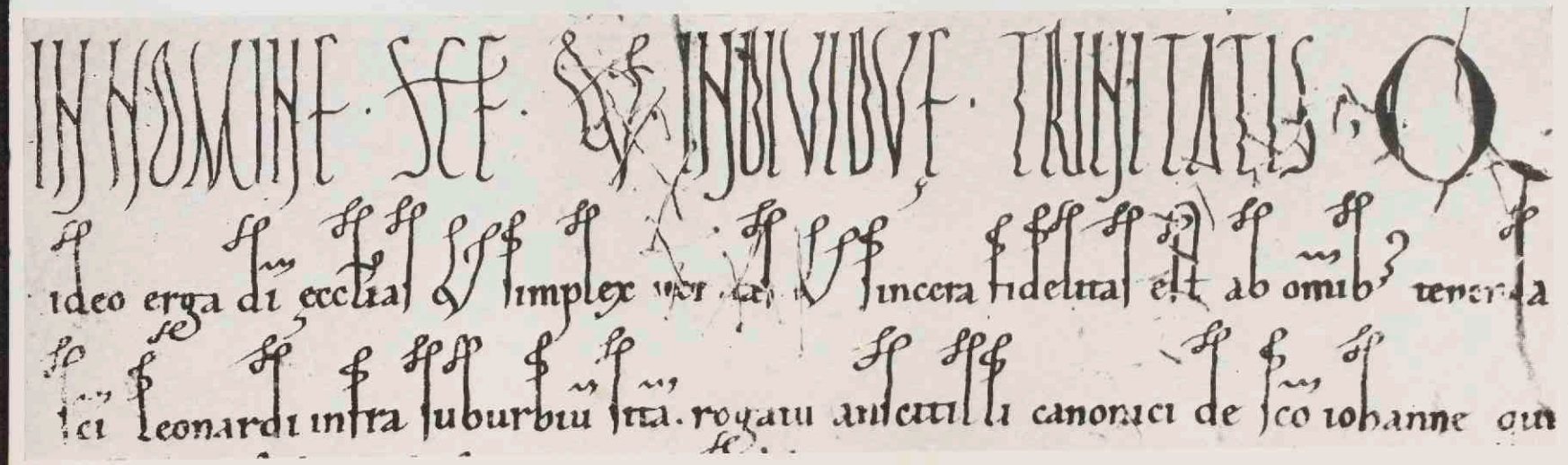

IN NOMINE SCE SS INDIVIDUE TRINITATIS

ideo erga di ecclias simplex ver[illegible] sincera fidelitas est ab omib tenenda

sci leonardi infra suburbiu sita. rogatu anscitilli canonici de sco iohanne qui

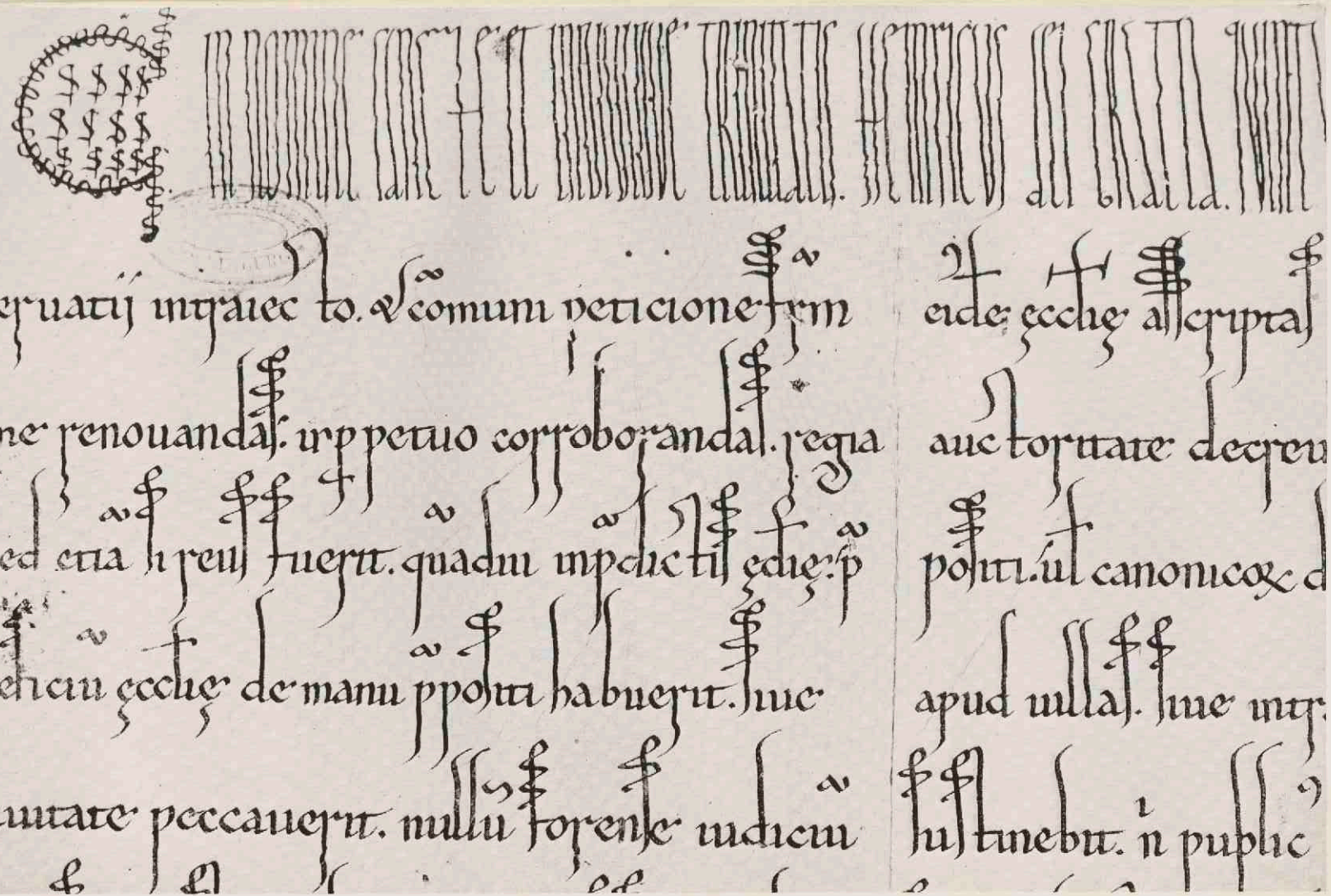

STELLINGEN.

I.

De overeenstemmingen in bewoordingen tussen de oorkonden van graaf Godfried van Anjou uit 1040 voor het klooster La Trinité de Vendôme en uit 1047 voor het klooster Notre-Dame de Saintes en die tussen de privileges van paus Victor II uit 1056 voor Vendôme en paus Nicolaas II uit 1061 voor Saintes kan men niet met H. Meinert (Archiv für Urkundenforschung 10, 1928, blz. 236 vlg., 266, 274) bewijzend achten voor de oorspronkelijkheid van die bewoordingen.

II.

De argumenten, waarmee H. Brugmans (Jaarboek der Vereeniging Amstelodamum 8, 1910, blz. 104 vlgg.) het ontstaan van het Amsterdamse stadsbestuur uit een dorpsbestuur betoogt, zijn niet overtuigend.

III.

Ten onrechte meldt G. Panhuysen (Studiën over Maastricht in de dertiende eeuw, 1933, blz. 48), dat paus Innocentius IV op 18 December 1245 een privilege voor St. Servaas te Maastricht bevestigd zou hebben.

IV.

De mening van M. van Rhijn (Wessel Gansfort, 1917, blz. 65), dat men Wessels kennis van het Grieks niet te hoog mag aanslaan, kan men ook staven door de wijze waarop in de Scala meditationis lib. I c. I Griekse woorden zijn gebruikt (Wesseli opera, 1614, blz. 196).

V.

Een onderzoek naar de vraag, welke gevolgtrekkingen voor de economische en maatschappelijke geschiedenis der Nederlanden uit de kennis van de Oost-Duitse kolonisatie te verkrijgen zijn, is wenselijk.

VI.

Een onderzoek van Middelnederlandse oorkondentaal is vooral voor het Utrechtse Nedersticht noodzakelijk. Het is te verwachten, dat daaruit een vroege expansie van het Hollands zal blijken.

VII.

Een juist begrip van Jacob van Maerlant's plaats in het geestelijke leven van de dertiende eeuw is slechts mogelijk, indien men aan zijn verhouding tot de bedelorden meer aandacht schenkt dan tot dusver daaraan besteed is.

VIII.

Men zou het betoog van P. Lecouturier, dat Luik is ‚une agglomération née de causes naturelles' (Liège, étude de géographie urbaine, 1930, blz. 25), met meer overtuigende bewijsgronden kunnen aanvullen.

IX.

De opmerkingen van H. Hassinger over het Nederlandse volkskarakter (Geographische Grundlagen der Geschichte, 1931, blz. 194), die een rechtstreeks verband tussen dit karakter en de geographische gesteldheid van het gebied suggereren, zijn niet geheel in overeenstemming met de in de inleiding van zijn boek (blz. 8 vlg.) opgestelde beginselen.
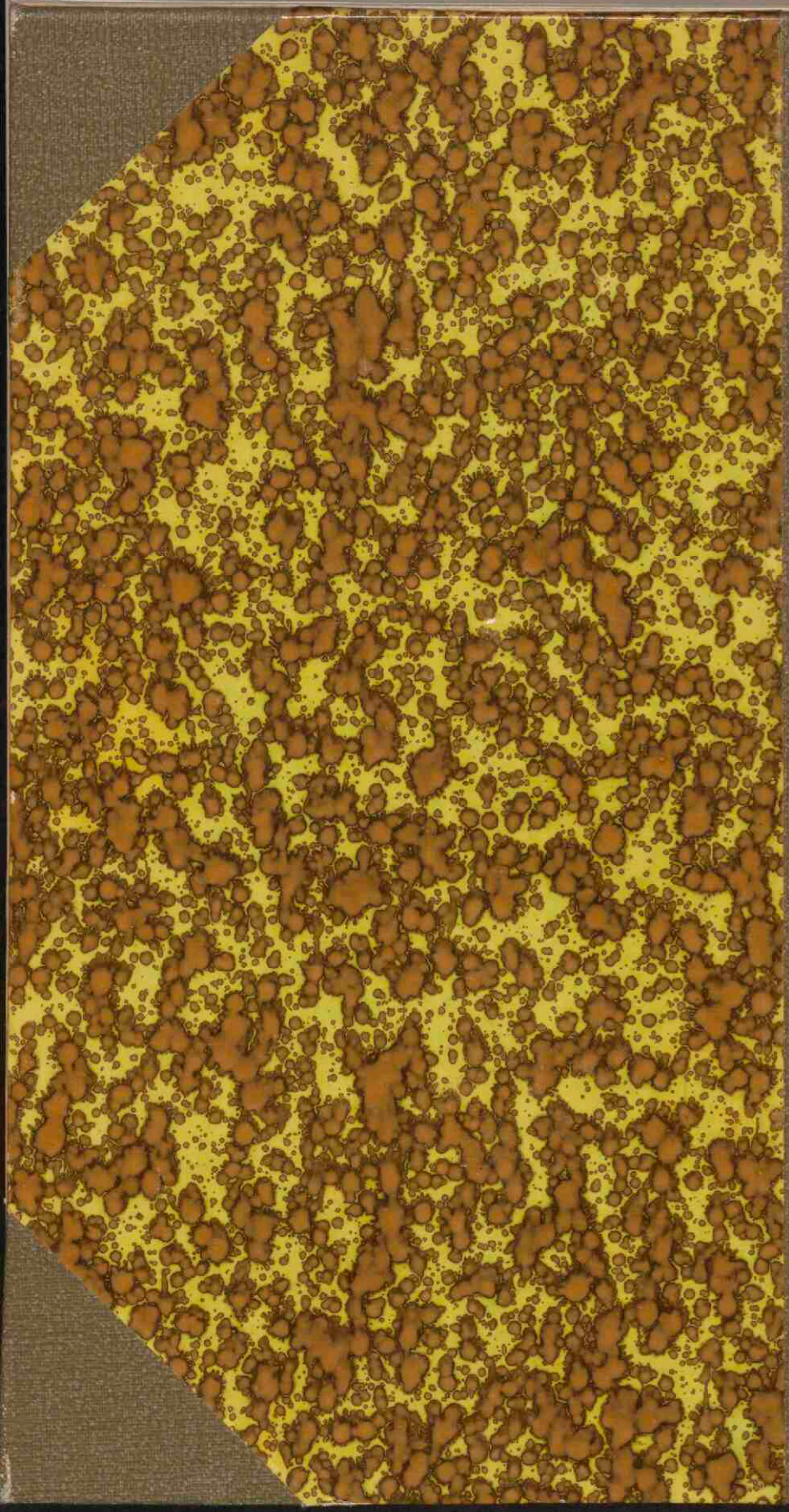
Rijksasyls voor Psychopaten
te Avereest,